MIRKO VELEŠ

DEVEDESET

DRUGA

Mirko JELEČ

DEVEDESET DRUGA

Knjiga je vrednija
od svih spomenika
ukrašenih slikama,
reljefom i duborezom,
jer ona gradi spomenike
u srcu onoga koji je čita.

Zapis iz Egipta uklesan na SPOMENU KNJIZI - stećku u Pjesničkom parku Izdavačko-štamparske kuće PLANJAX komerc u Tešnju

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Doc. dr Bajruzin Hajro PLANJAC

IZVRŠNA UREDNICA
Muamera PLANJAC, prof.

GRAFIČKA UREDNICA
Murisa BAŠIĆ

RECENZENTI
prof. dr sc. Sead ALIĆ
Savo PETROVIĆ

NASLOVNA STRANA I ILUSTRACIJE
Jadranko DURMIĆ - Rob, akademski slikar

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-32

JELEČ, Mirko
Devedeset druga / Mirko Jeleč ; [ilustracije Jadranko Durmić - Rob]. - Tešanj : Planjax komerc, 2022. - 289 str. ; 21 cm
Bilješke o autorima: str. 286. - Bilješke uz tekst. - Bibliografija: str. 287-289.

ISBN 978-9958-34-624-8
COBISS.BH-ID 48569862

Mirko JELEČ

DEVEDESET DRUGA

Izdavačko-štamparska kuća
PLANJAX KOMERC doo
Tešanj, 2022.

"Kad bukne rat, prvo pogine istina"

Istina je bila prva žrtva i prije devedeset druge, a sa početkom rata pretvorila se u propagandni pamflet i sakrila iza nacionalnih zastava. Mjereno povijesnom distancom od 30 godina bilo je za očekivati da će se osloboditi svojih okova i iskoračiti iz zatvorenih arhiva. Nažalost, još nije! Ostala je zarobljena i ućutkana. Još uvijek živimo sa tri istine i u prividu istine. Njeni surogati potpomognuti medijskom harangom tumače proteklo vrijeme jedino u ozračju svojih nacionalnih bastiona. Ova knjiga dokumentarne proze pisana je sa namjerom da pokuša sačuvati onu nepatvorenu, pravu istinu za pokoljenja koja će biti tolerantnija, pametnija i spremnija u razlučivanju uzroka i posljedica rata. Njena fabula se ugnijezdila u svoj dobojski zavičaj, premda je svaka od ovih priča mogla ponijeti ime bilo kog grada Bosne i Hercegovine. Jer, koliko god su surogati istine različiti, ljudske sudbine su slične. Čovjek i njegova ljudskost suočeni sa apsurdom devedeset druge bili su nedvojbeno žrtve nacionalizma i bespotrebnog rata. Zbog tog običnog čovjeka-stradalnika vrijedilo je napisati ovu knjigu.

Autor

Vježba na Becnju![1]

– Stankoviću! Stani, Stankoviću! – povikao je TV snimatelj.

Vojni džip sa vidljivim JNA oznakama se zaustavio i krupan oficir u maskirnoj uniformi izašao je pred njih.

– Majore, krenuli smo do poštanskog releja. Nisu nam dali da prođemo – raportirao je inženjer Pošte.

– Pucali su za nama! – dodao je TV snimatelj, za svaki slučaj ukoliko oficir nije čuo pucnjavu.

Iznenađen susretom na neočekivanom mjestu, major Stanković se nije dao zbuniti:

– Ne znam ko je na vas pucao! Moji nisu...

Ova priča je, zapravo, započela dan ranije nakon iznenadnog telefonskog poziva.

– Halo, jarane! Nema više Yutela![2]

U Miralemovom pozivu zvonio je prizvuk pitanja. Šta se desilo? Zašto je sinoć sa ekrana iščezao Goran Milić? Pola grada, stanovnici Pijeskova i prigradskog naselja Bare, i sva mjesta sjeverno od Doboja izgubili su iznenada signal TV Sarajevo i Yutela koji se, pobjegavši iz glavnoga grada, zapjenjenog Memorandumom i nacionalnom euforijom, emitirao iz sarajevskog studija. Proradili su

lokalni telefoni, odmah je otkriveno da su za prekid tog programa krive antene okrenute ka Becnju. Do tada je to bio najbolji relej, s najvećim izborom kanala. U vremenu kad je cijela zemlja sjedjela pred ekranima i u strahu čekala početak TV-dnevnika, izvora vijesti i svih nada za sopstvenu budućnost, bilo je dragocjeno moći gledati i Yutel, i oba kanala republičkih TV centara iz Sarajeva, Beograda i Zagreba. Svako veče donosilo je nešto novo, uvećavalo brigu, neizvjesnost i drhtanje pred TV-ekranima. Šaltanje kanala tražilo je u zlokobnoj različitosti barem zrnce nade u stišavanje strasti i ratnohuškačke euforije.

– Jarane, javili su mi prijatelji iz Bara i sa Pijeskova, mogu gledati samo TV Beograd! – uzbuđen je Miralem. – Nema više drugih kanala! Eto posla za vas i za istraživačko novinarstvo!

"Novinarska istraga" započela je u kafiću kod Alje, u naselju Stadion gdje je bilo smješteno Dopisništvo RTV Sarajevo. Jutarnju kafu pratila je razmjena informacija o protekloj noći. U malom gradu svake noći odjekivalo je puškaranje, a obično pred zoru pospanu i isprepadanu radničku klasu budila je eksplozija. Bili su prvo minirani kiosci, slastičarnice i piljare Albanaca, a onda su došli na red objekti i automobili Muslimana i Hrvata, učlanjenih u SDA i HDZ. U naselju Pijeskovi eksplodirao je novi "Renault" doktora Miroslava Ratančića, predsjednika ogranka Hrvatskog kulturnog društva "Napredak".

– Ovo nije normalno! – prokomentarisao je situaciju Saša, rukovodilac Tehničkog sektora dobojske pošte. – Na Becnju je naš objekat, naš poštanski relej! Zabranjen je pristup, sve je ograđeno! Ne može prići niko!

– Izgleda može! – dobacuje Mirko, mladi novinar-dopisnik Radio Sarajeva, ne gubeći jutarnju vedrinu:

– Saša, sove ne spavaju! Tvoj relej je imao noćne posjetioce!

– Sigurno je neko provalio unutra i promijenio frekvencije – uključio se u razgovor Rade, kamerman Dopisništva TV Sarajevo.

– Ja imam ključeve našeg objekta na Becnju – nastavio je Saša. – Ako hoćete možemo zajedno do releja, da provjerimo šta se dešava.

Sjeli su u staru karavan "ladu", službeni auto RTV Sarajevo. Vozio je Goran, zbog noćnog života zvani Lun, inače pouzdan vozač i tonski snimatelj Dopisništva. Bratstvo-jedinstvo u kolima! Još se nisu bila prebrojavala nacionalna krvna zrnca, a mnogo godina kasnije, s pogledom iz vremeplova u dvadeseti vijek, otkrili bi slučajnost kojoj tad nisu pridavali značaj, niti obraćali pažnju. Uzbrdo, dobro održavanom makadamskom cestom ka poštanskom releju vozila se nacionalna struktura Bosne: dva Srbina, Musliman i Hrvat!

Iza jednog zavoja, nadomak zgradi releja, na putu je bila postavljena žičana prepreka. Ispred bodljikave, ukrug upletene žice stajao je vojnik u maskirnoj uniformi, bez oznaka, s automatskom puškom prigrljenom objema rukama. Na glavi mu je bila fantomka kapa, vidjele su mu se samo oči.

– Ne možete dalje! Nazad! – dreknuo je.

– Ja sam inženjer iz Pošte! Ovo je naš poštanski relej! Moram proći do objekta!

– Niko ne može do zgrade! Nazad! – prijetećim glasom naredio je maskirni. Njegov kalašnjikov sad je bio uperen u njihove grudi.

Ušli su u kola u nevjerici. Kao da se ovo dešava nekome drugom, na filmu, a ne njima. Lun je bio najhladnokrvniji, uspješno je manevrisao i okrenuo auto na uskom putu. Tad se oglasio dug rafal! Bili su na njegovom nišanu, mogao ih je nenaoružane smaknuti, ali, eto, nije. Bila je to pucnjava upozorenja! Bio je to njihov prvi susret s ratom, koji će u zlatnoj dolini njihovog rodnoga grada započeti nekoliko mjeseci kasnije. Goran je dodao gas, kola su pojurila nizbrdo, skačući po džombama. Kad su odmakli, stali su na

nekom proširenju, zanijemili izašli iz "lade" da provjere jesu li živi i ima li koja rupa od metaka na kolima.

U tom trenutku sa sporednog puta, kao da je pala s neba, izjurila je vojna kampanjola. Za volanom vojni policajac sa bijelim uprtačima, a do njega brkati oficir s maskirnom kapom na glavi. Major Milovan Stanković!

– Pucali su za nama! – uzviknuo je Rade. Poznavao je majora dobro. Često ga je u mirnodopsko vrijeme vojnih smotri i svečanosti, još dok je imao niži čin, kadrirao kamerom za večernji Dnevnik.

Iako iznenađen susretom s njima na makadamskom putu za Becanj, major Stanković je bio izričit:

– Ne znam ko su oni! Ja sa svojom vojskom imam vježbu ovdje niže! – pokazao je rukom u pravcu šume s desne strane. – Ne znam ko je gore na vrhu kod releja!

Vrijeme će kasnije razotkriti da su kod releja bili – njegovi!

Vježba početka rata je uspjela!

Mediji u službi ratne propagande stigli su preko Becnja do Doboja. Vijest o zauzimanju repetitora objavljena je prvo na Radio Sarajevu, potom u centralnom dnevniku TV-Sarajevo i narednog dana u "Oslobođenju". Dopisnici iz Doboja koji su sarađivali i izvještavali za beogradske dnevne novine također su poslali informaciju o tom događaju, ali vijest o zauzimanju releja na Becnju nije objavljena.

Nekoliko mjeseci kasnije, uz temeljitu medijsku pripremu, u Bosni je počeo pravi rat.

---

[1] Brdo Becanj nalazi se na sjeveroistočnoj strani dobojske kotline. Na njegovom vrhu, poznatom i po nazivu Ciganište, na 566 metara nadmorske visine nalazi se poštanski relej, kao i antenski stubovi radijskih i TV-repetitora i odašiljača. To je mjesto i u mirnodopsko, a posebno u ratno vrijeme, bilo od izuzetnog značaja za transponovanje signala sredstava javnog informisanja. Neposredno pred početak rata, 4. februara 1992, oružana formacija pod komandom majora Milovana Stankovića zauzela je Becanj i preusmjerila frekvencije TV Sarajevo i TV Zagreb isključivo na signal TV Beograd.

Uloga medija u pripremi rata je neosporna. Proces je započeo sa Miloševićevim obračunom s partijskim drugovima, preuzimanjem vlasti i smjenom urednika u srbijanskim medijima. U periodu od 1988. do početka rata u Hrvatskoj i Bosni, u Srbiji je 1500 novinara i tehničkog osoblja izgubilo posao zbog toga što nisu bili na "liniji". Promijenjena je kompletna urednička struktura "Politike", 70 urednika razriješeno je dužnosti, a slična čistka desila se i u "Politici Ekspres", "Večernjim novostima", Radio Beogradu i TV Beograd. Preuzeto je Udruženje novinara Srbije i odmah smijenjen tadašnji predsjednik Jug Grizelj. Ugašene su: NON (Nezavisne omladinske novine), "Mladost" i "Student". Tiražni magazini "Duga" i "Svet", a posebno "NIN", najcjenjenija sedmična novina u Srbiji, doživjeli su duboku transformaciju i postali ideološki poslušnici Slobodana Miloševića i njegovog nacionalnog programa zasnovanog na "Memorandumu" Srpske akademije nauka i umetnosti. Buđenje "nacionalne svesti" u medijima podgrijalo je ukidanje autonomije Kosova i Vojvodine od vlasti organizovanim tzv. antibirokratskim revolucijama "događanja naroda". Nakon preuzimanja dnevne i sedmične štampe, radija i televizije, na udaru kadrovske smjene našla se i najtiražnija revijalna štampa: "Ilustrovana politika", "TV Novosti", pa i "Politikin zabavnik"! Uređivačka politika u svim medijima pratila je bez pogovora politički kurs! Milošević je od početka osvajanja vlasti shvatio značaj medija, maksimalno ih je koristio, držao na uzdi i lično je odabirao i postavljao urednike novina i informativnih programa, a posebno direktore radija i televizije. Nakon smjenjivanja glavnih i odgovornih urednika u Radio Beogradu i Televiziji Beograd, zaposleni u ovim medijima su protestovali i bili su protiv Miloševićevih kadrovskih rješenja, ali njihova protestna okupljanja potisnuta su represijom, otpuštanjem s posla i razbuktavanjem rata. S njegovim kadrovima i na njegov mig mediji su se stavili u službu ratnog sukoba širenjem mržnje, tendencioznih i lažnih informacija. Korišteni su svi znani propagandni principi, od Staljinovih do Gebelsovih, oslanjanje na mitove iz prošlosti, zapravo manipulacija istorije, uz stalno ponavljanje mantre o ugroženosti srpskog naroda. Na idejama "Memoranduma" mobilizirano je javno mnjenje u izgradnji nacionalnog konsenzusa. Mediji su iskorišteni kao ratno oružje za ostvarivanje političkog cilja "svi Srbi u jednoj državi", ali i za ostvarivanje strateškog cilja: etničkog čišćenja i osvajanja teritorije silom!

Mediji su dali i izuzetno značajnu podršku afirmisanju i propagiranju Srpske pravoslavne crkve, koja je odigrala presudnu ulogu "buđenja nacionalne svesti" prenošenjem moštiju cara Lazara od manastira do manastira, zaokružujući "područje srpskih zemalja". Crkva je, koristeći medijski prostor, iskoračila iz okvira vjere, zauzela centralno mjesto u sredstvima informisanja i iznjedrila apoteozu o Srbima kao "nebeskom narodu". Finalno zastranjivanje vjere bilo je u blagosiljanju tenkova koji će iz Beograda krenuti da ruše Vukovar!

Detaljnu analizu političke propagande i projekta "Svi Srbi u jednoj državi", a na zahtjev Međunarodnog krivičnog suda u procesu suđenja Slobodanu Miloševiću, uradio je Renaud de La Brosse, profesor Univerziteta Reims Champagne – Ardenne, i može se pronaći na ovoj web-stranici:
https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-b.htm

Autor u tom eseju pokušava, između ostalog, odgovoriti i na pitanje kako i zašto je javnost u Srbiji sve to prihvatila: "Odsustvo informacija, odnosno jednostrane informacije, objašnjenje su poslušnosti srpskih masa nacionalističkom režimu i politici čiji zločinački karakter one nisu uviđale; stanovništvo, bilo da nije htelo da vidi šta se događa, bilo da se zadovoljavalo samo zvaničnim izvorima informisanja, držano je i održavano u neznanju o tome šta se stvarno dešava u federaciji i u samoj Srbiji, te je imalo psihološke dispozicije da poveruje u svaku laž."

Mediji su sve do početka "balvan-revolucije" u Lici i samog početka rata u Sloveniji i Hrvatskoj bili preplavljeni člancima o "istorijskoj nepravdi nanetoj srpskom narodu" i u direktnoj funkciji razbuktavanja srpskog nacionalizma, najavljujući pritom budući ratni cilj "stvaranja nove Jugoslavije kao države svih Srba i ostalih koji žele da se pridruže".

Sredstva javnog informisanja postala su "najvjerniji službenici nacionalističkih stranaka na vlasti", a nacionalistička propaganda je pripremila javno mnjenje za rat i posredno bila ratnohuškački inicijator izazvanog nasilja i zločina. Nenad Pejić, predratni urednik TV-Sarajevo, kasnije direktor programa Radio Slobodne Evrope na našem jeziku, s pravom je procijenio da bez medija, naročito televizije, ne bi bilo moguće zamisliti, niti sprovesti rat u bivšoj Jugoslaviji.

Kontraobavještajna služba JNA u pripremi rata u Hrvatskoj i Bosni dobro je znala da je ratni sukob povezan s kontrolom informacija i komunikacija. Pošto nisu mogli kontrolirati i dozirati informacije hrvatskih

i bosanskih medija, u takvim okolnostima nije bila dovoljna samo propaganda već je bilo nužno, gdje god je moguće, ućutkati glas "druge strane". Tako je pod komandom JNA došlo do zauzimanja najznačajnijih TV-odašiljača i gašenja programa Yutela, TV Sarajevo i TV Zagreb.
O tome je u detaljnoj i studioznoj analizi pisala Sonja Biserko, aktivista za ljudska prava iz Srbije, koju ovdje citiramo i koja se može pronaći na portalu Helsinškog komiteta za ljudska prava: https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Uloga%20medija.doc
"Poseban vid centralizacije medijske politike, posebno elektronskih medija, bio je preuzimanje releja kao što je relej na Kozari, Bijeljini, Doboju i Prijedoru, što je urađeno već oktobra i novembra 1991. godine. Na taj način je obezbeđena potpuna kontrola nad srpskim stanovništvom, odnosno javnim mnjenjem, u tzv. RSK i RS... Programi RTS/RTB i TV Novog Sada mogli su se pratiti u svim delovima Hrvatske i BiH koji su bili pod kontrolom srpskih snaga, odnosno JNA. To je postignuto zauzimanjem televizijskih releja širom područja pod srpskom kontrolom, uključujući i relej na Kozari kao najvažniji. Njega je zauzela paravojna formacija "Vukovi", koja je delovala u potpunoj saradnji sa vojskom i političkim liderima. Posledica toga bila je da stanovnici BiH i Hrvatske nisu mogli pratiti televizijske programe iz Sarajeva ili Zagreba, već samo iz Srbije, s Pala i iz Banjaluke."
Korišćenje laži smatralo se legitimnim načinom za ostvarivanje tzv. "pravednih ciljeva". Bilo je to vrijeme eskalacije i trijumfa dezinformacija, falsifikovanja istine i fabrikovanja neistine, prećutkivanja ključnih informacija, proizvodnje lažnih vijesti... Bile su to najmračnije godine i sunovrat novinarstva kao časne profesije. Predajnici i TV releji koje je JNA osvajala 1991. bili su prvi na avionskom raketnom udaru NATO snaga kojim je 1995. okončan rat u Bosni i Hercegovini. Na Becnju su prilikom uništavanja odašiljača, 7. septembra 1995, nažalost, stradali nesretni civili, Bošnjaci i Hrvati iz Doboja, koji su pod prijetnjom mobilisani na radnu obavezu kopanja rovova.
Unatoč evidentnom i neospornom uticaju medija, novinara i glavnih urednika, na početak rata i počinjene ratne zločine tokom rata, nijedan od tih medijskih "plaćenika" nije izveden pred sud pravde. Naprotiv, ispiranje mozga, govor mržnje i nacionalizam zaogrnut haljetkom ugroženosti naroda i potrebe nacionalne homogenizacije nastavljen je i nakon ratnog sukoba. Zapravo, danas, 30 godina nakon rata, odjekuje snagom truba i doboša noći, gotovo isto kao i u predratnim danima.

[2] "Yutel" je bio pokušaj uspostavljanja nadnacionalne televizije za koji se zalagao presjednik vlade SFRJ Ante Marković. Želja je bila da se u vrijeme ostraščenih republičkih medija i buđenja nacionalizma za cijelu zemlju emituje nepristrasni informativni program. Međutim, za ideju cjelodnevne jugoslovenske televizije nije bilo dovoljno razumijevanja i podrške u civilnim i vojnim strukturama, pa je, umjesto jugoslovenskog TV-kanala, Yutel zapravo bio jednosatni moderno dizajniran, ležerno i elokventno vođen noćni dnevnik, emitiran na Drugom kanalu TV Sarajevo. Dnevnik su, po principu "nacionalnog ključa" kreirali urednici Goran Milić, Gordana Suša, Dževad Sabljaković, Velibor Čović i Zekerijah Smajić. Počeo je s emitiranjem 23. oktobra 1990. iz sarajevskog RTV doma, rečenicom glavnog urednika Gorana Milića "Dobro veče, Jugoslavijo!" Primarni programski cilj Yutela bilo je nepristrasno izvještavanje, zapravo buđenje nade i vjere u jugoslovensko zajedništvo. Međutim, od samog njegovog početka Jugoslavija, odnosno njene republike nisu mu bile odveć naklonjene. Yutel je u Hrvatskoj minimiziran, dok je u Srbiji otvoreno sabotiran, jer su srpske vlasti naredile demontažu pokretnih predajnika na teritoriji Srbije. Prostorije beogradskog dopisništva Yutela su bile demolirane, a zaposlene je maltretirala grupa iz srpskog ekstremističkog pokreta "Beli orlovi".
Yutelov Dnevnik je pratio raspad Jugoslavije i donosio uvid u rastuće nasilje i apsurde koji su se počeli dešavati u njenim republikama. Ostao je upamćen po raportu na početku rata iz Slovenije kada je na pitanje reportera zbog čega se vodi rat, mladi vojnik s maskirnim šljemom odgovorio: "Oni kao hoće da se otcepljuju, a mi im kao ne damo". I taj mladi vojnik gurnut u rat, a i sam Yutel, bili su naivni pokušaj spašavanja zemlje koja je trebala svima i nije trebala nikome. Kad se rat iz Hrvatske preselio u Bosnu, TV-studio je pratio prvi napad na Sarajevo, a ubrzo je Goran Milić službeno saopštio da Yutel prestaje raditi 12. 5. 1992. S nestankom Yutel televizije bližila se i konačna smrt Jugoslavije.

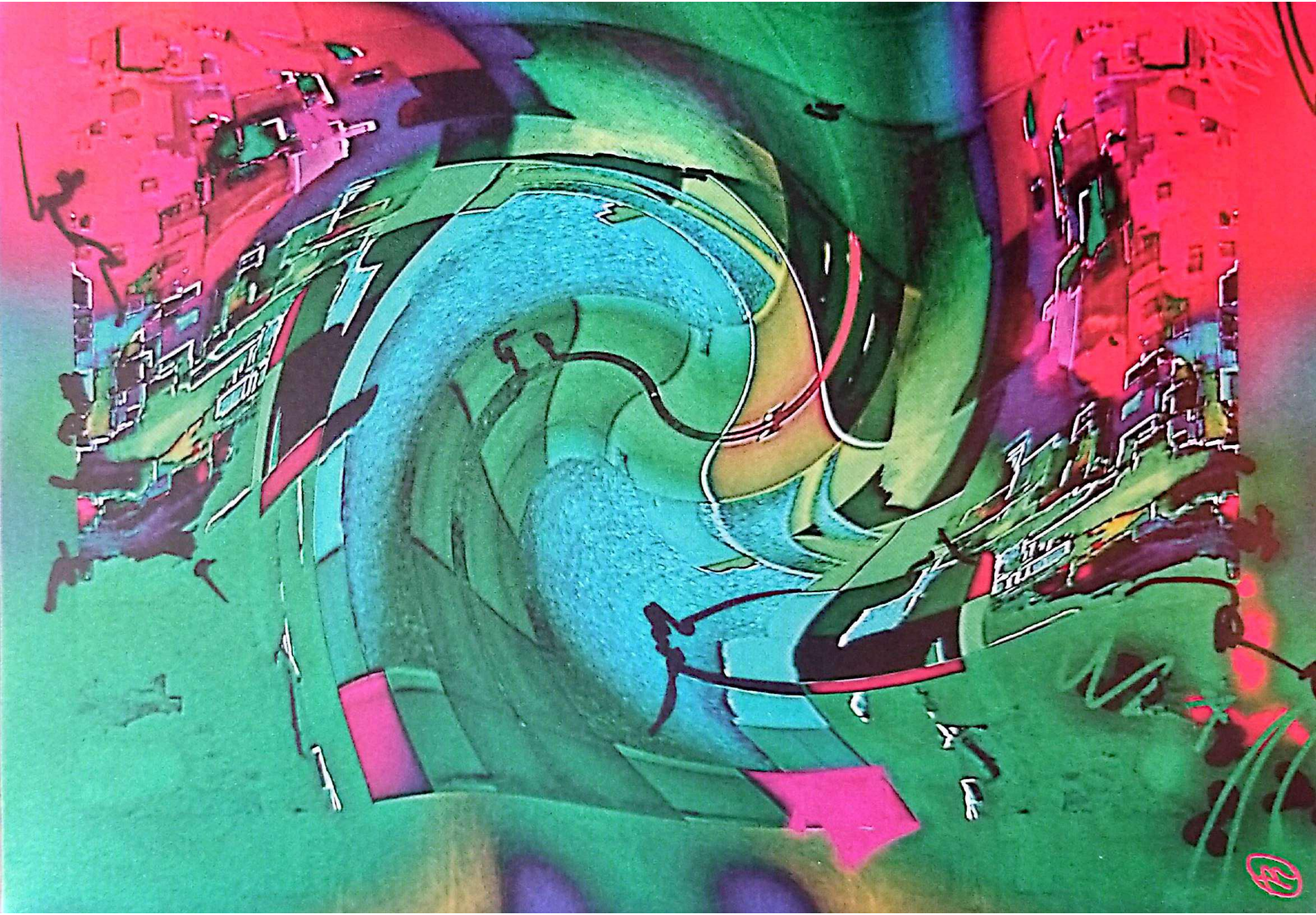

Kako je počeo rat u Minkinom ulazu

U podrumu je bilo tjeskobno, a napolju još gore. U maju ruže cvjetaju, crveni pupoljci samo što nisu buknuli, ali oči se nisu radovale bojama proljeća. Uoči godišnjice Titove smrti, 3. maja 1992, u rano jutro zapucale su puške i "oslobodioci" su ušli u grad. Skrivena iza zavjese Minka je, drhteći od straha, u nevjerici gledala kroz prozor.

Rat je stigao u kamionu žute boje na kome je krupnim slovima pisalo "Progres". Stao je ispred trgovine. Naoružani ljudi poiskakali su sa otvorene karoserije, porazbijali izloge i zapucali u zrak. Tako je počeo rat u Donjem gradu. Zapravo, tu se pred njenim očima odmotao početak koji je trajao nekoliko godina, a koji je duboko u sebi odbijala i negirala. Svaku noć, mjesecima, budila ju je eksplozija. Ujutro bi saznala o nekoj miniranoj trgovini i raznesenom automobilu, ali ni tad nije vjerovala da će rat stići u Bosnu. Zašto?, pitala se. Unatoč galopirajućoj inflaciji i ekonomskoj krizi, bilo im je svima, manje ili više, još uvijek dobro. Okružena prijateljima istomišljenicima nije primjećivala oko sebe pritajeni nacionalizam i nije vjerovala da vjerske i nacionalne razlike mogu uvesti zemlju u ludilo i rat. Njeni argumenti nisu bili bez osnova.

– Svaki četvrti brak u Bosni je mješovit – mudrovala je uz kafu.

– Kako podijeliti zemlju i ljude koji se vole? To je, ljudi, nemoguće! Ovi što nas vode, ovi naši političari, to su govna! – otvarala je dušu komšijama.

– Ma nema šanse! Ovdje nikad neće biti rata! Nas će braniti naša armija, naša JNA! [1]

Gledala je u aprilu s prozora kako dugačka kolona tenkova gmiže u pravcu Posavine. Čula je noću, kad sve utihne, jeku topovskih kanonada od Bosanskog Broda i Dervente.

– Ljudi, šta vam je? Rat neće stići do našega grada. Ovo ludilo će stati za dan-dva. Čuli ste, valjda, šta je rekao Ćazim Hadžić, komandant kasarne. Meni taj pukovnik izgleda pošten čovjek. Kazao je, JNA će svim silama braniti grad, bilo ko da nas napadne![2]

Komšije su u svojoj zabrinutosti klimale glavom. Milo im je bilo čuti ono što su voljeli čuti. Čak nisu ogovarali one što pakuju kofere i bježe. Svako ima glavu i misli da je njegova najpametnija.

I komšiju Blagu probudili su pucnji ispod prozora. Bio je sam u stanu. Ženu i djecu poslao je, za svaki slučaj, rodbini u Njemačku, a njemu se nije išlo – da ne izgubi posao! Kontao je, rata neće biti. Nisu političari toliko ludi, dogovoriće se. Zašto da se gine bez potrebe?

Gledao je sad u mrak, u siluete što promiču ulicom, zveckaju oružjem i pucaju nasumce u pravcu Čaršije. Čim se razdanilo, auto milicije sa zvučnicima na krovu počeo je kružiti gradom. Nekad davno tako su cirkusanti sa svojim megafonom najavljivali dolazak cirkusa. Sad je ovo bilo više od cirkuske igre, nerealno, neko odmotava nestvarni, maštoviti film pred njihovim očima. Auto bi zastao pred svakom zgradom da ga bolje čuju. Pozivao je građane da predaju oružje.

Potražio je tranzistor. Na lokalnoj radio-stanici major Milovan Stanković, najavljen kao "zapovjednik odbrane grada", upravo je objavio "oslobođenje Doboja".

– Jutros su moje jedinice zauzele sve pozicije u gradu. Izdajem naređenje i ultimatum. Do 16 časova Čaršija mora predati oružje! U protivnom, biće poduzeta vojna operacija!

Nije Blago sa svog prozora mogao vidjeti, a kamoli osjetiti strah i očaj svojih sugrađana sa Čaršije. Kakvo crno oružje? Ljudi, žene i djeca bježali su glavom bez obzira. Bila je to najtužnija nedjelja u dugoj povijesti Doboja. Otjerala je tog jutra iz grada gotovo polovicu stanovništva. Kolone izbjeglica u kojima je bilo 15.000 ljudi bježale su kroz Miljkovac, preko Plana i Makljenovca, ka Matuzićima i Tešnju. U 16 sati Čaršija je pusta dočekala topovske udare iz pravca Lipca i Svjetliče. Gledao je kako eksplozije raznose krovove, kako u plamenu gore kuće nedužnih ljudi. Jedna granata pogodila je munaru stare džamije kod Gradine. Nije srušena, ostala je uspravna. Kad je topovska paljba prestala, ratnici su postavili dinamit. Vidio je s prozora kako se zaljuljala, prelomila i pala, a tren kasnije stigao je zvuk eksplozije, kao da potvrdi ono u što oči nisu vjerovale. Nedugo potom na vrhu srednjovjekovne tvrđave podignuta je na jarbolu srpska zastava. [3]

– Krizni štab naređuje građanima da ne izlaze na ulicu! – upozoravao je glasnogovornik Radio Doboja. Krizni štab naređuje kućnim savjetima zaključavanje vrata i uspostavu dežurstava u ulazima zgrada! Krizni štab naređuje građanima da u vrijeme ratnih operacija potraže sklonište u svojim podrumima!

Blago je iz vitrine uzeo bocu konjaka i sišao u podrum.

– Ne bojte se, ljudi! I ovo će proći! Hajd' da popijemo po jednu!

Flaša je kružila od ruke do ruke. Minka je pila u gutljajima, kao vodu. Eksplozije su prestale, djeca su se umirila i zaspala na improviziranim podrumskim ležajima. Odrasli nisu mogli spavati, pričali su tiho da ih ne probude.

– Dobro zbori Blago. Razuman je čovjek naš komšija! Za dan-dva i ovo će proći!

Minka je teturajući krenula iz podruma ka izlazu. Dvojica-trojica pošli su za njom, da je pričuvaju.

– Otvaraj vrata! – zajaukala je na ulazu. – Pogušićemo se ovdje!

Kao da se rve sama sa sobom zarila je nokte u prsa i u jednom trzaju, s obje ruke, poderala košulju na sebi. Zabjelasale su se i zatresle oslobođene grudi. Zavikala je iz sveg glasa u mrak:

– Kukavice! Napadnite ako smijete! Ja se ne bojim!

Blago je skinuo svoju jaknu i pokrio njenu golotinju.

– Ćuti, Minka, ko boga te molim! Pobiće nas ove budale, i nas Srbe i vas Muslimane, sve zajedno!

Sjela je na hladno stepenište i počela plakati, naglas, gorko i neutješno.

---

[1] JNA je izdala samu sebe. Disolucija jedne od najvećih i najbolje opremljenih armija u Evropi započela je onda kad je bratstvo i jedinstvo za koje se zalagao njen osnivač i vrhovni komandant skrenulo sa kolosijeka, a vojska izgubila obilježje pripadnosti svim narodima Jugoslavije. Taj proces započeo je smrću Josipa Broza Tita, 4.maja 1980. a završio početkom krvavog rata u Sloveniji i Hrvatskoj 1991. i u BiH 1992. Njen krah otpočeo je zapravo još mnogo ranije moralnim raslojavanjem u SMB-redovima. General Hasan Efendić (sredinom osamdesetih bio je načelnik Okružnog štaba Teritorijalne odbrane Doboj) navodi kako su "grebanje" za više činove, poltrontsvo i karijerizam postali važniji od sposobnosti oficira. Premda je u Ustavu SFRJ bila zagarantovana proporcionalna etnička zastupljenost komandnog kadra, sredinom osamdesetih stvarno stanje nije odražavalo adekvatnu reprezentaciju nacionalne strukture zemlje. Dok je u regrutnom sastavu procenat Srba i Crnogoraca iznosio 33.5 procenata, brojno stanje oficira srpske i crnogorske nacionalnosti na rukovodećim položajima i sa najvažnijim epoletama bilo je preko 66 posto. Taj nesrazmjer zastupljenosti svih drugih naroda i narodnosti u komandnom ešalonu bio je još veći u Kontra-obavještajnoj službi JNA koja je prema riječima Raifa Dizdarevića, bivšeg predsjednika Predsjedništva SFRJ, bila korijen dubokih deformacija u JNA koji je otvorio vrata za ulazak nacionalizma u armijske redove: "Mislim da je Kontra-obavještajna služba JNA bila među prvim dijelovima vojnog vrha u koje je velikosrpski nacionalizam nastojao prodrijeti u civilne strukture i koristiti ih za svoje ciljeve. Vjerujem da je Kontra obavještajna služba odigrala veliku ulogu u izdaji koju je počinilo rukovodstvo JNA." Nakon vanrednog 14. kongresa i raspada Saveza komunista Jugoslavije, JNA je ostala bez svoje ideološke potpore i priklonila se političkoj agendi Slobodana Miloševića. Uvođenje višepartijskog sistema i pobjeda nacionalnih stranaka osnažile su težnju kod većinskog srpskog naroda za više hegemonije, a kod drugih, Slovenaca, Hrvata, Bosanaca i Makedonaca, za više autonomije. Tako su oživjele velikosrpske ideje na jednoj, i separatističke težnje na drugoj strani, dok federalno ili konfederalno ustrojstvo zemlje koje je zagovarala reformistička struje Ante Markovića, posljednjeg predsjednika Savezne vlade, nije naišlo na plebiscitarnu armijsku i republičku podršku. U novonastalom političkom okruženju JNA je izgubila kompas. Rat u Sloveniji krajem juna 1991. postavio je pred Generalštab krucijalno pitanje: hoće li JNA braniti ustavni poredak SFRJ i zemlju u cjelini, ili će se prikloniti velikosrpskom hegemonizmu i političkoj platformi Slobodana Miloševića? Nakon poraza u slovenačkom desetodnevnom ratu, vođenom bez cilja i

strategije, postalo je jasno da se JNA u potpunosti priklonila nacionalističkoj struji koja je svoju vojnu doktrinu ugradila u operaciju kodnog imena RAM.
(Wikipedia: "RAM je bio vojni plan razvijan tokom 1990. i finaliziran u Beogradu, tokom vojno-strateškog sastanka u augustu 1991. godine od strane grupe starijih srpskih oficira Jugoslovenske narodne armije i eksperata iz Odsjeka za psihološke operacije JNA. Njegova svrha je bila organiziranje Srba van Srbije, konsolidiranje kontrole nad Srpskom demokratskom strankom (SDS), te pripremanje oružja i municije u nastojanju da se uspostavi zemlja u kojoj bi "svi Srbi sa svojim teritorijama živjeli zajedno u istoj državi". Posebna grupa tajnih operativaca i vojnih oficira bila je zadužena za sprovođenje plana.")
Ova prikrivena namjera postajala je sve otvorenija rasplamsavanjem rata u Hrvatskoj, posebno nakon bezdušnog granatiranja Vukovara i Dubrovnika, što će izazvati nepovjerenje u armiju i iz njenih redova otjerati pripadnike drugih naroda i oficire sa profiliranim jugoslovenskim opredjeljenjem. Time je proces pretvaranja JNA u jednonacionalnu vojsku po mjeri velikosrpskog hegemonizma dovršen.
Od 22. decembra 1941. kada je pod imenom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije formirana u odbrani zemlje od fašizma, njemačkog okupatora i domaćih kvislinga, od partizanskog duha zajedništva do posljednjeg bratoubilačkog rata, armija je na kraju, nakon punih 50 godina postojanja, potonula u sopstvenu u izdaju.
U strahu od međunarodne osude za agresiju na novoproglašene samostalne države, Generalštab je bio prisiljen na kozmetički zahvat promjene imena. Petokraka je već ionako bila zamijenjena nacionalnim i nacionalističkim obilježjima.
JNA je zvanično prestala postojati 20. maja 1992. U Srbiji i Crnoj Gori koje su se nastavile nazivati imenom Savezna Republika Jugoslavija vojne snage su dobile naziv Vojska Jugoslavije, dok je od dijela tehnike, naoružanja i jedinica na teritoriji Republike Hrvatske nastala Srpska Vojska Krajine, a na prostoru BiH Vojska Republike Srpske. Tokom cijelog rata ove novonastale vojske ostale su povezane sa svojom matičnom armijom po pitanjima snabdijevanja, naoružavanja, obavještajne i tehničke potpore.

[2] Potpukovnik Ćazim Hadžić, komandant garnizona JNA u Doboju uklonjen je sa dužnosti u zoru 3. maja 1992. od strane vojne policije pod komandom majora Milovana Stankovića. "Bio je u pidžami i tresao se kao prut", izjavio je policajac koji ga je sa još dvojicom razoružao, izveo iz stana i vojnom kampanjolom sproveo u pritvor u Banjaluci. Par dana kasnije pustili su ga na „plaćeno odsustvo" koje je proveo u rodnom selu kod Ključa. Potpukovnik Hadžić potom je bio prekomandovan u Beograd. Nije dobio zaduženje da vodi jedinicu u svom oficirskom rangu, već je raspoređen na neke sitne administrativne poslove. Aktivna vojna služba u JNA prestala mu je na vlastiti zahtjev 30. aprila 1993. Hadžić se vratio u Bosnu u oktobru 1994. kada biva uhapšen. Sudsko vijeće Okružnog vojnog suda u Sarajevu proglasilo ga je 7.4.1995. krivim i kaznilo zatvorom od dvije godine i šest mjeseci za počinjeno krivično djelo službe u neprijateljskoj vojsci. Major Milovan Stanković, koji je "smjenio" potpukovnika Hadžića i koji je komandovao operacijom "oslobođenja" Doboja, nije osuđivan.

[3] Rat u Doboju počeo je u noći između 2. i 3. maja 1992. godine, na što danas podsjeća spomen-ploča postavljena u Lipcu 2010. godine. Ispod simbola krsta krupnim slovima piše: "ОДЛУКОМ КРИЗНОГ ШТАБА ОПШТИНЕ ДОБОЈ 02 МАЈА 1992 ГОДИНЕ СА ОВОГ МЈЕСТА КРЕНУЛИ СУ СРПСКИ СИНОВИ У ОДБРАНУ ДОБОЈА ОДЛУЧНИ ДА У ТОМ БОЈУ ДАЈУ ЖИВОТ ЗА СЛОБОДУ СРПСКУ." Spomen-ploča obilježava datum početka rata, a podignuta je s manjim gramatičkim greškama i sa kašnjenjem od 18 godina, 2. maja 2010. Ispod spomen-riječi stoji potpis u dva reda: "УДРУЖЕЊЕ ГРАЂАНА БРАНИОЦИ ДОБОЈА 02.05.1992. ГОД."
Početak rata u Doboju i događaji iz 1992. pominjani su u više navrata na Haškom tribunalu, a predmet su i sudskog procesa koji je u toku u Sudu Bosne i Hercegovine. Na optuženičkoj klupi su Milan Ninković, Borislav Paravac, Andrija Bjelošević i Milan Savić. "U optužnici se navodi da su u periodu od najkasnije 3. maja 1992. do kraja 1993. godine, u okviru širokog i sistematičnog napada usmjerenog na civilno bošnjačko i hrvatsko stanovništvo na području općina Doboj i Teslić, Milan Ninković, u svojstvu člana Štaba Srpske opštine Doboj, Borislav Paravac, u svojstvu predsjednika Kriznog štaba Srpske opštine Doboj, Andrija Bjelošević, u svojstvu načelnika Centra službi bezbjednosti Doboj MUP RS i istovremeno i člana Kriznog štaba Srpske opštine Doboj, kao učesnici udruženog zločinačkog poduhvata u cilju progona bošnjačkog

i hrvatskog stanovništva na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, te Milan Savić, u svojstvu zamjenika načelnika CSB Doboj, znajući za takav napad i da njegove radnje čine dio tog napada sa diskriminatorskom namjerom, izvršili progon civilnog bošnjačkog i hrvatskog stanovništva ubistvima, zatvaranjem i drugim teškim oduzimanjem fizičke slobode i drugim nečovječnim djelima učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne tjelesne ili psihičke povrede. Optužnica tereti optužene Milana Ninkovića, Borislava Paravca, Andriju Bjeloševića i Milana Savića da su počinili krivično djelo zločina protiv čovječnosti."

Pred Sudom BiH u svojstvu svjedoka izjavu je dao i Obren Petrović, ondašnji načelnik Centra javne bezbjednosti Doboj. Njegovo svjedočenje baca više svjetla na događaje iz devedeset druge:

TUŽILAŠTVO: Šta vam je poznato oko priprema i preuzimanja vlasti u policijskim i civilnim strukturama na području Doboja u periodu oko maja 1992. godine?

PETROVIĆ: Otprilike, sredinom aprila 1992. godine, na području planine Ozren, helikopterom iz Srbije stigli su pripadnici Specijalne jedinice "Crvene beretke". Njihova uloga u to vrijeme bila je da regrutuju i obuče ostale pripadnike dobrovoljaca iz sastava vojske i policije. Na čelu "Crvenih beretki" bio je Radojica Božović, a sjećam se još nekih, ali samo po nadimcima. Tu su bili Riki, kojeg su zvali "Zečija usna", neki Dimić, Makedonac koji je poginuo kasnije. U periodu od dolaska "Crvenih beretki" pa do početka maja 1992. godine, obuku je prošlo blizu 300 pripadnika, među kojima su bili i mladići sa drugih područja kao što je, recimo, Vozuća.

TUŽILAŠTVO: Gdje su upućivani obučeni pripadnici vojske i policije?

PETROVIĆ: Poznato je da je jedan takav vod postojao i u CSB Doboj, na čijem čelu je bio Slobodan Karagić, zvani Karaga. Radojica Božović, kao komandant "Crvenih beretki", u više navrata je dolazio u službene prostorije CSB Doboj i razgovarao s Andrijom Bjeloševićem, koji je bio načelnik Centra službe bezbjednosti, te njegovim najbližim saradnicima Milanom Savićem i Dušanom Živkovićem, koji je bio načelnik Službe nacionalne bezbjednosti. Ovim sastancima su prisustvovali i članovi Kriznog štaba opštine Doboj Borislav Paravac i Milan Ninković, koji je povremeno dolazio, ali su se njegove odluke, kao predsjednika SDS-a grada Doboja i narodnog poslanika, uveliko provodile na terenu. Ja nikada nisam prisustvovao tim sastancima.

TUŽILAŠTVO: Šta vam je poznato u vezi sa samom pripremom i preuzimanjem svih pozicija u policiji, a potom i u opštini i na drugim mjestima?

PETROVIĆ: Prije nego što se desilo preuzimanje vlasti od strane SDS-a i Kriznog štaba opštine Doboj, postojao je neki dogovor nosilaca čelnih funkcija iz reda srpskog naroda. Moguće je da su održavani i sastanci u mjestu Lipac, u prostorijama tamošnje osnovne škole. Mislim da se na tim sastancima obavljala određena priprema za ove aktivnosti. Nisam tamo prisustvovao, ali je na te sastanke iz policije uvijek išao Bjelošević. Preuzimanje vlasti izvršeno je 3. maja 1992. godine, kada je bio neradni dan. Primijetio sam da u Lipcu ima veća koncentracija oružja, vojske, raznih specijalnih jedinica sa drugih područja, među kojima su bili i "Bijeli orlovi" iz Broda. Sve mi je izgledalo kao da će sva ta vojska izvršiti napad na Doboj. Pripadnici "Crvenih beretki" prvo su ušli u policijsku stanicu, koja se nalazila na željezničkoj stanici, a koja je bila najbliža Lipcu. Svakog pripadnika policije pitali su za ime i ukoliko bi bio Srbin, ostajao bi na svojim redovnim zadacima, a ostale su odmah premlaćivali i odvodili u zatvor. Ovo se dešavalo u kasnim noćnim satima. Subota na nedjelju, mislim da je počelo u ponoć, a da je na cijelom području grada sve završeno do dva časa. Tek ujutro došao sam u službene prostorije, gdje sam zatekao na radnim mjestima jedan broj pripadnika iz reda srpskog naroda, dok hrvatskih i bošnjačkih radnika nije bilo. Saznao sam da su hapšeni po unaprijed pripremljenom spisku, koji sam imao priliku jednom vidjeti kada mi ga je pokazao Milan Savić. U pravljenju ovih spiskova učestvovali su pripadnici nacionalne bezbjednosti na čelu sa Dušanom Živkovićem i pripadnici Specijalne jedinice odreda kojim je rukovodio major Stanković, sa kojim je bio blizak Milan Savić i Mirko Stojčinović. U privođenju su učestvovali i pripadnici grupa, kojima su rukovodili Predrag Kujundžić, zvani Predo, Slobodan Karagić Karaga, Nikola Jorgić Jorga, koji su vrlo dobro poznavali grad i odmah bi sve uhapšene prilikom dovođenja sproveli u Okružni zatvor.

TUŽILAŠTVO: Šta se dešavalo sa imovinom uhapšenih?

PETROVIĆ: Nakon što su kuće, stanovi i druga imovina u vlasništvu Hrvata i Bošnjaka na području Doboja napušteni, ove grupe koje su hapsile, počele su da pretresaju kuće i da za sebe uzimaju vrijednosti. Jedna grupa vojnih policajaca na čijem čelu je bio komandir Martić, ime mu ne znam, u kući Mustafe

Osmića pronašla je veću količinu zlatnog i srebrnog nakita. Kasnije se tu zadesila i jedna grupa pripadnika "Crvenih beretki", među kojima su bili Slobodan Dević i Branko Jovanović. Znam da su tog dana Dević i ostali u službene prostorije SJB Doboj donijeli zlato, i to više od deset kilograma, koje je pohranjeno u depozit. To je sve evidentirala Anica Peulić, koja sada radi u Banjaluci u Sindikatu policije. O svemu u vezi sa ovim događajem bio je upoznat i Mladen Vulić. Kako sam čuo od kolega Mladena Vulića i Mirka Stojčinovića, koji je tada bio načelnik Sektora javne bezbjednosti, Andrija Bjelošević je u toku 1993. godini to zlato odnio negdje u Bijeljinu kako bi ga predao u sjedište MUP-a, međutim, tom zlatu se gubi svaki trag.

TUŽILAŠTVO: Šta vam je poznato u vezi s napadima na bošnjačko i hrvatsko civilno stanovništvo?

PETROVIĆ: Prvi takav napad krenuo je od sela Grapska. Naredbu je izdao major Stanković. Pripadnici Mjesne zajednice Grapska tražili su sastanak sa srpskim vlastima s ciljem da se dogovori način ponašanja. Međutim, do tog sastanka nije došlo. Upotrijebljena je prekomjerna sila i naoružanje. Mali dio stanovništva uspio je pobjeći, a ostali, njih više od stotinu, odmah se predalo. Smješteni su u vojne hangare u naselju Bare. Nakon toga odvijao se napad na gradski dio, prvo na Čaršiju, pa na Čaire, Orašje, Miljkovac, Prisade i Makljenovac. Kada su pripadnici Armije BiH iz pravca Tešnja i Usore krenuli u napad prema Doboju, 12. jula 1992. godine, u momentu je donesena odluka da se jedan dio civila, a možda i svi, izvedu iz Perčinog diska i isture kao živi štit na lokalitetu iznad naselja Vila, kako bi se ovaj napad zaustavio. Čuo sam da je tada ubijeno oko 30 civila, koji su se nalazili u živom štitu. Pričalo se da je Milutin Blašković, pripadnik policije, naredio da se civili izvedu i postave kao živi štit. Nije mi poznato ko je ovu naredbu njemu izdao, ali siguran sam da su glavnu riječ imali pripadnici "Crvenih beretki".

TUŽILAŠTVO: Da li je bilo fizičkog zlostavljanja zatvorenih?

PETROVIĆ: Ovdje su vršena česta zlostavljanja i izgladnjivanja civila koji su tu boravili. Ovo mi je poznato zbog toga što su se meni kao načelniku SJB Doboj obraćale porodice zarobljenih civila. Ja sam, s ciljem da pokušam učiniti bilo šta za njih, Mladenu Vidiću znao reći da po spisku ljudi koji su mi se javljali, provjeri gdje su zatvoreni članovi njihovih porodica, kako bi ih pokušao dovesti u Stanicu policije. Pokušao sam im nekako pomoći. Znam da je tako Mladen Vulić odlazio od zatvora do zatvora sa ovim papirićima i pronalazio zatvorene civile. Pričali su mi u kakvim uslovima žive, da ih vojska i stražari premlaćuju, da nemaju dovoljno hrane, ni vode. U tim situacijama donosio sam odluke da se ti ljudi puste svojim kućama.

TUŽILAŠTVO: Kakva je bila uloga Milana Savića u odnosu na Andriju Bjelošević i ostale rukovodne radnike unutar CSB Doboj?

PETROVIĆ: Savić je ranije radio kao KDZ tehničar u CSB Doboj. O njemu se počelo malo ozbiljnije pričati kada su pred sami rat u Jelahu uhapšeni on i Dobrivoje Ćulibrk. Kod njih je nađena određena količina eksploziva, koja im je tom prilikom i oduzeta. Jedno vrijeme su tada proveli u zatvoru, ali su na intevenciju Bjelošević uspjeli kod načelnika policije Tešanj Šemsudina Mehmedovića izdejstvovati njihovo oslobađanje. Poznato mi je da je ubrzo Milan Savić imenovan za pomoćnika načelnika CSB Doboj, koji je zbog toga što nije bilo imenovanog zamjenika, obavljao i dužnost zamjenika načelnika, odnosno Andrije Bjelošević. Savić je bio vrlo blizak saradnik Bjelošević i on je bio osoba preko koje su izvršavani svi važniji zadaci u tom periodu.

TUŽILAŠTVO: Ko je bio odgovorna osoba u Okružnom zatvoru Doboj u tom periodu?

PETROVIĆ: U prvo vrijeme upravnik Okružnog zatvora Doboj bio je Mirko Slavuljica, koji je na toj dužnosti ostao otprilike do juna 1992. godine kada je prešao u službu bezbjednosti pri VRS, a na njegovo mjesto postavljen je Milan Vidić.

TUŽILAŠTVO: Možete li se sjetiti imena stražara u Okružnom zatvoru Doboj u tom periodu?

PETROVIĆ: Koliko se sada mogu sjetiti, bila su tu dvojica braće Ninković, Miroslav Petričević, Đorđo Damjanović, Marković, Kujundžić, kojima znam imena. Ostalih sada ne mogu da se sjetim.

TUŽILAŠTVO: Je li vam poznato da li je bilo odvođenja zatvorenika iz zatvora?

PETROVIĆ: Izvedena je jedna grupa zatvorenika, među kojima je bio naš kolega Karlo Grgić. Toga dana je iz zatvora, koliko je meni poznato, odvedena grupa od oko 12 zatvorenika. Tada je, kako sam čuo, Riki ušao u zatvor sa spiskom koji je imao, čitao jedno po jedno ime i tražio da izađu. Napolju ispred zatvora je čekao parkiran kombi, te je grupa od ovih 12 zatvorenika ubačena u kombi i odvedeni su u nepoznatom pravcu. Sa Rikijem je u izvođenju zatvorenika učestvovao izvjesni Vuković, zvani Vuk, koji je radio tada kao pripadnik zatvorske policije. Inače je došao iz Bosanske Krajine, gdje je radio negdje kao zatvorski čuvar.

Zatvor

„Ovo je Srbija!“ – orilo se vani u dvorištu.

– Budale – šapnuo mu je komšija na uho. – Ovo nije Srbija; ovo je zatvor.

Nasmijao bi se, ali izubijano lice nije se moglo razvući u osmijeh, a i nije mu bilo do smijeha – galama nije ništa dobro obećavala. Prije dvije sedmice Crvene beretke su njih obojicu, bez naloga i bez povoda, istjerale iz stana u Donjem gradu. Tražili su im na vratima ličnu kartu i kad su pročitali ime, naredili da izađu pred zgradu. Ugurali su ih u kombi, vozilo na kome je krupnim slovima pisalo “Mesopromet-Doboj”. Sjedišta u stražnjem dijelu nije bilo, na izgrebanom metalnom podu već su sjedjela četvorica iz susjednog ulaza, a uskoro su im se pridružila još dvojica. Putovanje nije trajalo dugo. Zgrada SUP-a je bila u centru grada, a odmah do nje Okružni zatvor. Odvezli su ih između te dvije zgrade, u dvorište sa visokom betonskom ogradom iz kog se sad čula galama i pjesma. Počeli su ih tući čim su izašli iz kombija.

– Balije, hoćete državu? Sad ćete dobiti državu!

U holu, u prizemlju zveckalo je oružje, veća grupa naoružanih u raznim uniformama ispunjavala je prostor psovkama i galamom. Neki su na glavi nosili crvene beretke, drugi pak maskirne kape ili

crne trake preko čela. Začudilo ga, ako je u tom momentu osim straha moglo biti ikakvog čuđenja, lica svih bila su išarana i premazana tamnom bojom. Učinilo mu se da je u jednom onižem prepoznao profesora Žiku iz Srednjoškolskog centra.

– Dobrodošlica za nove goste! – proderao se njihov sprovodnik.

– Evo, odmah! – počeli su se namazani smijati, načinivši špalir od ulaznih vrata do hodnika ka kancelarijama istražnih inspektora.

Svaki od njih dvadesetorice udario ih je barem jednom iz sve snage dok su prolazili kroz njihov dvored. Učinilo mi se, pomislio je, ne bi me profesor onako krvnički opajdario nogom u slabinu. Svaki put kad bismo se sreli, srdačno bismo se pozdravili i ispričali. Možda nije bio on?

Rasporedili su ih po kancelarijama u prizemlju. Dočekala su ga dvojica nepoznatih sa ekavskim izgovorom. Bilo mu je lakše, samo nek ga ne maltretiraju ljudi koje je znao i sretao na ulici. Njihove udarce podnosio bi teže, jače bi ga boljeli, mislio je. Ova dvojica nepoznatih su ga tukli policijskim pendrecima. Pokušavao je rukama zaštititi glavu. Nije se moglo pobjeći i sakriti od neizdržljivih udaraca.

– Šta je, bre, ovo danas? Moramo raditi prekovremeno!

Izgleda da su stvarno bili umorni od "prekovremenog", nakon desetak minuta batinanja i psovki sproveli su ga u zatvor.

Zgrada je pravljena nakon onog rata prema ruskom modelu u vrijeme dobrih kominternovskih odnosa, pravougaonog oblika, na dva sprata. U prizemlju su bile ćelije, osam soba sa po 12 kreveta za zatvorenike, a na spratu je bilo istražno odjeljenje za saslušavanja, upravu i stražare. Kaznionica za proteklih 45 godina nikad nije bila puna, regija jest bila velika, ali lopova je pred žestokom Titovom milicijom bilo manje od veličine zatvora. Uvijek je bilo praznih kreveta! Ovaj put, u maju 1992, sve su prostorije bile kr-

cate mnogostruko većim brojem zatvorenika. Ni jedan nije sproveden s nalogom za hapšenje i svi su pritvoreni znali da su u zatvoru samo zbog toga što su druge vjere i nacije. Zatvorenici su spavali po dvojica na krevetu, ali ni to nije bilo dovoljno jer su stalno dovodili nove, pa su novodolazećim ubacili spužve, prljave i krvave od rana onih prethodnih koji su tu morali ležati. Većinu ljudi u zatvorskoj sobi poznavao je iz grada. Batine i neizvjesnost izobličili su njihova blijeda lica. Svako od njih nosio je u sebi svoju brigu, koja je, kao i njegova, sa strahom rasla svakog novog dana. Prvo je tinjala nada. „Pustiće me brzo! Ovo je greška! Nikome ništa nisam skrivio! U ovom gradu nemam neprijatelja, u njemu su samo moji prijatelji. Neko od njih će saznati gdje sam, zauzeće se da me puste." Svakim narednim danom, svakim otvaranjem vrata očekivao je da prozovu njegovo ime. „Nikome ništa nisam skrivio! Pustiće me!"

Trećeg dana su ga prozvali. Znao je inspektora odranije, nije ga tukao, ali u njegovom hladnom tonu nije bilo pomoći. Ispitivao ga da li je bio učlanjen u neku stranku, je li izlazio na referendum, da li je glasao za nezavisnu Bosnu i Hercegovinu.

– Hoćete li me pustiti? – pitao je isljednika.

– To ne zavisi od mene – odgovorio je inspektor.

Vratili su ga natrag u ćeliju. Izvodili su i druge zatvorenike, neki su se vraćali s modricama i krvavi. Jedan nije mogao hodati, unijeli su ga zatvorski stražari i ostavili na sredini sobe. Kad je došao k sebi, rekao je da su ga trojica udarali nogama i debelim električnim kablom od koga su mu ostale vidljive masnice po cijelom tijelu. Danju se u zatvoru znao kakav-takav red: ustajanje, doručak, ručak, večera, počinak, a između toga bila su saslušavanja, radne obaveze, nova privođenja. Čovjek ne može voljeti ni jedan zatvorski dan, ali njemu je svaki bio draži od noći. Noć u ovom zatvoru nije donosila miran san, već neizvjesnost i ono najgore. Čim padne mrak i začuje se galama ili pijana pjesma, 350 ljudi bilo je u

strahu u čiju će ćeliju stražari pustiti Crvene beretke ili nepoznate, poludrogirane u šarenim maskirnim uniformama, ili bradate koji bazde na alkohol, sa izukrštanim redenicima i kokardom na šubari. Izvodili su zatočenike. Tukli su ih već na hodniku, čuli su se jauci i mukli udarci, ili bi ih odvodili u istražne prostorije iz kojih su ih vraćali polumrtve. Kasapine su znali samo po nadimcima; šapatom su razmjenjivali njihova imena i svoj strah da ne upadnu u šake Jorgi, Njegošu, Tuzlaku, Vuku, Staniši... Jednom su Crvene beretke prozvale na vratima šestoricu Grapčana iz njihove sobe i još šestoricu iz susjedne. Više ih nisu vidjeli. Nisu se vratili.

Njegov strah još uvijek se čvrsto držao za varljivu nadu.

– Neko će dojaviti mojim prijateljima da su me odveli. Zauzeće se za mene. Zajedno smo odrasli, igrali se kao djeca, išli zajedno u školu. Pustiće me čim saznaju da sam nevin u zatvoru.

Četrnaestog zatvorskog dana, kao i svake prethodne noći, stigla su mu u polusan njegova djeca. Kao da ih nije vidio godinu, a oprostili su se na autobuskoj stanici prije tri sedmice. Vijesti nisu slutile na dobro: niko nije dolazio – svi su odlazili! Ali, u njemu je opet tinjala slijepa i nepouzdana nada – nije vjerovao da će rat stići do njegovog grada. Dogovoriće se političari uskoro, nemoguće je podijeliti Bosnu! Ko je lud da ratuje?

Prijatelj ga zvao iz Beograda.

– Dolazite, odmah! – rekao mu. – Imam kuću u Žarkovu. Za tebe, ženu i decu naći će se mesta! Pusti sad bratstvo-jedinstvo i Bosnu ponosnu. Najvažnija je tvoja porodica. Ne oklevaj, bre, Bosanac! Sunce ti jebem tvrdoglavo, dolazi odmah!

Tako mu je rekao prijatelj s kojim je nekad davno služio vojsku i nastavio prijateljevati na godišnjim odmorima i zajedničkim uzajamnim posjetama. „Proći će ovo ludilo“, mislio je. „Kud sad da idem, izgubiću posao! Od čega ćemo živjeti ako dobijem otkaz?

– Ne plačem. Sjetio sam se djece.
Skandiranje je bilo sve glasnije i razularenije: "Srbija! Srbija!"
Onda je u dvorištu zavladala tišina.
Ušli su unutra. Čuli smo kako izvode ljude iz susjedne ćelije.
Minutu kasnije otvorila su se vrata.
Stražar je izgovorio njegovo ime, i naređenje:
– Izlazi!

U ćelijama nekadašnjeg Okružnog zatvora "Spreča" u Doboju u maju i junu 1992. bilo je oko 350 zatvorenika (među njima i desetak žena) koji su uhapšeni bez povoda i naloga, sa jedinom nenapisanom i neizgovorenom optužbom – bili su druge vjere i druge nacije. Do marta 1993. u zatvoru je ukupno bilo zatočeno preko 750 ljudi. Njihova saslušavanja otpočinjala su i završavala se pendrečenjima. Nakon toga sprovođeni su ponovo u zatvor i novo usputno batinanje, u čemu su, prema navodima preživjelih svjedoka, prednjačili zatvorski čuvari: Dušan Vuković, Staniša Miljanović, Branislav Ninković, Vojin Lukić, Dragoljub Radulović. Dani u zatvoru su bili teški, noći još teže! Noću su dolazili martićevci, beli orlovi, uniformisani zlikovci sa crvenim beretkama, kokardama, crnim trakama. Stražari su otvarali vrata, a ovi su nesmetano iz zatvorskih soba odvodili nevine ljude na mučenje. Svoj bijes i patološku mržnju iskaljivali su na nemoćnim zatočenicima. Tukli su ih drvenim šipkama, nogarima stolica, električnim kablovima, bezbol palicama, kundacima.

U zatvoru su od zadobivenih povreda preminuli Jozo Matanović, Stipo Čičak i Marko Kikić. Od posljedica batinanja u zatvoru i u radnom logoru poljoprivrednog imanja "Bosnakoop" u Rudanci preminuo je i jedan od najpoznatijih i najuglednijih Dobojlija, dr Ilija Tipura. Bivši predsjednik opštine i doktor ekonomskih nauka, Ilija Tipura je nakon teških povreda glave pao u komu i bio prebačen iz Doboja u banjalučku bolnicu. Podlegao je 20. septembra 1992. poslije zakasnjele i bezuspješne operacije, sa dijagnozom hematoma u desnoj hemisferi mozga. I ovaj zločin, kao i mnogi drugi, nikada nije krivično procesuiran.

Zulfo Ćirić, rukovodilac velikog autotransportnog preduzeća, bio je uhapšen i pušten iz zatvora (uz zalaganje i intervenciju njegovog kuma Kuzmana), ali nije poživio dugo na slobodi. Odveden je iz stana i mučki ubijen u Stanovima, pretpostavlja se rukom onih kojima je nekada u "Bosnaprevozu" bio direktor. Pominju se imena dvojice iz Rudanke.

Svećenik iz Dragalovaca Marko Šalić je preživio zatvor i logor, ali je godinu kasnije preminuo od posljedica torture i batinanja.

Iz zatvora su odvodili u mrak ljude koji se više nikad nisu vratili. Tako je nestao Karlo Grgić, penzionisani komandir stanice milicije Doboj, Drago Martinović, željezničar i pjevač izvornih pjesama, Ismet Grahić, radnik ŽTP-a, novinar Željezničkih novina. Iz dobojskog zatvora 24. maja 1992. odvedeno je 12 zatvorenika kojima se gubi svaki trag. Među njima je bilo devet mještana Grapske: Esad (Ahmeta) Bešić, Šerif (Mehmeda) Bešić, Kasim (Muje) Bešić, Ramiz (Muradifa) Bešić, Nedžad Bešić, Šemsudin (Redže) Hamidović, Esed (Atifa) Hidić, Muhamed (Hasana) Ibrahimović, Safet (Hasiba) Nukičić, kao i Nijaz Zečević iz Bukovačkih Čivčija, Avdo Kurtović iz Miričine i Mustafa Osmanbegović iz Ševarlija. Glasovi iz potaje navode da su strijeljani negdje na Ozrenu, a njihova tijela nisu do danas pronađena. Zid ćutanja očevidaca krije egzekutore i sram kolektivne krivnje za ubistva nedužnih ljudi. Masovna grobnica o kojoj postoje indicije još nije otkrivena.

Užas u dobojskom zatvoru potrajao je sve dok Međunarodni crveni krst, nakon dojave o mračnim događajima u Doboju, nije zahtijevao dolazak, provjeru stanja i popis zatvorenika! Nakon njihovog dolaska jedino se hrana unekoliko poboljšala, ali stanje je ostalo isto. Zapravo, rekavši predstavnicima Crvenog

krsta istinu o torturi, zatvorenik Marko Kikić iz Odžaka koncem januara 1993. bio je žestoko pretučen, nije mogao hodati, unijeli su ga u ćeliju. Sat kasnije pokuljala mu je krv na usta, umro je na rukama sapatnika-zatvorenika. "Obdukcija" u dobojskoj bolnici je, međutim, utvrdila da je umro od srčane kapi!

Nakon rata, sa dvadesetdvogodišnjim zakašnjenjem od inkriminisanih događaja, pokrenuta su samo dva "nižerazredna" krivična postupka. U prvom je zatvorski čuvar Branislav Ninković osuđen na dvije godine zatvora. Međutim, Vrhovni sud Republike Srpske poništio je ovu presudu i naložio Okružnom sudu Doboj ponovno suđenje, u kome je optuženom izrečena umanjena kazna od 15 mjeseci zatvora.

Neki od zatvorenika kojima su polomljena rebra, nanesene teške tjelesne povrede i rane pojavili su se kao svjedoci na ovom suđenju. O velikoj sramoti Doboja svjedočili su: Mirza Lišinovic, Šaban Ibraković, Mustafa Nukičić, Sejfudin Suljić, Ešef Hidić, Fadil Ahmić, Hasan Krdžalić, Sakib Hurtić, Hasib Muratović, Mustafa Kovačević, a pred sudskim vijećem pročitane su ranije date izjave svjedoka-zatočenika: Stjepana Jeleča, Nahida Mrkaljevića i Hasiba Subašića.

Svjedočili su i zatvorski stražari. Đordo Damjanović bio je tek počeo raditi kao zatvorski čuvar. Govoreći na sudu, kazao je da su zidovi zatvora bili krvavi, zatvorske ćelije pretrpane, uslovi očajni: "Izbjegavali smo govoriti o onome što se u zatvoru dešavalo. Osjećao sam se kao ljudsko biće bezvrijedan. Nisam imao povjerenje u svoje kolege. Nisam mogao pomoći zatvorenicima! Zatvorski stražari se nisu mogli suprotstaviti Crvenim beretkama, vojnoj policiji, uniformisanim i naoružanim licima koji su dolazili u zatvor i tukli zatvorenike."

Nesretni ljudi su bili bespomoćni, mogli su svakog dana očekivati svoj kraj i da niko ne sazna šta se desilo! Upravnik zatvora u to vrijeme bio je Mirko Slavuljica, a zamijenio ga je Miroslav Vidić.

Početkom 2016. godine Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije podiglo je optužnicu pred Višim sudom u Beogradu protiv Dušana Vukovića, zvanog Vuk, rođenog u Golubiću, opština Knin, zbog zlostavljanja zatvorenika u zatvoru "Spreča". Vuković je bio zatvorski stražar u Šibeniku i Zagrebu, početkom rata stigao je u Doboj, a kasnije se preselio u Beograd. Nakon saslušavanja svjedoka, bivših zatočenika, neposredno pred izricanje presude proces je naprasno okončan jer je okrivljeni – umro.

Ova dva periferna sudska procesa pokazala su prav(n)o lice istine: ubistva i zločini koje su u dobojskom zatvoru, vojnim i radnim logorima počinile Crvene beretke, martićevci i pojedinci iz drugih paravojnih formacija, po svoj prilici ostaće nekažnjeni, iako se znaju i u dosijeima policije kriju imena počinilaca. Nakon toliko godina poslije počinjenih zlodjela glavni krivci, predstavnici vlasti i politike, oni koji su u Doboju pripremali rat i pokrenuli bespravna hapšenja, kao i neposredni izvršioci mučenja i ubistava, izbjegli su ruku pravde. Njih štiti ćutanje saizvršilaca i strah od odmazde.

Rodbina i najbliži ipak ne gube nadu da će tijela nestalih biti pronađena i dostojno sahranjena.

Prisade

Baka Kata je izašla na verandu da dočeka poštara.

– Jozo, sine! Hoće l' išta bit' od naše penzije?

– Hoće, bako, samo što nije! Poslali su vreće para, istovaruju ih u Doboju Novom! – smije se Jozo. On i kad mu je torba prazna i kad nema penzija i pisama unosi vedrinu u Prisade. Takav je po naravi, veseo i vedar, za svakoga ima osmijeh i lijepu riječ. Penzije kasne tri mjeseca. Ako ikad stignu, poješće ih inflacija, neće se za njih moći kupiti deset deka kave i paklo cigareta.

– Ko će izdurat ovu skupoću? Da nam nije djece, skapali bi od gladi! – jada se baka Kata.

– Blago vama, imate čestitu djecu! Šta će vam penzija kad ništa ne vrijedi? Džabe je moram raznosit i hodat po selu! – nastavlja poštar u istom šaljivom tonu. – A gdje je djed Tunjo? Ne viđam ga ovih dana.

– Eh, djed ko djed! Sjedi uz šporet!

– Kakav šporet?! Vidi, sunce je granulo, treba ići u njivu sadit kuruz! – smiješi se Jozo.

Zna on da baka Kata ima 79 godina, a djed Anto 80 i da su odavno nemoćni za teške poljoprivredne radove. Ali, mora se nešto pričati, jer poštar i sa praznom torbom pozdravlja ljude i pita ih za zdravlje.

April je ozelenio proplanke. Iz Prisada puca vidik ka Doboju. Nebo je čisto i plavo, čini se sve ono što se sa ovih prisadskih brežuljaka vidi u daljini nadohvat je ruke. Tu božju ljepotu kvare jedino avioni, koji, kao nikad, lete posve nisko, i sve češće zaglušuju bukom i obuzimaju strahom.

– Đavo ih odnio, jesu se uzletali! – kaže baka uz pozdrav, ostavljajući poštara da nastavi put kroz selo.

Poštar Jozo je izgradio kuću na Putnikovom brdu, blizu groblja u Prisadama. Sa suprugom Kajom ima troje djece, sina i kćerku, tek dospjelih za školu, i još jednog sina - bebu u kolijevci. Tu su blizu strelište i vojni poligon. Njima nije strana pucnjava, često se kraj njihove kuće izvode vojne vježbe, ali ono što sad predveče i noću osluškuju ulijeva strah u kosti.

Prije mjesec grmljavina topova od Bosanskog Broda jedva se čula, a potom je postajala sve glasnija, u isto vrijeme dok je Jozina poštanska torba bila sve praznija, a put do kuće, zakrčen barikadama i vojnim vozilima sve teži. Onda su na radiju čuli da je Doboj "oslobođen".

Došli su po njega 4. maja dvojica u uniformi i odveli ga u zatvor.

Dan kasnije baka Kata i djed Anto slušali su objavu na svom malom tranzistoru.

– Ukoliko Prisade ne predaju oružje sutra do 12 sati, preduzeću vojnu operaciju! – zaprijetio je neki dubok i prodoran glas.

Selo je preko noći zanijemilo. Svi su pobjegli preko Miljkovca, Plana i Zubaka, kroz Makljenovac i dalje ka Ularicama, Alibegovcima i Sivši.

– Predeverali smo i onaj rat sa Švabama, predeveraćemo i ovaj! – tješio se djed Anto. – Nismo nikome ništa skrivili, nećemo bježati!

Tačno u podne počele su padati granate. Sklonili su se u podrum dok je nebom fijukalo i tresla se zemlja od ekplozija i plotuna. Popodne je sve utihnulo. Pretvorili su se u uho osluškujući nest-

varnu tišinu. Začuli su odjednom trku, komešanje i povike. Malo zatim uskočili su unutra sa uperenim puškama.

– Napolje! Marš napolje! – proderao se jedan u vojničkoj uniformi.

– Mater vam jebem, ustašku! Oružje, gdje vam je oružje?! – siktao je.

– Bog s tobom, dijete! Kakvo oružje?! Vidiš da jedva hodamo! – bila je smirena baka Kata.

Izveli su ih pred kuću i pucali izbliza.

Kata i Anto Petrović, zvani Tunjo, i još 16 civila, ubijeni su 6. maja 1992. u Prisadama od srpskih vojnih i paravojnih jedinica. Prvi raketni napad na selo VBR-om izvršen je u nedjelju, 3. 5. 1992, u popodnevnim satima iz Kladara, dok je okupacija Prisada izvedena tri dana kasnije, u srijedu, 6. 5. 1992. Započela je već ustaljenom "taktikom" majora Milovana Stankovića, komandanta vojne operacije "oslobođenja" Doboja, i njegovog nastupa pred mikrofonom Radio Doboja, ultimatumom o predaji oružja i gnusnom najavom granatiranja. Zauzimanje Prisada izvedeno je napadom artiljerije i istovremenim ulaskom oklopnih sredstava i pješadije. Ušli su iz tri pravca: putem od groblja, pored Kneževića kuća, te iz pravca Doboja i Pločnika. U isto vrijeme blokirali su izlaz iz Prisada prema Maloj Bukovici i Rudanci, a zapriječili izlaz preko Putnikovog brda prema Makljenovcu.

Napad je bio skoncentrisan na centar Prisada i trajao je kratko, pošto otpora nije ni bilo, ali operacija "čišćenja" produžila se i drugog dana. Zatečeni kod svojih kuća živote su izgubili bespomoćni starci i starice: Janja Bilić, rođ. Zubak (1928), Jozo Bilić (1927), Franjo Grgić - Pranjoš (1930), Ivka Grgić (1921), Iva Grgić (1915), Luka Grgić (1911), Marko Grgić (1933), Nikola Grgić (1927), Ruža Grgić, rođ. Knežević (1942), Tadija Grgić (1940), Marijan Hrkač (1944), Mijat Knežević (1925), Petar Mandir (1915), Anto Petrović - Tunjo (1912), Kata Petrović, rođ. Barišić (1913), Anto Šimunović - Titra (1925), Hugo Vodopivec (1914) i Anto Vrkašević (1920). Dosta njih rođeno je pred Prvi svjetski rat; preturili su preko glave svakakva zla, ali ovo posljednje oduzelo im je živote!

Prikrivajući besprizorni zločin, tijela šestoro stradalih su odvezena i do danas nisu pronađena.

Oružje koje je, tobož, bilo povod granatiranju i napadu nije pronađeno. Prema izjavama sudionika, u to vrijeme nabavljanje ličnog i pješadijskog oružja za samoodbranu bilo je refleksija naoružavanja srpskih sela, i vjerovatno je neko od doušnika Kontraobavještajne službe JNA preuveličao snagu i stvarnu brojku od 20 pištolja i pušaka u selu, što je poslužilo kao „opravdan" povod za unaprijed planiranu akciju etničkog čišćenja.

Nakon granatiranja i napada nekolicina preživjelih Prisađana ostala je na rubnim područjima sela, sve do bitke na Putnikovom brdu, 12. 7. 1992, da bi nakon toga svi bili uhapšeni i sprovedeni u zatvor, gdje su bili izloženi torturi, psihičkom i fizičkom mučenju. Petar Novak (1941) je bio optužen da je prevozio oružje. Ubijen je udarcima lopata u krugu logora na Usori. Jedan od videnijih Prisadana, Karlo Grgić, komandir Stanice javne bezbjednosti Doboj, bio je uhapšen i u zatvoru do smrti pretučen. Prevezen je 25. 5. 1992. u bolnicu, da bi potom bio odveden u nepoznatom pravcu.

Poštar Jozo Vidović - Đoka (1959) bio je bez povoda uhapšen i sproveden, prvo u kasarnu, a onda u zatvor "Spreča" u Doboju sve dok ga Crvene beretke, koje je predvodio Riki (puno ime: Davor Subotić, major Državne bezbjednosti Srbije), nisu izvele iz ćelije zajedno sa još 12 zatvorenika. Među njima je bio i zatočeni komandir milicije Mirko Grujić. Prepoznavši ga, neki od zatvorskih čuvara, vjerovatno znajući

šta će se desiti, bio je uporan, insistirajući da ga vrate natrag u ćeliju. Taj mu je spasio život! Svi odvedeni kojima je bilo rečeno da idu na sanaciju terena u Johovac, ukopavanje mrtvih ljudi i uginule stoke, nisu se više vratili! Pobijeni su nakon obavljenog posla!

Posmrtni ostaci poštara Joze Vidovića pronađeni su 2007. u zajedničkoj grobnici u Slavonskom Brodu. Pretpostavlja se da je tamo dospio u nekoj od razmjena poginulih srpskih i hrvatskih vojnika i civila. Obdukcija je utvrdila prostrelnu ranu na potiljku. Imao je 33 godine. Sahranjen je u Zagrebu. Njegova kuća kraj groblja u Prisadama više ne postoji, srušena je do temelja.

Sličnu sudbinu imala su i ostala stoljetna ognjišta Prisađana. Prazno selo postalo je meta lokalnih pljačkaša, koji su odnijeli sve što se moglo odnijeti, od poda do krova. Iz obora i štala prvo su odvezli zatečenu stoku. Potom su po strategiji "spaljene zemlje" opustošene kuće redom minirane, jedna po jedna, zapaljene i uništene!

Zlo se prenijelo od onog do ovog rata, kao zaraza, izvirući iz jednog uvirući u drugi, sa neizbježnom stigmom ustaškog i četničkog naslijeđa. Otac Zvonke Grujića, ubijenog u ovom, bio je Ilija Grujić koji je poginuo u Drugom svjetskom ratu. Ilija je u vrijeme NDH bio načelnik Općine Rudanka. Ubijen je pred kraj rata, u maju 1945. godine. Ubile su ga komšije Srbi koji su samo mjesec ranije, u aprilu 1945. iz četnika prešli u partizane. Zvonko Grujić (1935) bio je početkom jula 1992. zatvoren u logor na Usori. Kad su ga pustili iz pritvora želio je otići u Prisade. Prespavao je kod komšije Jove S. i ujutro 31.7. 1992. zaputio se ka zgarištu svoje kuće. Od tada mu se izgubio svaki trag. Njegovi posmrtni ostaci pronađeni su s proljeća 1998. godine u šumi, stotinu metara od mjesta gdje je 1945. godine ubijen njegov otac Ilija. Spirala zla je nastavljena!

Od 150 srušenih kuća u Prisadama nakon rata obnovljeno je jedva petnaest, od kojih je desetak useljeno. Pred rat selo je imalo 414 stanovnika. Danas ovdje žive tek rijetki povratnici, ukupno njih deset!

Udruga "Naše Prisade" iz Zagreba uz donacije širom svijeta rasutih mještana podigla je 2014. godine spomen-obilježje poginulim i nestalim žiteljima. U centralnom dijelu spomenika je kameni križ, a sa strana su dvije simbolično polomljene mermerne ploče sa uklesanih 29 imena ispod kojih u dva reda piše: "Živjeli, branili i umirali su kao svoj na svome."

Prisade su jedna od najsramnijih epizoda nekontrolisane upotrebe vojne sile i nasilja. Proteklo je 30 godina, preživjeli još uvijek traže svoje nestale, a komšije svjedoci koji su učestvovali u napadu na selo i njegovom brisanju sa lica zemlje ćute.

Za ratne zločine počinjene u Prisadama nikada nije pokrenut ni jedan jedini sudski proces.

Crvene beretke

Hvala ti što si mi došao u posetu. Bolnički dani su dugi, moji preostali kratki. *Terminal Cancer!* S neba pa u rebra! Kod ovih njihovih doktora nema uvijanja, odmah ti kažu šta si fasovao i koliko ti je dana ostalo. Ne treba me tešiti! Naživeo sam se života za dvojicu, za onog boljeg mene, koga si ti upoznao ovde u Americi, i za onog goreg mene, koga niko nije znao i koga sam ostavio na Balkanu. Od onog drugog mene sam pobegao da spasim glavu. Sad kad mi spasa nema, reći ću ti istinu: ja nisam izbeglica kao ti, ja sam policajac, begunac nakon rata. Lagao sam ti da me ne odbaciš: u tvom rodnom gradu, o kome smo puno pričali, nisam služio vojsku pre rata, već sam bio vojnik u toku rata! I to ne običan vojnik, već specijalac u tajnoj Jedinici za specijalne operacije!

Duga je to priča, skratiću, kazaću ti najvažnije, a ti razmisli šta ćeš s njom. Samo naivni misle da je rat završen. Rat još traje! Ako je objaviš, može ti doći glave, neki mogu pomisliti da znaš mnogo više, možeš stradati na pešačkom prelazu, kad u kafani odeš u toalet, možda te na stolu čeka tvoje poslednje pivo, možeš ispasti iz čamca, možeš se na planinarenju okliznuti u provaliju, svašta se može desiti. Ako ovo što ću ti sada kazati u strahu prećutiš, neće me biti da ti kažem: razumem te potpuno! Do tebe je!

Ovo ime koje nosim je lažno, pravo sam ostavio tamo gde bi me ubili ili sudili, kako kažu, za "združeni zločinački poduhvat."

Crvene beretke se ne nose radi ukrasa!

Bio sam u najelitnijoj jedinici Državne bezbednosti Srbije. Pre toga nikad nisam nosio uniformu, a bio sam profesionalni policajac, "tajni agent", dvostruki igrač, u prvoj ligi za našu, a sa tribina pomalo i za jednu stranu agenturu. Sve što sam radio, radio sam, naravno, za novac, ali i iz uverenja da to činim za dobro mog naroda. Dve-tri godine pred rat i mediji, i političari, i crkveni velikodostojnici bombardovali su nas vestima i pričom o ugroženosti Srba van Srbije. Nije se moglo pobeći od toga. Ja sam bio duboko ubeđen da "služim svome narodu."

Kad se zakuvalo u Hrvatskoj, Milošević je naredio načelniku Državne bezbednosti, Jovici Stanišiću, da organizuje "odgovarajuću formaciju za odbranu srpskog naroda izvan Srbije". Franko Simatović je razradio zadatak i pripremio ekipu na terenu.[1]

Nije se smelo znati da se mi iz Srbije uplićemo u "balvan revoluciju", Frenki je ko bajagi bio novinar "Politike-Ekspres", a ja njegov foto-reporter, s kamerom, pancirkom i heklerom. U Beogradu smo se sastali sa Milanom Martićem i specijalcem iz Australije, Draganom Vasiljkovićem, i dogovorili da u centru za obuku milicije u Golubiću kod Knina istreniramo Ličane za akcije u kojima se ne postavlja nikakvo pitanje. Instruktori su dobili kodna imena: Kapetan Dragan, Žika Crnogorac, Meda i Major Fića. Sva logistika je išla preko nas, od para do oružja i crvenih kapa koje ćemo im podeliti nakon napada na Glinu. Od aprila do avgusta 1991. kroz kamp je prošlo 3000 pripadnika policije i Teritorijalne odbrane SAO Krajine. Zvanični datum formiranja Jedinice za specijalne operacije Resora državne bezbednosti je 4. maj 1991. Njeno jezgro činilo je 30 specijalaca DB-a iz Srbije, najbolji policajci iz Knina i dobrovoljci paravojnih formacija iz Srbije. To je bio jedan

naš ogranak. Na drugom kraju, u istočnoj Slavoniji, gde je Srpska demokratska stranka takođe zavisila od podrške Beograda, Badža je formirao drugi deo Jedinice u koju je uključen Arkan i njegova Srpska dobrovoljačka garda, belosvetski šljam iz podzemlja sa debelim policijskim dosijeima. Locirali su se u Erdutu, gde im se pridružio Milorad Ulemek Legija, jedan od kasnije najzapaženijih specijalaca, legionar iz Francuske. Pred kraj sukoba u Hrvatskoj Frenki je naše najbolje "debeovce" i "knindže" iz Krajine prebacio u napušteni motel "Ležimir" na Fruškoj gori. Jezgro Jedinice činilo je nas dvadeset osmoro najprobranijih. U toku obuke stizali su novi kandidati, dobrovoljci iz Srbije. Zatim je DB formirao i drugi kamp u Pajzošu kod Iloka. Bilo je tu svega i svačega, od nas profesionalaca do kriminalaca puštenih iz zatvora u zamenu za "patriotski angažman". Na terenu su bili mahniti: krali su, tukli i ubijali bez povoda.

Ko je bio selektor "dobrovoljaca"? Njih dvojica: Jovica Stanišić, šef Državne bezbednosti, i moj bos, Frenki Simatović, šef Druge uprave. Priča se da su "suflirali" Mihalj Kertes i Brana Crnčević. Frenki je želeo da Crvene beretke postanu deo redovne policije u Srbiji, ali iz "političkih razloga" Jedinica će i nadalje ostati nevidljiva i nastaviti delovanje u najvećoj tajnosti. Nakon obuke, po ugledu na specijalce zapadnih zemalja, proglašeni smo "instruktorima". Čim se rat preselio u Bosnu, dobili smo nove zadatke. Podeljeni smo u dve borbene grupe. U svakoj od tih operativnih grupa bilo je 40–50 pripadnika. Crvene beretke su trebale biti udarna snaga na svim strateškim mestima sve dok se ne oforme policija i vojska Republike Srpske. Istovremeno smo morali obučavati nove kadrove, proširivati Jedinicu. Rat je, to valjda više nije tajna, pripreman dugo u kancelarijama po vojnoj liniji, ali trebalo je po kratkom postupku stvoriti ratnike. Jugoslovenska narodna armija je Srbima na terenu podelila oružje, međutim, niko nije znao ratovati. Armija je imala

tenkove i topove, ali na početku rata falila su im muda! Trebali su nam hrabri i opasni momci za brze akcije uzimanja sela i gradova, čišćenje terena. Zato je naš najvažniji zadatak bio organizovanje i obučavanje lokalnih sastava policije i vojske, iz kojih ćemo regrutovati nove crvene beretke. Frenki je nakon "Ležimira" odabrao 28 elitnih trenera, rasporedio nas u grupe za brzu specijalizovanu obuku. Princip je bio prost kao pasulj: lokalni političari iz SDS-a preporučivali su odabrane kandidate, a mi smo od njih stvarali borce.

Nismo imali puno vremena, razradili smo plan intenzivne obuke od tri sedmice. Nametnuli smo žestok dril i vežbu za antiterorističke akcije, sve po skraćenom postupku: kondicione pripreme, borilačke veštine, topografija, rukovanje oružjem i minsko-eksplozivnim sredstvima. Na kraju obuke uručivali smo im crvene beretke. Najbolje među njima promovisali bismo u instruktore koji bi po principu obrnute piramide nastavljali dalje sa obukom u drugim centrima. Verovao ili ne, Crvene beretke su u Bosni na kraju imale 3000 pripadnika!

Na samom početku rata deo jedinice sa Fruške gore helikopterima je prebačen do štaba Ratka Mladića u Han Pijesku. Odatle smo transportovani u Sarajevo. Smestili su nas u policijsku školu na Vracama, gde smo dobili prve operativne zadatke. Drugi deo Jedinice je u Pajzošu kod Iloka dobio zadatak za zauzimanje Bosanskog Šamca. Tu grupu su predvodili Lugar, Crni i Debeli.

Ja sam nakon Sarajeva bio raspoređen u grupu za Ozren. Kamp je bio nedaleko od pravoslavnog manastira. Mesto se zove Ćaćinovac. Početkom aprila, dakle pre početka rata u tvom rodnom gradu, na Ozrenu je bilo preko 500 naoružanih ljudi u raznim formacijama: JNA, teritorijalnoj odbrani, "Predinim vukovima", "Belim orlovima" i mi u Crvenim beretkama. Vojskom je komandovao major Milovan Stanković, komandant Taktičke grupe Ozren, a

naš zapovednik je bio pukovnik Radojica Božović, kodno ime Kobac. Nismo koristili svoja prava imena. Niti nas je ko smeo upitati za ime. Bili smo "kodirani" nadimcima: Crnogorac, Njegoš, Riki, Drača, Bambi, Dikac, Kovač, Vuk...[2]

Imali smo dve legitimacije: jednu Državne bezbednosti Srbije (za upotrebu u Srbiji) i drugu MUP-a Republike Srpske (za upotrebu u Bosni i Krajini).[3]

U Hagu su nas teretili za počinjena dela ubistva, deportacije i prisilnog premeštanja stanovništva. Ne branim se, bilo je svega, i planiranog i neplaniranog. Rat je privukao lešinare s raznih strana, šeširjevce i samostalne dobrovoljačke jedinice, koje su, zapravo, bile razbojničke grupe. Svima su se, međutim, tresle gaće pred nama, pred pravim Crvenim beretkama. Niko nije smeo da zucne ni jednu reč kad se pojave Beretke. Ni policija, ni vojska! Mi smo bili iznad svih i nismo bili podređeni ničijoj komandi!

Frenki nas je više puta posećivao na Ozrenu. Doleteo bi helikopterom, obučen u elegantno civilno odelo, sa "rej ban" naočarima za sunce. Predstavio bi se punim imenom i prezimenom i rekao da dolazi u ime države Srbije i da smo mi vitezovi od kojih zavisi sudbina srpskog naroda. Istrenirali smo u kratkom roku 300 boraca. Trenirali smo "Predine vukove", "Jorginu grupu", "Miće", "Vukove sa Vučijaka". Trebali smo biti profesionalci, i bili smo najvećim delom profesionalci, ali stvari su se zbog pljačkaša i kriminalaca u našim redovima otimale kontroli.

Doboj smo zauzeli jednostavnije no što smo mislili, u noći između 2. i 3. maja 1992. Major Milovan Stanković, kontraobaveštajni oficir JNA, na vojnom planu unapred je pripremio zauzimanje grada.[4] Izmestio je naoružanje na strateška mesta i uspostavio kontrolne punktove mešovitog policijsko-vojnog sastava. U centru na Ozrenu znali smo od prvog dana obuke da pripremamo napad na Doboj. Rečeno nam je da moramo preduhitriti Zelene beretke i

jedinice HVO-a koje su takođe imale svoje planove osvajanja teritorije i uzdužnog presecanja Posavine. Zapravo, zenge, hosovci i pripadnici HVO-a su iz Hrvatske preko Broda i Dervente već bili stigli do Kotorskog i Johovca! A na Čaršiji su delovale "Zelene beretke" i "Patriotska liga". Čuvali su stražu u civilnim odelima, naoružani puškama. Bilo je pitanje vremena ko će pre zauzeti Doboj! Mi smo imali združenu akciju svih srpskih snaga u kojoj je učestvovalo 1500–2000 vojnika, policije, rezervista i paravojnih grupa, među kojima je najviše bilo "Belih orlova" iz Srbije i jedna grupa specijalaca iz Niša. Započela je tačno u 20 časova ispred škole u Lipcu. Očekivali smo veći otpor, pa su zadatak zauzimanja čvornih mesta u gradu, posebno MUP-a, preuzele Crvene beretke sastavljene od pripadnika Jedinice iz Srbije i lokalne ekipe koju smo obučili na Ozrenu, ukupno oko 300 ljudi. Akcija je protekla iznenađujuće i neočekivano, bez ikakvog otpora. Trajala je oko pet sati. Tokom noći razoružali smo i pritvorili pripadnike policije, zauzeli sve strateški važne zgrade i objekte. U zauzimanju grada, pred zoru, naišli smo na manji otpor na Čaršiji i Orašju, kojom prilikom je jedan sa naše strane poginuo a dvojica su ranjena. Narednog dana opkolili smo Radio Doboj i Sekretarijat za narodnu odbranu i sve zaposlene priveli u policiju, gde su morali potpisati izjavu lojalnosti novoj srpskoj vlasti...

Jesmo, tukli smo, ispitivali i privodili već od prvog dana. Strah je genetska primarna emocija. Sve policije sveta znaju da je strah njihov saveznik: izdaje prijatelje, stvara doušnike, velike čini slabim i malim, silom ih tera na lojalnost. Cilj nam je bio širiti strah. Ne onaj obični, kad čovek misli da može izbeći opasnost, već onaj duboki, podmukli strah iz koga nema izlaza, gde se žrtva bespogovorno predaje na granici panike i užasa. Kad takav strah ovlada, onda imaš poslušne koji će ćutati i nikom neće smeti reći ništa do kraja života. Šta misliš, zašto se čak i dan-danas niko od tvojih ko-

lega novinara ne usuđuje napisati istinu o ratu u Doboju? Srbi se stide i plaše se odmazde, a Bošnjaci i Hrvati, koji još uvek tamo imaju nekretnine i rodbinu, ćute od straha! Strah je naš najveći saveznik, bio i ostao! Mi smo učili kako se to radi. Bili smo majstori za strah! Tukli smo sve redom, i na ulici i u zatvoru. Svi smo tukli zatvorenike! Jedino Kobac nije tukao, terao ih je da horski pevaju četničke pesme, pretio smrću i naređivao! A kad on naredi, gore je nego da te tuku. Najžešći je bio Njegoš. Strah i trepet za sve. Bežali su od njega i Srbi kad se pojavi na ulici.[5]

Maj je u tvom Doboju bio mesec pun krvi i jauka. Zatvor je bio pretesan. Imali smo spisak od oko 300 Hrvata i Muslimana, potencijalnih neprijatelja, koji su sastavili u Srpskoj demokratskoj stranci Doboj. Ako smo zatekli nekog sa te liste, naređenje je bilo – likvidacija! Koliko je ljudi ubijeno, stvarno ne znam. Nisam se bavio statistikom! Čim je Krizni štab Srpske opštine Doboj preuzeo kontrolu, nastavili smo ubrzano sa obukom. Formirali smo novi centar u prostorijama osnovne škole na Vili. Prijavilo nam se 120 novih kandidata. Trebalo im je pokazati da nema milosti prema ustašama i mudžahedinima. Iz dobojskog zatvora dovodili smo zatvorenike da ih polaznici kursa tuku, da "ojačaju moral". Prolazili su kroz njihov špalir, oni su znali te ljude, oklevali su, a mi smo videli ko je najspremniji, ko ne razmišlja pred naređenjem i komandom. Riki i Dikac su na Vili za pokaz ubili šestoricu civila koje su izveli iz dobojskog zatvora. Tela ubijenih posuli su benzinom i zapalili. "Četnici!" vikala je neka žena prilikom pretresa u blizini škole. Zapalili smo joj kuću i nismo joj dali da izađe. U selu Makljenovac svi su bili pobegli, ostale su neke babe. Streljali smo ih kod fudbalskog igrališta... Bilo je tu još svega što nije za priču: silovanih devojčica, klanja ljudi, pljačke, palenja... Rat je gadost jedna velika. U čoveku se probudi zver za koju ne zna da u njemu postoji sve dok se ne ukaže prilika. Stradaju nevini i

nedužni, nažalost. Zver u tebi ne razmišlja: oni nemaju oružje, ne predstavljaju realnu opasnost, ali osećaš prezir prema njima jer su slabi i nemoćni. Uniforma i oružje koje ti imaš čine te moćnim – gospodar si njihovog života.

Strah čini ljude poslušnim i manjim od makovog zrna. Širenje straha je deo psihološkog rata koji ubija gore nego metak. Obučili smo lokalne Crvene beretke kako se to radi: od najbezazlenijeg pucanja sa vrha solitera i širenja lažnih vesti da su muslimanski snajperisti još u gradu, do pretresa stanova i kuća, hapšenja i privođenja u zatvor u kome je postalo pretesno. Puštali smo neke kući da bismo mogli hapsiti nove, pa smo onda ponovo hapsili one koje smo pustili. Umirali su od straha kad nas vide. Već na početku maja doneta je odluka da se formiraju novi privremeni zatvori i logori u Kasarni JNA u Miljkovcu, vojnim barakama blizu groblja u Barama, vojnim hangarima na Usori, u Ševarlijama, u Perčinom disko-klubu. To su bili centralni zatvori, a manjih bilo je još posvuda: u školi u selu Kostajnica, u Stanarima, u zadruzi Sjenina Rijeka, u Fabrici dalekovoda u Rudanci, u Podnovlju, u podrumu železničke stanice... Bila su ukupno 33 zatočenička mesta, a bilo je privedeno, prema mojoj proceni, pet hiljada civila. Tukli smo ih nemilice! Neki su u zatvoru podlegli od batinanja, a neke smo, za koje je postojala sumnja da su naklonjeni muslimanskoj ili hrvatskoj strani, odvodili u noć. Koliko ih je stradalo, ko zna. O tome se nije vodila evidencija. Niko nije smeo pričati! Kad smo ulazili u zatvor, zatvorenici su morali gledati u pod. Ko podigne glavu – fasuje batine! Život je svakome visio o koncu! Iz logora na Usori pokupljeno je 30 logoraša. Pobijeni su na Ozrenu i pokopani u masovnu grobnicu u blizini baze Crvenih beretki. Za sve Muslimane i Hrvate Doboj je postao jedan veliki logor! Nikoga nije trebalo terati da ide, sami su želeli u razmenu, da pobegnu od Crvenih beretki, od "Predinih vukova", od Jorge, od Karage, od svega.

Grad je u to vreme bio pun raznih uniformi. Stigli su i "martićevci" i "šešeljevci" i "beli orlovi" i razne samostalne jedinice koje niko nije mogao držati pod kontrolom. Lokalni Srbi su potkazivali gde žive Hrvati i Muslimani, a naoružana banda je hodala od kuće do kuće, od stana do stana, pljačkala, tukla, silovala. Kad je probijen koridor i uspostavljen kanal za prevoz robe iz Srbije u Bosnu, u obrnutom smeru krenuli su konvoji ukradene robe, televizora, bele tehnike, a najunosnija je bila krađa "golfova". Prema zvaničnim podacima MUP-a, u Doboju je 1992. ukradeno dve hiljade raznih automobila. Proradile su veze sa preprodavcima i mafijašima iz Srbije. Na području Doboja bilo je nekoliko grupa ratnih profitera: prva je radila za Raju, druga za Predu, treća za Karagu, četvrta koju su zvali "Miće" za Ninkovića. Da ne zaboravim i Jorgu.[6]

Najunosniji posao je bila krađa najvrednijih mašina iz dobojskih fabrika. Puno ih je nestalo! U "Trudbenikovoj" Tvornici pneumatskog alata u Barama demontirane su dve. Tek su stigle iz Nemačke, svaka je vredela po milion maraka. Gde su završile, ne pitaj! Bolje ti je ne znati ništa o velikim tajnama i velikom novcu. Lokalni kokošari su bili presitni za te poslove.

Krajem maja Božović je naredio da proteramo sve ljude iz Bukovačkih Čivčija, kompletno muslimansko selo. Potrpali smo ih u sedam autobusa. Četiri autobusa sproveli smo do Ušća, gde smo ih razmenili za zarobljene Srbe, a tri autobusa smo uputili u naš centar za obuku na Vili. Razdvojili smo žene i decu na jednu stranu. Kasnije su i oni razmenjeni, a muškarce smo zatvorili u sabirnom centru na Usori i u Perčin disko. Oni su nam nakon napada Hrvata i Muslimana na Putnikovom brdu, 12. jula 1992, zajedno sa ostalim logorašima poslužili kao živi štit. Lokalni Srbi su bili besni. Poginulo je dosta srpskih boraca, pa su hteli odmah odmazdu. Crvene beretke i Predini vukovi izveli su iz Perčinog diska grupu od 50 zarobljenika. Postrojili smo ih u ešalon od pet redova i naterali

da idu pešice prema liniji fronta. Da ne bi bežali, za upozorenje drugima, Golub je pucao jednom od njih u potiljak. Poterali smo ih ispred, a mi smo išli odmah iza njih. Čim su iskoračili iza krivine nedaleko od škole na Vili, počela je pucnjava. U metežu zatvorenici su pokušali bežati. Pucali smo im u leđa. Više od pola ih je poginulo...[7]

U junu dve naše grupe iz Specijalne jedinice napale su Johovac i Kotorsko. Prvu je vodio Riki, a drugu Vuk. Obezbeđivali smo liniju fronta i imali zadatak da ubijemo koga god pronađemo. U Johovcu su pobijeni svi preostali civili koji nisu hteli da beže, među kojima četvoro invalida i dvoje dece. U Kotorskom smo uhvatili priličan broj zengi i streljali ih na licu mesta. U Šešlijama smo zarobili komandanta 112. jedinice zengi. Kobac je lično naredio da se taj pogubi bez suđenja. Bambi je izvršio naređenje...[8]

Bio sam četiri meseca na Ozrenu i u Doboju. Onda sam dobio "prekomandu" u kampove za obuku na Tari, pa u Bratuncu, Zvorniku, Grahovu, Prijedoru, Sanskom Mostu. Pomagali smo Fikreta Abdića koji se odmetnuo od Sarajeva i proglasio svoju Autonomnu pokrajinu Zapadna Bosna. Prodavali smo istovremeno i njegovim protivnicima, generalu Dudakoviću i njegovom Petom korpusu, oružje i municiju. I jedni i drugi plaćali su našu uslugu. Imali smo svoju cenu. Profit je bio bogovski! Nezamisliv!

Kad su Abdića proterali iz Kladuše, pokrenuli smo kontraofanzivu, akciju "Pauk". Bili smo podeljeni u tri taktičke grupe: prva je bila pod Bábinim zapovedništvom, drugom je komandovao Legija, a treću je predvodio pukovnik Crvenih beretki Rajo Božović. Fikret Abdić je opet zavladao, ali samo nakratko, do konačnog sloma njegove pokrajine, u avgustu 1995. godine.

Kad je potpisan Dejtonski sporazum, vratio sam se u Srbiju i nastavio delovanje sa Jedinicom. Bilo je to ludo vreme. Ponekad mi se činilo da je rat bio bolji! Bilo nas je previše! Sve crvene beretke iz

ratova u Hrvatskoj i Bosni nisu mogle ući u plaćeni sastav Jedinice, samo probrani, pa su pojedinci bili angažovani u raznim privatnim službama obezbeđenja, detektivskim agencijama, ili kao telohranitelji. Neki su dobili "specijalne privremene zadatke" na reketiranju privrednika, uterivanju dugova, švercu droge, iznošenju deviza iz zemlje, likvidiranju nepoželjnih u međusobnim obračunima podzemlja. Jedinicom za specijalne operacije, otkako je zvanično i javno formirana od pripadnika Crvenih beretki i Arkanove garde, u proleće 1996, komandovao je Milorad Ulemek Legija. Sve mutne radnje u Srbiji išle su preko DB-a. Niko nije mogao uraditi bilo šta a da ne plati tarifu Resoru državne bezbednosti. Dešavale su se neverovatno opasne stvari. Štitili smo režimsku elitu i novopečene bogataše uz pomoć kriminalnih klanova. Kriminal je cvetao na sve strane. U aprilu 1997. ubijen je ministar srpske policije Radovan Stojičić Badža. O tome se nije govorilo: na uviđaju je pronađena torba sa 300.000 nemačkih maraka. Ko s đavolom tikve sadi, o glavu mu se obijaju!

Sa psima rata, s kriminalcima, s jedne, i sa korumpiranim političarima, s druge strane, nije moglo biti napretka i mira. Usledeo je niz međusobnih obračuna i nerasvetljenih ubistava. Zaustavi se auto na semaforu, lagano otvori prozor s tamnim staklima i usledi pucanj. Duga je lista stradalih, poznatih i manje poznatih. Ubijen je nezavisni novinar Slavko Ćuruvija. Pisao je loše o nekome. Legija je pokušao atentat na Vuka Draškovića, a potom je, po Miloševićevom nalogu, naredio otmicu i ubistvo Ivana Stambolića, bivšeg predsednika Srbije. Smaknuli su ga na Fruškoj gori i zakopali u jamu sa krečom. Onda je ubijen i Arkan. Ko je to naredio još se ne zna, a možda se neće ni saznati. Arkan je previše znao i previše hteo. Sprega mafije i DB-a bila je veća nego ikad. Na oktobarskim izborima 2000. godine Milošević je izgubio vlast. Počela se rušiti kula od karata. Devet meseci kasnije Jedinica je učestvovala u nje-

govom hapšenju i isporučivanju Haškom tribunalu. Ali to nije bio kraj. Zemunski klan je bio pod patronatom Crvenih beretki. Kao deo organizovanog kriminala nerazjašnjena ubistva po Beogradu su nastavljena.

Jedinica se uzdigla iznad svih institucija države. Moto je bio: "Jedinica je jača od svega!" Niko nam nije smeo ništa, ni vojska, ni policija. Niko nije smeo da pisne – izgubio bi glavu! U njenom sastavu su bili najopremljeniji, najobučeniji i najokrutniji kriminalci koje je Balkan ikad video! Premijer Srbije Zoran Đinđić je bio odlučan da se organizovanom kriminalu i Crvenim beretkama stane ukraj. Formiran je specijalni sud, policija je konačno bila spremna za akciju. Prekasno! Pripadnici Jedinice su izvršili atentat na premijera. Đinđić je ubijen 12. marta 2003. Te večeri je objavljeno da iza tog ubistva stoje Milorad Ulemek Legija, Zvezdan Jovanović Zmija i Zemunski klan. Bio je to kraj Jedinice! Rasformirana je tog meseca hapšenjem komandnog kadra. Legija je bio u bekstvu; predao se nakon 14 meseci skrivanja.

U Beogradu je za mene postalo veoma vruće i opasno. Ne samo da sam morao hitno ići van već sam morao promeniti i identitet. Dobio sam preko noći novi pasoš i vizu, prvo za ulazak u jednu evropsku državu, a potom papire za uselenje u Kanadu. Ne pitaj zašto, zbog čega, ni od koga. To ne mogu i ne smem reći nikome! Ta će tajna otići sa mnom u grob.

Imao sam dva imena i dva života! Žalim što mi ovaj drugi, lagodniji i lepši, nije potrajao duže.

---

[1] Jovica Stanišić i Franko Simatović bili su optuženi pred Haškim tribunalom za ratne zločine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Optužnica je u pet tačaka teretila ovu dvojicu za zločine protiv čovječnosti i povrede ratnog prava i običaja počinjene progonom, ubistvima, deportacijama i drugim nečovječnim djelima. Zločine su, prema optužnici koja dokazuje najdirektniju umiješanost Srbije u rat u Hrvatskoj i Bosni, počinile jedinice Službe državne bezbednosti Srbije, odnosno postrojbe i paravojne formacije koje je stvorila SDB, ili je pomogla njihovom stvaranju. Medu tim postrojbama su i Crvene beretke (koje su

djelovale pod raznim imenima), pripadnici Martićeve policije, kao i milicija tzv. SAO Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Proces je trajao deset godina. Prvostepenom presudom od 3. maja 2013. obojica su, na iznenađenje svjetske javnosti, oslobođeni krivnje. Sudom je predsjedavao Alphons Orie iz Holandije, a u sudskom vijeću su bile Michele Picard iz Francuske i Elizabeth Gwaunza iz Zimbabwea. Odluka nije donesena jednoglasno. Sudija Picard imala je suprotno mišljenje o oslobađajućoj presudi. Tužilaštvo je odmah najavilo žalbu. Žalbeno vijeće Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju naredilo je 15. decembra 2015. da se Stanišiću i Simatoviću zbog proceduralnih sudskih pogrešaka suđenje obnovi. Postupak ponovnog suđenja za ratne zločine po svim tačkama prvobitne optužnice okončan je prvostepenom presudom 30. juna 2021. kojom su ova dvojica osuđeni na po 12 godina zatvora zbog pomaganja i podržavanja progona, ubistva, deportacije i prisilnog premještanja Muslimana i Hrvata iz Bosanskog Šamca u proljeće 1992. godine. Utvrđeno je da je zločine u toj opštini na sjeveru Bosne i Hercegovine počinila specijalna jedinica srpskih snaga – Crvene beretke, koja je bila pod kontrolom Stanišića i Simatovića. Budući da Tužilaštvo nije dokazalo njihovu krivicu za zločine u još pet opština u Bosni i Hercegovini, kao i u Hrvatskoj, odnosno Kninskoj krajini i istočnoj Slavoniji od 1991. do 1995. godine, analitičari smatraju da je ova presuda "neka vrsta kompromisa", ali je nedvojbeno pokazala umiješanost Srbije u podsticanju i vođenju rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.
Niti jedan pripadnik Crvenih beretki, unatoč brojnih izjava svjedoka o njihovim zvjerstvima počinjenim u BiH, nije optužen niti pravno procesuiran pred nadležnim sudom za ratne zločine Republike Srbije.

[2] Prilikom proslave godišnjice Jedinice za specijalne operacije (JSO), održanoj u Kuli 4. maja 1997, na kojoj je prisustvovao i predsjednik Srbije Slobodan Milošević, bila je prisutna i – kamera! Film nije bio za javnost, već je trebao služiti za internu upotrebu, ali neko ga je šest godina kasnije dostavio u Hag gdje je postao jedan od ključnih dokaza umiješanosti Srbije u ratove u Hrvatskoj i Bosni. Naime, u pozdravnom govoru pred uvaženim gostom Frenki Simatović je ispričao do detalja ono što se držalo u tajnosti: sve o formiranju Jedinice i njenom ratnom putu. Na svečanosti su potom dodijeljena priznanja zaslužnim pripadnicima. Na listi od stotinak imena, koja je postala dostupna u Hagu, greškom su dešifrovana i kodna imena Crvenih beretki iz 1992. godine. Tako su, između ostalih, pomenuti: pukovnik Radojica Božović Kobac, major Davor Subotić Riki, kapetan Nikola Lončar, Zvezdan Jovanović Zmija, Živojin Ivanović Crnogorac, Njegoslav Kušić Njegoš, Aleksandar Vuković Vuk, Slobodan Miljković Lugar, Dragan Đorđević Crni, Srećko Radovanović Debeli, Stevo Lukić Bambi, Dragan Stojiljković Kapetan Dragan, Radovan Stojičić Badža, Dragoljub Filipović Major Fića, Milan Radonjić Meda...

[3] Prema navodima optužnice Stanišiću i Simatoviću, u kampu Jedinice "Ležimir" na Fruškoj gori, koju su ova dvojica redovno posjećivali, bili su svi oni što će se nakon obuke pojaviti kao "instruktori" u Doboju. U vrijeme njihove obuke DB Srbije im je pored opreme, naoružanja i kompletne logistike u dva navrata uručio koverte sa friško odštampanim dinarima. Prvi put u visini od 2000 njemačkih maraka, a potom 4000 DM. Zauzimanjem Doboja grupa je stavljena na platni spisak Stanice Službe javne bezbjednosti Doboj. U maju 1992. dobili su "platu" u visini od 30.000 dinara. Na isplatnoj listi su: Radojica Božović, komandant, Davor Subotić, zamjenik, Petar Zbućinović, Nedeljko Kovač, Nedeljko Drača, Njegoš Kušić, Đurica Banjac, Miodrag Lazić, Milenko Popović, Nikola Lončar, Nenad Kujundžić. Na isplatnoj listi koja je krupnim slovima naslovljena kao Grupa od Crnogoraca rukom su, pod rednim brojem 12 i 13 dopisana još dva imena: Milan Dimić i Boško Sremac. Isplatu "Crnogorcima" potpisao je načelnik Stanice Obren Petrović. Iako Srbija "zvanično" nije učestvovala u ratu, Služba državne bezbjednosti Srbije nastavila bi isplaćivati plate familijama svojih pripadnika nastradalih u Hrvatskoj i Bosni. Milan Dimić, član Crvenih beretki, poginuo je 13. jula 1992. u Doboju, da bi Služba produžila sa "duplom platom", isplativši 62 lična dohotka u periodu od 1992. do 1995. Posmrtno priznanje dodijeljeno mu je 1996. godine. Činjenica je da su tek 1996. pripadnici Jedinice za specijalne operacije postali radnici unutrašnjih poslova, dotle su imali "ugovor o delu". Pišući istinu o Crvenim beretkama, komentator beogradskog časopisa "Vreme" u broju 634. od 27. februara 2003. se zapitao "od kada se to radnici unutrašnjih poslova Republike Srbije, pa makar i po osnovu ugovora o delu, šalju da ratuju na teritorijama drugih država"?

[4] Milovan Stanković, major JNA, oficir KOS-a, bio je na čelu Taktičke grupe Ozren sastavljene od četiri brigade JNA, rezervista, teritorijalne odbrane i srpskih paravojnih formacija: "Belih orlova", "Predinih vukova" i drugih. Komandovao je operacijom zauzimanja Doboja, u kojoj je 15.000 stanovnika protjerano iz grada. Naredio je granatiranje Prisada, Makljenovca, Grapske, pri čemu je stradao veliki broj nenaoružanog civilnog stanovništva. Nije po komandnoj odgovornosti spriječio pljačkanje napuštenih sela i ubistva nekoliko desetina civila koji nisu htjeli ići od svojih kuća. Prema podacima Istraživačko-dokumentacionog centra u Sarajevu (IDC), na području Doboja u ratu je stradalo više od 2.000 ljudi, dok se 104 osobe vode kao nestale. Unatoč svemu tome protiv Milovana Stankovića nije podignuta optužnica. Živi u Srbiji, u predgradu Šapca.

[5] Njegoslav Kušić Njegoš nije do danas odgovarao za zločine počinjene u Doboju, iako ga po zlu pamti svaki zatočenik dobojskog zatvora i dobojskih logora. Živi u Čačku i poznat je tamošnjoj policiji kao mračna, prijeka i agresivna osoba. U sukobu sa srbijanskom policijom 2008. godine "zbog preglasne muzike" u njegovoj kafani bio je ranjen. Često ugošćuje estradne zvijezde i kafanske pjevačice, voli da se sa njima slika. Njegove fotografije mogu se pronaći na Instagramu.

[6] Ime Radojice Raje Božovića, policijskog pukovnika, pominje se od prvog dana osnivanja Jedinice za specijalne operacije. Bio je aktivni učesnik u SAO Krajina, potom u kampovima na Fruškoj gori, Ozrenu, Doboju, Tari, Bajinoj Bašti, Skelanima. Posljednji ratni angažman DB-a Srbije u zaštiti Fikreta Abdića povjeren je njemu i Miodragu Ulemeku Legiji.

– Predrag Predo Kujundžić, voda "Predinih vukova", uhapšen je u oktobru 2007. godine. Nakon dvogodišnjeg sudenja pred Sudom za ratne zločine BiH u Sarajevu proglašen je krivim za zločine protiv čovječnosti počinjene u Doboju. Osuden je na 22 godine zatvora. Nakon uložene žalbe, u januaru 2011, Apelaciono vijeće Suda BiH izreklo mu je presudu od 17 godina zatvora.

– Nikola Jorgić Jorga uhapšen je 1995. u Njemačkoj, na aerodromu u Düsseldorfu. Pred Vrhovnim državnim sudom njemačke pokrajine North Rhine Westphalia za zločin genocida počinjen u Grapskoj, Doboju i Ševarlijama, ubistvo 30 osoba, nanošenje teških tjelesnih povreda, nezakonitog i prisilnog zatvaranja civila, osuđen je 26. septembra 1997. na četiri doživotne kazne zatvora. Umro je u zatvorskoj ćeliji 8. juna 2014.

– "Miće" su paravojna formacija koja je operisala na području Doboja i Teslića, a koju je formirao Milan Ninković, predsjednik SDS-a u Doboju, član Kriznog štaba Srpske opštine Doboj i jedno vrijeme ministar odbrane Republike Srpske. Na zahtjev Tužilaštva za ratne zločine Sud BiH pokrenuo je 2015. godine sudski postupak protiv Milana Ninkovića, Borislava Paravca, Andrije Bjeloševića i Milana Savića za udruženi zločinački poduhvat. Paravac je bio predsjednik Kriznog štaba, Bjelošević načelnik Centra službi bezbjednosti, a Savić njegov zamjenik. Optužnica ih tereti da su u periodu od maja 1992. do kraja 1993. godine, kao učesnici udruženog zločinačkog poduhvata, izvršili progon civilnog bošnjačkog i hrvatskog stanovništva, ubistvima, zatvaranjem i drugim nečovječnim djelima. Postupak je još u toku.

– Slobodan Karagić Karaga je u više navrata optuživan i osuđivan za zločine na području Doboja. U posljednjem slučaju, u sudskom postupku koji je okončan 2018, Sud Bosne i Hercegovine osudio je Slobodana Karagića na 12 godina zatvora za silovanje dvije maloljetnice i za ratni zločin protiv civilnog stanovništva počinjen 1992. na području Doboja.

[7] U prvom postupku, u završnoj odbrani pred sudskim vijećem Haškog tribunala advokati Jovice Stanišića i Franka Simatovića odbacili su navode tužbe o učešću i uplitanju svojih klijenata i Državne bezbjednosti Srbije u rat u Bosni i Hercegovini. Za sva lica koja su došla iz Srbije da učestvuju u ratu i obučavaju Crvene beretke tvrde da nemaju veze sa njima i da su bila na platnom spisku Centra službi bezbjednosti Doboj, među kojima je prvi na listi Radojica Božović. Odbrana je, između ostalog, u završnoj riječi ustvrdila da Božović nije mogao imati nikakvog uticaja na zločine počinjene u Doboju, posebno na izvođenje zatvorenika iz Perčinog diska i postavljanje živog štita na Vili 12. jula 1992. jer je, navodno, gotovo čitav mjesec bio u bolnici, od 26. juna do 23. jula 1992. godine.

[8] Pukovnik Radojica Rajo Božović iz Podgorice, pripadnik Jedinice za specijalne operacije Državne bezbjednosti Srbije, nije do danas odgovarao ni pred jednim sudom. Fond za humanitarno pravo iz Beograda

podnio je 21. juna 2017. krivičnu prijavu protiv njega zbog zločina koji su počinjeni u Doboju od maja do avgusta 1992. godine. Prijavom, koja je dostavljena Tužilaštvu za ratne zločine Srbije, obuhvaćena su još dvojica pripadnika te jedinice, ali nisu saopštena njihova imena. "Prijavljena lica osumnjičena su da su u periodu od maja do avgusta 1992. proterala nekoliko stotina Bošnjaka iz dobojskog sela Bukovačke Čivčije, ubile jednog pripadnika Zbora narodne garde, pljačkale civile, kao i zlostavljala i mučila civile zatvorene u Okružnom zatvoru u Doboju", objavio je Fond za humanitarno pravo na svojoj internet-stranici. U njihovom saopštenju se navodi da "do danas pred domaćim sudom nije procesuiran nijedan pripadnik Crvenih beretki za zločine počinjene tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Zbog toga Fond za krivično pravo poziva Tužilastvo za ratne zločine da istraži navode iz pomenute krivične prijave, da odgovorne procesuira, te da žrtvama posle 25 godina omogući pravo na istinu".

Radojica Božović je nakon 1996. godine u javnosti poznat kao fudbalski menadžer i vlasnik Fudbalskog kluba "Zeta" iz Golubovaca, nedaleko od Podgorice. Zahvaljujući Božoviću i njegovom uticaju, taj je klub od malog seoskog tima postao prvak Crne Gore i učesnik Kupa UEFA. Zbog brojnih incidenata i prijetnji sudijama doživotno je isključen iz Fudbalskog saveza Crne Gore. Trenutno je menadžer FK "Partizan" iz Beograda i uvijek je u pratnji tjelohranitelja. Krivičnu prijavu je prokomentarisao riječima: "Zločine nijesam činio, već komandovao junački i čovječno što je svojstveno jednom srpskom oficiru. Ponosan sam na svoju oficirsku službu u Crvenim beretkama i što sam pomogao braći Srbima đe je god trebalo." O njegovoj ratnoj prošlosti nema puno informacija u novinskim medijima, ali mu se ime pojavilo u štampi 2013. godine kada je u Beogradu ugostio Zdravka Mamića, čelnog čovjeka zagrebačkog "Dinama". Na pisanje hrvatskih medija o nedoličnom Mamićevom susretu sa pukovnikom Jedinice za specijalne operacije koja je činila "zvjerska ubistva i masovne masakre na prostorima BiH i Hrvatske", Božović je odgovorio u beogradskoj Politici: "Ljudi, pa rat je završen pre skoro dve decenije i već godinama uspešni ljudi iz bivše Jugoslavije zajedno piju, jedu, odlaze u posete jedni drugima. Zaista ne vidim u čemu je tu problem."

Devedeset druga

Slikar je na sebi imao dugi vojnički šinjel sa crvenim opšivom revera i epoleta. Nekad je pripadao nekome iz Titove garde i samo naftalin zna kakvim misterioznim putevima je odjevni trofej stigao iz kasarne sa Topčidera do Bosne. Nekad je u kožnim izglancanim čizmama marširao ispred vrhovnog komandanta, a sad kod Šljukinog kioska gleda u začuđene prolaznike. Proljeće je bilo uhvatilo korak, nije bilo hladno, sivomaslinasta mundura nije bila izraz potrebe, već dekor trenutka. Nadrealnu sliku uokvirivao je najbitniji detalj: umjetnik je na lijevom ramenu nosio puškomitraljez! Dvadeset kilograma teška skalamerija iz onog rata, takođe trofej, najvjerovatnije je poticala iz lokalnog muzeja.

– Kako si, Bane? – upitao ga prijatelj u farmericama.

Slikar nije mucao, ali imao je specifičan govor, grlen i usporen, škrt leksikom.

– Zemlja se mora branit' od ustaša! – procijedio je.

Duga valovita kosa premašila je rever šinjela, a žućkaste brkove i bradu orosio je znoj ovog napornog performansa. Umjetnik je u tom dugom šinjelu i sa teškim puškomitraljezom na ramenu hodao od kioska na rubu parka do Srednjoškolskog centra u kome je još prošle sedmice predavao učenicima likovno obrazovanje. Za

svakoga ko ga upita, a slikar nije bio nepoznat u tom gradu, imao je isti odgovor:

– Zemlja se mora branit' od ustaša!

Pod težinom šinjela i mitraljeza znoj mu se slivao niz lice.

* * *

Zbog misterioznog kvara na odašiljaču u blizini Garnizona Radio Doboj nije emitovao redovni program u subotu, 2. maja. Dan kasnije predajnik je proradio, a kvar je još misterioznije – nestao. Počeo je ratni program Srpskog Radio Doboja, koji će primijeniti sva ona saznanja koja je glavni urednik naučio godinu-dvije pred rat, u Zemunu, na vojnim predavanjima za probrane rezervne i kontraobavještajne oficire. Nije imao vojni čin, ali je redovno pozivan na te plaćene dvodnevne vikend-seminare. U prvim danima rata Radio Doboj je imao presudnu informativno-propagandnu ulogu, u čemu je uveliko nadvisio "protivničku stranu".

"Program" je počeo prije uključivanja mikrofona – postrojavanjem radnika i usmenim uručivanjem otkaza.

– Da su tvoji stigli zauzeti Doboj onako kako su planirali, ti mene ne bi pustio da idem ovako kako ja puštam tebe! – rekao je urednik Zoran, obraćajući se ton-majstoru Salihu. Salko je ćutke izašao iz prostorija koje je doživljavao kao svoju drugu kuću, u kojima je dvadeset pet godina bio alfa i omega, jedan od prvih profesionalaca i osnivača tog lokalnog radija. Radno mjesto izgubio je i muzički urednik Eso. Rečeno mu je da je "na čekanju". Otpušteni su novinari Sergije i Fahrudin. Oni što su ostali na poslu toga dana morali su u MUP-u potpisati izjavu lojalnosti novoj srpskoj vlasti.

* * *

Prvi ispaljeni plotuni iz tenkovskih cijevi, lociranih u Lipcu, na kuće i krovove Čaršije preplašili su vrane. Ptice su napustile svoja

gnijezda u malom parku kod Zelene pijace i pobjegle u centralni gradski park koga su zvali Park narodnih heroja. Heroji su tu imali svoje biste, mramorna poprsja na kamenom spomeničkom pijedestalu. Sad su i Ismet, i Josip, i Simo, i Miloš, i Refik, i Tošo ležali prevrnuti, a iznad njih na granama graktale su vrane, danonoćno i neprestano. Lokalni radio je javio da je grad oslobođen, ali taj glas nije stigao do ptica. Svaka eksplozija kratkotrajno bi podigla jato sa propupalih kestenovih grana, da bi potom uz prestrašenu ptičju graju vrane ponovo zalegle na grane novog, nesigurnog obitavališta. Bilo je u tom graktanju nekog nesretnog i zlokobnog znakovlja, koje je zasmetalo novim čuvarima reda i poretka.

Njegoš je u policijskoj stanici pronašao zaplijenjenu lovačku pušku. Sa tradicionalnom crvenom crnogorskom kapom, ukrašenom žutom dugom kićankom, stajao je ispred visokog obeliska i Spomen-kosturnice u kojoj su posmrtni ostaci boraca iz Narodnooslobodilačkog rata, i bokericom nišanio u ptice. Svaki pucanj pratio je pad mrtvog ptičjeg tijela i još jače graktanje.

– Tak, tak!

Zvuk tog pucnja razlikovao se od onih puščanih plotuna koji su zarobili grad. U skali eksplozija bio je mekši i blaži, poput ptičjeg paperja koje je padalo sa grana.

– Tak, tak!

Lovac sa crnogorskom kapom ozbiljno se prihvatio zadatka da dokine kreštanje ptica koje smeta ušima njegovih saboraca, naoružanih ljudi u šarenim uniformama. Nakon u kratkom ritmu ispaljenih hitaca prelomio bi cijev i napunio dvocijevku sa dvije nove patrone.

– Tak, tak!

Bijeli tucanik parkovskih staza crnio se od stradalih vrana. Koliko god je strijelac bio precizan, ptica je na granama bivalo sve više. Iako ne lete u okrilju noći, činilo se kao da nekim tajnim kanalima

popunjavaju svoje desetkovane redove. Mogle su pobjeći, imale su krila, ali kao da ih je njihov rodni grad omađijao, ptice su odlučile ostati. Narednog dana bilo ih je još više i bile su sve glasnije.

* * *

Duga kolona protegla se od vrata Doma JNA do "Borova". Radio je bio objavio vijest: "Ko se ne odazove pozivu na mobilizaciju, snosiće sve pravne i materijalne posljedice!" Strah od te prijetnje, nepotpune ali zasigurno opasne, istjerao je ljude iz stanova i kuća u tu kolonu, kojom, eto, priznaju lojalnost novoj vlasti. Iz parka je dopirala pucnjava, neobičan, praskav zvuk:

– Tak, tak!

Približavajući se zgradi u kojoj moraju pristati na poziv u vojsku, ugledali su nekog vojnika sa crnogorskom kapom kako puca u vrane. Mučna slika još više ih je ugurala u njihovu turobnost. Prepoznavali su blijeda lica svojih sugrađana. Nije bilo vrijeme za besjede, sa onim najbližim u koloni prozborili bi u grču tek pokoju riječ, jer je njihov stid pristajanja na mobilizaciju, a i strah od nepoželjnih ušiju gušio duži razgovor. Dva mitraljeska gnijezda, s lijeve i s desne strane Doma JNA, vreće napunjene pijeskom, zlokobno su podsjećali na događaje od prije nekoliko dana. Radio je objavio: zbog velikog interesovanja i odaziva građana na mobilizaciju vrijeme policijskog sata se produžava od osam do trinaest sati. Prekrio ih je strah, ćutali su u nelagodi. Iz parka su graktale vrane i čulo se turobno:

– Tak, tak!

Odjednom, stvori se metež! Dvojica naoružanih u šarenim uniformama prepoznali su nekoga i izdvojili ga iz kolone. Ovome nema spasa, pomislili su, gledajući nijemo kako ga odvode. Vrane su i nadalje graktale. Bio je to krik na smrt osuđenog jata. Većina ljudi oborila je pogled, znajući da im nema spasa iza dvokrilnih

vrata, tamo gdje će popuniti formular, navesti svoje ime, prezime, mirnodopsku vojnu formaciju i odgovoriti na obavezno pitanje da li su izašli na referendum i glasali za nezavisnu Bosnu i Hercegovinu.

Poput vrana nisu mogli pobjeći. Znali su da će ih ptičje zlokobno kreštanje pratiti čak iza tih vrata, i još duže, sve dok ne uspiju potisnuti ružno sjećanje u zaborav. Tad nisu bili sigurni hoće li uspjeti zaboraviti onog sa crnogorskom kapom i zlokobni prasak njegove bokerice:

– Tak, tak!

* * *

Izudina, golmana dobojskog "Želje", prepoznala su dvojica u šarenim uniformama. Izdvojili su ga iz kolone i poveli u zgradu Srpskog Radio Doboja. Zoran je vodio program "uživo".

– Dragi slušaoci, naša malobrojna radijska ekipa pokazala se dostojna medija u kome radi. Putem talasa Radio Doboja na ultrakratkim frekvencijama 96.3 megaherca i na srednjoj talasnoj dužini od 1395 kiloherca mi svakodnevno u vaše domove dostavljamo pravovremenu i istinitu informaciju, doprinoseći sprečavanju panike i glasina, sa željom da razum prevlada sulude ratne huškače koji su i svoje i druge narode na ovom prostoru smišljeno gurali u istrebljenje. Mi odašiljamo istinu, a ustaše i Alijini bojovnici laž i propagandu. Tako naš dojučerašnji kolega Mirudin putem Radio Sarajeva izvještava o silovanju žena i mučenju Muslimana i Hrvata u dobojskim logorima. A vi dobro znate da silovanja i logora nema! Evo, to će nam sada posvjedočiti i Mirudinov brat koji se dobrovoljno javio da putem naših talasa kaže istinu.

Pred mikrofonom je bila upaljena crvena lampica, Izo se nakratko zakašljao da pročisti od straha stisnuto grlo. S druge strane velikog staklenog prozora koji je razdvajao studio od tehnike: miksete, magnetofona i gramofona, stajali su u iščekivanju odgovora

ona dvojica u uniformi, kao da sva zasluga ovog intervjua pripada njima.

– Hoćete li nam kazati – persirao je Zoran prestrašenog gosta – ima li u Doboju svega onoga o čemu govori vaš brat Mirudin?

– Nema! Ja svjedočim – promuklo je prozborio golman "Želje" – u Doboju nema silovanja i nema logora! U Doboju nema zlostavljanja Muslimana! Sve ono što javljaju iz Tešnja je laž! Zbog tih laži koje on objavljuje ja se preko talasa Radio Doboja sad javno odričem svog brata Mirudina!

Neočekivani i nesvakidašnji iskaz voditelj je zaokružio improvizovanom tiradom:

– Eto, dragi slušaoci, mi svakodnevno svjedočimo kako dobro pripremljena i planski plasirana propaganda iz tešanjskog Štaba mržnje na srpski, pa onda podjednako i druge narode Doboja i dobojske opštine, ne preza u zastrašivanju naroda, gnusno se služi lažima koje se lijepe na duše nedužnih i uplašenih ljudi. Upravo smo čuli kako suludi rat razdvaja ne samo dojučerašnje komšije već i rođenu braću!

Ovome nemamo ništa dodati, sem da ćemo u našem programu nastaviti da poštujemo sveto novinarsko pravilo: istinu i na njoj građenu informaciju. Mogu samo ponoviti ono što na našim talasima često ističemo: U novinarskoj praksi na ratom zahvaćenom području do sada nije zabilježena veća sloboda u radu koju su nam omogućili odgovorni iz Kriznog štaba odbrane Doboja, a govoreći o našem radio-programu, moram zahvaliti ljudima koji nas čuvaju, poštenim i čestitim vojnicima, te dičnim ljudima sa Ozrena kojima se zaista divimo za junaštvo i poštenje iskazano ovih teških dana.

Zoran je mahnuo rukom i tonac je isključio mikrofon. Krenula je narodna pjesma. Tokom prvih dana rata Radio Doboj je emitovao samo narodnu muziku. Ratnici nisu voljeli zabavne melodije.

* * *

U vrijeme dok je u zatvoru "Spreča" i logorima u Barama, vojnim hangarima na Usori i u Perčinom disko-klubu bilo zatočeno preko tri hiljade Dobojlija, Radio Doboj je ćutao, a informativno-propagandni sabrat, list "Glas komuna", u broju od 12. 8. 1992. objavljuje vijest s naslovom: "Nema logora!"

"Aktuelna tema o postojanju logora u mnogim gradovima Bosne i Hercegovine nije zaobišla ni Doboj. Tim povodom obratili smo se nadležnim organima Srpske opštine Doboj i dobili sljedeći odgovor: na području Srpske opštine Doboj ne postoje logori za Muslimane i pripadnike drugih narodnosti. U Doboju postoji zatvor za civilna lica u kome su lica na izdržavanju kazni po osnovu učinjenih raznih krivičnih djela i kriminalnih radnji. U sve ovo moći će da se uvjere i odgovarajuće komisije međunarodnih humanitarnih organizacija."

* * *

– Zašto si tako blijed? – pitao ga doktor Štenger.

Dozvoljeno kretanje od osam do 11 ujutro izvuklo je iz stanova ljude u potrazi za hranom, ali i za susretom sa prijateljima-sapatnicima. Bato, Čeha, Aleksa, Željko, Mirko podijelili su posljednje cigarete i brigu koja se svakim danom sve više uvećavala. Nije dobro šetati u grupi – došaptao im je neko. Njihovog kolegu Saliha Begovića su uhvatili na ulici, bez razloga pretukli i odveli u zatvor.

– Moj doktore, zato sam blijed. Nema nama izlaza iz ovog "oslobođenog" grada!

– Ne brini, otvoriće se i za nas neka vratašca!

Uistinu, vrata su se otvorila! Bilo je planirano da se otvore! On je stigao do Njemačke, a doktor sklon medicini, stihovima i poeziji do Jadranskog mora. Pamtio je taj posljednji susret i njegove

riječi, da bi dvadeset godina kasnije u Baškoj Vodi, na lokalnom groblju, potražio pjesnikovo posljednje prebivalište. Nisu stigli da se za života ponovo sretnu, a sad mu u potrazi pomaže grobar Jozo. Srećom, ne treba ga puno pitati. Prepušta se grobarevom monologu.

– Kako se zove taj tvoj pjesnik? Imam spisak svih grobova, ako je ovdje, pronaći ćemo ga začas! Ali, hajde, prvo mi pomozi. Moram ovaj lijes ugurati u frižider. Sad su ga dovezli. Jadnica se napatila, dugo je bolovala, nema u njoj četrdeset kila, ali ja u lijevu ruku ne mogu podići ni dvije. Imao sam udar, jedva preživio.

E baš ti hvala! Ne bih mogao sam! Sutra će biti sprovod. Samo još da zazvonim, nek čuju dolje u gradu da je pokojnica stigla u kapelu, pa ćemo onda u ovim mojim papirima tražiti tog tvog. Kako si rekao da se zove? Željko Štenger. Iz Doboja, veliš? Bio je doktor i pisao pjesme?

Ja sam ti, zemljače, iz Kiseljaka. Cijeli rat sam proveo u Bosni. Zujalo mi oko ušiju, mogao sam glavu stoput izgubit', a dođoh ovdje kad se sve smirilo. Takav je život! Ne znaš gdje ćeš omrknut, a gdje osvanut!

Drugačiji smo mi ljudi od ovih. Zbog šoldi, Čeha i Nijemaca nemaju vremena doći ni u sprovod. Okupi ih se tek desetak. A kad neko od naših Bosanaca umre, puno groblje, dođe ih na stotine. Iz cijelog svijeta. Mi ti, zemljače, živimo u prošlosti. Naši mrtvi nikad ne umru. Uvijek su s nama! Eto, vidi, odakle si ti zapucao da pronađeš tog svog doktora!

Nema njega ovdje u Baškoj Vodi. Mora biti da je u Bastu. Tamo su grobnice umrlih iz Bratuša i Krvavice. Bast ti je, eno vidiš, pod samim Biokovom. Goli kamen, a najljepše groblje! Kad bi umrli mogli gledati, svi bi voljeli u Bast! Puklo plavo more sve do Brača i Hvara.

Evo ga! Znao sam da je u Bastu! Četvrti red, drugi zdesna. Lako ćeš ga naći. Vozi polako, uska je cesta. Ja ću nizbrdo. Kad odmorim, razvučem harmoniku. Jedino sam to ponio iz Bosne. Pjesmu i harmoniku. Grana od bora, pala kraj mora. Hajd' sad, zbogom! Hvala ti što si mi pomogao! I čuvaj se!

Zaustavio je auto blizu grobljanske kapije i u četvrtom redu položio ruku na jedan mermerni spomenik.

– Došao sam ti, prijatelju, da se ispričamo!

* * *

Zahid je sarađivao u "Glasu komuna". Objavljivao je vijesti i informacije iz svog rodnog Kotorskog. Poznavali su se iz viđenja, a sad, devedeset druge, razmjenjuju u Celjskoj pozdrav i šapat.

– Piši – kaže – piši sve! Ništa ne smije ostati neupamćeno!

– Izgubićemo glavu!

– Već smo je izgubili, samo to još ne znamo!

– Pišeš li ti?

– Pišem, svaki dan pišem. Vodim dnevnik. Ova sramota mora ostati zapisana!

* * *

"Glas komuna", 22. jula 1992.

"Dobojlije iz Tešnja i Maglaja kidišu na Doboj. Ustaško-muslimanske snage iz Tešnja i Maglaja pokušale porušiti Doboj, međutim, grad je za sad samo okrznut, a valjda će tako i ostati. Ako je Doboj stoički podnio granatiranje sa ustaško-muslimanskih uporišta, bivših uporišta u Kotorskom i Johovcu, teško je podnijeti činjenicu da su u posljednje vrijeme na Doboj počele kidisati Dobojlije, nadamo se bivši građani ovoga grada. Naime, u nekoliko navrata granatama iz Tešnja i Maglaja, odnosno sa teritorije ovih opština, napadan je Doboj. Ispostavilo se, i to dosta pouzda-

no, da su na Doboj napadale bivše Dobojlije, ljudi koji su napustili ovaj grad zbog toga što nisu imali hrabrosti pogledati u oči poštenim stanovnicima Doboja zbog onoga što su spremali i njima i gradu. Iako su 19. jula gađani vitalni objekti, kao što je bolnica i slično, granate nisu ostavile vidljivije tragove. Međutim, ostale su duboke rane u duši poslije saznanja da su na Doboj kidisali njegovi dojučerašnji stanovnici."

Vijest je potpisana inicijalima N. T.

* * *

Sreo je Dragu Martinovića na uglu Celjske i Miloša Kupresa.

– Idem da posjetim svoje na Usori.

– Opasno je hodati ovako! Čuvaj se! Svako može da te zaustavi i maltretira!

– Ko ih jebe! Ne bojim se!

Rukovali su se. Ruka mu je bila znojna.

Dva dana kasnije saznao je da su ga odveli iz stana. Proteklo je od tada puno vremena, onda je 2012. na Tipurinoj web-stranici, portalu koji okuplja Dobojlije rasute širom svijeta, pročitao zapis:

DVADESET GODINA TRAGANJA ZA ISTINOM

Proteklo je 20 godina otkako je nestao naš sugrađanin Drago Martinović. Rat je odavno završen, ali svaki dan, dugih dvadeset godina, čekaju ga njegovi: supruga Ljubica, kćerka Irena i sin Igor. Za njih smiraja nema, još čekaju – istinu!

Sve su ratne tajne iz najsramnije epizode u istoriji našega grada odavno raspetljane, sve se zna ko je kakav bio i ko je šta radio, jedino još nikad nije otkriveno gdje je nestao ovaj dobri čovjek, željezničar Drago Martinović.

– Mi, cijela obitelj, uža i šira, nekako živimo dalje svoje živote, ali uvijek ostaje ta praznina, nedorečenost, – kazuje sa sjetom Irena Martinovic. – Izjeda nas nepoznanica o njegovom kraju, nemogućnost da zapalimo svijeću na grobu.

Drago Martinović je rođen 1948. godine u Omanjskoj, kao najstarije dijete u obitelji Janje, rođene Džido, i Marijana Martinovića i jedini brat svojih pet sestara: Dragice, Slavice, Jozefine, Nade i Zrinke. Njegovi roditelji doselili su se u Doboj početkom šezdesetih i sagradili kuću na Usori. Od radničke plate i vrijednih ruku odškolovana su sva djeca. Drago je završio metaloprerađivačku školu, položio stručni ispit za pregledača kola i zaposlio se na željeznici. Momačke dane proveo je baveći se sportom. Igrao je kratko za "Polet" iz Ularica, a nekih desetak godina nosio je dres Fudbalskog kluba "Borac" iz Jelaha. Svoju umješnost i mladalačku svestranost potvrdio je baveći se i muzikom. Početkom sedamdesetih, zajedno sa Ivicom Petrovićem, osnovao je izvornu grupu "Dobojski dukati" s kojom se njegov kristalno-zvonki glas pročuo nadaleko. Snimio je nekoliko gramofonskih ploča i kaseta, postavši u svijetu izvorne muzike poznato i priznato ime. Oženio se 1975. godine Ljubicom Krajina, u sretnom braku imali su dvoje djece, sina Igora i kćerku Irenu. Stanovali su u Ulici Vladimira Nazora, iznad "Roga"...

– Bio je veoma društvena, komunikativna, otvorena osoba, uvijek spremna na šalu i pomoć drugima – kazuje Dragina kćerka Irena. – Imao je puno prijatelja (bar se tako činilo). Nije vjerovao da će doći do rata, da će se sve promijeniti i da će ljudi pokazati neko drugo lice. Čak i kad je počeo rat, mislio je da će pucnjava brzo prestati, da će samo doći do preuzimanja vlasti i da ćemo nastaviti sa svojim životima. Ni dva dana prije nego smo ga posljednji put vidjeli nije vjerovao i pretpostavljao da će se nešto loše dogoditi.

Razloga za to nije bilo. Nije bio uključen ni u kakvu organizaciju, nije bio političar, već običan radnik, civil bez oružja.

Početkom juna 1992. Nikola Jorgić i još dvojica s njim u pratnji došli su prvi put u naš stan da razgovaraju s tatom. Ali, kako su došli izvan policijskog sata, odnosno onog dozvoljenog vremena od dva-tri sata za kretanje civila po gradu, nisu ga našli jer je bio otišao po kruh. U stanu smo bili samo Igor i ja. Vratili su se nakon dva dana, 11. 6. 1992, i odveli ga "na razgovor" s kojeg se nikad nije vratio. Uzaludna potraga idućih dana, mjeseci i godina nije urodila plodom. Kao da nikada nije ni postojao, izgubio mu se svaki trag.

Takozvani prijatelji više nisu bili prijatelji, plašili su se za sebe i odjednom je sve postalo "vojna tajna". Najmanje 30 verzija priča smo čuli o njemu, ali nijedna na kraju nije bila istinita. Koliko god se trudili istražiti korijen svake priče, ništa nismo otkrili. Ispostavilo se da su izmišljene, ili su od prepričavanja dobile sasvim drugi sadržaj.

Nikola Jorgić, koji ga je odveo, jedan je od onih koji znaju kako je tata skončao. Osuđen je na doživotni zatvor i, ako je još živ, služi kaznu negdje u zatvoru u Njemačkoj. Naš "slučaj" je samo kap u moru svih nedjela koja je Jorgić počinio i koja su i razlog zbog kojih je dobio doživotnu. On, međutim, bilo kakvu povezanost s tatinim slučajem negira...

– Uradili su nam DNK analizu – nastavlja Igor Martinović. – Svaki put kad u Bosni otkriju neku grobnicu, ovi iz međunarodne zajednice nam jave. Čekamo s nadom, čekamo i onda kad nastupi tišina, kad znamo da DNK nije potvrđen. Čekamo tako godinama. Ne bih poželio nikom takvu nadu – da se nada kako će pronaći očeve zemne ostatke i pokopati ih dostojno u grob. Vjerujem da je dobrota moga oca zaslužila da mu se dobrotom uzvrati, da nam se kaže istina – gdje je nestao naš tata.

Prolazili su njegovi najbliži, od prvog do današnjeg dana, kroz strah i patnju, nadu, tugu i neizvjesnost, pa opet nadu koju je zamijenio očaj što istine nema. Gdje je nestao Drago Martinović? Kako je moguće da neko zbog ničega bude iz svog stana odveden u zatvor, u sred bijela dana, u centru Doboja, i da potom netragom nestane. Jest, bio je rat, ali kakve je mjere nakon rata poduzela pravna država da se utvrdi istina? Jednostavno, nikakve! Muk ćutanja štiti i dalje one koji su počinili zlodjela, a država je, ma čija bila, zbog te sramote zaslužila optuženičku klupu. Mogu li pomirenje i oprost biti stvarni kad se još uvijek krije istina?

– Prošlo je 20 godina, nema tu više mjesta ni mržnji – kaže Irena. – Naučili smo praštati da bismo mogli koliko-toliko normalno živjeti. Ali, nakon toliko godina ćutanja, imamo pravo barem na istinu. Zato bismo stvarno bili veoma zahvalni svima onima koji bi nam pomogli da saznamo nešto više o našem tati i njegovoj sudbini.

– I da je naš tata danas živ i da se opet dogodi isti ratni scenarij, sumnjam da bi pobjegao iz svoga grada, od svojih susjeda i prijatelja – uvjeren je Igor. –Vjerovao bi im, jer mu je čovjek bio prije svega. Nakon ove tragedije koja nas je zadesila očuvali smo njegovu veličinu u uspomeni, njegovu vjeru u ljude, u dobro.

– Nikada nisam vidjela strah u njegovim očima, osim tog 11. juna, kada ga je gutljajem rakije pokušao umiriti, nestavši zatim iz našeg vidokruga, zauvijek...

Drago Martinović nije bio vojnik, nije bio član niti jedne stranke i nije bilo niti jednog osnova da ga se vodi u zatvor, a još manje da iz njega nestane, bez traga. Imaju li njegovi tamničari ljudske hrabrosti kazati Draginoj djeci istinu, makar i anonimno, da djeca mogu u spokoju ožaliti svoga oca? Dvadeset godina je predugo za nadu, ali predugo je i za tugu, koja ne može oplakati apsurd rata, nedužnog stradavanja civila i ucvijeljenost djece. Ukoliko neko

zna, bilo šta, bilo koji detalj koji može dovesti do istine o nestanku Dobojlije Drage Martinovića, molimo vas javite čim prije njegovoj familiji.

* * *

– Sram te bilo! – ljutit je brko Niko.

Sa malog tranzistora upravo je čuo izjavu majora Milovana Stankovića, komandanta ratnih operacija.

– Ukoliko mještani Makljenovca ne predaju oružje sutra do 12 sati, moje jedinice izvršiće napad i granatiranje sela! – zaprijetio je major Stanković. Dva dana ranije izrekao je istu prijetnju Prisadama i potom granatama sravnio sve kuće sa zemljom. Istu sudbinu namijenio je i Grapskoj.

– Otkud nam oružje? Kakvo crno oružje? Nemamo oružje! – starac bespomoćno pred tranzistorom širi ruke. Ne čuju ga ovi što postavljaju ultimatum i najavljuju da će granatirati njegovo selo. I još se ponose svojom objavom.

– Nikad u istoriji ratovanja vojskovođa nije unaprijed najavljivao svoju vojnu operaciju, kako je to upravo dostojanstveno učinio major Stanković! – poentira najavu granata urednik Radio Doboja Zoran Grgurević.

– Sram vas i stid bilo! – očajan je brko Niko.

Krenuo je da izvede kravu iz štale. Šarulja se zainatila, riče, zategla priuzu. U panici je, kuda s njom da bježi? Kuda od svoje kuće? Srce mu se steglo, zaplakao bi, a ne može. Šarulja u zraku osjeti strah i nervozu, neće da krene iz avlije. Mûče dugo i otegnuto.

* * *

"Glas komuna", 20. maj 1992. – u službi ratne propagande.

"Stanje se normalizuje. Zbog dezinformacija i panike veliki broj građana izbjegao iz Doboja, a u ovaj grad doselio se veliki broj iz-

bjeglica sa bosanskobrodskog ratišta. Pregovori o predaji oružja i rasformiranju paravojnih formacija se nastavljaju...

Ratno stanje u Doboju se postepeno normalizuje, dok je radi oživljavanja privrede počeo s radom veći broj radnih kolektiva u kojima je uvedena radna obaveza. Zbog mogućih borbenih dejstava u gradu i njegovoj okolini, iako je grad potpuno slobodan i miran, kretanje građana i dalje je danju ograničeno od osam do 11 sati, a policijski čas još uvijek je na snazi od 21 sat uveče do pet izjutra."

* * *

– Hoćeš li se sam prijaviti, ili ćemo mi doći po tebe?

Tako mu je rekao radni kolega sa željeznice, koji je odmah plavu uniformu zamijenio šarenom, vojničkom. Nije se bojao puške, otac mu je bio prvoborac, srećom umro je na vrijeme da ne doživi ovaj rat, ovu sramotu, koja je preko noći popljuvala i pogazila očevo bratstvo i jedinstvo. Ovo nije bio njegov rat, ali sad nije imao kud!

Bilo je prekasno za bjekstvo! Žena i dvoje male djece mirno su spavali u sobi dok je on u dnevnom boravku njihovog skromnog stana sjedio sam za stolom i dopola ispijenom flašom. Povremeno bi duboko udahnuo i skupljenih usta otpuhnuo, pokušavajući tim hukom od sebe otjerati veliku tegobu. Ali, koliko god otpuhivao i uzdisao, tjeskoba je bila sve veća. Ona prijetnja nije odlazila.

– Hoćeš li se sam prijaviti, ili ćemo mi doći po tebe?

Nije se plašio. Stigao je u Doboj u subotu naveče, 2. maja. Dovezao je teretni voz iz Zenice. Predao je dužnost i pitao nadzornika vuče vozova kad će ponovo u službu.

– Drago, vozovi ne odlaze! Ovo ništa ne valja! Hajde ti svojoj kući, javićemo ti!

Krenuo je u stan, pasarelom, preko kolosijekâ. Zastao je tek da kupi cigarete. Željeznička stanica je vrvjela. Putnički vozovi više nisu saobraćali, ali stigao je jedan vanredni iz Beograda, pun voj-

nika u raznim uniformama. Na peronu je zveckalo oružje i orila se pjesma "Od Topole pa do Ravne Gore, svud su straže đenerala Draže!"

Neki su bili u sivomaslinastim, neki u šarenim uniformama. Neki su nosili šajkače s kokardom, neki kape starojugoslovenske vojske, neki su na rukavu imali grb dvoglavog bijelog orla sa ocilima, neki trobojku Srbije.

Nije vidio niti jednu petokraku.

* * *

"Glas komuna", 20. maj 1992. Srpska demokratska stranka, Kabinet predsjednika

"Draga braćo i sestre, dame i gospodo!

Govorim vam kao predsjednik Srpske demokratske stranke koja je na vlasti od posljednjih izbora. Međutim, rad stranke je privremeno da kažem zamrznut zbog rata koji je zahvatio i našu teritoriju. Mi smo sada faktički ujedinili sve Srbe u jednu partiju, to jest front za odbranu naše zemlje...

Danas srpski narod preživljava najteže dane otkako se doselio na ove balkanske zemlje. Aprila mjeseca ove godine kao i 1941. izgubili smo državu i slobodu, a sada nam prijeti opasnost da izgubimo narod. Našom lijepom zemljom čuje se ponovo lelek, jauk i plač. Ustao je dojučerašnji lažni brat na brata. Prolijeva se ponovo neštedimice srpska krv, ubijaju se seoski domaćini na svojim vjekovnim ognjištima, ruše se kuće i javna dobra. Zar nije bilo dosta prolivanja srpske krvi, zar nije bilo muka i patnji, bolova i suza, rušenja, zgarišta, nego su čak udarila dojučerašnja braća na braću? Hoće u građanski rat, nešto što je najstrašnije. Kao da hoće da se ispune riječi naših neprijatelja "da će drumovi poželeti Srba", ali mi im poručujemo (uzvikujemo) da će se prevariti. Dok god teče junačka krv u srpskim srcima i dok god je čistog srpskog narod-

nog razuma, neće to biti. Naći će srpski narod svoj put... Svetao je častan i junački bio uvijek put srpskog naroda i takav mora ostati. Ko sa njega skrene, otpadnik je, izdajnik svoga naroda. Srpski narode, ne gledaj ni lijevo, ni desno, gledaj samo na svoje pretke.

Došlo je presudno vrijeme. Vrijeme kada se mora misliti svojom glavom, srpskom glavom. Došao je posljednji čas da vam se otvore srpske oči, da kroz njih vidite bistro i jasno i događaje i ljude, a prije svega interes našeg naroda.

Draga braćo i sestre, mi dižemo slavnu zastavu, zastavu za čije su časno i neuprljano lepršanje dali dragovoljno živote milioni Srba. Hajte pod tu zastavu vjere i nade, časti i junaštva, koja će odagnati od nas sve patnje i sve poraze naše. Ove moje riječi su amanet i moj testament vama upućen, srpski narode. Kroz moje riječi govore vam oni milioni iz grobova koji su slavno, požrtvovano pali na bojnim poljima vas radi, vama da bude bolje. Vama koji ste članovi naše stranke i onima koji su naši simpatizeri želim mnogo uspjeha u ratu, miru i životu."

Predsjednik
Milan S. Ninković, dipl. ing.

* * *

Doktorica Azra je ostala bez posla. Postala je "tehnološki višak". Direktor Bolnice, dr Joldić, nije napisao otkaz, ali joj je rečeno da više ne dolazi na posao. Njeno ime nije bilo poželjno u nacionalnoj nomenklaturi zdravstva Republike Srpske. Doduše, neki ljekari Muslimani su ostali, za njih trenutno nije bilo zamjene, ali se njihova okolina trudila da se ne osjećaju kao ranije, na "doktorskoj visini".

Doktorica Emira krenula je u posjetu svojima u Banju Luku. Vozač Hitne ponudio joj je suvozačevo mjesto, ali putovala je i Ljilja iz administracije. "Šta će ova ovdje?", pitala je. Vozač je pocr-

venio, a sestra je pozvala doktoricu da sjedne pored nje u vozilu, na sjedištu kraj pokretnog kreveta.

Doktor Joldić je na sastanku zaprijetio: Rat je, ko bude pomagao Muslimanima ostaće bez posla! Doktorica Biljana je navraćala često kod školske drugarice i radne kolegice. Prvog dana nije se usudila podići glavu, prošla je ispod njenog balkona ćutke, sa sramom koji ju je pratio od Starog grada pa sve do bolničkog ulaza. Doktorica Nađa je imala dvoje male djece. Imaju li hrane? Imaju li mlijeka? Drugog dana ispraznila je svoju ostavu i krenula na posao ranije. Podigla je glavu i pogledala ka praznom balkonu.

– Nek dobijem sto otkaza! – rekla je penjući se stepenicama do četvrtog sprata. Pokucala je na vrata.

Pale su jedna drugoj u zagrljaj. Jecale su naglas, dok se dvoje mališana vrtjelo kraj njihovih nogu, začuđeno gledajući uplakanu majku i njihovu dobru teta Bilju.

* * *

"Glas komuna", 22. jula 1992. u epskom, ijekavsko-ekavskom ratnom, stilskom i gramatičkom košmaru:

"Medijski rat na dobojskom ratištu ima veliku ulogu. Putem Radio-Doboja pravovremene i tačne informacije svakodnevno zadovoljavaju potrebe kako slušalaca tako i boraca Srpske vojske BiH, a neizlaženje "Glasa komuna" ipak je uskratilo zadovoljstvo i običnih čitalaca i boraca na frontu. Ipak, "Glas komuna" kreće sa izlaženjem a u ovom broju donosimo poruku gospodina Milenka Gligorića, koju su slušaoci Radio-Doboja već mogli da čuju. Poruka u cjelosti glasi:

Srpski narode!

Poslije izvanrednih uspjeha koje svakog dana i svuda postižemo u borbi sa neprijateljem, ostaje samo da ga brzo gonimo preko Save, do potpune likvidacije i tada će srpska zemlja koju je dušman

hteo da porobi biti posejana njihovim kostima. Pa zar vi, Srpski ratnici da ih se bojite. Vaše željezne grudi se ne plaše ni surovih nepogoda, ni ljutog i krvoločnog neprijatelja. Vi ste pouzdan bedem srpske otadžbine od kojeg se sve razbija. Umjećete vi da podnesete i prolazne nevolje ako se pojave. Dobar vojnik se odlikuje čvrstinom i strpljenjem, stari ratnici pokazaće primjer mladima. Neka se svaki od vas sjeti Karađorđa, Mišića, Putnika, Vukotića, Mrkonjića, majora Gavrilovića, Simića, Martića, Božovića, Stankovića i drugih, oni su nas učili kako treba da se podnosi glad, hladnoća i muke kad je u pitanju pobjeda i slava srpskom narodu. Idemo napred, Bog je s nama, pred nama je razbijeni ustaški i mudžahedinski neprijatelj. Neka iza nas ostanu tišina, mir i sveta sloboda."

* * *

Izveli su komšinicu Sajdu iz kuće. Pokušala je bježati. Dvojica bradatih sa šubarom i kokardom sustigli su je u njenoj bašti. Staračke noge nisu je mogle odnijeti niti brzo, niti daleko. Pala je kraj gredice zasađenog luka i izraslih, razgranatih stabljika uredno povezanog paradajza. Zapomagala je, molila za milost, ali pomoći u zakrvavljenim očima njenih progonitelja nije bilo. Prethodne noći na Vili po prvi put su prebrojavali svoje mrtve. Žedni osvete, dan kasnije, obilazili su kuće na Usori i kao vukovi u čoporu tražili su žrtvu. Stara žena je bila lak plijen. Krupni bradonja povukao je nesretnicu za kosu, držeći u ruci veliki nož.

Komšija Mijo, prvi susjed, bio je na stubištu. Prvo su zalupali njemu na vrata i rekli mu da ih čeka. Onda su otišli u kuću preko puta i izveli Sajdu. Vidio je bljesak oštrog sječiva, čuo njene krike i samrtni hropac. Preskočio je ogradu susjedne kuće i povijen u leđima, bosonog, krijući se zaklonom iždikljale zelene živice dao se u bijeg prema barama. Ugledao je plast sijena. Zavukao se duboko unutra! Srce mu je u panici tuklo kao ludo, a u ušima strah je čuo

njihove korake. Prenoćio je u sijenu. Kad je sutradan s oprezom izašao van, komšije ga nisu mogle prepoznati. Njegova crna kosa preko noći je pobijeljela.

* * *

Jusuf je bio kočijaš, dobroćudan, od djetinjstva s nekim razvojnim hendikepom, koji će mu kasnije u životu sve postupke pravdati njegovom nedozrelošću. Nije bio oženjen. Nije bio siromašan, mogao je svojim rukama i konjskim uzdama uzdržavati familiju, ali na putu do ženskog srca njegove rečenice bile su prekratke, a staza preduga. Češće je bio pijan nego trijezan. Živio je s roditeljima i bratom u velikoj kući na Usori. Pred rat su ga nagovorili da proda konja i okači ular. Zekanovu štalu brat je preuredio u garažu i radionicu za popravku kamiona.

Rat Jusufa zatiče na nogama u sokaku blizu kuće. Uhvatila su ga trojica i tuku ga nemilice.

– Mi smo srpski junaci! Sad ti kaži, balijo, ko smo mi!

– Vi ste budale! – odgovara Jusuf.

Od siline udaraca pada na zemju. Junaci ga podižu i ponovo pitaju.

– Govori! Ko smo mi?

– Vi ste budale! – uporan je Jusuf.

Uporni su i oni. Tuku ga sva trojica istovremeno i naizmjenično, i rukama i nogama. Jusufu iz nosa curi krv; rasječena mu je usna.

– Ko smo, balijo? Govori!

– Vi ste budale – prostenja Jusuf iznemoglo i ostade ležati na krvavoj zemlji.

Iz susjedne kuće sa oprezom izlazi komšija Srbin. Pokazujući prstom na onesviješćenog, u povjerenju kaže vojnicima:

– Nije on baš posve svoj.

* * *

"Glas komuna", 22. juli 1992. – "Povratak životnim i radnim tokovima"

"Na sjednici Skupštine Srpske opštine Doboj doneseno više značajnih odluka. Ukida se Krizni štab, a njegovu ulogu preuzima Ratno Predsjedništvo. Kretanje građana od 5 do 22 sata. Počinju rad i ugostiteljski objekti.

Drago Ljubičić, predsjednik Srpske opštine Doboj, govorio je o aktiviranju privrednih kapaciteta. On je naglasio da svi privredni subjekti po završetku ratnih dejstava moraju biti u funkciji i neophodno je što adekvatnije vratiti u normalne tokove pokidane veze.

U raspravi su zatim učestvovali Pero Bukejlović, koji je apostrofirao tri osnovna elementa za pokretanje privredne aktivnosti: radnu snagu, saobraćaj i energiju, a Vlado Đurđevic je istakao da sva lica koja se nisu do 20. maja odazvala na radnu obavezu ostaju bez posla. Boško Bjeličić je govorio o uspostavljanju platnog prometa na nivou SDK i naglasio je da hitno treba uspostaviti telefonske veze sa svim mjestima.

Na sastanku je bilo riječi i o aktuelnim problemima u gradu, a jedan od najvećih su pojava pljačke imovine iz napuštenih kuća i stanova. Tim povodom Boro Paravac, predsjednik Kriznog štaba grada Doboja, naglasio je da svako nasilno useljenje u stanove biće tretirano kao ratno profiterstvo, a ono za sobom povlači najrigoroznije posljedice. Do sada je u Doboju, prema raspoloživim podacima, napušteno 600 stanova i 1300 kuća. Posebne komisije izvršile su popis i na osnovu raspoloživih podataka biće vršeno useljavanje, odnosno iseljavanje onih koji su bespravno uzurpirali stanove ili kuće."

* * *

Ljudi su pobjegli od rata, njihove kuće bile su pune. Prvo su stigli kamioni da pokupe namještaj, frižidere i televizore, a onda su na njih kidisali lokalni mještani.

Jela je s tačkama odlazila u pretragu. Komšije su se krile da je ne sretnu pri povratku. Bilo ih je stid i nisu mogli sakriti pogled od pretovarenih kolica. Dok su se stariji uzmuvali i posakrivali po sobama, oprezno izvirujući kroz navučene zavjese, šestogodišnja djevojčica ostala je u dvorištu.

– Vidi, Ivana, šta imam! – podigla je Jela plastičnu lutku u ruci. – Sad i moja Boja ima Barbiku! Hoćete li se igrati zajedno?

* * *

Na spratu se začulo zapomaganje. Komšija je bio Hrvat i imao je dvije kćerke. Njihov jauk se prolomio u cijeloj zgradi. Svi stanari su ga čuli, ali strah ih je prikovao iza njihovih sigurnih vrata. Mišo je goloruk istrčao iz stana. Radio je kao vozač u MUP-u. S početkom rata mobilisan je u sastav rezervne milicije. Bio je u uniformi, pola sata ranije završio je svoju stražarsku smjenu ispred lokalne radiostanice. Vika i galama prekinuli su mu večeru. Za stolom su ostali supruga, devetogodišnji sin i jedanaestogodišnja kćerka.

– Šta to radite! – povikao je u ulazu na razularene vojnike.

Kroz otvorena vrata vidio je djevojke. Oči su im bile pune suza, paničnog straha i očaja. Pocijepana odjeća otkrivala je njihovo tijelo unakaženo krvavim ogrebotinama. U hodniku su bile razbacane cipele, u dnevnom boravku prevrnut stolić i fotelja, posuđe, poispadalo iz male vitrine, ležalo je polupano i razbijeno svuda unaokolo.

– Ovo su dobri ljudi! Ostavite ih na miru!

To su mu bile posljednje riječi. Pao je pokošen rafalom iz automatskog oružja.

* Mišino poštenje i njegova hrabost u odbrani nezaštićenog komšiluka nisu mogli zaustaviti pucnjavu bezumnika. Istina o njegovom ubistvu dugo se prikrivala. Ubice nakon ovog zločina nisu uhapšene i nesmetano su nastavile svoj krvavi ratni pohod. "Glas komuna" je 5. avgusta 1992. objavio nekrolog, čitav stubac, u kome je nauštrb činjenica prevladavala patetika. Ni jednom jednom riječi nisu pomenute okolnosti u kojima je ovaj hrabri čovjek založio svoj život. Poslije rata pokrenut je sudski postupak protiv jednog od zlikovaca. Izrečena mu je kazna od 17 mjeseci zatvora, koju u farsi od pravosuđa nije odležao.

Istina o pogibiji Miloša Savića Miše svjesno je prepuštena da potone u zaborav. U Mišinom rodnom gradu slave neke druge heroje, koji su napravili karijere kroz nacionalizam, rat i politiku.

Nisu ga, međutim, zaboravili oni koji su daleko! Na godišnjicu njegove smrti, 2019. na FaceBook-u objavljeno je ovo slovo:

Vancouver: Celebration of Light

Svakog ljeta, otprilike u ovo doba, sa dvije velike barke ispunjene pijeskom pirotehničari iz raznih zemalja svijeta takmiče se čiji će tim izvesti najljepši vatromet, usklađen sa tridesetminutnom muzičkom podlogom. Čekajući nebesku predstavu posjetioci počnu zauzimati mjesta na obali još po podne, a na more isplovi sve što može da plovi. Ovdašnji mediji javljaju da vatromet posmatra bezmalo pola miliona ljudi! Ove godine nadmeću se tri ekipe: iz Indije, Kanade i Hrvatske. Nakon prvog takmičarskog dana stigla je Olja.

Rođeni smo u istom gradu i već 20 godina opet živimo u istom gradu, a srećemo se prvi put! Lijepa djevojka. U rukama joj buket cvijeća i boca vina, a osmijeh blag ne silazi s lica.

– Ti si očeva slika i prilika! – kažem joj nakon pozdrava.

– Hvala vam, čika Mirko! Ponosna sam na svog tatu. Raduju me vaše riječi!

Oliverin tata, Mišo Savić, poginuo je u Doboju juna devedeset i druge braneći svoje komšije. Grupa razbojnika sa Ozrena pljačkala je, silovala i zlostavljala nedužne građane koji se do te nesretne godine nisu prebrojavali po vjeri i naciji. U Ulici Sime Lukića napali su hrvatsku obitelj Ivice Cigoje. Mišo Savić izašao je iz svog stana da pomogne i zaštiti svoje komšije. Banditi su pucali i ubili ovog plemenitog čovjeka, uzornog supruga i oca dvoje malodobne djece.

O njegovoj hrabrosti i njegovoj pogibiji Doboj sramno ćuti 27 godina. O dobojskom heroju Miši Saviću ne pišu novine, nema spomen-ploče njemu u čast, nema pomena njegovog imena na svečanim akademijama. Njegov čin odbrane ljudskog dostojanstva i suživota potisnut je i izbrisan iz ratne memorije grada.

Veličina i dobrota mogu se prećutati, ali nikako zaboraviti!

U Vancouveru, gradu koji je nakon rata u Bosni prihvatio i mene i Mišinu kćerku Olju, u subotu će zasvijetliti nebo raskošnim bojama vatrometa iz Hrvatske. Biću na obali i barem u mislima odaću počast svom poznaniku i dobrom čovjeku.

Svjetlost je uvijek jača od tmine i mraka!

I naziv vatrometa poistovjetio se s mojom nakanom: "Celebration of Light"! (Proslava, slavljenje svjetlosti)

* * *

Imali su spiskove, hodali su po Usori od kuće do kuće i izvodili preplašene ljude.

Pouzdano su znali gdje žive Hrvati i Muslimani.

– Moraš poći s nama – rekli su kad su došli do broja 49. u Radničkoj ulici.

– Zašto me vodite? Šta sam učinio? – pitao je Zdravko.

– Ne pitaj nas ništa! Mi samo izvršavamo naređenje!

Poveli su ga ka kamionu na kome je već bilo dvadesetak ljudi.

Petogodišnji Srđan istrčao je za ocem. Nevinim dječjim ručicama obujmio je očevu nogu.

– Tata, nemoj ići! – plakao je.

– Ne boj se, sine! Idi kući, mama će te čuvati!

– Čiko, nemoj voditi moga tatu! – gušeći se u jecaju, dijete se obraćalo naoružanoj pratnji. Sa svakim novim očevim teškim korakom dječja molba postajala je usrdnija.

– Molim te, čiko, nemoj voditi moga tatu!

Vojnici su ćutali i gledali u vrhove svojih prljavih čizama.

Djetetova majka istrčala je iz kuće i svojim zagrljajem razdvojila dječaka od oca.

– Srđane, sine, ne boj se! Nemoj plakati! Tata će se brzo vratiti!

Kamion je zamakao u krivini. Majka i dijete ostali su sami na cesti.

* * *

Komšije su virile iza zavjesa. Niko se nije usudio izaći, a kamoli se zauzeti za svoje susjede.

Čim je kamion zamakao u krivini, jedan žuti "stojadin" oprezno je izašao iz sokaka. Telefoni nisu radili, ali Aco Davidović je znao kud ide.

– Cvjetko, prije pet minuta odveli su mog komšiju Zdravku u logor! – izgovorio je u jednom dahu pred otvorenim vratima jednog stana u gradu. – Ako možeš, pomozi! I molim te ko brata, mene nisi vidio! Nisam ti došao na vrata!

Dobri čovjek Aco sjurio je niz stubište. Želio je svim srcem da pomogne, ali onima pritvorenim u logoru na Usori pomoći nije bilo!

* * *

U Barama je toga dana krstario sličan kamion, bez cerade, kupeći ljude iz prigradskih kuća duž magistrale. Miloš Predojević je bio

u svojoj radionici. Vrijedne ruke uvijek imaju posla.

U dvorištu njegove kuće zazveckalo je oružje i začuo se bat vojničkih čizama. Došli su po njegovog zeta, Hrvata.

– Šta ste trebali? – izašao im je u susret. – U ovoj kući nema nikakvih problema!

– Došli smo ti po zeta! Čuli smo da ga kriješ!

– Šta vam je moj Marinko skrivio? On je pošten! Ne bavi se politikom, nije ni u jednoj stranci.

– Mora poći s nama!

– Zašto? Ja garantujem za njega! Ne možete tek tako odvoditi ljude!

– Stari, bolje nam se makni s puta! Inače ćeš i ti na kamion!

– Ne dam da ga vodite!

Uperili su oružje. Miloš se nije uplašio.

– Zašto hapsite nedužne ljude? Zašto brukate čast i dostojanstvo nas poštenih Srba?

– Stari, ne pametuj! Sad je stvarno dosta!

Cijev automata prijeteći se zarila ispod grla.

– Idi, reci zetu da izađe! Sad ćete u logor zajedno, obojica!

* * *

U "golfu" sjede četvorica.

Samo je vozač u uniformi, do njega, na suvozačevom mjestu, sjedi njegov stric Milan, a ona dvojica na zadnjem sjedištu su bjegunci: Hrvat i Musliman. Potišteni su, ćute. Napuštaju rodni grad i predosjećaju da se u njega više neće vratiti. Propatili su, prošli su kroz vrijeme straha i skrivanja po podrumima i tuđim stanovima. Sad ih čeka dug put i nepoznata adresa.

Vozač Duško pokušava popraviti raspoloženje. Stric mu ide u Beograd nekim svojim poslom.

– Ako nas zaustave, moramo znati šta ćemo reći – savjetuje vozač svoje putnike.

– Mi smo svi radnici preduzeća. Ti, Braco, radiš u nabavi, a ti, Mirko, u komercijali!

– A ja ću biti direktor! – kaže stric Milan.

– Jebemu 'ljeb! – psuje šofer. – Svi hoće da budu direktori!

– Pa šta ću onda da budem? – pita stric.

– Hajd' kad si navalio, budi direktor!

Na prvom kontrolnom punktu u Šešlijama zaustavlja ih policijska patrola. Komandir je Zoran, vlasnik malog kafića u naselju Stadion. Kod njega je popio posljednje pivo u subotu naveče, 2. maja, a sad strepi da li će ga istjerati iz auta.

– Kud ste vi nagarili? – pita vozača i gleda u onu dvojicu na zadnjem sjedištu. Zna ih i ne traži papire.

– U Beograd! Iza nas ide konvoj preduzeća!

– Hajd', sretno! I oprezno! Još se puca na koridoru!

Do Sremske Rače na cesti je bilo još pet-šest punktova, i svaki put kad bi im prilazio, Duško je dodavao gas. Objasnio im je svoju "taktiku".

– Bio sam ja na punktu. Svakakvih budala ima. Ne boje se, izazivaju, glume ratnike! Što više psuju i galame, misle da su važniji! I svi voze brzo! Pa kad straža na punktu čuje da neko juri i nema namjeru da stane, onda samo mogu pucati ili pustiti budalu da ide dalje. A kad čuju da neko smanjuje brzinu, tog će i zaustaviti, jer taj je spreman da stane.

Nisu ih zaustavljali sve do Rače.

– Mi smo prethodnica preduzeća! Iza nas ide konvoj od 20 kamiona! – objašnjava policajcu i maše nekakvim papirima. Ovaj ćuti. Ne kaže ništa. Duško podigne ruku u znak pozdrava i doda

gas. Na drugoj strani, srbijanski policajac traži lične karte i pita imaju li oružje.

– Mi smo prethodnica konvoja. Idemo po hranu. Nemamo oružje!

Carinik, ne zagledajući previše, vraća im lične karte.

– Sretno! – kaže.

"Golf" je na pustom Auto-putu "Bratstvo i jedinstvo" pojurio, kao da i sam bježi od rata, grabi u olakšanju kilometre ka Beogradu. U kolima je opet zavladala tišina. Svako je u svojim mislima i svojim brigama. Čeka ih velegrad sa svojim raskošnim osvjetljenjem. Tu nema rata. Ljudi mirno šetaju, ne kriju se po podrumima i ne plaše se granata.

* * *

Pisao je "Glas komuna" u svojim prvim ratnim brojevima o "legendama s ratišta".

Nakon krupnog naslova "Narod već pamti Joju" raspjevao se hvalospjevnim dugim rečenicama reporter skriven iza inicijala Z.G.: "Dok je, vidjevši sva zla koja se spremaju srpskom narodu donosio kriomice oružje i naoružavao srpske kuće, bio je proganjan i neshvaćan i od najbližih, onih koji su mu danas nesebično zahvalni za svoje živote, kao i majke i sestre sa Banije, koje mu, dok ih je sa svojom jedinicom danonoćno štitio kod Okučana, dadoše ime koje on od tada s ponosom nosi JOJA, po slavnom borcu Joji sa Kozare..."

Novine su objavile i njegovu sliku, pa ga narod dobojski prepoznao, ne kao Joju, već kao Nikolu Jorgića Jorgu, ali ratni propagandista ne odustaje od svojih sklepanih konstrukcija i Jorginog novog imena: "Od prvih ratnih operacija na dobojskom ratištu Joja, kao iskusni i prekaljeni ratnik, dao je svoj puni udio. Skoro ni jedna akcija, ni jedna oslobođena teritorija nije prošla bez nje-

govog učešća i doprinosa. – Ovdje sam u sastavu Srpske milicije i ispunjavam sve vojničke obaveze – kaže Joja..."

Sedmicu prije no što će ovaj panegirik biti objavljen, prolaznik susreće Jorgu u Starom gradu. U šarenoj je uniformi, a na lijevom rukavu ušiven mu je polukružni amblem sa velikim ćiriličnim slovima "МИЛИЦИЈА". Za opasačem su mu dva pištolja, desno je okačio veliki kalibar, "hekler", a lijevo "beretu", mali kalibar, 6.35 mm. Čim ga ugledaju, ljudi se sklanjaju, doduše neki ga i pozdravljaju, ali on odmahuje rukom, usredsređen je na obilazak grada. Zastao je pred nekim "opelom", vadi "beretu" i puca u gume.

Prasak se jedva čuje, ali iz daljine se vidi kako auto polako leže na felge. Sad sigurno ne može pobjeći! A ni lopovi ga ne mogu odvesti! Jedino ga šlep-služba može maknuti ispod Gradine!

Jorga nastavlja šetnju, patrolira i povremeno vadi iz futrole svoj pištoljić. Zaglušeni grmljavinom granata i jekom glasnog puškaranja, građani više i ne obraćaju pažnju na taj skoro nečujni pucanj.

Narednog jutra onog "opela" sa probušenim gumama više nije bilo. Nestao preko noći! Gdje god je Jorga zapucao, ostalo je prazno parkiralište.

* * *

Inženjera Jozu Garića su uhapsili u Dragalovcima. Nagurali su u kamion dvadesetak ljudi.

– Kad mještani predaju oružje – proderao se oficir – pustićemo vas iz zatvora!

Dragalovčani nisu imali oružje, trula nagodba bila je planirana akcijom zastrašivanja i "čišćenja" tog hrvatskog sela. Iz kaznionice "Spreča" prebacili su ih u limene barake logora na Usori, pa u Perčin disko-klub. Potom je dobio premještaj, ovaj put u logor Bare. Trebao im je stručnjak da osposobi kombajne za žetvu.

Desilo se, posve neočekivano i slučajno, inženjera Jozu odvešće u njegovu radnu prošlost, u "Trudbenikovu" Tvornicu pneumatskog alata u Barama. U pratnji naoružanog stražara ulazi u tvorničku halu za koju ga vežu uspomene. Mladi inženjer započeo je karijeru u "Trudbeniku", a upravo tu, u "Pneumatici", dokazaće se kao stručnjak na koga se može računati. Iz njemačke firme "Index-Traub" Esslingen, za velike pare bile su kupljene dvije najsavremenije tokarske CNC mašine sa centralnom upravljačkom jedinicom. Koštale su preko dva miliona maraka! Trebalo ih je uvesti u proizvodnju, uraditi mašinske programe, obaviti probni rad, osposobiti radnike za pripremu stroja i alata za svaku novu poziciju.

Sve to inženjeru Jozi, dok korača kroz halu, prolazi kroz glavu. I regler Omer, i inženjer Suad Bajramović na obradnim centrima CNC mašina u "Trudbeniku", i direktor Tvornice pneumatskog alata Mujo Omičević, i tehnički direktor Stjepan Fararo, i šef pogona, inženjer Luka Stanišić. Novim mašinama hvatao se korak s naprednim svijetom. Naravno, to ne može zaboraviti! Nekad su za izradu nekog radnog dijela pneumatskog alata trebali 28 minuta, a obrada se izvodila na nekoliko klasičnih tokarskih strugova, pa je proces dobivanja konačne verzije trajao cijelu sedmicu. Kad je "Indeksov" CNC proradio, za tu istu poziciju trebala su im manje od tri minuta!

Korača inženjer Jozo kroz halu "Pneumatike" u svoju ne tako davnu prošlost, u 1986-tu, u kojoj se vodila radnička bitka za produktivnost i kvalitet. Korak ga, napokon, doveo do sadašnjosti!

U fabričkom pogonu na mjestu CNC strugova zjapilo je – prazno mjesto! Mašine su nestale!

– Gdje su moje mašine? – upitao je naglas i ugrizao se za jezik.

Preplašio se blizine naoružanog pratioca. Vojnik je ćutao. Prije rata i on je bio radnik "Pneumatike". I njega je ova rupa u tvor-

ničkom pogonu tištila kao rana nakon izvađenog zuba. Dvoumio se i vagao riječi.

– Priča se – reče tiho – ovim našim mašinama plaćeno je "oslobađanje" Doboja.

* * *

Nermin je poranio. Redovi pred ambasadama su kilometarski, jedino ako zorom ugrabi mjesto, postoji nada da će predati papire za iseljenje. Juče nije uspio u američkoj ambasadi, danas će pokušati u kanadskom konzulatu. Na licu su mu još vidljive masnice i tamni podliv ispod oka.

Prije sedam dana sjeo je u voz Beograd–Budimpešta. Čuo je da Mađari još uvijek propuštaju izbjeglice. Nije imao sreće. Čim je voz krenuo primijetio je grupu "dobrovoljaca" kako krstare hodnikom. Zažalio je što je sjeo u prazan kupe. Otvorili su vrata s treskom, bez "dobar dan".

– Ličnu kartu!

Čim su pročitali njegovo ime, počeli su sa uvredama.

– A gde je to, moliću lepo, Turčin krenuo? Bežiš, stoko! Mi na frontu ginemo, a izrod iznosi pare i beži!

– Nemam ja para.

– Kako nemaš? Bežiš preko grane, a nemaš pare! Koga ti, bre, zajebavaš! Vadi pare!

Nije stigao bilo šta kazati, počeli su ga nemilice tući. Pokrio je lice rukama. Osjetio je krv na rasječenoj usni.

– Vadi pare dok ti je glava čitava!

Jedva je uspio izvući novčanik. Uzeli su njegovih posljednjih 500 maraka i nastavili pohod do susjednog vagona. Izašao je iz voza na prvoj stanici. Krvav i pocijepan pozvao je rođaka u Beogradu.

– Šta je, rođo, već si stigao preko grane?

– Nisam – progovorio je kroz suze. – Možeš li doći po mene. Čekam te na stanici u Novom Sadu.

* * *

– Doktora Muhameda nisu pustili!

– Šta?!

– Čim su pogledali njegovu ličnu kartu, rekli su: "Vi produžite, on ne može!"

– Pa gdje je sad?

– Ostao je u Rači.

– Jebem ti sunce, šta se ovo dešava?! O, jebem ti državu! Šta ovo rade nedužnim ljudima!

– Odvezao sam ga do hotela. Zapravo i nije pravi hotel, neko konačište, rupa gdje šoferi dovode kurve. Nije bilo izbora! Rekao sam mu da tu prenoći i da ću se sutradan vratiti po njega.

– Moramo smisliti nešto. Napisaćemo pismo, ko biva doktor po nalogu Kriznog štaba mora na ispomoć u Beograd.

– A gdje nam je pečat? Bez pečata na granici neće povjerovati!

– Za pečat ne brini! Znam momka koji će za sto maraka napravit' pečat Ujedinjenih nacija, a kamoli jebenog Kriznog štaba. Čim sve bude gotovo, ti moraš odmah natrag do Rače. Doktor mi je majku spasio, to mu ne mogu nikad zaboravit'! Doktor Muhamed je ljudina! Ruku bih dao za njega.

Narednog dana Duško ponovo prelazi most nedaleko od ušća Drine u Savu, u Sremskoj Rači.

– Moj doktore, evo me po drugi put! Vi znate da kod nas Srba bog tri put pomaže! Ako ne uspijemo sad, imamo još jednu šansu!

Doktor je blijed i iscrpljen, nije mu do šale. Vidi se na njemu da nije oka sklopio. Sjeda u auto i za tren ponovo su na graničnom prelazu. Ponovo im traže lične karte.

– Ti možeš, on ne može!

– Šta ne može!?

Duško vadi papir s masnim štambiljem.

– On je doktor – specijalista! Vozim ga na ispomoć na VMA u Beograd!

– On ne može preko granice!

– Slušaj ti! Lijepo ti ko čo'jeku kažem: doktora vozim na ispomoć u VMA. U bolnici leži ranjen moj rođeni brat! Ako ti ne pustiš doktora a ja izgubim brata, ti ćeš biti kriv! Naći ću te, kunem se!

Policajac ponovo gleda papir sa velikim pečatom.

– Prolazi! – reče kratko.

* * *

"Glas komuna", 17. decembra 1992.

"Stop dezerterima! Svi oni koji su poslije 25. 5. 1992. godine (kada je proglašena mobilizacija u Republici Srpskoj) napustili opštinu i otišli van granica Republike Srpske smatraju se dezerterima i protiv takvih će biti preduzete sankcije. Onima koji su opštinu napustili ranije i otišli u neku od republika bivše Jugoslavije uvodi se mjesečni porez od 50 DM, i to retroaktivno, od 1. aprila ove godine. Porez plaćaju i zaposleni u inostranstvu koji su do sada na ime poreza opštini uplatili preko milion i po maraka."

* * *

Željko se doselio u Beograd davno, nakon završenog fakulteta. Navadio se dolaziti u goste, u posjetu izbjeglicama iz njegovog rodnoga grada. Oni ćute, a on priča. Oni su izgubili sve, a on je uspio pronaći dobar posao u glavnom gradu. Radi u MUP-u.

Jednom je iz unutrašnjeg džepa jakne izvukao podugačak nož.

– Ovo je ustaški trofej – kaže. – Ovo je trofej iz Vukovara!

Dodiruje vrh bajoneta i prstima prelazi preko ruba oštrog bodeža.

Tom rukom nekoliko trenutaka kasnije miluje kovrdžavu kosicu djevojčice, prognanikove kćerke.

– Draga naša dječica! Najljepša su na svijetu!

Otac plavokosog anđelka ćuti. Zbog djetetove sigurnosti ne smije kazati ono što misli.

Ćuti i puši, pripaljuje jednu za drugom.

* * *

Grad su počele zasipati granate. Ispaljene su bez određenog cilja, nasumce. Gdje god padnu, ubiće nekoga, nečiju majku, dijete, nečiju sestru. Njih dvije su izašle zajedno da kupe kruh. U novinama je objavljena umrlica, dvije slike tužnog sjećanja ispod kojih je pisalo:

Jelka Aličić, rođena Lener, profesor – Jasminka Aličić, student.
Tragično preminule 17. oktobra 1992. godine.

U povodu smrti naših najmilijih – supruge i kćerke, majke i sestre – čiji će plemeniti likovi ostati vječno da žive u našim srcima, njihovu dobrotu, plemenitost i ljudsku vrlinu gajićemo vječno i nositi u sebi kao stalni nezaborav.

U nemogućnosti da se na drugi način svima zahvalimo, činimo to ovim putem, pa se na pomoći i izrazima saučešća zahvaljujemo rođacima i komšijama, a naročito porodicama: Delić, Mišković, Miladinović, Gavrić, Bukvić, Pupić, Cvjetković, Tahirović, Fejzić, Prnjavorac, Mišurić, Bajraktarević, Jović, Božić, Lukić, Marković, Simić, Todorović, Kresoja, Stijović, Mulalić, Mahinagić, Avdić, Mujanović, Kovačević, Bjeličić, Ibrahimović, Gabrilo, Elezović,

Šego, Kečalović, Blagojević, Čehić, Stanišić, Kikić, Begović, Šešlija, Kljajić, Puhalo, Stojčinović i Tešić. Posebno se zahvaljujemo kolektivu "Bosanke".

Safet i Jasmin

* * *

– Mama, neću da umrem!

– Nećeš umrijeti, kćeri moja! – tješi je majka Franka.

Suzana Pranjić Rajkovača teško je ranjena u Sivši. Dopremili su je na nosilima u bolnicu. Tog jutra vladalo je zatišje, nije bilo pucnjave. Danima su se morali kriti u podrumu, satima su fijukale i treštale granate.

– Đavo ih odnio, kako im se topovi ne raspadnu od silnog pucanja? – pitao se Suzanin svekar i brižno je savjetovao:

– Snajo, molim te, čuvaj se! Nemoj izlaziti iz podruma!

Suzana ima 21 godinu, još je dijete, a nosi dijete. Noseća je. Udala se pred početak rata.

Muž je mobilisan na prvu liniju odbrane Usore, ona je ostala kod njegovih.

Svanuo je ljetni dan, jutro umiveno tišinom, prividan mir, a nebo plavo i prozračno ispunilo joj je dušu. Htjela je da pomogne. Izašla je da namiri živinu i stoku.

Doktor je rekao: – Vaša kćerka je izgubila puno krvi, geleri su teško povrijedili unutarnje organe. Ništa ne možemo prognozirati, kritično je!

– Majko, kaži mi, neću umrijeti!

– Nećeš umrijeti, mila moja! – bodri je majka. – Sve će biti dobro, samo me drži za ruku.

Deset godina kasnije, na isti dan, na dan tužnog sjećanja, drugo Frankino dijete, sin Miroslav, dobio je kćerku. Dao joj je ime – Suzana!

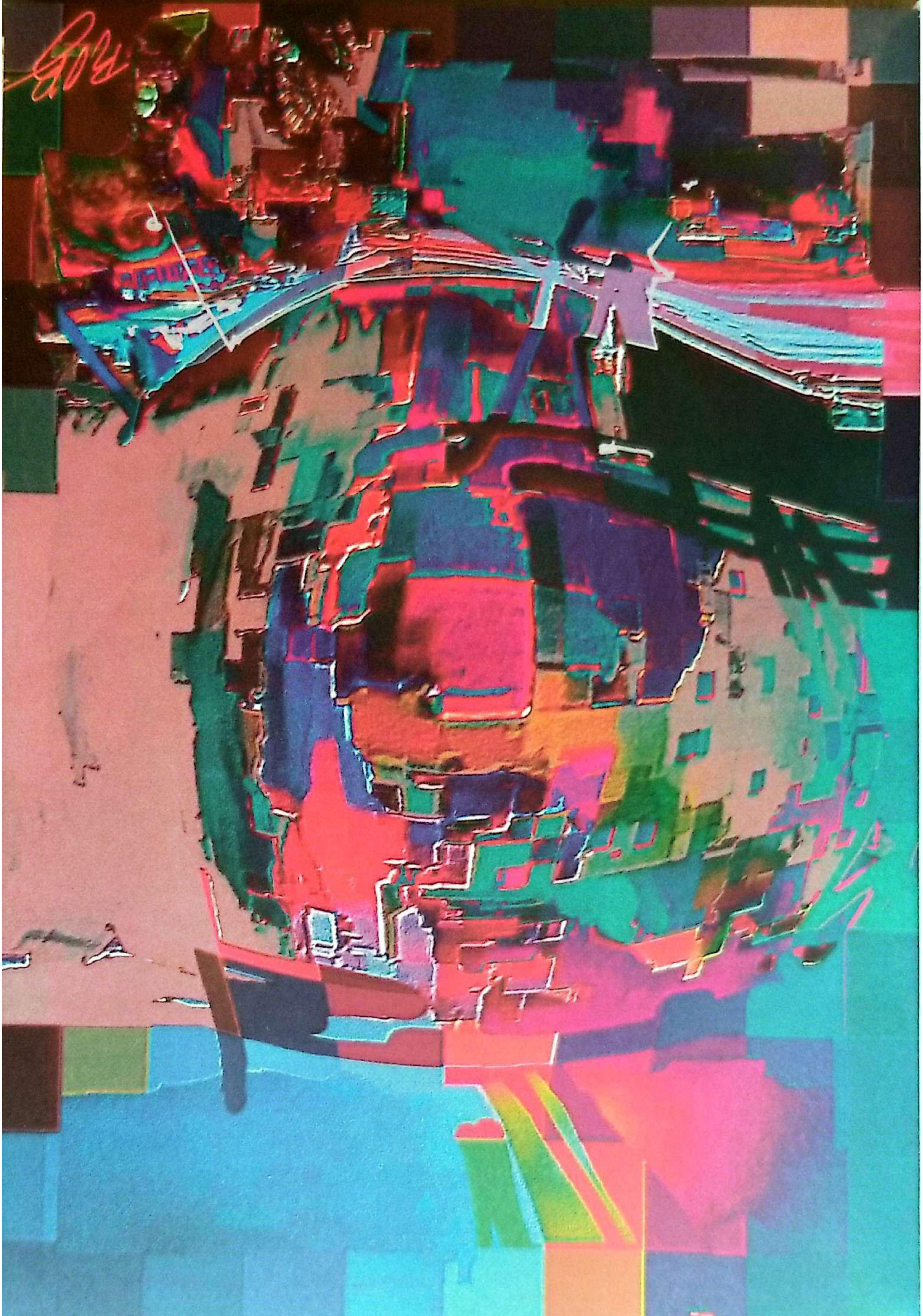

Ispod Griča

Vojni stratezi su planirali i smišljeno postavili liniju fronta na potezu Šumareva kuća – Bandera – Putnikovo brdo – Buljubašića glavica – Londža – Vila. Vojno razgraničenje pratilo je odluke iz političkih centara moći koji su iscrtavali buduće etničke podjele i granice novog ustrojstva Bosne i Hercegovine.

Vještina ratovanja učila se nekad u školama i na jugoslovenskim vojnim akademijama. Oni su uvijek bili "crveni" a napadali su ih "plavi", nekad iz Zapadnog, nekad iz Istočnog bloka, i uvijek su se branili (i uvijek na vježbama pobjeđivali), ali devedeset druge boje su se pomiješale, nije bilo spoljnjeg – postali su sami sebi neprijatelji. Sad su okrenuli oružje jedni protiv drugih! Nekad su svi bili ONO (opštenarodna odbrana), a sad su ovo!

"Odjeljenje u odbranu – odjeljenje u napad", vježba kojom su na vojnim poligonima muštrali mlade vojnike, s vremena na vrijeme i rezerviste na Putnikovom brdu, pretvorila se u bolnu uspomenu, onu u kojoj su svi voljeli svoju vojsku, kad su se veselili i pjevali odlazeći u Armiju, u ono sjećanje u kome su golobradi mladići sazrijevali i odrastali u "školi života". Sad je JNA dala oružje jednom i okrenula se protiv druga dva naroda! Sad je bratstvo-jedinstvo i zajedništvo, koje su po oporuci njihovog Vrhovnog komandanta

trebali čuvati kao zjenicu svoga oka, na snajperskom nišanu na liniji razdvajanja od Razbjenjaka do Zubaka kuća, i preko Londže do njihove škole na Vili. Ono jedinstvo iz doktrine opštenarodne odbrane na koju su bili toliko ponosni i koja je oficirima od "Vardara pa do Triglava" dala besplatno školovanje, besplatne stanove, besplatna ljetovanja na moru raspalo se kao mjehur od sapunice, pola "odjeljenja" sad je u odbrani a pola u napadu – s pravim, bojevim mecima.

Ljeto se suočilo s lamentom uspomena. Juni je na prelazu u juli. Godina devedeset druga. Gore na Griču, na brežuljku na kome je podignuta mala kapela, srpski vojnici su zaposjeli svoju liniju fronta, a dolje u selu, na ničijoj zemlji koja sad razdvaja dva suprotstavljena fronta, hrvatski seljaci užurbano prikupljaju ljetinu, beru povrće iz bašti, kupe sijeno i hrane stoku koju nisu imali kud na vrijeme odvesti. Još se potajice naivno nadaju prestaće rat, ko je lud da gubi slobodu i blagostanje koje su stekli, u krajnjem, ko je lud da pogine. U selu ih nije ostalo puno, u vrh glave dvadesetak. Većina Makljenovčana je pobjegla dalje od puškometa i pronašla utočište kod kumova i prijatelja u pousorskim selima.

Vide ih odozgo sa Griča. Ubijaju dan od dosade, dovikuju onima što plaste sijeno:

– Ne plasti visoko, upašćeš!

– Drž se za stožinu! – viče drugi, a treći se vulgarno, kabadahijski cereka:

– Drž se za moju kurčinu!

Seljaci ćute. Ne smiju progovoriti. Oni nemaju oružje i samo se nadaju da ovi odozgo ne zapucaju i da će do sumraka stići obaviti posao, pa će onda, kao i svaki put otkako je počeo rat, izaći iz sela i otići na spavanje u Ularice, Alibegovce ili Sivšu, u nečiji podrum ili ljetnu kuhinju u dvorištu. Polako su se privikavali na rat i svoju

nevolju, jer što se ne ubere i od svoje kuće danas ne odnese, ko zna gdje će završiti sutra.

Kako to najčešće biva, glupost prizove nesreću!

Dvojica vojnika prekoračili su liniju i samovoljno prekršili zapovijed. Spustili su se u selo da u praznim kućama, onim bliže frontu, napune džepove. Po nepisanom pravilu pogrešnog izbora u pogrešno vrijeme primijetili su ih izviđači HVO-a. Pobjegli su u podrum Rajkušine kuće. Njihovi saborci su bili na vrhu brda, stotinu metara dalje, nisu ih vidjeli od gustog raslinja i nisu im mogli pomoći.

– Predajte se! – povikali su izviđači.

Jedan od njih nije htio, istrčao je iz podruma i počeo pucati. Uzvratili su vatrom i on je smrtno pogođen ostao u dvorištu.

– Ne pucajte! – zavapio je onaj drugi i sa podignutim rukama izašao van. Predao se i ostao živ. Zarobili su ga i nekoliko mjeseci kasnije "razmijenili" u nekoj od ratnih razmjena živih i mrtvih.

Da li je ova nepromišljena akcija dvojice vojnika i tragična sudbina jednog od njih bila povod za spiralu nasilja koje će uslijediti – to ne zna niko.

Dan-dva kasnije spustila se sa Griča grupa srpskih vojnika. U Krajinama su pronašli mještane civile. Nisu bili naoružani i njihov jedini grijeh je bio što su u nedoba bili kod svoje kuće.

Muškarcima su svezali ruke žicom. Žene su zapomagale i jaukale, ali pomoći i milosrđa nije bilo. Kasnije se nije moglo pouzdano utvrdili da li su bili zaklani, ili postrojeni uza zid. Njihova beživotna tijela nabacali su na gomilu i zapalili kuću.

Ugljenisana tijela umirovljenog zidara Franje Krajine i njegove žene Ivke, penzionera Mate Kopčića i njegove supruge Kate, pronađena su kasnije u podrumu izgorjele kuće. Slična okrutna sudbina, u znak sumanute osvete i odmazde nakon Bitke na Putnikovom brdu, desila se na drugom kraju sela, kod vode "Komarice". Krvnici su bez povoda i razloga ubili staru učiteljicu Maru Krajina, njenu sestru Katicu, majku Domu i susjedu Anicu Krajina. Da bi prikrili zločin, leševe su odvezli nekud. Njihova tijela nikad nisu

pronađena, a svjedoci ćute! Do dana današnjeg počinioci monstruoznih ubistava civila u Makljenovcu nisu pronađeni. Ubojice su još uvijek na slobodi.

Prema podacima ICMP (International Commission on Missing Persons) i Instituta za nestale osobe BiH koji je objedinio ranije entitetske komisije za traženje nestalih lica, u Doboju se još traga za 144 osobe. Do sada je na području nekadašnje opštine locirano i ekshumirano pet masovnih grobnica sa oko 60 žrtava, a DNK-analizama i drugim forenzičkim metodama ukupno je identificirano 249 nastradalih.

U periodu od 1992. do 1995. u direktnim vojnim dejstvima ubijeno je ili nestalo 2316 građana šireg područja Doboja, od toga: 1282 srpske, 919 bošnjačke, 110 hrvatske i pet građana ostalih nacionalnosti. Ovi podaci preuzeti su iz navoda sa suđenja za ratne zločine pred međunarodnim i domaćim pravosudnim organima.

Svjedok[1]

Probudim se noću u strahu. Treba mi vremena da dođem k sebi, dok se ne umirim, dok ne shvatim da je to bio samo san, da nisam u zatvoru, neće doći iz mraka da me tuku i da me odvedu. Budim se tako već 29 godina. Sanjam likove ljudi kojih više nema, koji su ubijeni, sanjam Crvene beretke kako nas odvode, vidim njihove uperene puške, očekujem pucnjeve, i onda se, sav u znoju, trzam u izbavljenje iz tog košmara.

Prvi put su došli po mene 6. maja 1992. Čaršija je bila skoro kompletno iseljena. Grad je "oslobođen", na radio-stanici "oslobodioci" su davali izjave kako se stanje normalizuje u "srpskom Doboju". Daleko je to bilo od "normalizacije": džamiju su srušili, katoličku crkvu napola razorili, a svojim očima sam gledao rezerviste kako pljačkaju kuće Muslimana koji su pobjegli s Čaršije i kako zatvorenici tovare opljačkane stvari na kamione.

Bilo je jutro, nepoznati ljudi s crvenim beretkama udarali su nogom u vrata moje kuće.

– Izlazi, balijo, napolje! – galamili su i psovali.

Odveli su me u zgradu SUP-a. Ispitivao me Branislav Petričević. Znamo se još iz školskih klupa, iz gimnazije. Mali je ovo grad, u njemu nema tajni, svi se znamo. Bilo mi malo laknulo, nek nije

"stranac", Petri me zna: nisam lopov, nisam nacionalista, nisam razbojnik, nisam terorista, nikome nisam neprijatelj. Moj školski drug je i prije rata bio inspektor u policiji, djelovao je iskreno i zbunjeno. Slegnuo je ramenima, Crvene beretke su preuzele vlast, ne zna šta da rade s tolikim brojem uhapšenih koje su stalno dovodili. Ne može mi pomoći, ne može učiniti ništa, moraću u istražni zatvor. Pustili su me predveče kući uz napomenu da se ne udaljavam. Gdje sam se to mogao "udaljiti" u opkoljenom gradu u kome je vladao policijski sat i u kome je izlazak bio dozvoljen samo od 8 do 11 sati prije podne? Uskoro mi se u kući pridružio i moj polubrat Zulfo Ćirić. Mislio je da će mu biti sigurnije sa mnom, nego u stanu u gradu.[2]

Došli su ponovo, 9. juna predveče. Vojnici u maskirnim uniformama i sa crvenim beretkama na kojima je bila oznaka sa četiri ocila, istjerali su nas dvojicu iz kuće na ulicu. Naredili su nam da legnemo na asfalt pored 17–18 komšija koji su takođe bili istjerani iz kuća. Potom su nas počeli tući drvenim palicama za bejzbol. Njihovo iživljavanje potrajalo je oko pola sata, a onda su nas prisilili da se uvučemo u prtljažnik autobusa koga su dovezli na Čaršiju. Autobus je bio prazan, nikoga na sjedištima, a mi u njihovom sadizmu poredani kao sardine, ispod autobusa, u prostoru za prtljag. Prebacili su nas u bivši hangar JNA na Usori, gdje su nas postrojili i pod prijetnjom oružja utjerali unutra. Cijelu noć smo morali stajati sa podignutim rukama i raširena tri prsta; tjerali su nas da pjevamo pjesme o Srbiji i naglas vrijeđamo predsjednika Aliju Izetebegovića.

Bila su tri hangara i sva tri su bila puna, u svakom je bilo 250–300 muškaraca. Bili smo podijeljeni po mjestu prebivanja, tako da sam ja sa svojim bratom dospio u hangar u kome je bilo mnogo poznatih lica i u kome su najvećim dijelom bili smješteni ljudi iz

Doboja. U druga dva hangara bili su zatočeni mještani Čivčija, Grapske, Ševarlija, Potočana, Dragalovaca... Uslovi za život, bolje reći preživljavanje, bili su grozni. U našem hangaru bilo je 280 ljudi, a dali su nam na raspolaganje kanister od 15 litara vode. Hranu nismo dobijali sve do 18. juna. Upamtio sam dan – bio mi je rođendan! U WC se moglo ići samo jednom dnevno, i to po deset ljudi u grupi. Obezbjeđenje hangara sprovodili su policajci-rezervisti. Njihov komandir je bio Zlatan Krekić. Nisu nas, doduše, udarali. U logor je često navraćao Slobodan Karagić Karaga. Vodio je razgovore s pojedincima od kojih je tražio novac, govoreći da je to jedini način da sačuvaju glavu. Ukoliko bi mu neko rekao gdje ima novac ili zlato, obećavao je puštanje iz zatvora. Međutim, dok sam ja bio u logoru, niko nije izašao na slobodu.

Negdje oko 20. juna u logor su dovezli veliki furgon za prijevoz namještaja dobojskog "Razvitka". Prozvali su 130 imena, potrpali nas u kamion. Ležali smo poredani kao cjepanice, jedan na drugom. Bez zraka, umalo se nismo pogušili unutra. Odvukli su nas u novi logor koji je formiran u disko-klubu kod Perče na Vili.

– Ruke na potiljak! Ruke na potiljak! – derali su se. – Izlazi, stoko! Marš unutra!

U tom zatvoru je bilo 340 ljudi: 140 Dobojlija, 160 iz Čivčija i 40 Hrvata iz Dragalovaca, zajedno sa svojim parokom.[3]

Ležali smo na golom betonu i dnevno imali po jednu krišku hljeba. Logor su čuvale Crvene beretke, i za razliku od prethodnog, tu smo bili fizički zlostavljani. Taj je užas koji smo zatekli i kroz koji smo prošli teško opisati i te slike me prate do dana današnjeg. Prostorije su bile pretijesne za tako veliki broj zatvorenika! Jedva smo disali! Svaki dan očekivala nas je nova tortura. Stražari su izvodili ljude, tukli ih bezdušno, nemilosrdno, puni gnjeva i bijesa. Dobro se sjećam, tek nakon mog dolaska dovezli su Stipu Čička koji je stanovao u Ćuprijskoj ulici. Toliko su ga bili pretukli da je jedva

davao znake života. Teško je disao, čak nije bio u stanju da popije gutljaj vode. Umro je u zatvoru dva dana kasnije. Tražili smo da ga iznesu napolje, ali stražari se nisu obazirali. Iz tog logora odvođeni smo na prisilni rad po okolnim mjestima na ukopavanje mrtvih Muslimana i Hrvata, zakopavanje uginule stoke i druge radove.

Zlostavljali su nas i tukli na razne načine, a najviše zadovoljstva im je pričinjavalo kad se napiju da nas naveče izvedu u grupama i natjeraju da se međusobno tučemo, a oni bi se smijali, navijali, psovali i posmatrali sa strane. Tako sam i ja dobio dvaput batine. U fizičkom maltretiranju prednjačile su Crvene beretke, a od osoba koje sam ja prepoznao isticao se po zlu izvjesni Zoran iz sela Ljeb, koji je pred rat radio u trafici na autobusnoj stanici. Nemilosrdno je pretukao Ivicu Barukčića i jednog radnika SDB-a iz Broda, koji je imao ugrađen pejsmejker.

Sjećam se jednog ispitivanja. Bilo je lijepo vrijeme, stizalo je ljeto, lipa je zamirisala, a mi ničega nismo bili svjesni. Do nas nije dopirala nikakva ljepota, zaustavljeni su nam životi u čuđenju zbog čega smo u logoru, zašto smo krivi, zašto nam je oduzeta sloboda. Ne sjećam se datuma, bio je kraj juna, iznijeli su napolje ispred logora stolove za kojima su sjedjeli policijski inspektori: Branislav Petričević, Braco Stanković, Slobodan Dujković, Milan Savić, Siniša Lopandić... Rasporedili su nas zarobljenike u grupe pa smo stajali čekajući svoj red za saslušanje. Tu sam vidio kako je Slobodan Dujković, zvani Papa, tukao lopatom jednog mog komšiju, prezivao se Sekulić, a stanovao je na Čaršiji. Opet se tako htjelo, raspoređen sam u grupu koju je ispitivao moj školski drug Branislav Petričević. Podigao je glavu vidjevši kako prilazim stolu. Gledao sam ga u oči tražeći naše zajedničke školske uspomene. Logoraš se hvata za slamku, za riječ nade. Rekao mi je da se priprema nekakva razmjena zarobljenika, ali da Muslimani neće ići u razmjenu za Odžak, samo Hrvati, pa će nas pustiti kućama! Nakon saslušanja

ponovo smo vraćeni u logor, a trunka nade trajala je još nekoliko dana pa se istopila. Od puštanja na slobodu nije bilo ništa. Nisam, naravno, mogao tada znati da najgore tek dolazi.

Bio je 12. juli 1992. Čuli smo glasnu, jaku i učestalu pucnjavu, predosjećali smo da se nešto ozbiljno i krupno dešava. Kroz prozor smo primijetili komešanje među stražarima, a uočio sam da su dovezli dva autobusa policije, jedan transporter i pragu. Vojnici s crvenim beretkama upali su u zatvor. Tražili su 50 dobrovoljaca. Pošto se niko nije javio, istjerali su napolje one koji su bili bliže vratima. Među tih pedeset bio sam i ja. Natjerali su nas da se postrojimo u redove po dvojica i da trčećim korakom jurimo ka raskrsnici na Planama, u neposrednoj blizini škole na Vili. Pored mene u toj grupi su bili Vahid Avdić, Ešef Ahmić i njegov sin Edin, Jasmin Makarević i četiri brata iz Čivčija. Među izvedenim iz logora najviše je bilo Čivčijanaca. Kad smo stigli na raskrsnicu, natjerali su nas da se skinemo goli do pojasa. Postrojili su nas u pet vrsta po deset ljudi. Tu je pored jednog transportera stajao Milutin Blašković sa šljemom i automatskom puškom. Znao sam ga. Bio je jedan od čelnih ljudi u dobojskom SUP-u. Stajao je sa vojnikom u zelenoj maskirnoj uniformi, sa crvenom beretkom i primjetnim ožiljkom na licu. Taj sa crvenom beretkom dolazio je često u logor i mi logoraši smo ga zvali Crnogorac, jer je imao takav naglasak. Čuo sam jasno kako Blašković tom Crnogorcu kaže da je dobio saglasnost od Andrije Bjeloševića, načelnika CSB Doboj, da nas izvede iz logora. Tek tada sam shvatio da ćemo biti korišteni kao živi štit, a iz komešanja među njihovom vojskom i policijom shvatio sam da se naše jedinice nalaze na Planama, te da otuda potiče pucnjava i da se tu pred nama vode borbe. Onako poredane u pet vrsta s razmakom od deset metara poveli su nas prema zaseoku Kikići. Kad smo došli na liniju fronta, Crnogorac nas je zaustavio i rekao ako mrdnemo bez komande i počnemo bježati, sve će nas

pobiti. Prišao je iza leđa jednom momku, zatočenom Hrvatu iz Dragalovaca, Anto Kalem se zvao, hladnokrvno i mučki ispalio mu u potiljak metak iz pištolja.

– Svi ćete ovako proći ukoliko ne budete slušali naređenja! – proderao se.

Beživotno tijelo nesretnika ostalo je ležati na sredini puta.

– Ubiću svakog ko pokuša bježati! – ponovio je.

Ono što sam nekad gledao na filmovima, kad Nijemci vode zarobljene na strijeljanje, sad se dešavalo meni. Samo ovo nije bio film, niti su naši pratioci bili Nijemci! Ovi su govorili mojim jezikom! Zar je moguće da me ni krivog ni dužnog vode u smrt? Zašto? Noge su mi se odsjekle kao da nisu bile moje, teške i drvene. U glavi košmar. Zašto? Zašto sam žrtva? Zbog čega?

Tu gdje su naredili da se zaustavimo bila je velika betonska podzida, a potom okuka. Nismo mogli vidjeti šta se dešava iza krivine. Natjerali su prvi red da izađe na čistinu, potom drugi, pa treći. Pucnjava nije prestajala. Kad je došao red na moju, četvrtu grupu, kad smo prisiljeni da izađemo iz zaklona ispod podzide put krivine, vidio sam da mnogi zatočenici iz prethodne tri vrste leže mrtvi na zemlji. Tad se pojavio neki rezervni poručnik, kome ne znam ime, govoreći vojnicima da ne pucaju na jednu kuću tu u blizini, jer se u njoj, navodno, nalaze njegovi ljudi. U tom momentu iz te kuće izašla su dva momka. Vikali su: "Naši smo! Nemojte pucati!" Prepoznao sam Omera Delića i Salku Makarevića, ali prepoznali su ih i srpski vojnici. Poručnik je bio najbliže, pucao je iz pištolja i ubio obojicu. Tad je nastala još veća pucnjava. U žestokoj razmjeni vatre ranjeno je nekoliko vojnika. U tom metežu naređeno je zatvorenicima iz zadnje grupe da iznesu ranjene, a nas ostale ponovo su prisilili da kao živi štit opet krenemo naprijed, u tri reda po četiri čovjeka. Dok smo se približavali bosanskoj vojsci (vidjeli smo ih, tako je to bilo blizu), oni su povikali da potrčimo prema

njima i slobodnoj teritoriji. Vahid Avdić i ja smo bili prvi koji smo uspjeli preskočiti bodljikavu žicu pored puta, a kada su ostali pokušali krenuti za nama, iza naših leđa je počela pucati praga i trocijevac. Njihova mrtva tijela padala su preko mene i Vahida. Ostali smo ležati nepomično, dok su i sa srpske i sa bosanske strane nastavili s razmjenom vatre. Šta se sve dešavalo u meni u taj sat-dva zaista ne mogu vjerno opisati. Bilo je kasno popodne, možda pet sati, izgubio sam osjećaj vremena i sve druge osjećaje, osim iskonskog nagona za preživljavanje. Vahid i ja, u strahu da ne primijete da smo živi, uspjeli smo se nekako izvući ispod gomile ubijenih i puzeći se privući obližnjoj kući. Uvukli smo se u podrum. U njemu je bila velika gomila uglja. Natrpali smo na sebe velike komade i pokrili se ugljem. Kad je pao mrak, iskobeljali smo se iz podruma i nastavili bijeg. Mi nismo znali šta se stvarno dešava i gdje se ko nalazi, gdje je linija fronta, gdje su naši, gdje su njihovi. Goloruki, skinuti do pasa, uzdali smo se samo da nam nije kucnuo zadnji čas. Tama je bila naš saveznik. Sve puzeći, u velikom strahu da nas ne primijete, nastavili smo ka rijeci Usori.

Puzali smo cijelu noć, sporo i oprezno. Pred zoru smo stigli blizu Usore, na prostor između kafane "Kalipso" i nogometnog igrališta. Sakrili smo se u vrbaku. Kad se razdanilo, skrovište nam se učinilo nesigurnim. Ušli smo u vodu. Između žila i nadnesenih grana bilo je sigurnije. Čekajući noć za nastavak bijega, društvo su nam pravile ribe grickajući naše ogrebotine i rane. Sa mrakom smo nastavili puzanjem i skrivanjem pored obale. Negdje uzvodno pala je obilna kiša, voda je bila nadošla, nigdje gaza. U svitanje drugog dana preplivali smo i preronili rijeku. Mokri, iznureni i malaksali, krvavih ruku i nogu doteturali smo u Matuziće. Iznenadili smo se: mjesto je bilo pusto! U strahu od granatiranja mještani su se posakrivali, nigdje žive duše. Više od mjesec se nismo brijali. Čupavi, zarasli u bradu, mokri, poderani i krvavi, krenuli smo kao duhovi

putem uzbrdo ka džamiji. Odjednom izađe odnekud stara nena u dimijama. U rukama joj tepsija pite. Kad nas je ugledala, silno se preplašila. Ispade joj tepsija iz ruku:

– Četnici! – povikala je prestravljeno.

Iz nekog podruma istrčaše naoružani ljudi. U sekundi sam pomislio – ubiće nas naši!

– Ne pucajte! Ne pucajte! – izustili smo posljednjim atomom snage.

Srećom, spustiše puške. Poslije dva dana skrivanja i lutanja prihvatili su nas pripadnici Armije Bosne i Hercegovine. Uputili su nas odmah u bolnicu u Tešanj.

Ležao sam u krevetu ne vjerujući da sam preživio najstravičniji mogući ratni scenario – živi štit između mojih suprotstavljenih sugrađana s kojima sam odrastao i dijelio sve radosti našeg zajedničkog grada. Za dva i po mjeseca otkako su proglasili "oslobođenje" i započeli rat izgubio sam 15 kilograma. Bio sam kost i koža na bijeloj bolničkoj postelji. Gurnuli su me iz logora golorukog i nedužnog da svojim tijelom štitim ratnike ispunjene mržnjom i nacionalizmom. Uz brižnu njegu medicinskog osoblja u meni se otvorilo sve: i nove rane, i stare uspomene! Boljela su me sjećanja na ono nekadašnje, a peklo me ovo strašno, sadašnje vrijeme. Ležao sam u bolnici dvadeset dana.

– Isplači se, biće ti lakše! – rekao mi je doktor.

Nisam mogao plakati. Nisam suze pustio – plakala je moja duša!

---

[1] Dobojlija Edin Edo Hadžović bio je svjedok Haškog tribunala i Suda za ratne zločine u Sarajevu u nekoliko procesa u kojima je suđeno ili se još uvijek sudi za počinjene ratne zločine. Izjasnio se da ne želi biti zaštićeni svjedok, već hoće svojim punim imenom i prezimenom iznijeti sve što zna o stravičnim i tragičnim ratnim zbivanjima. Njegovo svjedočanstvo pred sudom pravde pomoglo je utvrđivanju istine o događajima u Doboju 1992. godine. Hadžović je kao preživjeli svjedok iz živog štita u Makljenovcu zbog sudske procedure i sudskih procesa koji su u toku obavezan ćutanjem i ne daje svoje komentare i izjave u javnosti i medijima. Živi u Čakovcu, u Hrvatskoj. Ova priča je dokumentarno-literarni pokušaj doživljaja užasa i strahota kroz koje je prošao, a nastala je pomnim iščitavanjem njegovog svjedočenja, te

sudskog materijala i transkripta suđenja pred pretresnim vijećem Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu.

[2] Zulfo Ćirić, direktor dobojskog "Bosnaprevoza", velike predratne autobuske firme sa 600 zaposlenih, odveden je iz logora na Usori ponovo u centralni dobojski zatvor. Navodno, uz nečiju intervenciju bio je nakon pet-šest dana pušten kući. Nažalost, nedugo potom dvojica naoružanih došli su po njega, odveli ga u Stanove, gdje su ga mučili i ubili. Stradanje nedužnog čovjeka, uglednog Dobojlije, bilo je nakon rata krivično procesuirano, no nikada nije privedeno kraju. U potaji su pominjana imena dvojice osumnjičenih iz Rudanke, ali zločin je ostao nekažnjen.

[3] Svećenik iz Dragalovaca, velečasni Marko Šalić, proveo je nedužan, bez ikakve optužnice, u dobojskim kazamatima: zatvoru "Spreča", hangarima na Usori i logoru u Perčinom disko-klubu više od dva mjeseca. Kad je uz pomoć biskupa Franje Komarice i njegovih banjalučkih veza napokon pušten na slobodu, prebačen je u Hrvatsku. Proveo je dugo na rehabilitaciji u Opatiji, potom u Njemačkoj, ali narušenom zdravlju nije bilo pomoći. Od posljedica mučenja i zlostavljanja u Doboju preminuo je 12. 1. 1993. "Bože, urazumi ovaj ludi svijet!" – posljednja je rečenica iz njegovih zabilješki, koje su u ovoj knjizi na narednim stranicama prenesene u izvornom obliku.

[4] Onog dana kada su po njih došle Crvene beretke, zatvorenici u Perčinom disku nisu mogli znati šta se dešavalo na slobodnoj teritoriji. Kada je u prvim danima maja 1992. oko 15.000 ljudi protjerano iz Doboja u pravcu Tešnja, a posebno nakon granatiranja Grapske, Prisada i Makljenovca, čak i onima koji su slijepo vjerovali da će ih JNA štititi postalo je jasno ko je agresor i da se moraju uključiti u odbranu svoga kraja. Ubrzo je formiran Okružni štab teritorijalne odbrane Doboj (činila su ga dva odreda: "Doboj" i "Bosna"), a potom i 110. brigada Hrvatskog vijeća obrane Usora. Uspostavljene su linije fronta: srpska se protezala od Vile, uz Londžu do Kikića i dalje prema Zubcima i Buljubašića glavici, te lijevom stranom puta ka Putnikovom brdu i dalje ka Banderi i Šumarevoj kući, a bošnjačko-hrvatska linija odbrane uspostavljena je na samom kraju Makljenovca, od račvanja ceste za Ularice, pa duž puta ka Prljačama i Radošinama, do garaža nekadašnje Ekonomije na Putnikovom brdu, pa zatim dalje prema Dubokom potoku, Bejićima i Sivši. Kompletan Makljenovac (selo je prije rata imalo dva imena: Makljenovac Gornji, sa oko 800 stanovnika hrvatske nacionalnosti, i Makljenovac Donji, sa 1135 mještana Muslimana) našao se u tampon zoni između dvije linija fronta. Kako je vrijeme odmicalo, u prognanim Dobojlijama rasla je želja za povratkom kući. U najvećoj tajnosti pripremana je akcija proboja fronta. Srpske snage u svojoj nadmoćnoj vojnoj poziciji i oružanoj dominaciji nisu mogle pretpostaviti da bi mogli doživjeti napad od slabo naoružanih, protjeranih izbjeglica i lokalnog stanovništva usorskog kraja. Bili su apsolutno iznenađeni tom akcijom koja je počela u 12.30 sati, 12. jula 1992. (Prema jednoj verziji napad je trebao početi u sedam ujutro i ta je vijest navodno "procurila" do Putnikovog brda i srpska strana je spremno čekala napadače. Akcija je, međutim, zbog nekih logističkih razloga kasnila i bila je pomjerena za popodne. Budući da napad u zoru nije uslijedio kako su očekivali, srpska komanda je mislila da je to bila lažna dojava. Bio je Petrovdan, vojnici su se opustili, poslije ručka odbacili oružje i prilegli.) Linija fronta je u naletu bila probijena u dužini od dva-tri kilometra. HVO je ovladao potezom Visoka glavica – Razbjenjak – Porin, a desno krilo akcije Putnikovo brdo – Buljubašića glavica – Zubci – Plane vodio je Odred "Doboj" Armije BiH. Dijelovi te jedinice izbili su u popodnevnim satima na Plane. Prolaz za grad bio je otvoren. Nastupila je panika u srpskim redovima i u nečijoj glavi se začela ideja kukavičke i ratnim konvencijama nedopuštene metode živog štita, postavljanja civila zarobljenika ispred svojih pješačkih jedinica. Isturili su pedeset ljudi, zatočenika iz Perčinog diska ispred sebe i krenuli za njima sa ljudstvom i transporterom s municijom i naoružanjem od škole na Vili preko Plana ka Putnikovom Brdu. Oko tri sata po podne sa zarobljenicima su dospjeli do velike podzide na putu prema džamiji na Planama, ispod kuće Huse i Bege Makarevića. Taj potez su već bili zaposjeli borci Armije BiH. Razdaljina između suprotstavljenih strana iznosila je 30–40 metara. Živi štit se našao između dvije vatre. Prepoznavši civile, vojnici Armije BiH su oklijevali da pucaju. U okršaju koji je uslijedio bilo je nastradalih na obje strane, a najviše među nedužnim zatvorenicima. Bio je to jedan od najžešćih i najkrvavijih ratnih okršaja u dobojskom kraju. U borbi prsa u prsa protivničke strane su se bukvalno izmiješale, sakrivajući se po napuštenim kućama, ne znajući u tom metežu ko se gdje nalazi. Pošto

se bližila noć, ostali su na istim pozicijama, na udaljenosti od desetak metara. Pucali su nasumce i bacali bombe jedni na druge, da bi se pred zoru ova najisturenija grupa Armije BiH uspjela izvući iz klina pored vikendice dr Matije Tote, kuće Mahmuta Mešića, do Dajakovića i Jelića (Kafe "Kalipso"), pa prema "Proleterovom" igralištu. Hrvatsko vijeće obrane i Armija BiH su držali osvojenu poziciju na Putnikovom brdu dva dana i onda su se pod žestokom artiljerijskom vatrom i srpskom kontraofanzivom povukli na početne položaje koje su obje strane čvrsto čuvale do kraja rata.

***

SFOR i druge međunarodne organizacije su nakon završetka rata ekshumacijom žrtava iz dvije pronađene zajedničke grobnice na Planama utvrdili da je u živom štitu život izgubilo 28 civilnih lica – zatvorenika iz Bukovačkih Čivčija, Grapske, Dragalovaca i Doboja. Preživjeli svjedok Edin Hadžović bio je pozvan da pomogne u identifikovanju pronađenih. Među stradalim logorašima bila su tri brata Omerčića. U svojim posljednjim koracima Arif, Hasib i Mehmed bili su jedan pored drugog. Ubijena su i dva brata Mujanovića, Halid i Meho, te poznati harmonikaš Ramiz Hamidović i njegov sin Safet, taksista Ešef Ahmić i njegov sin Senad...

Sukob je imao još jednu svoju tragičnu epiku: u pet minuta na bosanskoj strani poginula su tri brata Makarevića: Jasmin, Sejfudin i Nedžad. Stradala su sva trojica bukvalno na kućnom pragu. Rodno mjesto iz koga su bili protjerani vidjeli su 12. jula 1992. posljednji put.

Prema dostupnim podacima iz raznih izvora, u bici su poginula 32 pripadnika Odreda "Doboj" Armije BiH, devet bojnika 110. brigade HVO Usora i 34 vojnika iz bataljona Dobojske brigade Vojske Republike Srpske. Na sve tri strane bilo je oko 200 ranjenih.

***

Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma Makljenovac je prisilno podijeljen između Federacije i Republike Srpske. Selo koje je nekad imalo zajednički život danas ima dva različita pozivna telefonska broja, dva različita izvora napajanja električnom energijom, dva različita vodovoda, dva različita poštanska broja, a entitetska granica ide linijom ratnog fronta. U podijeljenim životima ništa više nije zajedničko, pa ni ime. Jedni ovaj ratni događaj nazivaju Bitka za Putnikovo brdo, a drugi Petrovdanska bitka za odbranu grada. Naravno, istinu i činjenice tumače drugačije, svako iz svog ugla. Pored puta na Vili podignut je 2015. spomenik palim borcima srpske vojske. Spomenik je ponikao 20 godina nakon rata, sa začuđujućim zakašnjenjem. Odmah nakon rata, i dugo godina poslije, prevladavalo je mišljenje da bi bilo sramno slaviti bitku u kojoj su se Srbi služili najprljavijom ratnom metodom, mučki pobivši civile iz živog štita, a onda je lokalna vlast, pod pritiskom radikalnog vođstva srpskih boračkih organizacija, "popustila" i podigla obilježje, bijeli, četiri metra visoki metalni krst. Prilikom osveštavanja srpskog spomenika govorio je Dimšo Živanović, ratni komandant bataljona Dobojske brigade Vojske Republike Srpske (Živanović je bio predratni direktor "Razvitka"), te predstavnici srpskih boračkih i drugih organizacija. SRNA (Srpska novinska agencija) iz Banje Luke, nastavljajući tradiciju spinovanja i ratnohuškačke propagande, izvijestila je kako su Doboj na taj dan, 12. jula 1992, "iz više pravaca napale muslimansko-hrvatske snage i strani plaćenici". Istina je, međutim, da su u toj bici jedini strani plaćenici bili oni sa crvenim beretkama i srbijanskim i crnogorskim naglaskom. Niko od uzvanika i govornika ni riječju nije pomenuo civilne žrtve zatočenika iz Perčinog diska. Mjesto stradanja zarobljenih logoraša udaljeno je 300 metara zračne linije i nema nikakvog obilježja ni pomena. Taj dio Makljenovca pripao je nakon Dejtona entitetu Republike Srpske i vlasti ne dozvoljavaju postavljanje spomen-ploče nastradalim ljudima iz živog štita. Pred vremenom zaborava i krivotvorenja istine golgotu nedužnih žrtava jedino još brani sjećanje preživjelih svjedoka.

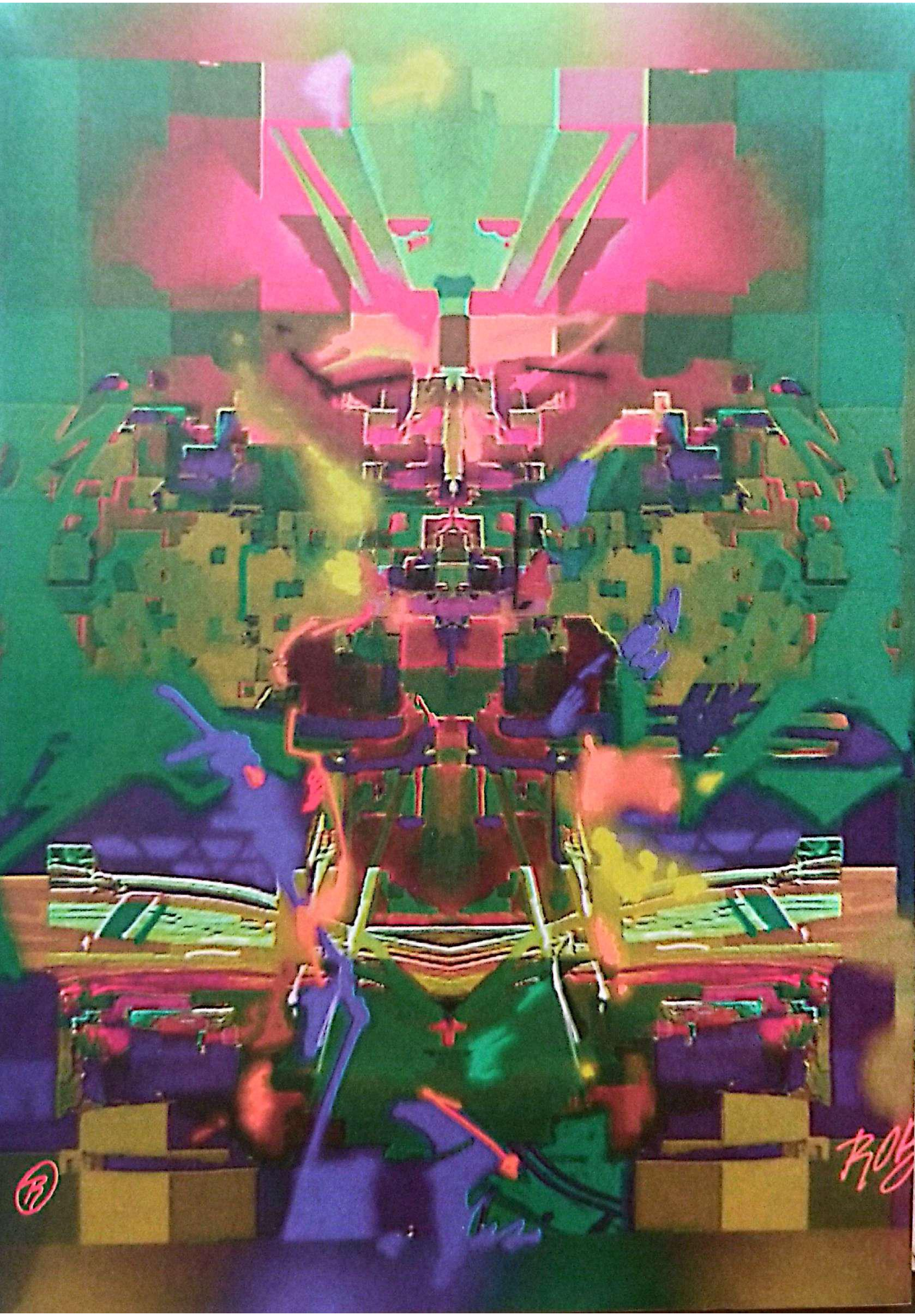

Bože, urazumi ovaj ludi svijet!

Danas, 29. 8. 1992, počinjem ovo pisati u Opatiji. Ovdje sam na rehabilitaciji poslije preboljelog infarkta srčanog mišića i izdržanog zatvora i logora od 62 dana. Nominalno sam župnik Dragalovaca, a o Dragalovcima i o sebi bilježim ove tužne ratne zabilješke.

Prošlo je 26 dana otkako sam slobodan, a, opet, kad govorim ili pišem o nekim događajima, ne može to biti bez suza. Možda mi stoga ne treba zamjeriti.

Do 3. 5. 1992. u Dragalovcima je bilo, posebno posljednjih mjeseci, predratno stanje. Bila je prisutna nervoza i iščekivanje šta će biti s nama. Ruše se gradovi: Sarajevo, Mostar, Brod, Brčko, Modriča... Obruč se steže, a kod nas u Dragalovcima i Doboju, osim napetosti, relativno je mirno. Prolaze kolone naoružanih vojnih vozila u pohod na Hrvatsku; kod nas je još bez incidenata.

Tri vodeće stranke u općinskoj vlasti su se dogovorile da se grad ne ruši. Predali su grad okupatoru – srpskoj vojsci. Od dogovora ništa: 3. 5. 1992. okupator provodi svoj pakleni scenarij. U gradu se prvo ruše sve džamije i pali katolička crkva. Zatvaraju se u logore prvo viđeniji Muslimani i Hrvati. Sve raspoložive prostorije po gradu pune se logorašima, nastaje provođenje neviđenog terora. U Doboju okupator provodi etničko čišćenje od svih nesrpskih naro-

da. Ruše se i pale kuće i poslovni prostori nesrba. Sve što se može opljačkati, pljačka se. Sve se to počelo događati mnogo prije nego što su Dragalovci došli na red.

U Dragalovcima vlada apatija. Ljudi se vuku po selu kao da nikada i nisu ništa radili. Selo je nastanjeno Hrvatima, osim četiri srpska domaćinstva. Svi smo u nesnosnom strahu. Ne očekujemo ništa dobro. Posljednjih dana smo u blokadi i postajemo svjesni da nam se dobro ne piše. Ja nisam voljan ni započeti čitati novu knjigu. O bilo kakvom ozbiljnom poslu nema ni govora. Moje oslabljeno srce ima dodatnih problema slušajući radio-vijesti. TV-vijesti su već ugasle, ljudi panično koriste svaku mogućnost da isele žene i djecu na sigurnije, ali to biva sve teže. Posebno su tu mogućnost iskorištavali oni koji rade u Njemačkoj, Austriji, Sloveniji i Hrvatskoj. Na Spasovo, 28. 5. 1992, pozvani smo u Krizni štab Stanara, srpskog sela, na dogovor: Ivo Barukčić, gostioničar, ja župnik, Žarko Bekavac, predsjednik Mjesne zajednice i dvojica uglednih ljudi, Ićo Barukčić i Vinko Barukčić. Lijepo smo primljeni, ali razgovora je bilo malo. Sve se svodilo na njihove pretpostavke da smo selo naoružali. Tako je i razgovor bio pun pretpostavki i prijetnji. Uzalud je bilo naše uvjeravanje da selo nije naoružano. Vratili smo se vrlo potišteni i riješeni da učinimo sve kako bi selo prebrodilo teško iskušenje. Na povratku Ićo reče: "Vidim da će biti najbolje da kupim neki puškomitraljez i da im ga predam." I ja isto mislim, ali šutim.

Nedjelja, 31. 5. 1992. oko 16 sati u selo stiže kamion s vrlo bučnim i naoružanim vojnicima. Njih prati nekoliko automobila. Odoše na željezničku stanicu. Sjedim u dvorištu i slušam vijesti. Nije prošlo ni pola sata, kod komšije Ive Mandića na cesti čeka žuti kombi. Pred kućom dva naoružana vojnika – vidim odvode komšiju. Prema meni i crkvi s nekoliko strana prilaze vojnici s puškama nagotovs. Vidim šta je. Pitaju: „Jesi li ti parok? Moraš s

nama!“ Dozvoljavaju mi da se na brzinu spremim. Uzimam lijekove i pribor za pranje zuba. Ne pada mi na pamet da bi mi još nešto moglo trebati. U kombiju blijedi i nijemi već sjede: Ivo Barukčić, gostioničar, Stjepan Cerina, mladić iz Kulaša i komšija Ivo Mandić. Ja im se pridružih. Šutimo. Čuvaju nas naoružani vojnici. Zaustavljamo se u selu Stanovi. U mjesnom omladinskom domu smjestiše nas u zamračenu prostoriju. Kako je tko od nas izlazio vršiti nuždu, vidio je da nas naoružani vojnici čuvaju. Prema nama postupak je dosta korektan. Odspavao sam noć takoreći stojeći. Ujutru smo redom ispitivani, uglavnom o oružju u selu i o mogućnosti da je ono sakriveno u mjesnom groblju. Negirali smo takvu mogućnost. Ivo Barukčić i ja smo naglasili kako smo se zalagali kod ljudi da ne prave gluposti sa oružjem. Oružje nam ionako ne bi pomoglo jer je selo u jakom okruženju srpskog stanovništva. Ako to komanda dozvoli, oficir nam je obećao da će nas vratiti u Dragalovce. Od toga, međutim, ne bi ništa. Oko 12 sati smo se našli sva četvorica u dobojskom zatvoru. Opet ispitivanje, ovaj put kod civilnih inspektora. Opet čekanje, pa tek oko 21.30 sati nađosmo se u zatvorskoj ćeliji br. 3. U sobi zatekosmo 11 momaka Muslimana iz Grapske. Njihov put je bio strašan, već su tri nedjelje boravili u toj sobi. Pri dolasku su bili teško premlaćivani i mučeni. Selo su im zapalili, a stanovnike raselili. Ne zna se gdje su nejač i žene završili, a muškarci su po dobojskim logorima. Oni su svaki dan odlazili na rad i donosili nam vijesti. Nažalost, ništa od onoga što su nam pripovijedali nije bilo dobro. Nas četvorica smo još uvijek bili bez batina. Svima nam je bio zajednički strah od upada pijanih i drogiranih grupica koje su po sobama premlaćivali zatvorenike. Naši prijatelji i supatnici pripovijedaju da se to redovno događalo svakih osam dana. Vidjet ćemo šta će biti ubuduće. Od takvih upada neki su umirali, drugi osakaćivani, a treći, sretniji, zalječivali bi zadobivene povrede.

Nakon nekoliko dana, predvečer, čujemo kako grupa ljudi u zatvorskom dvorištu viče: "Ovo je Srbija!", pa onda "Srbija, Srbija!" i pjevaju četničke pjesme. Iza toga se i po hodniku čuju bolni krikovi i tupi udarci. Netko od naših se popeo na kat kreveta i prepoznaje u grupi Dragalovčane. Batinanje je nastavljeno po sobama. Mi u sobi svi u strahu čekamo na red. Srećom, ni ovaj put nismo imali posjetu. Naši prijatelji su s terena poslali čuvarima kave pa nas je to spašavalo.

Ujutro prilikom umivanja vidimo u kutu zamotan krvav pokrivač. Netko nije preživio batinanje. Svi žalimo nesretnika. Opet ispitivanje. Iz naše sobe samo mene ispituju. Ispituje vojna policija. Obećavaju da me neće maltretirati zbog zdravlja (preležani infarkt), zbog starosti (59 godina) i zbog službe (svećenik). Dvojicu mojih župljana, a kasnije sam čuo da je bio i treći, maltretiraju u susjednoj prostoriji. Čujem udarce, bolne krikove i vapaje. Dovode preda me Ivu Barukčića, mog komšiju iz Dragalovaca, mladića sa 18 godina. U velikom strahu I. govori da sam zajedno sa Ivom i Dragom Barukčićem održao sastanak u crkvi, da smo dogovorili nabavljanje oružja, a kasnije oružje podijelili i zakopali u mjesnom groblju. Lekcija naučena uz pomoć batina! Ja šutim. Dovode Dragu. On premlaćen, jedva stoji na nogama i vrlo teško govori. Drago se ne boji, hrabro svjedoči i govori istinu. Ivo je slobodan zbog otkrivanja "istine", a Dragu nastavljaju udarati. Četiri puta su ga dozivali svijesti, kako je sam kasnije rekao, da bi ga ponovo tukli. Kasnije sam se u logoru uvjerio kako je Drago prošao. Skoro mjesec dana se oporavljao. Imao je problema s ravnotežom, s bubrezima i sa želucem. Njega su tukli i željeznom žipkom po glavi. Ivica je morao pokazati mjesto u groblju gdje je oružje zakopano. Pošto oružja nije bilo, prema pričanju kasnije pridošlih, ubijen je i zatrpan u praznu rupu. Na kraju ispitivanja, kada sam iznemogao, policajac mi je u pauzi rekao: "Pa ti nemaš ništa!" On je toga

dana pretresao moj stan. Nekako sam se zbog toga u duši osjećao smirenijim i jačim. Sljedećih nekoliko dana je bilo mirno. Osim povremenog premlaćivanja naših prijatelja prilikom dolaska s rada nije se ništa dogodilo. Slušali smo od naših "radnika" o onome što su radili. Uglavnom je to bilo "čišćenje" muslimanskih i hrvatskih kuća po Doboju i okolnim selima. Okupatoru je sve trebalo.

Zgražali smo se nad divljaštvom i pohlepom tih naših dojučerašnjih komšija. Je li moguće da su ljudi takvi? Nakon desetak dana provedenih u zatvoru opet mene samog zovu na ispitivanje. To je treći put. Čekaju me inspektor, civil meni već poznat, i dva mladića u uniformi vojne policije. Ni jedno pitanje o oružju u Dragalovcima. Ovaj put sve je usmjereno na mog komšiju Srbina iz rodnog mi sela Trn. Šta znam o Braninom novčanom poslovanju? Udaraju me šakama i policijskom palicom. Palica odskače od glave. Boli, ali ja se ne javljam. Zašto sada to i koju vezu ja imam s tim?

Kad sam bio slobodan, brat mi je ispričao da je tih dana molio našeg zajedničkog prijatelja Branu da pomogne mojima da me pronađu. Brane se odazvao i prijateljski i ljudski, ali izložio je opasnosti i sebe i mene. Tko je to mogao očekivati. On kao Srbin nije se smio zauzimati za nesrbina.

Dana 16. 6. 1992. za sve Dragalovčane u zatvoru i još ponekog zatvorenika iz Doboja kupanje i brijanje. Bilo je to u tim sumornim danima kao neki melem. Iza toga svi smo postrojeni u dvorištu. Čujem imena svih Dragalovčana koji su bili u zatvoru, čujem i imena ostalih Hrvata, a tek poneko muslimansko. Nikoga ne vidim jer moram pognute glave gledati preda se. Još je bilo obavezno ruke držati na leđima. To je bio položaj zatvorenika izvan sobe, i kod stajanja i pri kretanju. U meni se budi nada da bi se moglo nešto dogoditi. Sloboda? Vidjet ćemo.

Ugone nas u vozilo za prijevoz namještaja. Trpaju nas kao namještaj da nas što više stane. Stalo nas je pedesetak, svi koji smo bili

u dvorištu. Zraka ni svjetla niotkud – tko će to izdržati. Srećom prijevoz je bio vrlo kratak. Nađosmo se pred garažom u vojničkom dvorištu. Ulazimo u garažu. Garaža je već puna nevoljnika. Ima mnogo Muslimana i pokoji Hrvat. Slušamo potresne priče. Četiri dana nisu ništa jeli. Neki su s otvorenim ranama i krvare. Nitko ih ne previja. Onima što krvare od nas nitko ne može pomoći jer svi smo imali toliko prljava odijela da nema na nama čiste krpice. Prostorija nema prozora. Osjeća se manjak zraka i svjetla. Vode za pranje nema. Kažu to je logor. Smještamo se po stalažama na kojima je bilo oružje općenarodne obrane. Oružje je armija pokrala i sada je ova i još jedna ovakva prostorija logor. Prostorija ima oko 90 kvadrata, a nas je 250. Sparina muči, srčani bolesnici jedva dišu. Ujutro sam pokušao ustati – ne ide, nema zraka. Dvojica mojih Dragalovčana su presjedjeli ispod jednog otvora. Daju mi to mjesto i ja sam udisao svježi zrak. Bilo mi je bolje. Riješio sam problem s disanjem, ali sam legao u debelu prašinu. Na našu sreću, tu gdje se živjelo od milosti i nemilosti ne znamo koga, nismo ostali dugo. Tokom tih šest dana jeli smo samo tri puta.[1]

Dana 21. 6. 1992. nova nada. Opet putujemo, ali sad nismo ni umiveni. Vozilo je kamion s ceradom. Guraju nas i slažu da nas što više stane. Nisam prozvan i meni je mjesto u kamionu. Oni koji su prozvani otišli su prije nas. Većina ih je bila iz Doboja pa smo mislili da su pušteni kućama. Kratka vožnja i novo mjesto – opet u Doboju. Ulazimo kao prva grupa u prostorije disko-bara. Na prvi pogled ugodan, ali demoliran prostor. Ima vode i tri WC kabine. Mislimo bit će ugodno. No, raspoloženje nam je kratko potrajalo. Dolazi ostatak iz naše garaže, kao i oni iz druge, tako da nas je za kratko vrijeme 350. Opet je prostor bez prozora pa nema ni prirodnog svjetla ni zraka. Sada smo svi Dragalovčani opet na okupu, a bilo nas je 29 samo iz zatvora. Grupišemo se i tješimo jedan dru-

goga. Bivši vlasnik bara Perčo riješio je pitanje zraka s velikim ventilatorom – to je još u funkciji. Nevolje nastanu kad nestane struje. Tada manjka i zraka i vode, a onda postaje nesnosno teško. Hrana je nešto kvalitetnija. I ovo je logor. Zatvor preuzima brigu za hranu pa imamo svaki dan četvrt vekne i malo marmelade. To je veoma malo, ali je sigurno.

U drugoj garaži gdje nije bilo naših, ljudi su strašno maltretirani. Od takvog postupka nakon nekoliko dana umire među nama starac Stipo Čičak, Filipov, iz Doboja. Molili smo logorske vlasti da se pruži starcu liječnička pomoć, ali to je bilo uzaludno. Mrtvog starca su nakon pola sata odvezli. Mrtvaca su stavili u mrtvački lijes s uredno naznačenim križem. Kad sam izašao na slobodu, čuo sam da je pokojnika žena tražila danima po dobojskim nadleštvima. Valjda su mislili da nisu dužni o ovakvim slučajevima obavještavati rodbinu, jer ionako smo svi mrtvi. Poslije ovog slučaja malo su omekšali. Jednog jutra nepoznati milicionar pita kome treba liječnička pomoć. Javljam se.

Ukupno se javilo za liječnički pregled 40 logoraša. Svi se 30. 6. 1992. ukrcavamo u dva autobusa i voze nas pred zatvor. Opet kupanje i brijanje. Smještaju nas po 20 u dvije prazne prostorije. Opet ćemo imati tople obroke i zatvorski red – vraća nam se raspoloženje.

Nekolicina nas je sutradan bila na pregledu kod vrlo ljubazne doktorice. Pomoć je slaba jer nema ljekova. Moram usput reći neku riječ i o čuvarima. Riječ je o Srbima koji su uglavnom dobri. Među njima se ističu samo dvojica po krvoločnosti. Oni nam uvijek prirede neko batinanje, bilo da to sami čine ili da otvore vrata razuzdanim posjetiteljima. No, onih dobrih je daleko više pa se nekako prolazi. Ovdje u zatvoru hrana je vrlo loša – nestalo je opljačkanih namirnica iz dobojskih trgovina. Sada su samo dva obroka. Često nema električne struje pa smo opet na kruhu i

marmeladi. Petnaestak dana je mirno. Zdraviji iz sobe idu na rad pa dobijemo i pokoju vijest. U tih 15 dana sam osjetio da bi Andrija Mlinar iz Doboja mogao biti slobodan. Zamolim Andriju, ako se dogodi da izađe, da ode dobojskom župniku i da ispriča o meni te da ga zamoli da mi pošalje veša za presvlačenje. Upalilo je! Dobio sam dragocjeni veš, a župnik i moj prijatelj Jozo Kudić ujedno je saznao gdje se nalazim.

Nedjelja, 12. 7. 1992, po starom kalendaru Sveti Petar i Pavao. Navečer dolaze grupe novih u zatvor. Svi bivaju maltretirani. Na ulazu u zatvor čuju se jauci i udarci. Mi u sobi strepimo šta će biti s nama. Novi odlaze u sobe. Dolaze i u našu sobu ljudi krvavi i uplašeni. Pričaju da su uglavnom pohvatani u stanovima. Ne znam o čemu se radi. Tri-četiri dana kasnije opet nekoliko novih ulaze u sobu. Sada nas je 38, a soba je za 12 ljudi. Jedva prepoznajem među došljacima P. Kalema iz Dragalovaca. Čovjek je sav modar i natekao od udaraca. Od njih čujemo priču šta se desilo 12. 7. Četnici su slavili i zaboravili na ratne zadatke. Branitelji su to iskoristili i nanijeli velike gubitke četnicima. Uslijedila je odmazda. Iz Perčinog bara su izveli 50 momaka u "živi štit". Vratilo se njih 23 u logor. Nekoliko momaka je pobjeglo na stranu branitelja. To je bio razlog za maltretiranje čitavog logora. Opet je bio žestoko izudaran D. Barukčić, a dva puta je bio namrtvo premlaćen gostioničar Ivan Barukčić. Tada P. Kalem nije znao da je njegov brat Anto stradao u živom štitu. Njemu su rekli da je poginuo Jozo Čolić. Sada znam da je Jozo Čolić živ. Žao mi je Ante, tihog i dobrog mladog čovjeka. Eto zbog čega su bili Muslimani i Hrvati privođeni iz stanova i onako "obrađivani". Zbog toga smo i mi svi zatvorenici tih dana bili jezivo premlaćivani. U našoj sobi sam ja najviše dobio. Ne znam zašto, ali opet je moja glava bila na meti. Dobio sam udarce po glavi do neizdržljivosti. No ovaj put je bila i

čizma u akciji pa je rezultat bio i kraći gubitak svijesti. Izdržao sam opet bez glasa.

U posljednjoj grupi u našu sobu je došao i sinovac Andrije M. – Zvonko. I njega su pokupili kod kuće kad je stric već bio na slobodi. Rekao mi je i čvrsto se nadao da će ga njegova žena osloboditi. Obećao mi je kada bude slobodan da će otići u Zagreb i nekome na Kaptolu ispričati naše zatvorske jade. Zvonko je ubrzo oslobođen i zajedno sa stricem Andrijom otišao u Zagreb. Održali su obećanje i od tada su znali i biskup i moji kod kuće gdje sam. Njima je laknulo, a meni je uskoro došla sloboda. Pet-šest dana prije oslobađanja pozvao me dotad nepoznati isljednik. Ništa me nije ispitivao – razgovarali smo. Obećao mi je da više neće biti maltretiranja, da ću uskoro kući ili u bolje uvjete zatvorskog života. Na moju sreću ispunilo se obećanje o slobodi. Pušten sam iz zatvora 31. 7. 1992. iza 19 sati. Kretanje po Doboju bilo je dozvoljeno od 8 do 11 sati, zato sam prenoćio kod zatvorskog prijatelja Kemala T. Ujutro sam pošao u Dragalovce. Nisam mogao zamisliti koliko toga se promijenilo za 62 dana. Nisam mogao s novcem koji sam ponio u zatvor kupiti autobusnu kartu do Dragalovaca. Morao sam potražiti svog kolegu Jozu Kudića, dobojskog župnika. I on mi je ponovio ono što mi je rekao zatvorski čuvar: "Ti ne možeš ići u Dragalovce!" Ostao sam kod kolege koji je već i mene uvrstio u konvoj za izlazak iz Doboja u Hrvatsku. Čekali smo nas dvojica, četiri časne sestre i nepokretna starica. Poslije toliko nevolja i straha dočekali smo jedan vedar dan.

Nas je 3. 8. 1992. posjetio banjalučki biskup dr Franjo Komarica s dvojicom vojnih policajaca, Srba. Dogovorili smo se da će oni doći ponovo Caritasovim autom. Došli su 5. 8. 1992. kako su i obećali i sve nas iz dobojske župe poveli u Banju Luku. Našli smo se u Banjoj Luci okruženi lijepom pažnjom i ljubavlju biskupa, časnih sestara i kolega koji su se zatekli u Ordinarijatu. Kroz 15

dana smo se lijepo oporavili. Nije to bila potpuna sloboda, ali je bilo neuporedivo s onim što smo imali u Doboju.

Svi koji smo došli iz Doboja krenuli smo 18. 8. 1992. Caritasovim konvojem put Zagreba. Stigli smo u samu noć u Zagreb nakon višesatnog putovanja. Bili smo konačno na slobodi!

Dok ovo pišem, Dragalovčani su još uvijek u logorima. Koliko mi je poznato, bilo je četrdesetak muškaraca. Oni koji su ostali u župi žive u strahu i neimaštini. Sablasno je izgledalo crkveno dvorište u kojem trava nekada nije mogla narasti od dječje igre. Sada je obraslo kao da je džungla. U demoliranu crkvu nitko ne ulazi. Isto je to i s crkvenom kućom. Kao da tu nema žive duše. Sada čujem da je onima koji su u selu jedina briga kako se izvući iz Dragalovaca, mjesta kojeg su svi toliko voljeli. Tu iskonsku ljubav uništila je mržnja neprijatelja.

Moram priznati da se banjalučki vladika, gosp. Jefrem, preko svoja dva paroka zauzimao za moje oslobođenje. Tražili su me moji prijatelji Krstan Dubravac, parok iz Razboja, i Radomir Maletić, parok iz Štrbaca. Obojica su mi prijatelji i draga mi je ta briga, makar nisu uspjeli ni pronaći mjesto gdje sam bio zatočen. Spremno su se odazvali mome bratu i sestri i zato im od srca hvala.

U ovom sjećanju miješao sam dva pojma: zatvor i logor. Moram reći da je to sve bio logor, samo što je u zgradi zatvora ta kazna bila lakša nego u garaži i disko-baru. Moji supatnici, njih oko 350 koliko nas se sretalo tokom dva mjeseca, ostali su većinom iza mene. Kao i ja, većina se nije imala gdje vratiti. Nekima su kuće izgorjele, drugi su bili opljačkani, trećima je uništeno selo, a svi smo jednako sanjali o slobodi.

Bože, urazumi ovaj ludi svijet!

Ratne zabilješke iz Dragalovaca i Doboja 1992. godine zabilježio Marko Šalić, župnik iz Dragalovaca.[2]

[1] Pored zatvora "Spreča", srpske civilne i vojne vlasti formirale su krajem maja i početkom juna još nekoliko logora za nesrpsko stanovništvo dobojske opštine. Nalazili su se u vojnim objektima bivše kasarne u Doboju, vojnih magacina u Barama, vojnih skladišta u Ševarlijama i na Usori, u neposrednoj blizini bivše upravne zgrade tvornice "Bosanka", te na Vili, u objektu Perčinog disko-kluba.
Na suđenju pred Haškim tribunalom nekadašnjem predsjedniku Republike Srpske Radovanu Karadžiću u svojstvu svjedoka odbrane pojavio se i Milan Ninković, ključna figura i jedan od osnivača SDS-a u Doboju. On je tom prilikom izjavio da je Vojska Republike Srpske branila civile i izbjeglice i dodao da je u Doboju bio veliki broj Hrvata i Muslimana, a da su na drugu stranu otišli oni koji su bili naoružani.
"Naš stav je bio da svi mogu da ostanu. Postojala je radna obaveza, imali su liječenje i nije bilo većih problema", rekao je Ninković. Na Karadžićevo pitanje o stavu prema ratnim zarobljenicima tokom cijelog rata, Ninković je rekao da se u Doboj slilo od 40.000 do 60.000 srpskih izbjeglica iz 12 okolnih opština i, "kada su Muslimani i Hrvati bili izloženi maltretiranju, otvoreni su prihvatni logori da se ti ljudi sklone".
Tako su majstori spinovanja otvaranje logora i bespotrebno zatvaranje civila izloženih najokrutnijim zatvorskim i logoraškim mjerama pretvorili u – srpsko milosrđe.

[2] Ratne zabilješke velečasnog Marka Šalića objavljene su u knjizi "Banjalučka biskupija u slici i riječi od 1881. do 2006.", Ordinarijat Banja Luka, 2006. te u monografiji Josipa Senjaka "110 godina župe Doboj 1896–2006." u rubrici "Svjedočanstva", pod naslovom "Ratne strahote u Doboju od 1992. do 1995." Mjesto Dragalovci bilo je u dobojskoj opštini, ali po crkvenom ustrojstvu župa je pripadala Banjalučkoj biskupiji. Svećenik Marko Šalić, rođen je 29. maja 1934. u Trnu kod Banje Luke. Od 1988. bio je župnik u Dragalovcima.
Velečasni Šalić umro je 12. januara 1993. u 59. godini u Njemačkoj na liječenju od posljedica torture u dobojskim logorima, neposredno nakon pisanja ovih zabilješki. Njegovo župno mjesto na relaciji Doboj–Prnjavor, uz željezničku prugu Banja Luka – Doboj imalo je pred početak rata 1030 stanovnika – Hrvata. Danas je taj broj desetkovan. Dragalovce nastanjuje tek 30 hrvatskih obitelji. U ratu popaljene kuće, devastirana crkva i župna zgrada su obnovljene, ali nije obnovljen predratni život. Hapšenja i razmjene dragalovačkih zatvorenika u periodu od 1993. do 1995. i posljednji egzodus na kraju rata, septembra 1995, kada je poslije operacije "Oluja" pred bijegom i najezdom srpskih izbjeglica "iz bezbjednosnih razloga" 12 autobusa evakuisalo preostalih 600–720 Hrvata iz Dragalovaca u Hrvatsku, bili su završni čin etničkog čišćenja ovog pitomog sela.

Kome moja ispovijest treba ***

Kome moja ispovijest treba
kada bih i tugu rastužio,
Nesreću unesrećio
I rasplakao prostor
Između zemlje i neba?

Kome da kažem,
Bogu i nebu,
Ljudima,
Vremenu budućem
Koje ne poznajem?
Kome tajne
Koje su javne
Da odajem?

Opraštam li se
Od vas ili sebe,
Predajem li se
Ili praštam?
Ništa mi ostalo nije,
Osim da sanjam
I da maštam.

Časni, Nebeski sude!

Zovem se Predrag Radulović Pile.[1] Rođen sam 1952, a umro sam mlad, u 61. godini, izmučen ratom i još više mirom. Proveo sam dosta na zemaljskim suđenjima, i, evo, još jednom, svjedočim pred vama i Nebom istinu i samo istinu. Zbog ove istine stavio sam sopstveni život na kocku, ugrozio sigurnost svoje djece i familije, ali drugačije nisam mogao. Istina je bila jača i od mene i od straha; ona će svijetlog obraza stajati uspravno za sva vremena. Zbog ove istine koju svjedočim protiv mene je 1992. godine pokrenut desetogodišnji krivični postupak sa optužbom da sam "širio bratstvo i jedinstvo u Republici Srpskoj" i da sam time "sputavao borbeni duh srpske vojske".

Časni sude, svjedočim ti, evo, kako se moja istina našla na optuženičkoj klupi.

Bio sam početkom rata na čelu grupe operativaca Službe nacionalne bezbjednosti u Banjoj Luci. Koristili smo kodna imena Miloš, Sigma i Pukovnik, a izvještaje smo slali nadležnim u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske i u Službu državne bezbjednosti Srbije. Banja Luka je aprila 1992. bila pod opsadom paravojne formacije koja je samu sebe prozvala SOS – Srpske odbrambene snage. Oko 200 pripadnika te oružane grupe, iza koje je stajala Srpska demokratska stranka, zauzeli su sve važnije institucije u gradu, postavili kotrolne punktove i bili gospodari života i smrti, strah i trepet za civilno nesrpsko stanovništvo. Pod vođstvom Nenada Stevandića, Ljubana Ećima, Slobodana Dubočanina i Zdravka Samardžije SOS su sačinjavali lokalni kriminalci i siledžije sa debelim pedigreom u policijskim kartotekama. Oni su prećutnom podrškom i pomoći SDS-a uzurpirali demokratski izabrane strukture, vršeći pritisak na vojne i civilne vlasti da otpuste s posla Hr-

vate i Muslimane, te da na rukovodeća mjesta postave kadrove lojalne politici stranke, iako ti ljudi nisu imali ni stručne, ni moralne kvalifikacije za obavljanje tih poslova. Onda su otpočeli napade na nesrbe i njihovu imovinu, dižući im u vazduh kuće i poslovne objekte... Njihov crveni kombi kojim su krstarili kroz grad bio je sinonim za strah i teror. Vršili su pretrese, tukli bejzbol palicama, šikanirali, hapsili, krali Hrvatima i Bošnjacima imovinu i prijetili: "Šta čekate? Zašto se ne selite?" Među njihovim žrtvama bili su i Srbi koji su se protivili njihovom kriminalu.

– Gospodine Raduloviću, zašto ti kriminalci nisu zaustavljeni? Banja Luka je imala policiju?

– Volio bih, časni sude, da me oslovljavate drugačije. Nisam se osjećao, niti sam pripadao „gospodi". Mene su i u Hagu oslovljavali sa "comrad Radulović". Valjda i ovdje na nebu ima drugova?

– Na nebu ima i gospode i drugova, sad su svi isti! Na nebeskom sudu ne raspravljamo ideološka pitanja, samo ona moralne naravi, ali oslovljavamo ljude po njihovoj želji. Dakle, druže Raduloviću, u vezi sa prethodnim pitanjem, kako to da su kriminalci prevladali? Zar Banja Luka nije imala policiju?

– Policija je imala dovoljno resursa da spriječi njihovo djelovanje, ali zbog naredbi s vrha ništa nije poduzeto, a pripadnici SOS-grupe su čak zvanično inkorporirani u sastav Centra službi bezbjednosti Banja Luka i postali su dio jedinice za specijalne namjene. Ja sam zbog toga protestovao! Nisam se mogao pomiriti da taj šljam bude u policijskoj uniformi, ali moj glas je bio usamljen. Na jednoj sjednici Stojan Župljanin, tadašnji rukovodilac Centra službi bezbjednosti, odgovorio mi je da su to srpski vitezovi!

Te nakaze, ti nemoralni srpski vitezovi, umjesto da budu pohapšeni, nastavili su kao pripadnici zvaničnih policijskih snaga da čine krivična djela, posebno kad su djelovali izvan Banje Luke: u Doboju, Kotor Varoši, Prijedoru, Sanskom Mostu...

– Pomenuli ste Doboj. Šta su, prema vašem saznanju, pripadnici te grupe činili u tom gradu?

– Upućeni su u Doboj kao predstavnici policije, kao dio specijalne policijske jedinice. Njihov zvaničan naziv je bio Deveta četa za posebne zadatke. Predvodio ih je Ljuban Ećim, trideset njih, Zdravko Samardžija, braća Kojići, Šubara... Nemam dovoljno informacija da li ih je pozvao Andrija Bjelošević, načelnik Centra službi bezbjednosti, ili Duško Živković, načelnik Službe državne bezbjednosti, ili su nekim drugim kanalima upućeni kao "pojačanje" u gradu, kome nije trebalo nikakvo pojačanje jer su ga srpske snage već bile zauzele. Uglavnom, njihovo djelovanje se svelo na torturu civilnog stanovništva, na lopovluk i krađu. Niko nije mogao da ih spriječi! Bili su, zvanično, policijska jedinica! Čim su stigli u Doboj, sredinom maja 1992, odmah su se našli na platnom spisku tamošnjeg Centra službi bezbjednosti. Za razliku od ostalih vojnih, policijskih i paravojnih formacija, umjesto beretki nosili su šešire i bili su poznati kao šeširdžije. Maltretirali su nedužne ljude koje nije imao ko da zaštiti! Prebijali su i tukli koga su stigli. U centru grada, u soliteru, u jednom stanu četvorica njih silovali su 13-godišnju djevojčicu pred očima majke! Ti izrodi ne pripadaju mom narodu! Taj šljam nam je pljunuo u obraz, nanio nepopravljivu štetu! Gdje god su bili, u Prijedoru, Kotor Varoši, Ključu, pravili su probleme. Podnio sam nadležnima izvještaj i lično izvijestio Stojana Župljanina o njihovom "ratnom djelovanju" u Doboju, što je, izgleda, urodilo plodom. Povučeni su natrag u Banju Luku. Povlačenje je trajalo dugo, jer im je trebalo puno vremena da kamionima prevuku opljačkanu robu.

– Slika Doboja iz maja 1992. često je pominjana u Hagu?

– Bio sam stvarno zaprepašten i šokiran događajima u Doboju. Srpske snage su zauzele grad bez borbe, u roku od dva sata! Nije, dakle, bilo nikakve potrebe za terorisanjem građana! Karlo Grgić,

čovjek koga sam znao i poštovao kao pravog profesionalca, komandir Stanice javne bezbjednosti, bio je bezrazložno uhapšen, potom odveden iz zatvora i ubijen. Ilija Tipura, doktor ekonomskih nauka, nekadašnji načelnik CSB-a Doboj, takođe zatvoren, mučen i zlostavljan, umro je od nanesenih povreda. Porodica koja je čuvala moju djecu dok sam radio u Doboju bila je, isto tako, bez razloga maltretirana. Ko god se našao na ulici i koga su prepoznali da nije Srbin bio je odveden i zlostavljan. Bio sam emotivno dirnut. Pomislio sam na silovanu djevojčicu. Moja kćerka je tad imala 13 godina. Bio sam, zapravo, izvan sebe od muke. Jednostavno nisam mogao shvatiti, niti prihvatiti toliku količinu bezrazložnog nasilja. Tog dana sam otišao do Andrije Bjeloševića. U njegovoj kancelariji sam zatekao Milana Marića, svog bivšeg šefa, jednog od najiskusnijih profesionalaca u bivšoj Jugoslaviji. Bio je to pogodan momenat da Andriji Bjeloševiću kažem da zaustavi zlo koje se dešava u gradu. On mi je rekao, bukvalno: "Ne mogu učiniti ništa! To su lokalne grupe, lokalni kriminalci koji su jači od Centra službi bezbjednosti i Službe državne bezbjednosti jer imaju podršku političkih krugova!"

– Koga? – pitao sam. Rekao mi je ime: Borislav Paravac.

Krizni štab je bio u zgradi ŽTP-a, odmah preko puta SUP-a. Iz istih stopa otišao sam do Paravca. Znao sam ga odranije, pred rat je bio predsjednik Izvršnog odbora dobojske opštine. Nisam ga oslovio sa gospodine jer rijetko koga tako oslovljavam. Odmah sam ga upitao: "Šta se ovo dešava u Doboju?" On se pravio naivan: "Šta se dešava? U čemu je problem?" Bila je to pozorišna predstava! "Čovječe", pitao sam, "zar ne vidiš da se čine zločini? Zar ne vidiš da autobusima odvoze Hrvate i Bošnjake u logore? Tuku ih i zlostavljaju!" Odgovorio mi je: "Pa, šta?!" Rekao sam: "Čovječe, zar ne razumiješ o čemu se ovdje radi?" Gledao me je kao da sam pao iz svemira, kao da govorim o nebitnim stvarima, o sitnicama...

Nakon boravka u Doboju napisao sam izvještaj najodgovornijima u Službi nacionalne bezbjednosti u kome sam obrazložio postojanje dviju struja u dobojskom SDS-u. Jedna je bila umjerenija i imala dosta realan, human i racionalan stav u odnosu na rješavanje pitanja nacionalnih grupa koje žive na području gdje Srbi predstavljaju većinski narod. Nažalost, prevladala je druga, radikalnija struja koja razvija teoriju o etnički čistim sredinama i u tom skladu se i ponaša, ne birajući sredstva za ostvarivanje svoga cilja. Izvještaj sam završio riječima: ubojstva civila u Doboju i Tesliću ne idu u prilog srpskom dostojanstvu i časti srpske vojske!

– Možete li nam reći nešto više o tome? O toj radikalnoj srpskoj opciji?

– Sažeću njihovu osnovnu ideju u jednoj rečenici: što više Srba, a što manje Hrvata i Bošnjaka, to bolje! Ta radikalna opcija SDS-a je podrazumijevala da etničkim čišćenjem i protjerivanjem ljudi treba osigurati što manji procenat Hrvata i Bošnjaka u ukupnoj strukturi stanovništva. Govorilo se da taj broj treba biti ispod osam procenata, jedino tako bi Srbi bili sigurni da im ovi drugi neće praviti nikakve probleme.

– Vi ste, komrad Radulović, bili uključeni u hapšenje jedne zločinačke grupe iz Doboja, poznatije pod imenom "Miće"?

– Oružana grupa "Miće" formirana je početkom rata u Doboju na inicijativu Milana Ninkovića, predsjednika Opštinskog odbora SDS-a. Ime je izvedeno od njegovog nadimka "Miće". Grupa je kao vojno-policijska formacija upućena u Teslić. Opštinsko rukovodstvo Teslića, Krizni štab sa Nikolom Perišićem na čelu tražio je "pomoć" da se ratna situacija u tom gradu sredi. Nažalost, nisu imali pojma da im iz Doboja šalju neobuzdane zvijeri bez ikakvih ljudskih i moralnih skrupula. Pomoć je zatražena od Andrije Bjeloševića, načelnika Centra službi bezbjednosti Doboj, i on je u Teslić u junu 1992. uputio grupu od dvadesetak naoružanih ljudi,

predvođenih Crvenim beretkama i izvjesnim Njegošem. (*Njegoslav Kušić Njegoš, instruktor Crvenih beretki na platnom spisku Državne bezbjednosti Srbije, bio je upućen u kamp na Ozren, potom u Doboj i Teslić. Kao policijski operativac iz Srbije nastavio je ratovanje 1993. u Bratuncu i na Tari, te 1994. na Petrovoj Gori u Hrvatskoj* – op. a.) U Doboju su već bili poznati po okrutnosti i svojim "akcijama". Neki članovi te grupe su bili okorjeli kriminalci, policiji dobro poznati i prije rata, dok su ostali bili aktivni i rezervni pripadnici Službe javne bezbjednosti. Kako i zašto su oni djelovali zajedno, trebalo bi upitati Milovana Stankovića, komandanta ratnih operacija u Doboju, i Duška Živkovića, načelnika servisa Državne bezbjednosti. Većina tih "boraca" prešla je granicu između časti i beščašća, humanosti i nečovječnosti, uprljavši svoje ime zauvijek. Istine radi, moram reći da je određen broj mladih bio među "Mićama". Pretpostavljam da su vjerovali kako se pridružuju elitnoj jedinici srpske vojske, ne shvatajući pritom da su zapravo postali sudionici sramote i zločina. "Miće" i njima slične formacije ostaće kao najtamnija mrlja u istoriji srpskog naroda. Oni su unakazili, satanizovali i uprljali ono što su Srbi kao narod gradili stoljećima: čovječnost i humanost prema slabim i nemoćnim.

"Miće" su upale na sastanak Kriznog štaba opštine Teslić, išamarale prisutne, uvele policijski čas, potom zavele teror u gradu kakav nije zapamćen ni u jednom ratu na tom prostoru. Podrumske prostorije u zgradi bivših društvenopolitičkih organizacija pretvorene su u zatvor. U policiji je sačinjen spisak, otpočela su hapšenja uglednih građana, Bošnjaka i Hrvata. "Miće" su bez naloga za hapšenje lišile slobode i držale u pritvoru oko 500 lica. Zatvorenike su zlostavljale, tukle, ucjenjivale. Ko je imao novac, mogao je otkupiti glavu... Poznati teslićki stolar Jozo Martinović dao je za otkup 10.000 njemačkih maraka, ali to krvnicima, koje je predvodio Miroslav Pijunović Piko, nije bilo dovoljno pa su ga

nastavili mučiti, slomivši mu ruku. Na kraju supruga i sestra su za njegovu slobodu prikupile od prijatelja još 20.000 maraka. Rudi Tibitanc je morao dati svoj novi "pasat" i 7.000 maraka, a trgovac Ramo Jeterić robu iz svoje radnje, cigarete, kafu i piće, i još pride skinuti "seiko" sat sa svoje ruke...

Najgore je, međutim, tek uslijedilo. Zatvorenici su doživjeli odmazdu i tragediju 18. juna 1992. nakon akcije "čišćenja" bošnjačkog naselja Ranković, udaljenog nekoliko kilometara od Teslića. Tom prilikom je poginuo jedan rezervni policajac, dok je jedan pripadnik "Mića" ranjen. Razjarene i bijesne, "Miće" su upale u zatvor i započele osvetničko batinanje civila drvenim palicama, šipkama, pendrecima i elektrokablovima. Te večeri izdahnulo je osam pritvorenika. Epilog krvavog pira završio je naredbom da se 18 preživjelih strijelja kako ne bi mogli svjedočiti o zločinu u zatvoru. Za mjesto likvidacije odabrana je šuma na Klupama, na planini Borje, pored puta Teslić – Banja Luka. Te noći na strijeljanje je izvedeno i deset zatvorenika iz zatvora u Pribiniću... U selu Vlajići postoji masovna grobnica u kojoj su pokopana tijela deset zatvorenika iz policijskog zatvora u Tesliću.[2]

"Miće" su nakon ovih ubistava ostale u Tesliću još dvadesetak dana, nastavivši s terorom, prebijanjem i pljačkanjem Hrvata i Bošnjaka, ali i nepoželjnih Srba i silovanjem Srpkinja čiji su muževi tada bili na ratištu.

– Vi ste, kao rođeni Teslićanin, saznali za događanja u svom gradu i zatražili ste da se taj zločin zaustavi?

– Grupa operativaca sa mnom na čelu imala je obavještajne izvore o tim događajima u Tesliću. Nažalost, prikupljanje svih informacija trajalo je skoro 30 dana. Teslić je bio pod nadležnosti Centra državne bezbjednosti Doboj, što je uticalo na zakasnjelo učešće bezbjednjaka iz Banje Luke. O svemu sam obavijestio pretpostavljene. U međuvremenu sam kontaktirao Nikolu Perišića,

tadašnjeg načelnika opštine Teslić. On je onomad tražio od Doboja "pomoć", a sad je tražio da pomognem u oslobađanju grada od ovih čudovišta i lopova iz Doboja. Utanačio sam u tajnosti sastanak kome su prisustvovali Stojan Župljanin, načelnik Službe državne bezbjednosti Banja Luka, Nedeljko Kesić, načelnik Centra javne bezbjednosti Banja Luka, dr Vito Popović, pukovnik Milan Stevilović, Branko Perić, tužilac u Tesliću, Nenad Kovačević, načelnik Opštinskog suda Teslić, Nikola Perišić, načelnik opštine i Stevan Marković, načelnik policije Banja Luka. Tad je donesena odluka da se hitno zaustave zločini u Tesliću i da se "Miće" pohapse. Budući da sam ja iz Teslića, te da sam imao određeno iskustvo u borbama protiv terorističkih organizacija, odlučeno je da ja vodim akciju. Pukovnik Stevilović, izuzetno pošten čovjek i sposoban oficir (nekoliko mjeseci kasnije srpski kriminalci su ga ubili) posebno je insistirao na tome i on je obezbijedio ljudstvo i materijalno-tehnička sredstva za što uspješnije implementiranje akcije. Odlučio sam da regrutujem pripadnike jednog voda Vojne policije Prvog krajiškog korpusa, nekoliko agenata Službe državne bezbjednosti: Milenka Savića, iz Prnjavora, te svoje saradnike Gorana Šainovića i Miladina Stjepanovića. Tog dana Stojan Župljanin me imenovao za privremenog načelnika Službe javne bezbjednosti Teslić.

– Da li biste nam sad kazali kako je akcija tekla?

– Nemoguće je opisati sve detalje. Daću vam kratak opis, držeći se samo golih činjenica. Prije no što smo krenuli na put, poslao sam izviđačku grupu da provjeri stanje na putu prema Tesliću i da uspostavi kontakt s našim saradnicima, koji su nas trebali prihvatiti i pomoći nam u hapšenju zlikovaca. Izviđači su me obavijestili da su "Miće" tog dana primile pojačanje od deset ljudi iz Doboja i da im se pridružio još jedan broj pristalica i sljedbenika iz Teslića. Pojačanje iz Doboja predvodio je Slobodan Karagić Karaga, čija je

majka Muslimanka, a otac Srbin. Izviđači su me obavijestili da su "Miće" već zauzele položaje na putu za Banju Luku, u selu Pribinić, i na dionici Čečava–Teslić. Jedini prohodan put je bio kroz Rastušu kojim smo došli do svog odredišta, Tvornice "Demos" u Tesliću, gdje smo se smjestili i brzo dogovorili pravce akcije. Žao mi je što ne mogu pomenuti sve one koji su odgovorili na naš poziv da nam se pridruže, ali ne mogu izostaviti poručnika Dragana Jocića, kapetana Veselina Medojevića, kapetana Novu Škrebića, Miodraga Jovičića Micka, Ranka Đukarića, svog brata Nenada Radulovića – svi su oni bili zaslužni za brz i uspješan završetak hapšenja.

Akciju smo započeli u pet sati ujutro iz nekoliko pravaca prema lokacijama gdje su se "Miće" ukotvile. Sve je bilo dobro sinhronizovano i organizovano, ali unatoč tome bile su, nažalost, dvije žrtve, po jedna sa svake strane. Ne mogu zaboraviti smrt vojnika Aleksandra Klječanina koji je pogođen metkom samo nekoliko metara dalje od mene. Vjerovatno nije ni sanjao da bi mogao biti ubijen od Srba. Ako njegovoj porodici može biti utjeha, umro je hrabro i časno, spasavajuci živote svojih sugrađana. Na drugoj strani poginuo je Siniša Gostić iz Doboja, koji je sa Karagom stigao kao pojačanje "Mićama". Većina pripadnika te grupe uhapšena je u Hotelu "Kardial", odakle su pružili žestok otpor. Kasnije smo oko hotela pronašli preko 1200 čaura! Velika je sreća da na našoj strani nije bilo više žrtava. Akcija je bila dobro pripremljena; znali smo kuda se kreću i gdje se nalaze. Ostale smo pohapsili u stanovima kod njihovih ljubavnica.

– Šta ste zatekli u prostorijama koje su koristile "Miće"?

– Teško je nabrojati šta smo tamo sve zatekli i od pojedinaca zaplijenili. U prostorijama je pronađeno kilogram i po zlatnog nakita, kilogram i 800 grama srebra, oko sto novih TV-aparata, toliko video-rikordera, deset kafe-aparata, veliki broj bicikala, mašinâ za pranje veša i drugih kućanskih aparata. Pored toga pronašli smo

300 novih kožnih jakni, 58.640 kristalnih čaša, mnoštvo razne odjeće, a i oružja. Kod uhapšenog Milana Savića pronađeno je 50.000 njemačkih maraka. Utvrdili smo, također, da su prije našeg dolaska ukrali i odvezli 150 luksuznih automobila i mnoge druge vrijedne predmete. Vrijednost opljačkane robe bila je procijenjena na nekoliko miliona njemačkih maraka.

Međutim, najstrašniji su bili prizori u sobama gdje su mučili svoje žrtve. To se ne može opisati, niti prikazati. Te scene jednostavno lede krv u venama i ne mogu se, kao upozorenje svima onima koji imaju mračne ciljeve i težnje ispred ljudske humanosti, nikada zaboraviti. Prilikom pretresa i naše istrage otkrili smo kod njih spisak na kome su bila imena 148 osoba iz Teslića različite etničke i političke pripadnosti – "nepoželjni" pojedinci. Naša akcija je pravovremeno spriječila da krvoproliće u Tesliću bude još žešće.

– Druže Raduloviću, šta se poslije hapšenja pripadnika "Mića" desilo?

– Svi do jednog su oslobođeni! Na našu veliku sramotu izbjegli su kaznu i pušteni su iz zatvora! Mi smo ih sve pohapsili, a onda su krenuli pritisci. Iz vojnih krugova je zatraženo da se odmah puste pripadnici vojske. Major Milovan Stanković je zaprijetio da će Teslić granatirati sa Ozrena, da će grad sravniti sa zemljom ako se to ne učini. Odgovorio sam mu da u Doboju on možda može biti legenda, ali ja mislim da nije ništa drugačiji od "Mića". Zaprijetio mi je lično i Mirko Slavuljica, načelnik Centra službi bezbjednosti u Doboju. Njegov sin je bio pripadnik "Mića", a optužnica daje detaljan opis onoga šta mu je sin radio u Tesliću. "Miće" su, što se mene tiče, bile kriminalna banda, organizovana isključivo radi krađe za sebe i za druge. Ti drugi su bili njihovi nadređeni!

Trebalo bi upitati pukovnika Dejana Bilanovića zašto se nije suprotstavio "Mićama". Komandovao je Teslićkom brigadom Voj-

ske Republike Srpske. Brigada je imala 6.000 vojnika. Da je htio, mogao je lako da zaustavi i spriječi zločine koje su "Miće" počinile. Stalno insistiram na tome da on nosi primarnu odgovornost za sve što se desilo u Tesliću. Morao je imati i snage i hrabrosti da im se suprotstavi. Odbio je čak i da nam se pridruži kad smo ih hapsili. Zar sve to nije pomalo sumnjivo?

– Da li biste nam opisali šta se sa uhapšenima stvarno zbilo?

– Ja sam kao zapovjednik specijalne jedinice svoj posao časno obavio. Na nadležnim pravosudnim organima je bilo da zločine procesuiraju. Uhapšeni Milan Savić, zamjenik načelnika CSB Doboj, pušten je odmah. Kapetan Ljubiša Petričević, starješina iz dobojskog garnizona, koji je ovdje navodno bio radi mobilizacije, sproveden je u vojni zatvor, odakle je pušten. Takođe su odmah pušteni i Slobodan Karagić, Zoran Tadić i Predrag Subotić, jer, navodno, nisu u inkriminisano vrijeme bili u Tesliću, već su se tamo zatekli u vrijeme hapšenja, stigli su kao pojačanje "Mićama". Javni tužilac u Tesliću podnio je zahtjev za sprovođenje istrage protiv devet lica koji su bili pripadnici vojske i sedam pripadnika policije. Istražni sudija prihvatio je zahtjev za sprovođenje istrage i postupak se vodio prema zakonu. Da bismo izbjegli uplitanje dobojskog rukovodstva u ovaj slučaj, naredio sam da se zatvorenici sprovedu u zatvor u Banju Luku. Iz Doboja su reagovali gnjevno, tvrdili su da je odluka nelegitimna, jer Teslić potpada pod jurisdikciju dobojskog pravosuđa. Goran Nešković, predsjednik Višeg suda u Doboju, pisao je predsjedniku Višeg suda Banja Luka da se zatvorenici odmah prebace u dobojski zatvor. Iz Doboja su čak poslali autobus u Banju Luku i onda je neko iz viših vrhova politike, policije ili pravosuđa, odobrio taj transfer. Čim su zatvorenici stigli u Doboj, njihov dolazak je proslavljen i "heroji" su odmah pušteni na slobodu. Niko nije znao kako je prebacivanje zatvorenika realizovano! Međutim, stradali su oni koji su htjeli da ih tuže! Zbog

učešća u optužbi protiv "Mića", u Tesliću je istražni sudija Nenad Kovačević morao da podnese ostavku, dok je sa dužnosti javnog tužioca bio razriješen Branko Perić.[3]

Ubrzo nakon toga krivični predmet je "nestao" iz Teslića, da bi kasnije, pod nerazjašnjenim okolnostima, pretpostavlja se iz Ministarstva pravosuđa s Pala, stigao do Haškog tribunala. Kompletna ova situacija je bila i biće najtamnija mrlja naše savjesti, koju je, dezavuisavši dostojanstvo, pravdu i poštenje srpskog naroda, donio neko rukovođen svojim privatnim interesima.[4]

– Vi ste, komarad Radulović, kao obavještajac posjećivali razna mjesta. Jeste li imali problema zbog svojih nalaza i izvještaja o ubistvu 200 civila na Korićanskim stijenama kod Skender Vakufa (danas preimenovanog u Kneževo), protivpravnom hapšenju i zlostavljanjima u logorima Manjača, Keraterm, Gradiška, Omarska, Trnopolje, ubistvima u Prijedoru, Kozarcu, Ljubiji, Sanskom Mostu, Doboju, Tesliću?

– Istina je. Imao sam dosta problema u službi. U Srbiji su me smatrali agentom Republike Srpske, ekstremnim komunistom i još ekstremnijim pacifistom, a u Republici Srpskoj prikazan sam kao prosrbijanski kadar, simpatizer Miloševića, poznanik Mire Marković, i šta sve još ne. A ja sam uvijek bio jedno te isto, normalan čovjek i patriota koji se bori protiv zla, bez obzira na etničku pripadnost krivaca. Kriminal je univerzalno zlo koje pogađa sve ljude, bez obzira na njihovu nacionalnost i politička uvjerenja. Ne postoji viši interes koji može opravdati bilo koji zločin. Dužnost je svakog naroda čiji su sunarodnici počinili zločin da istražuje i da kazni te zločine. Bez takve katarze ne može biti napretka! To je preduslov za život u miru, da možemo biti jedni pored drugih i jedni sa drugima. Ako čovjek ima bar trunku ponosa, dostojanstva, poštenja i hrabrosti, ne smije ćutati pred onim što ne odobrava. Jesam, ja sam jedan od takvih ljudi. Nisam bio jedini i nisam bio

usamljen; bilo nas je mnogo koji smo povukli jasnu liniju između patriotizma i nacionalizma, i još jasniju granicu između patriotizma i fašizma!

Da, imao sam dosta problema u službi. Nakon 25 godina profesionalnog rada u državnoj i nacionalnoj bezbjednosti otpušten sam s posla 1994. godine. Iza mene je ostalo 2750 stranica dokumentacije koju je moja obavještajna grupa prikupila o zlodjelima u svim ovim pomenutim i drugim mjestima. Stizale su mi brojne prijetnje s raznih strana koje nikad nisu prestale. Bilo je nekoliko pokušaja ugrožavanja mog života. Protiv mene su bila pokrenuta dva krivična postupka. U jednom od njih se navodilo da sam "potkopao borbeni moral srpske vojske širenjem bratstva i jedinstva na teritoriji Republike Srpske, konkretno puštanjem Muslimana i Hrvata iz logora i zatvora". Kao otežavajuću okolnost, tužba protiv mene iznosi da sam se prilikom opraštanja poljubio s njima i poželio im svako dobro. Čovjek kad doživi ovo, ne može a da se ne začudi dokle sežu granice mržnje i osvete. Je li moguće da smo kao narod dopustili sebi da postanemo žrtve relativno malog broja pojedinaca, koji su sebi dali za pravo da se prozovu srpskim ratnicima, vitezovima, herojima i dobrovoljcima, a zapravo su bili i ostali otpadnici, kriminalci i ratni profiteri?

Nadam se da će, unatoč svim ovim optužbama i prijetnjama, prekrajanjima činjenica i izmišljanjima, moje ime ostati čisto i neokaljano.

---

[1] Predrag Radulović Pile rođen je 13. septembra 1952. godine u Vrućici kod Teslića. Nadimak je ponio iz djetinjstva, iz ljubavi prema istoimenom fudbaleru teslićkog "Proletera" Piletu, sinu pekara Rešida. Gimnaziju je završio u rodnom gradu, a Pravni fakultet u Beogradu. Bio je inspektor Službe državne bezbjednosti u Doboju, a tokom rata rukovodilac jednog od sektora novouspostavljene Službe nacionalne bezbjednosti Republike Srpske u Banjoj Luci. Bio je svjedok suđenja Mići Stanišiću i Stojanu Župljaninu, policijskim dužnosnicima iz Banje Luke, vođenim u Hagu na Međunarodnom krivičnom sudu za zločine počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije, kao i u procesu za ratne zločine na Sudu BiH u Sarajevu. Njegovo svjedočenje doprinijelo je rasvjetljavanju mračnih ratnih događaja, posebno onih iz 1992. godine. Nakon otpuštanja

s posla bavio se advokaturom. Izmučen ratom, progonom i poratnom dramom, nije doživio ni lijepu, a ni dugu starost. Nakon pretrpljenog moždanog udara bio je u komi 138 dana. Iz Banje Luke bio je prebačen u bolnicu u Gradišku, na palijativnu njegu. Ljekari nisu mogli vjerovati koliko dugo je trajala njegova borba za život. Preminuo je 13. jula 2013. Sahranjen je bez sveštenika, uz muziku i posmrtni govor, u porodičnu grobnicu na Starom groblju u Tesliću, u krugu najbližih i brojnih prijatelja Teslićana koji su došli da mu iskažu posljednju počast. Umro je mlad, u 61. godini.

Ova dokumentarna proza smjestila je kazivanje o Predragu Raduloviću u imaginarni sudski dijalog, zasnovan na činjenicama, stvarnim i istinitim događajima koje je on kao svjedok iznio pred Haškim tribunalom i koji su ostali zabilježeni i dostupni javnosti putem Interneta na preko hiljadu stranica sudskih transkripata. Tokom svjedočenja u Hagu tražio je da ga sudski zvaničnici ne oslovljavaju sa "gospodine", već sa "druže", što u apstraktnom obraćanju poštuje i ova proza. Ispovijest se temelji i na njegovim riječima iz intervjua koji je povodom događaja u Tesliću dao banjalučkim "Nezavisnim novinama" u septembru 1999. godine.

[2] "Nezavisne novine" iz Banje Luke objavile su seriju napisa o zločinima u Tesliću, Prijedoru, Skender Vakufu, Banjoj Luci. Urednik tog glasila bio je Željko Kopanja. Zbog pisanja o najmračnijoj strani rata, nakon brojnih prijetnji smrću, Kopanji je pod njegov automobil u oktobru 1999. podmetnuta eksplozivna naprava. Ljekari su se dugo borili za njegov život. Bio je klinički mrtav, preživio je, ali su mu amputirane obje noge. Taj hrabri novinar nastavio je pisati iz invalidskih kolica. Preminuo je 2016, ne dočekavši da nalogodavci i počinioci atentata budu otkriveni. Pod njegovim rukovodstvom, neposredno prije atentata, istraživački tim "Nezavisnih novina" objavio je koncem septembra 1999. izjave svjedoka o zbivanjima u Tesliću:

"Svjedok N: Dva čovjeka u uniformi (kasnije sam saznao da se zovu Raka i Bata) došli su da me vide. Oduzeli su mi auto, jednogodišnji Volkswagen Passat CL. Nisu mi dali nikakvu potvrdu. Nakon trideset minuta njih dvojica su se vratili i oduzeli moj drugi auto, Volkswagen Golf, zajedno sa 60 litara benzina i 50 litara ulja. Nakon toga su stalno dolazili i odnosili mnoge stvari. Oni su uzeli iz mojih restorana 250 litara žestokog pića, uključujući 40 boca viskija. Dobrivoje Ćulibrk se vozio mojim "pasatom" po Doboju, dok je "golf" vozio zamjenik načelnika policije Milan Savić. Kasnije sam čuo da je "golf" ukraden...

Svjedok M: Sjećam se, 3. juna oko 18 sati desetak uniformisanih policajaca iz Teslića pojavilo se ispred moje kuće. Rekli su da imaju nalog za pretres. Oni su tražili oružje. Kad su završili s pretraživanjem, rekli su da moram s njima u policijsku stanicu radi davanja izjave. Tamo su me odveli u sobu sa više ljudi. Tada je ušao čovjek po imenu Piko i udario me nekoliko puta palicom. Deset minuta kasnije Piko me odveo u drugu kancelariju i rekao mi da ću, ako dam 10.000 DM za srpsku vojsku, biti oslobođen. Otišli smo zajedno do moje kuće i on je rekao mojoj ženi da sljedećeg jutra donese 10.000 DM u zamjenu za moje oslobađanje. Kad je moja žena donijela novac, pokazao mi ga je i rekao da su mi marke spasile život. Međutim, nije me pustio. Umjesto toga, sutradan me pozvao dežurni policajac i rekao da napišem pismo ženi da donese još 10.000 DM i da ću tada biti pušten. Moja žena je i to donijela, ali me nisu pustili. Prebacili su me u zatvor u zgradi Teritorijalne odbrane. Tu su me pretukli drvenom palicom i slomili mi ruku. Došao je Piko i odveo me u bolnicu, rekavši mi da mogu kupiti svoju slobodu za još 20.000 DM. Rekao sam ženi da pronađe taj novac na bilo koji način. Kad sam izašao iz bolnice, Piko me odvezao kući, a moja supruga mu je dala 14.500 DM, 3.000 švicarskih franaka i 16.000 austrijskih šilinga. Ostavio me tad kod kuće i rekao mi da sam otkupio svoj život.

Svjedok R: Kad su me doveli, smjestili su me u čekaonicu. Tamo me Piko ošamario, a onda su stigli drugi i tukli me rukama i nogama. Nisam mogao vidjeti njihova lica, jer dok su me udarali, morao sam biti okrenut prema zidu i nasloniti se na njega sa tri prsta... Kasnije je došao Piko i rekao mi da bi trebao ponuditi pomoć za srpsku vojsku. Ponudio sam 5.000 DM, ali on je rekao da to nije dovoljno. Onda sam ponudio 7.000 DM i rekao mu da je to sve što imam. Prihvatio je to i pustio me, rekavši da donesem novac narednog dana u devet sati. Sljedećeg dana predao sam mu 7.000 DM. Nije mi dao nikakvu priznanicu. Umjesto toga rekao mi je da ne pričam ni s kim o incidentu.

Svjedok T: Odveli su me u sobu u kojoj je tada bilo zatvoreno šezdesetak ljudi. Te večeri odmah su počeli s naredbama. Osoba bi se pojavila na vratima i povikala: "Ustani!" Tada smo se svi morali nasloniti na zid sa samo tri prsta na obje ruke i pjevati srpske patriotske pjesme. Rekao bi nam koje pjesme da pevamo.

Svjedok S: Šef policije i jedan od "Mića", mali, crn čovjek s kovrčavom kosom, rekao mi je da je u toj prostoriji bilo mrtvih ljudi i da ih treba sahraniti. Ja sam to uradio sa još tri policajca. Radije ne bih spominjao imena. Koristili smo žuti kamion. Odvezli smo osam leševa. Nisam ih prepoznao. To se dogodilo oko dva sata po ponoći. Leševi su zakopani na mjestu gdje se vadio pijesak u Vlajićima.
Optuženi P: Naš neposredni pretpostavljeni bio je Šljuka, ali ja sam smatrao da je kapetan Petričević naš pravi nadređeni. Jednog jutra ispred lokalnog bara u Pribiniću potpukovnik Bilanović i policijski narednik Ranko rekli su nam da idemo prema Borju, gdje su nam pokazali gdje trebamo kopati. Mislio sam da gradimo podzemno sklonište. Vratio sam se i, prema njihovom naređenju, preuzeo sam osoblje iz radnog voda kapetana Jotanovića. Kad je kopanje završeno, shvatio sam da smo možda kopali grob. Rečeno nam je da ostanemo tu do ponoći. Kapetan Petričević mi je rekao da uzmem kamion i odvezem se do policijske stanice u Teslići. Otišao sam tamo u pratnji pripadnika vojne policije. U policijskoj stanici smo pokupili nekoliko zatvorenika. Ne znam koliko, sjedio sam u kabini dok su ih policajci ukrcavali u kamion. Odvezli smo se do mjesta gdje smo iskopali rupu. Slijedeći naredbe vojnika koji je bio s nama, istovarili smo kamion i natjerali zarobljenike da legnu na tlo. Nakon toga izvršena je egzekucija. Ispalio sam nekoliko metaka iz pištolja, ali ne znam da li sam nekoga pogodio... Kasnije sam otišao po drugu grupu u Pribinić. Manja grupa je odvedena iz tog zatvora i postupak je bio identičan kao i sa prethodnom grupom.
Optuženi K: Išao sam sa grupom u Teslić kao pratnja kako bih pokupio 18 zatvorenika. Utovarili smo ih u kamion i odvezli prema Borju gdje je izvršeno pogubljenje. Komandant ove akcije bio je narednik Dragan Marjanović, jer je naš narednik Šljuka bio odsutan, a Marjanović ga je zamijenio. Nakon toga preuzeli smo grupu od deset zatvorenika iz zatvora u Pribiniću... Svi prisutni su ispalili hice i nejasno je ko je na koga pucao... Ja sam običan vojnik i ne mogu reći da li je za ovo postojala pisana naredba. Ponašao sam se kao vojnik i ne razumijem zašto sam kriv, morao sam izvršavati naređenja.
Optuženi Z: Jednom prilikom narednik Ranko Šljuka rekao nam je da će zatvorenici biti pogubljeni prema naređenju potpukovnika Bilanovića. To je učinjeno istog dana oko 23 sata, a akciju je vodio narednik Dragan Marjanović... Utovarili smo isprebijane i polumrtve ljude u kamion. Ne sjećam se tačno koliko ih je bilo. Nakon što su bili istovareni s kamiona i položeni na zemlju, Marjanović nam je naredio da pucamo. Pucali smo iz pištolja... Ne osjećam se odgovornim, običan sam vojnik i morao sam slijediti naredbe."

[3] Branko Perić je u to vrijeme bio teslićki javni tužilac. Svjedočio je kasnije na suđenju u Hagu, izrazivši sumnju da su "Miće" upućene u Teslić radi pomoći u mobilizaciji koju je sprovodio kapetan Ljubiša Petričević: "Oni su tvrdili da su pozvani da zavedu red oko mobilizacije. Ja nisam vidio tu nekakve probleme, ili mi bar nisu bili vidljivi, tako da sam mogao da zaključim da su oni došli s ciljem da zavedu neku vrstu straha i da to bude neka vrsta pritiska na dobrovoljno iseljavanje Bošnjaka i Hrvata. Na kraju krajeva, dvije akcije tzv. čišćenja njihovih sela su realizovale tu ideju. Ja to zaključujem na osnovu onoga što se dogodilo. Kriminal "Mića" se tolerisao duže vrijeme, više od 20 dana, da bi tek došlo do konflikta kad se Nikola Perišić našao u opasnosti da bude uhapšen. Čak se govorilo o njegovoj likvidaciji. Mislim da je njihovo hapšenje uslijedilo upravo zbog tog konflikta."

[4] Zahvaljujući Predragu Raduloviću spašeni su ljudski životi onih koji su utamničeni u teslićkim zatvorima čekali na svoju sudbinu, kao i onih "nepoželjnih" čija su imena bila na pronađenoj listi za odstrel. Pile je na suđenju u Hagu bio pomenuo jevrejsku izreku: "Ko spasi jednog čovjeka, spasio je čovječanstvo!" On nije brojao Hrvate i Bošnjake koje je uspio izvući iz gradova i logora Krajine. Nije spasio čovječanstvo, ali jest ljudskost i čovječnost. Sačuvao je svoj narod od kolektivne optužbe za zločin. Nedvojbeno, Predrag Radulović Pile bio je veoma hrabar! Čovjek u grešnom vremenu sa pogrešnim nadimkom!
Krunski svjedok živio je prekratko, nije dočekao sudski epilog događaja o kojima je svjedočio i u kojima je učestvovao. Sa zakašnjenjem od 22 godine, početkom septembra 2014. pripadnici Agencije za istrage i zaštitu (SIPA) po nalogu Tužilaštva BiH uhapsili su 13 osumnjičenih s navodom da su tokom 1992. počinili ratne zločine nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom na području Doboja i Teslića. Među njima su bili i nekadašnji policijski zvaničnici i pripadnici paravojne formacije "Miće". Iz Tužilastva BiH je tada saopšteno da su uhapšeni Andrija Bjelošević, bivši načelnik Centra javne bezbjednosti Doboj, Milan Savić, pomoćnik načelnika CJB Doboj, Dušan Kuzmanović, bivši načelnik policije u Teslići, Predrag Markočević, bivši komandir policije Teslić, Marinko Đukić, bivši šef krim-policije Teslić, Miro-

slav Pijunović, pripadnik rezervne policije CJB Doboj, te pripadnici "Mića": Dobrivoj Ćulibrk, Dragan Marjanović, Dario Slavuljica, Saša Gavranović, Predrag Subotić, Vitomir Dević i Zoran Šljuka. Tužilaštvo je saopštilo da su uhapšeni osumnjičeni za zločine protiv čovječnosti, prvenstveno za ubistvo najmanje 40 žrtava, prisilne progone, protivpravna zatočenja više stotina osoba, paljenje i pljačkanje imovine. U navodima Tužilaštva "Miće" su formirane pod pokroviteljstvom tadašnjih čelnika SDS-a u Doboju, a pripadnici te formacije osumnjičeni su da su u ljeto 1992. počinili brojna ubistva na širem području Dervente, Doboja, Modriče i Teslića.

Sud Bosne i Hercegovine prihvatio je tek djelomično navode Tužilaštva i nakon dugotrajnog postupka, u julu 2018. osudio je petoricu bivših pripadnika Vojske Republike Srpske na ukupno 82 godine zatvora zbog učešća u ubistvima civila na planini Borja kod Teslića. "Presudom su Dragan Marjanović, Saša Gavranović, Vitomir Dević i Zoran Šljuka osuđeni na po 17 godina zatvora, dok je Dragomir Kezunović osuđen na 14 godina. Marjanović, Gavranović, Dević, Šljuka i Kezunović su, kao saizvršioci, proglašeni krivima da su 28 civila, koji su bili zatvoreni u policiji u Tesliću i zatvoru "Pribinić", u noći između 17. i 18. juna 1992. odveli na planinu Borja gdje su ih ubili. Prema presudi, Marjanović je bio komandir voda Vojne policije Teslićke brigade Vojske Republike Srpske, a ostali optuženi pripadnici tog voda i pripadnici vojnog dijela formacije "Miće". Proglašeni su krivima za zločin protiv čovječnosti, a Sudsko vijeće je u obrazloženju navelo da je za Gavranovića, Devića i Šljuku van razumne sumnje utvrdilo da su počinili djelo pucajući u civile s drugim osobama, a za Kezunovića nije utvrđeno da je pucao, ali da je bio u blizini i "doprinio ubistvu 28 civila". Marjanović je, prema presudi, bio svjestan naredbe pretpostavljene komande za ubistva civila, između ostalog, rasporedio je pripadnike Vojne policije, a kasnije im naredio da ukopaju tijela u prethodno pripremljenu jamu.

Predsjedavajuća sutkinja Vesna Jesenković je rekla da je Vijeće donijelo odluku na osnovu iskaza Darija Slavuljice, te drugih svjedoka, kao i iskaza Marjanovića, Gavranovića i Kezunovića, koji su svjedočili u svoju korist. Slavuljicu, koji je bio optužen u ovom predmetu, Sud BiH je, nakon prihvatanja sporazuma o priznanju krivice, 2016. osudio na osam godina zatvora.

Prethodno je, u julu 2015, izrečena i kazna još jednom od pripadnika "Mića". Okružni sud u Doboju osudio je Miroslava Pijunovića, zvanog Piko, na četiri i po godine zatvora za ratni zločin protiv civilnog stanovništva počinjen u Tesliću.

Ubice su se našle iza rešetaka, ali njihovi pretpostavljeni, oni koji su ih bodrili i oni koji su im naređivali još su na slobodi. Koliko dugo ožalošćeni treba da čekaju da pravda bude zadovoljena?

Nakon ekshumacije i identifikacije žrtava njihovi najbliži su konačno saznali istinu, svoje ponovo oplakali i sahranili. Saliha Šaćirović iz Teslića izgubila je tri sina i muža, Hanka Pašić sina Sedada, Sadika Botić supruga Fehima, Senija Salkičević sina Nihada, Mato Medović sina Miru... U masovnoj grobnici u selu Vlajići identificirani su i posmrtni ostaci Rasima Galijaševića, bivšeg predsjednika teslićke opštine. Bio je penzioner u vrijeme kad su ga "Miće" odvele u smrt. Trideset osam života iz Teslića, Rankovića i Stenjaka stalo je u dvije grobnice, a za mnogima se još traga. Rodbina ne gubi nadu da će ih jednom pronaći i dostojno ukopati u mjesna i porodična groblja.

Za naredbodavce i inspiratore zlodjela vodi se odvojeni sudski postupak za "udruženi zločinački poduhvat", za ratne zločine počinjene na području Doboja i Teslića, koji u vrijeme pisanja ove knjige, koncem 2021, nije bio priveden kraju. Na optuženičkoj klupi su Milan Ninković, Borislav Paravac, Andrija Bjelošević i Milan Savić. Ninković je bio predsjednik SDS-a i član Kriznog štaba Srpske opštine Doboj, Paravac predsjednik Kriznog štaba Srpske opštine Doboj, Bjelošević načelnik Centra službe bezbjednosti Doboj i član Kriznog štaba, a Savić zamjenik načelnika CSB-a.

Pravda je spora, da li je dostižna?

*** Predrag Radulović Pile pisao je pjesme. Bio je, ako se tako može reći, ostvareni pjesnik. Objavio je šest knjiga poezije, a ovu iz 1996. sa šezdeset četiri pjesme u rimovanom dvostihu sa univerzalnom, humanom i antiratnom tematikom posvetio je ocu Đorđi, nosiocu Partizanske spomenice iz 1941. Pored pisanja bavio se i slikanjem. Korice knjige ilustrovane su i uvijene plavo-bijelo-crvenom zastavom SFRJ. Ispod zvijezde petrokrake krupnim ćiriličnim slovima ispisan je naslov: "Kome moja ispovijest treba". Recenzent zbirke Vlado Kecman izrekao je o pjesniku nepobitnu tvrdnju: "Izdigao se iznad vremena u kome živi i ostao

čovjek kada je to, objektivno, bilo najteže ostati."
Iza Predraga Radulovića ostalo je neokaljano ime, njegove pjesme i – istina.

Nije to od juče,
Oduvijek je tako bilo,
Dobro se veličalo,
A loše krilo.

Plašim se da još dugo
Ne može bolje biti;
Za razliku od mnogih drugih
Nemam namjeru
Istinu kriti.

Kod nas su uvijek krivci
Neki drugi
Ili treći;
Jednom moramo priznati
Da od nas
Krivaca nema većih.

Dosta je laži
Sa jedne,
Sa druge,
Sa treće strane
Naše su najveće mane.

Zlo je u nama
Od pamtivijeka,
Sve dok budemo
Manje voljeli
A više mrzili,
Nema nam lijeka.

Toga dana

Toga dana u grad su stigli martićevci. Padao je sumrak; nisu gubili vrijeme, odmah su krenuli u svoj pljačkaški pohod. U stambenim zgradama na ulaznim vratima već su bila promijenjena imena stanara. Starosjedioci su ona svoja ispisana latinicom zamijenili ćirilicom, a nasilno useljeni u prazne stanove prognanika, da ne bi bilo zabune, zalijepili su papir sa krupnim slovima "СРПСКИ БОРАЦ".

Petorica su ušla u njihov ulaz. Na rukavima šarenih uniformi nosili su oznake "САО КРАЈИНА". Njihov zapušten izgled i neuredna vanjština nisu odavali prave vojnike. Bazdili su na rakiju i mnoge dane bez kupanja.

Išli su ravno k njima, na prvi sprat. Vrata su ih izdavala! Ponos tvrdoglavog muža nije dozvolio da skinu pločicu sa njihovim prepoznatljivim muslimanskim prezimenom, iako ga je supruga upozoravala. Odustala je na kraju, misleći svi u gradu znaju da je ona Srpkinja. Ako išta drugo, njeno porijeklo možda će ih zaštititi od nevolje!

U njenoj roditeljskoj kući djeca nisu odgajana u nacionalnom duhu, već da cijene ljude po dobroti i njihovim djelima. Kada je majci i ocu rekla da će se udati, znali su da joj je momak Musliman, samo su joj rekli: "Draga kćeri, ti sama biraš svoju sreću, a od nas ćeš uvijek imati bezrezervnu ljubav i podrsku!" Živjeli su, zaboga,

u gradu gdje se ljudi stvarno nisu prebrojavali i ocjenjivali po imenu. Većina njenih prijateljica bila je u mješovitim brakovima. To je nekad bio najveći domet i simbol bratstva i jedinstva. Sad im se sa pijanim martićevcima u ulazu ta simbolika zajedništva može razbiti o glavu. Srećom, dijete im nije kod kuće, kćerku su na vrijeme poslali vani.

Struje nije bilo, nisu pozvonili, zalupali su jako, pomislila je izvaliće vrata.

– Lične karte! – proderao se najkrupniji među njima.

– Nusret! – pročitao je ime i dodao posprdno: – Turčin!

Zafrljacio je ličnu preko ramena u ugao sobe.

– Slavica!? A šta si ti? – pitao je pogledavši u moju legitimaciju.

– Ja sam Srpkinja – rekla sam, pokušavajući ostati pribrana.

– Kakva si ti Srpkinja kad živiš sa balijom? – iskezio mi se u lice.

– Ti nisi Srpkinja! – spremno je dobacio mršavi s ožiljkom na licu. – Ti si izrod!

– Izrode, imaš li pare da iskupiš grijeh?

– Kakav grijeh? Ja sam poštena žena!

– Bila si poštena! Sad si izrod! – nacerio se jedan od njih. – Nas je petorica, oprost grijeha će te koštati petsto maraka!

– Daj pare! – proderao se onaj bradati grmalj.

– Otkud nam pare?! Nemamo pare!

– Vežite prvo njega! – komandovao je bradonja.

Suprug se nije mogao oduprijeti, oborili su ga na pod i počeli tući. Udarali su ga i rukama i nogama, gdje stignu. Jaukao je bespomoćno, dok sam ja histerično vrištala i vikala upomoć. Jedan od njih me iz sve snage žestoko ošamario. Pala sam kraj muža. Njemu su vezivali noge i ruke. Krv mu je curila iz nosa i rasječene usne.

– Kučko! – derao se suvonjavi i vukući me za kosu podigao s poda.

Vrištala sam od bola, bespomoćnosti i očaja.

– Skidaj se! Sad će tvoj balija gledati kako Krajišnici jebu!

– Nemojte, molim vas! – preklinjala sam. – Imajte srca!

– Ćut', kučko! Da te posve ne ućutkam!

Dvojica su me zgrabili za ruke i ramena i prisilili da legnem. Supruga su pridigli i prislonili uza zid, da gleda. Plakao je. Plakala sam i ja od bola, srama i uvrede kakvu nikad nisam doživjela u životu.

Stidjela sam se poslije svoga tijela, kao da je ono krivo za smrad njihove prljavštine i njihovog znoja. Nisam smogla hrabrosti i snage, nisam prijavila silovanje u MUP-u. Ispitivali bi me kao da sam ja kriva, a na kraju ne bi poduzeli ništa. Bojala sam se počeće pominjati moje ime, saznaće se u gradu, okretaće se za mnom, šaptati iza mojih leđa i upirati prstom u mene. Danima nisam izlazila iz stana. Dovukli smo tešku komodu u hodnik i prislonili na vrata. Strahovala sam, vratiće se ponovo. Bila sam u šoku, obamrla i dezorijentisana. Nisam znala šta treba da uradim. Ako ostanem trudna, ubiću se! – mislila sam. Dugo vremena mi je trebalo da se oslobodim paničnog straha, da koliko-toliko ublažim traumu, koja neće nestati dok sam živa.

Toga dana čitav moj život okrenuo mi se naglavce.

---

* U Bosni i Hercegovini tokom rata od 1992. do 1995. prema procjenama Ujedinjenih nacija seksualnom zlostavljanju i silovanju bilo je izloženo između 20 i 50 hiljada ljudi – žena, muškaraca i djece. Unatoč neopisivoj strahoti kroz koju su prošli, u strahu od žigosanja i "sramote" žrtve rijetko prijavljuju silovanje. Prema dostupnim podacima raznih udruženja i nadležnih državnih institucija, registrirano je tek pet-šest hiljada slučajeva seksualnog nasilja.

Žrtve silovanja bile su najčešće žene – pripadnice sva tri naroda, ali srazmjerno najveći broj, većinu registriranih ratnih zločina počinile su snage bosanskih Srba i srpske paravojne jedinice, koje su koristile silovanje kao sredstvo terora i etničkog čišćenja. Etničko silovanje je, kroz primjer BiH, dobilo atribut najgoreg oblika ljudske izopačenosti.

Međunarodni sud za ratne zločine u Hagu po prvi put u međunarodnoj pravnoj praksi seksualno zlostavljanje žena, muškaraca i djece – dječaka i djevojčica, okarakterizirao je i označio kao ratni zločin. Pred Haškim tribunalom za ovaj delikt nasilja osuđeno je više od 30 ratnih zločinaca. Pred Sudom Bosne i Hercegovine za silovanje maloljetnice u Doboju osuđeni su Predrag Kujundžić i Slobodan Karagić.

Nažalost, najveći broj nasilnika izbjegao je kaznu i mirno žive na mjestu svog zločina. Sa bogatstvom koje su stekli u ratu i u poslijeratnoj tranziciji danas su "poslovni ljudi".

Golf

Grapska

Kad su tenkovima i topovima opkolili selo, zvali su se Jugoslovenska narodna armija. Onog dana kad su zapucali na Grapsku, promijenili su ime u – Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Za Ramizin tragični udes ta maskirna dekoracija imena nije imala presudni uticaj. Toga dana Ramiza D. je bila na pogrešnom mjestu!

U rodnu Grapsku dovela ju je krajem aprila njezina briga za troje djece, ali tamne sile, one koje čovjek ne vidi i na koje ne može utjecati, bile su jače od njene ljubavi. Mislila je, kod njenih roditelja biće im sigurnije. U Bukovačkim Čivčijama, tamo gdje je udata, gdje ima kuću i gdje je rodila sina i dvije kćerke, svakodnevno su dolazili vojnici. Linija fronta je stigla do susjednog Johovca, možda će, mislila je, za djecu biti bolje ako se zajedno sklone kod babe i nane.

Pješice su došli do Bosne te dozvali skeledžiju da ih preveze na drugu obalu.

– Drago dijete – rekli su roditelji – i ovdje ništa ne valja! Okruženi smo sa svih strana, ali, kako bude nama, biće i vama! Kruha će se za unuke uvijek naći!

Dan za danom bivao je sve neizvjesniji i gori, a onda su saznali

da je potopljena skela. Više nisu mogli natrag! Strah se širio poput požara, nezaustavno i sve više.

– Uzmite samo najosnovnije stvari – dojavio im je neko iz komšiluka – siđite do ceste! Evakuisaće sve žene i djecu u Lukavicu.

Zbjeg je zaustavljen u Bušletiću. Vojska nije dozvolila prolaz, morali su se vratiti natrag. Narednog dana Grapčani su uzvratili blokadom puta u svome mjestu. Bio je to početak kraja!

Dan kasnije Grapsku su zasule granate.

Šćućurili su se u podrumu, a napolju je gorjelo nebo. Plotuni su pogađali i rušili jednu po jednu kuću. Četiri puna sata tresli su se od straha i granata, a onda je paljba počela jenjavati. Odjednom je sve utihnulo. Nestvarnu tišinu prekinuo je komšija Meho, utrčavši u podrum:

– Evo ih, ulaze u selo! Bježʼte! Bježʼte niz Rijeku!

Stari roditelji su zaplakali.

– Idite, djeco! Neka vas dragi Alah čuva! Mi ne meremo bježatʼ!

Njih četvoro, majka sa troje djece, istrčali su iz podruma i sjurili se u korito rječice. Ona je u naručju nosila najmlađe, bebu od 13 mjeseci, dok su pored nje u paničnom strahu trčali 15-godišnja kćerka Edisa i sin Denis. On je prije pet dana imao neproslavljeni rođendan, zakoračio je u jedanaestu. Mali nasip i izdubljeno korito potoka sakrili su ih od pogleda napadača. Trčali su kao bez duše, koliko ih noge nose. Nisu uspjeli odmaći daleko. Otkrili su ih i počeli pucati. Prvo je pala najstarija.

– Mamaaa! – jeknula je bolno.

Zastala je, sagnula se da pridrži ranjeno dijete. Krajičkom oka vidjela je vojnike na mostu i plamičke iz njihovih pušaka.

– Neee! – jauknula je iz sveg glasa, punim plućima, kao da njeno grlo može zaustaviti metke.

Pogođen u leđa Denis je pao nepomično kraj sestre.

* Jedanaestogodišnji Denis Delić je jedan od 34 civilne žrtve stradale u napadu na Grapsku, 10. maja 1992. Grapska je jedino bošnjačko naselje na starom putu Doboj–Modriča. Okruženo je sa četiri srpska sela: Kostajnicom, Pranjkovcima, Tovirom i Bušletićem. Komšijski odnosi su bili dobri sve do rasplamsavanja nacionalizma i početka rata devedeset druge. Prema navodima iz knjige "Kazivanje o Grapskoj" Faruka Hadžića i Muhameda Buljubašića, gledajući kako se komšije naoružavaju iz magacina JNA, Grapčani su "u strahu za svoj opstanak i svoje živote počeli kupovati lično naoružanje i pripremati se za odbranu". Početkom maja putem Radio Doboja upućen im je javni poziv za pregovore o predaji naoružanja. Pregovori su vođeni u tri navrata i, nažalost, nisu urodili plodom. Od njih je ultimativno zahtijevana bezuslovna predaja oružja, bez čvrstih garancija za njihovu bezbjednost. U takvim okolnostima donijeli su odluku da evakuišu kompletno stanovništvo prema Lukavici. Međutim, u Bušletiću im vojska Republike Srpske nije dozvolila prolaz. Kad se zbjeg ponovo vratio, odmah je, kao odgovor na blokadu puta u Bušletiću blokiran i prolaz kroz Grapsku. Saobraćaj ka Doboju, te Bušletiću, Osječanima i Kožuhama bio je obustavljen. Bio je to početak kraja i neposredan povod srpskim snagama za napad, koji je počeo 10. maja 1992. artiljerijskom pripremom sa sedam različitih položaja. Toga dana naredbom Generalštaba iz Beograda jedinice JNA na području BiH preimenovane su u Vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Za četiri sata neselektivnog granatiranja na Grapsku je palo preko 3.000 projektila raznih vrsta i kalibara. Oko 16 sati toga dana oklopno-mehanizovana jedinica bivše JNA, potpomognuta pješadijom prodrla je iz pravca Kostajnice i probila odbrambene linije mještana koji su branili svoje selo, naoružani samo pješadijskim i ličnim naoružanjem. Pod okriljem noći 70-ak tih naoružanih uspjeli su se probiti iz okruženja i izvući prema Lukavici, Johovcu i Kotorskom.

Grapčani, oni koji nisu imali oružje, te večeri su se predali i srpska vojska ih je sprovela u Kostajnicu. Narednog dana razdvojili su 400 muškaraca i zatvorili ih u logor u Barama, a 35–40 njih u zatvor "Spreča" u Doboju. Žene i djecu su otjerali u pravcu Svjetliče. Narednog dana još 450 žena i starih osoba deportovano je prema Klokotnici.

U to vrijeme Radio Doboj, najavljujući granatiranje Grapske i prateći osvajanje i zauzimanje mjesta pod komandom majora Milovana Stankovića, objavljivao je propagandne reportaže o otkrivenim bunkerima i rovovima, pronađenim napravama za mučenje, kadi sa sonom kiselinom, i sl., što je sve, navodno, bilo namijenjeno Srbima i jedino je "pravovremena akcija srpske vojske spriječila planirani zločin zavedenih Alijinih bojovnika".

"Trijaža" uhapšenih Grapčana koji su bili zatvoreni u vojnom skladištu u Barama trajala je desetak dana. Izdvojeni su malodobni, stari i nemoćni, a 226 zatvorenika prebačeno je u Staru Gradišku. Ti će logoraši tokom cijelog rata proći kroz sve strahote neprekidnog maltretiranja, izgladnjivanja i premlaćivanja s optužbom da su u Grapskoj, između ostalog, "silovali srpsku djecu". Potom su bili premješteni u Manjaču, pa u Batković i na koncu u logor Kula kod Sarajeva, gdje im je bilo naređeno da kopaju rovove na prvim borbenim linijama i gdje ih je puno izginulo. Od zatočenih u dobojskom zatvoru "Spreča", desetoro je izvedeno iz ćelije 24. maja 1992. otkada im se gubi svaki trag.

"Poslije napada na Grapsku i njene okupacije nađeno je trideset četvoro mrtvih. Prema kazivanjima onih koji su ih pokopavali, među ubijenim je bilo žena i djece. Neki su izginuli od granata u toku bombardovanja artiljerijom, a neki su poginuli u toku borbenih dejstava."

Četrdesetak mještana koji nisu htjeli, ili zbog starosti i bolesti nisu mogli pobjeći, bili su jedini preostali stanovnici porušenog mjesta. Njih su zatvorili i primorali da kao radni vod sahranjuju mrtve, prikupljaju stoku, utovaruju namještaj i kućanske aparate i druga dobra pljačkana po selu. Neki od njih uspjeli su, ipak, pobjeći, da bi mjesec kasnije preostalih 25 bili mučki pobijeni rafalnom paljbom u centru sela.

"Dana 13. juna 1992. u ranim jutarnjim satima oni su, u strahu od pucnjave koja je dopirala do sela, izbezumljeni došli do parkinga gostionice "Grapska" na putnoj komunikaciji prema Modriči. Nakon polusatne pucnjave ispred gostionice se pojavio zloglasni Nikola Jorgić, zvani Jorga, s još jednim naoružanim licem. Mirsad Hadžić, koji je sve promatrao s prozora susjedne kuće, u svom svjedočenju navodi: "Džip je stao ispred gostionice gdje je Nikola Jorgić zajedno sa svojim pratiocem izašao iz auta da bi nakon toga iz automatskog oružja neprekidnom vatrom počeli pucati prema grupi ljudi okupljenih ispred gostionice.

Tom prilikom ubili su 25 lica među kojima je bilo osam žena, jedno dijete, troje mentalno retardiranih, pet teških invalidnih lica od kojih je dvoje bilo nepokretnih. Ubijen je učitelj Ibrahim Hurtić, poznatiji kao Brajko, njegova supruga Ferzeta i njihov maloljetni sin Admir, zatim Adem Muratović, invalid bez nogu, i njegova supruga Mevla, te Alema Alić, nepokretna starica, i ostale stare i iznemogle osobe." Nakon masovnog zločina koji je počinio Nikola Jorgić sa svojim pomagačem svjedoku Mirsadu Hadžiću i dvojici drugih zatvorenika bilo je naređeno da leševe ubijenih stanovnika Grapske nose do rake iskopane na livadi pokraj potoka." (Navod iz naučne studije Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.)

Tragovi ovog zločina kasnije su uklonjeni i, pretpostavlja se, iz primarne grobnice bačeni u rijeku Bosnu. Tijela nastradalih do danas nisu pronađena.

Nakon završetka rata Grapčani koji su bili izbjegli u okolna bošnjačka sela odlučili su se vratiti na svoja ognjišta. Njihov povratak dugo je bio opstruiran od njihovih komšija Srba, ali pod danonoćnom stražom sforovih jedinica ipak je ostvaren sedam godina nakon njihovog progonstva, krajem 1999. Zatekli su u svom mjestu stravičnu i sablasnu pustoš. Sve kuće su bile minirane i porušene, sva materijalna dobra odnesena i opljačkana. Nestali su i elektrostubovi, izvađene su čak i kanalizacione cijevi! Proces obnove je bio dug i mukotrpan, ali u ovo mjesto život se opet vratio.

Pred rat Grapska je imala 2297 žitelja, a prema rezultatima posljednjeg popisa 1415 stanovnika, što je u odnosu na strahote kroz koje su Grapčani prošli izuzetno ohrabrujući i optimističan broj. Možda nikad više neće biti kao nekad, no ljudska istrajnost ne gubi nadu. Od 850 uništenih, do danas je obnovljeno 600 kuća.

Grapska je u Bosni i Hercegovini postala simbol obnove i povratka ljudi na svoja ognjišta. Život ide dalje.

Inicijali

Samir Kadrić je volio "Indekse". Obožavao je gitaristu Slobodana Bodu Kovačevića. I sam se bavio muzikom, pomalo gitarom a više sakupljanjem ploča, iznajmljivanjem razglasa i baratanjem oko miksete i zvučnih kutija. Stanovao je u "vojnoj" zgradi, onoj u blizini Doma JNA, u kojoj su svi stanari po nekom osnovu bili vezani za vojsku. Njegov otac je radio u kasarni, "građansko lice na službi u JNA". Samir je naslijedio očev stan, gdje je, zamišljajući se u svijetu muzike, živio sa suprugom Verom. Tu je 1992. dočekao početak rata.

Milenko G. je sebe zamišljao u svijetu novinarstva, radija i televizije, ali je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu zapeo već u prvoj godini. Izgubio je još jednu u uzaludnom pokušaju da se dohvati mikrofona. Tek će kasnije na željeznici, školovanjem uz rad, steći diplomu više škole u Rijeci koja je "proizvodila" zanimanje referenta odbrane i zaštite. Svako preduzeće, svaka ustanova, mala ili velika, imala je u ono doba svog referenta za ONO – opštenarodnu odbranu i čuvanje otadžbine. Milenko nije bio, kao stotine drugih, obični referent. On je pisao Generalštabu i tražio dozvolu da svoj patriotizam potvrdi hodajući pješice, od karaule do karaule, granicom Jugoslavije. U tri mjeseca opkoračio

je Albaniju, Makedoniju i pola Bugarske. Nije mogao dalje, nije imao više vremena – zemlja se raspala, a Milenko je među prvima obukao šarenu, ratnu uniformu srpske vojske. Preobraženje se desilo preko noći, ili se to neupućenom samo tako činilo. Portparol Kriznog štaba SDS-a nije mogao biti svako. Držao je devedeset druge zapaljive govore na grobovima poginulih vojnika:

– Srpska zemljo! Mila majko! Ne plači! Junačkom smrću tvog sina heroja (dodao bi nesretnikovo ime) gradimo našu budućnost! – plamtio je u govorničkom zanosu nad iskopanom rakom, dok su u crnini, povijeni bolom i tugom, roditelji jecali u suzama. U SDS-u su shvatili da bi takvom oratorskom talentu najbolje odgovaralo mjesto direktora ili glavnog urednika radio-stanice, a on je prihvatio i tu i sve druge uloge, sve u jednom i odjednom. Tako se Milenko dohvatio mikrofona. Za najozbiljnije situacije sjedao je u milicijska kola sa zvučnicima na krovu. Kružio je gradom i punim plućima iz sveg glasa vikao u megafon:

– Predajte oružje! Svi građani koji ne predaju oružje snosiće sve posljedice!

Građani koji su narednog dana ponovo vidjeli policijski auto sa zvučnikom na krovu kunu se da su čuli i opet prepoznali njegov glas:

– Oslobodili smo našu svetu srpsku zemlju! Ovo je naša najveća pobjeda od Kosovske bitke! Kucnuo je veliki čas povratka poturica svojoj iskonskoj pravoslavnoj vjeri. Pokrštavanje nesrpskog stanovništva počinje sutra ujutro. Svi Muslimani treba da budu u osam sati ispred pravoslavne crkve. Ponavljam: pokrštavanje počinje sutra ujutro...

Samir je drhtao iza zavjese. Bio je ateista, vjera ga se nije puno doticala. Bratstvo i jedinstvo iz očevog garnizona prelilo se u svakodnevni život njegove porodice. Uostalom, bio je oženjen Srpkinjom.

– Šta da radimo, Samire? – pitala ga ona, potresena i zabrinuta.

– Ono što se mora! Za spas nas oboje!

Pala je noć. Nije mogao zaspati, prevrtao se po krevetu, napokon je jedva sklopio oči. Umor ga je prevario, ali noćna mora nije! Usnio je san svoje zbilje: stoji u dugačkom redu ispred crkve. Jedan vojnik u šarenoj uniformi, došao je odnekud sa strane, nije ga poznavao, bio mu je kum.

– Kako ćeš se od sad zvati? – pitao ga grubo.

– Slobodan Kovačević! – odgovorio je.

Dali su mu bijeli peškir oko vrata. Stajao je pred popom Draganom izgubljen i posve zbunjen.

– Po našim pravoslavnim običajima – objasnio je sveštenik – u novu veru ulaziš dobrovoljno, bez prisile! Unosiš u nju čistu dušu i novo ime!

Triput ga je polio osveštanom vodom:

– Krštava se rab Božji Slobodan Kovačević, u ime Oca i Sina i Svetoga duha, Amin.

Sa svetim uljem, čineći znak krsta na njegovom čelu, završio je njegovo miropomazanje.

Probudio se znojan, u grču koji nije popuštao. Pratio ga je duž ulica na putu ka pravoslavnoj crkvi. U crkvenoj porti već je bilo nekoliko kao i on izgubljenih ljudi. Broj im je rastao dok su čekali pred zatvorenim vratima. U neko doba odnekud se stvorila srpska policija!

– Mr'š kući! – proderali su se na nesretnike.

Vraćajući se u grad, nadošla mu je odjednom pjesma "Modra rijeka", ona koju je najviše volio. Utisak je bio snažan, kao da je uistinu čuo nenadmašni glas Davorina Popovića na prvom autorskom, studijskom albumu "Indeksa", u njihovoj najdužoj, najkompleksnijoj i najpotresnijoj pjesmi.

Nitko ne zna gdje je ona,
Malo znamo, al' je znano
Iza gore, iza dola,
Iza sedam, iza osam,
I još dalje, i još gore,
Preko gorkih, preko mornih,
Preko gloga, preko drače,
Preko žege, preko stege

Mislio je da će nakon ove farse i neuspjelog pokrštavanja biti oslobođen tereta i straha. Ali, tjeskoba nije popuštala. Činilo mu se da tek sada, idući od crkve ka gradu, ispod stoljetnih platana kod Bolničkog prolaza počinje osjećati metaforu i duboku dubinu Maka Dizdara, onog od čije se vjere bio spreman oprostiti.

Preko slutnje, preko sumnje,
Iza devet, iza deset,
Tamo dolje ispod zemlje
I onamo ispod neba,
I još dublje, i još jače
Iza šutnje, iza tmače
Gdje pijetlovi ne pjevaju,
Gdje se ne zna za glas roga,
I još huđe i još luđe
Iza uma, iza boga
Iza uma, iza boga... Jedino je na ovom stihu, na ovoj sinkopi, uz žestoku ritam sekciju, pjevač povisio glas za oktavu. Dramatični uvod u poentiranje pjesme.

Ima jedna modra rijeka,
Široka je, duboka je,
Sto godina široka je,
Tisuć ljeta duboka jest

O duljini i ne sanjaj,
Tma i tmuša neprebolna,
Ima jedna modra rijeka,
Ima jedna modra rijeka –
Valja nama preko rijeke.

Na ulazu u zgradu susreo je komšinicu Ajšu sa trećeg sprata.

– Samire, jesi l' čuo za pokrštavanje?

– Jesam – prekratio je svoju muku i objašnjavanje. – Od danas se zovem Slobodan Kovačević!

Ajšu život nije mazio, bila je visprena i snalažljiva žena. Na sve životne nedaće pokušavala je gledati s vedrije strane:

– Ćut', ba, Samire dragi! Nek je glava na ramenu! Barem su ti ostali inicijali!

"Pokrštavanje" je narednog dana s najvišeg vrha s Pala oštro osuđeno, a nakon toga događaj je vrlo brzo prikriven ćutanjem, kao da se nije desio. Zapravo, objavili su na lokalnom radiju vijest (u koju niko nije povjerovao) kako su neodgovorna lica, za kojima se navodno traga, ukrala policijski auto i samovoljno pozvala muslimansko stanovništvo na prisilnu promjenu vjere. Kako bilo da bilo, glasnogovornik Milenko je bio nezaustavan, produžio je s nacionalnom retorikom i nacionalističkim govorima, a Samira su sa novim "nekrštenim" imenom Slobodana Kovačevića prisilno obukli u srpsku uniformu i gurnuli u rat u Posavini. Ostao je živ, bez ožiljaka na tijelu, ali s ranama u duši.

Sloboda, ona o kojoj je pjevao jedan drugi pjesnik, nije umjela da pjeva. Žena ga je, još dok je bio na ratištu, napustila i pobjegla sa drugim. I on je kasnije, kad mu se ukazala prilika, pobjegao – i od sebe i od rodnoga grada.

Proteklo je mnogo godina od tada. Život je donio nove brige, a pjesma, ponekad kad je čuje, dobila je drugo značenje. Lirika, tako mu se čini, ne zvuči kao onda. Osjeća u nutrini i svojoj dubini – nije došao do druge obale modre rijeke. Nije se više ženio. Djece nema, ali vratio se k sebi. Promijenio je ime.

Opet se zove Samir Kadrić.

U predratnom Sarajevu tri su čovjeka nosila isto ime i prezime i svaki od njih je na svoj način dao obilježje gradu, o čemu su sjetno i nadahnuto pisali Dario Džamonja i Abdulah Sidran. Prvi Slobodan Kovačević, sin čuvenog doktora Blagoja Kovačevića po kome je hirurška klinika u Bolnici Koševo dobila ime, bio je bezazlena autistična osoba sa Višnjika, koja nije poznavala ljude u dušu, već u porodično stablo. Znao je genealogiju gotovo svih Sarajlija s kojima je u njegovom suženom svijetu dolazio u kontakt. Drugi Slobodan Kovačević je studirao slikarstvo i bavio se muzikom. Svirao je u grupi Pro Arte i dijelio isto vrijeme i generacijski kôd sa trećim Slobodanom Kovačevićem. Da bi se na pločama razlikovali i prepoznavali kao autori muzičkih djela, dodavali su svom potpisu inicijal očevog imena: Slobodan M. Kovačević i Slobodan A. Kovačević. Pro Artin Slobodan je sredinom sedamdesetih preselio u Split gdje je formirao grupu "More", koja je sa istoimenom pjesmom proslavila solisticu Meri Cetinić.

Frontmen "Indeksa" i jedan od najuspješnijih pop-rock kompozitora Jugoslavije, Slobodan A. Kovačević, rat je proveo kao izbjeglica u Pragu. Vratio se natrag odmah nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. Umro je 22. marta 2004. u Sarajevu, u svojoj 58. godini. Bio je oženjen Edinom Filipović s kojom ima kćerku Hanu. U njegovoj biografskoj noti se navodi da je diplomirao arhitekturu, te da se pored muzike uspješno bavio i slikarstvom. Akvareli su mu bili na zavidnoj umjetničkoj visini.

Birajući ime svog idola za prelazak u drugu vjeru, Samir K. nije slutio i nije znao da je čuveni gitarista po ocu – Musliman! Slobodan Bodo Kovačević, od oca Adema i majke Blaženke, rođen u prvoj godini nakon Drugog svjetskog rata, potvrdio je pravilo ondašnje širokogrude, multietničke Bosne kako ljude treba cijeniti po njima samima i njihovom djelu, a ne po imenu, vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti. Tako je apsurd "pokrštavanja" jednog Muslimana koji uzima "srpsko ime" jednog drugog Muslimana nehotice zaokružio i u potpunosti dimenzionirao ovu priču u groteskну sliku vremena obilježenog nacionalističkim ludilom.

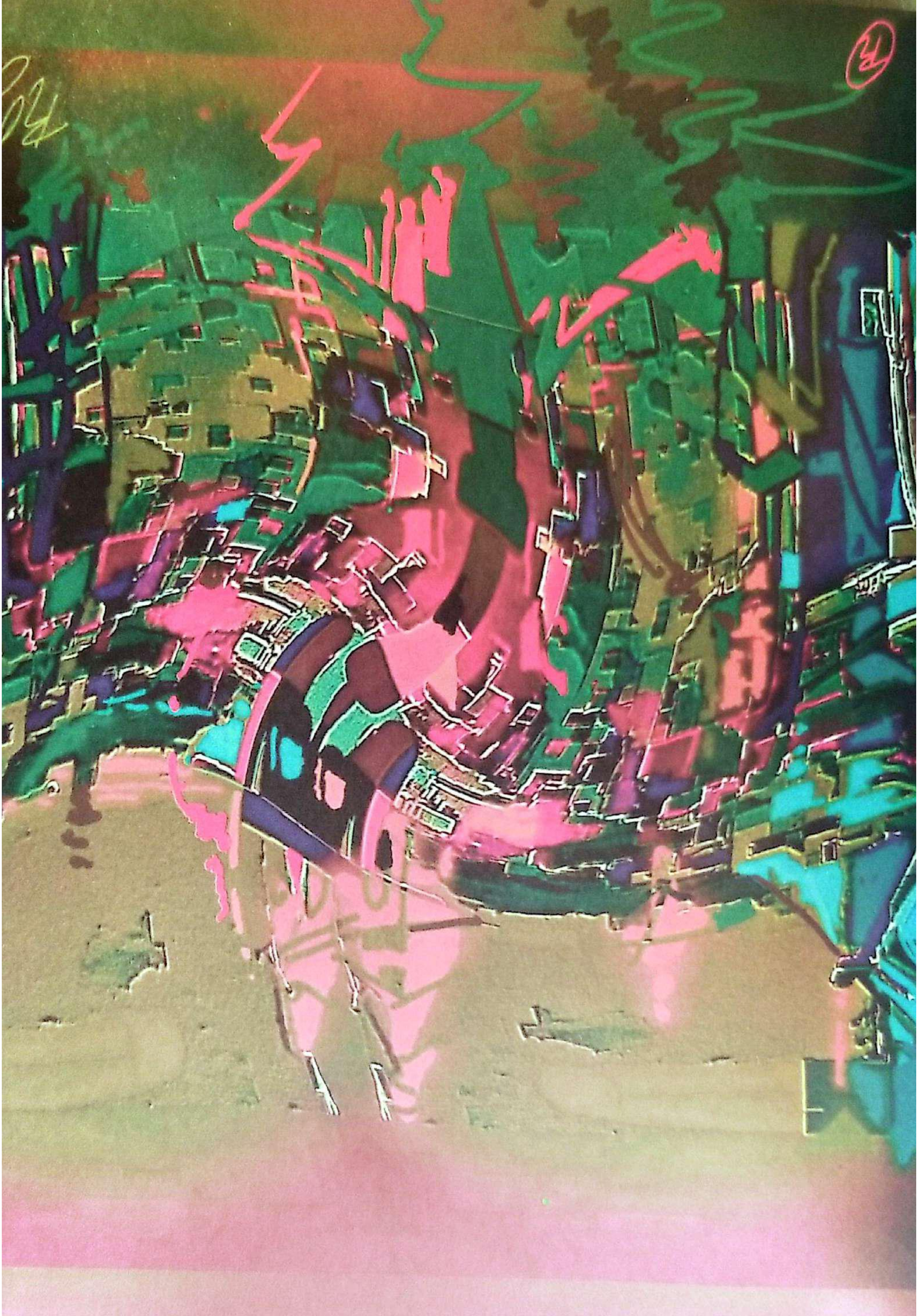

Mirno spavaj, zlato moje.
I cuke sad spavaju

Stipo Kopčić je dobio poziv za "razmjenu" u ljeto devedeset druge. Posljednju noć u svojoj kući na Usori proveo je u košmaru kakav samo može izazvati radost što odlazi iz pakla okupiranoga grada, ali i očaj što mora napustiti svoj dom u koga je uložio čitav život, sve kredite i radničke plaće zarađene u

"Montaži". Tamo gdje odlaze nemaju nikoga svoga. Ko zna šta ga čeka, ako ih uopšte puste preko granice? Nije mogao oka sklopiti, jedva je dočekao zoru. Dvije davno pripremljene putne torbe čekale su u hodniku. Iza njega i supruge mu Ljubice brava je škljocnula kao da ne zatvara kuću, već njega samog, izvana, na stubištu koje vodi na doživotnu robiju nesuđenog prognanika.

Šargo ih je pratio u stopu. O njemu je mislio noćas! Zašto pas ne može u razmjenu? Kome da ga ostavi kad sve komšije odlaze?

– Ljubice, pusti psa! – rekao je otvarajući kapiju dvorišta.

Nije se okrenuo za kućom, stid ga je bilo susreta sa psećim očima. Koracima teškim kao olovo odlazili su niz prugu, u nepovrat. Zapravo, pruge otkako je ukinuta uskotračna željeznica Usora–Teslić već odavno nije bilo. Krnji ostaci nekadašnjeg pružnog nasipa još su trajali jedino u imenu i u sjećanju, a vodili su ka gradu koga će danas vidjeti posljednji put.

– Prati li nas?

– Prati!

Jedna čemerna suza izdajnički je zaiskrila u oku. "Neću zaplakati, zbog Ljubice", bio je rekao sebi. "Želim je poštediti moje muke, dosta joj je njena prije ovog dalekog puta." Rukavom je krišom obrisao obraz.

– Ide li za nama?

– Ide!

Na mostiću preko Liješnja, kod signala, spustili su torbe i okrenuli se oboje. Pas je također stao. Izbjegavao je direktan pogled ka svojim hraniteljima, gledao je u stranu. Nije ih pratio ranije, nikud i nikad, ali jutros je pseće čulo predosjetilo nešto tajnovito, tegobno i veliko u neizgovorenim riječima, u tišini, u onim torbama, u zaključavanju kućnih vrata. Nasuli su mu zdjelu do vrha, i još jednu tek izvađenu, novu šerpu iz kuhinje, da ima dovoljno hrane za tri dana. Pustili su ga s lanca. Shvatio je! One putne torbe, cijuk dvorišne kapije i kad ljudi šute, u ljudskom rječniku znače odlazak i rastanak. Jelo nije pipnuo.

– Šargo, idi kući! – muklo je procijedio Stipo.

Pas ga je pogledao. Bila je to čudno izgovorena naredba. Gospodaru se grlo stislo, htio je reći: Idi, čuvaj kuću! A onda je komanda postala besmislena: kome da je čuva?

Nekad je znao kad Šargo pobjegne u skitnju, kad ga pronađe negdje na Usori, dreknuti iz svega glasa: "Marš kući!" Pas bi poslušao i trkom ispred njega nepogrešivo pronašao svoje dvorište. Sad, kad odlaze, kad ga moraju ostaviti ovako na nemilost, da se sam snađe, "marš kući!" izgledalo mu je apsurdno i nelogično, preteško i bolno.

– Šargo, molim te, idi kući – prošaptala je Ljubica i briznula u plač.

Nisu se više zaustavljali. Znali su da stotinjak metara iza njih dahće njihov kosmati čuvar.

Autobusi su stajali ispred Srednjoškolskog centra. Njih dvoje su morali prvo svratiti u zgradu SUP-a, jer su im rekli da moraju predati ključeve kuće i potpisati izjavu da odlaze dobrovoljno i da svoju nepokretnu imovinu ostavljaju na raspolaganje Srpskoj opštini. U protivnom, neće moći u razmjenu!

Masa svijeta se tiskala dok su nadležni iz Crvenog krsta čitali spiskove i razdvajali familije i dojučerašnje susjede. Hučalo mu je u glavi kao da ga samo nebo pritišće.

Pas je osjećao nervozu ljudske gomile, stajao je po strani i na vrućini dahtao od žeđi, tražeći razumijevanje neobičnog prizora i utjehu svoga gospodara.

– Šargo, idi kući! –pogledao ga je Stipo posljednji put, ulazeći u autobus, zaplakavši naglas, ne krijući muške, najkrupnije i najgorče suze svoga života.

Vrata su se zatvorila.

Pas se stresao na zvuk motora. Potrčao je za autobusom, prvo neodlučno, a potom brže, i još brže, psećim trkom za nedostižnim putnicima, sve dok "razmjena" nije zamakla iza raskrsnice.

Dotrčao je do gradskog parka i tu zbunjeno stao. Ovo mora biti nekakva velika ljudska greška. Nedokučivi i neshvatljivi nesporazum. Možda će se, ipak, autobus vratiti? Možda će Stipo i Ljubica, čak možda i njihov sin Anto, koji je otišao u razmjenu mjesec ranije, izaći iz autobusa i razdragani što ga vide, pomilovati ga po glavi i ponovo krenuti ka njihovoj kući na Usori.

Osvrtao se oko sebe. Tražio je slike dragih lica, glasove poznatih ljudi.

Ničeg više nije bilo!

Zbunjen i ostavljen drhtao je od straha. Tek ga je glad izvukla iz žbunja. Na vratima restorana, odakle je dopirao miris hrane, pojavila se šarena uniforma:

– Marš, džukelo! – dreknula je cokula udarajući ga u rebra.

Prvu koru kruha pojeo je narednog dana. Jedna žena se sagnula i krišom iz torbe izvadila mu zalogaj. Kasnije su ih hranila djeca. Otkrio je da nije sam, na desetine drugih pasa postali su preko noći beskućnici i lutalice. Svakim danom bilo ih je na ulicama sve više.

Pronašao je sklonište ispod stepeništa jedne zgrade. Djeca iz ulaza dijelila su s njima svoje užine.

Najstariji dječak je bio oduševljen psećom družinom i svojom ulogom vođe:

– Oni su sad naši! Braniće nas od rata!

Najmlađa djeca zadivljeno su gledala u svoje kuštrave zaštitnike.

– Psi su se namnožili! – rekao je na sjednici Kriznog štaba ratni predsjednik grada. – Moramo poduzeti mjere!

Dva dana kasnije, u zoru, naoružani ljudi najurili su čopor pasa na čistinu između zgrada. Otpočela je pucnjava.

– Mama, ubijaju naše pse?! – probuđeno, preplašeno dijete pitalo je majku.

– Ne boj se, sine! To vojska puca, onako. Mirno spavaj, zlato moje. I cuke sad spavaju.

Razmjena ljudi i teritorija, započeta tajnim dogovorima Tuđmana i Miloševica, a kasnije i Izetbegovića i ostalih lidera nacionalnih elita, sprovedena je u krvi i suzama u periodu od 1992. do 1995. Etničko čišćenje i progon ljudi, dojučerašnjih komšija-starosjedilaca, zbog njihovog imena i prezimena, i osvajanje nove teritorije isključivo za svoju naciju, bio je krajnji cilj i najtamnija strana rata. Posljedice takve nacionalističke, fašistoidne politike u podijeljenoj zemlji, onesposobljenoj za normalno funkcioniranje, vidljive su i danas u svakom kutku Bosne i Hercegovine. Rat je raselio više od dva miliona ljudi, preko polovine predratnog domicilnog stanovništva. Od tog broja milion i dvjesta hiljada podnijelo je zahtjev za međunarodnu zaštitu i odselilo se u preko sto zemalja svijeta.

Etničko čišćenje ostavilo je trajnu ranu u životima izbjeglica i iz temelja promijenilo demogafsku strukturu Bosne i Hercegovine, a posebno dobojske regije. Nekadašnji prostor opštine Doboj danas je podijeljen na tri novoosnovane opštine/općine: Doboj, Doboj-Jug, Doboj-Istok; u međuvremenu su i Stanari postali zasebna opština.

Prema popisima stanovništva iz 1991. i 2013. uporedni podaci kazuju kako je rat drastično izmijenio etničku sliku našeg zavičaja. U predratnom popisu dobojska opština je imala 102.540 stanovnika, danas 89.644. Nacionalna struktura opštine brojkama i procentom nekad i sad izgleda ovako:

Bošnjaci: 29.203 (30.7%) – 15.322 (21.4%)
Hrvati: 10.676 (11.2%) – 1. 845 (2.6%)
Srbi: 47.133 (49.5%) – 52.628 (73.7%)
Ostali: 8.201 (8.6%) – 1.646 (2.3%)

Nakon Daytona i uspostavljanja novih granica osvojenih ratom došlo je do "prebacivanja" naselja ili dijelova naselja iz bivših u sadašnje opštine. Promijenjena je i etnička slika dobojskih sela: tri bošnjačka naselja postala su srpska, tri hrvatska sela sada su srpska, a jedno srpsko selo nema više žitelja, postalo je nenaseljeno.

Grad Doboj 1991. imao je 27.498 stanovnika, dok ih je u popisu 2013. imao manje, 25.132. Po nacionalnoj strukturi statistika nekad i sad izgleda ovako:

Bošnjaci: 11.154 (40.6%) – 3.797 (15.1%)
Hrvati: 2.714 (9.9%) – 704 (2.8%)
Srbi: 8.011 (29.1%) – 19.586 (77.9%)
Ostali: 5.619 (20.4%) – 1.045 (4.2%)

Statistika se nije bavila gubicima života, djelimičnih ili trajnih invaliditeta, pojedinačnom i kolektivnom tragedijom ljudi – građana. Ta je kategorija ugurana u nacionalne torove i za njih sad plaču materijalnim dobrima obogaćeni vjerski poglavari i nacionalne vođe, na njihovoj žrtvi pripremaju teren za nove ratove.

Ljudi – ovce su imali kakvu-takvu mogućnost izbora, barem nakon rata, dok su kućni ljubimci, kojima je posvećena ova priča, postali kolateralna šteta bešćutnih.

Ratnici na Internetu

Rat je bio bolji!

Počeo je pisati sa sjetom na ratne dane, ogorčen ovakvim mirom u kome su oni što nisu omirisali ratni front stekli milione, a oni, borci, jedva sastavljaju kraj s krajem. Max Wolf, tako se sam prozvao, duboko je udahnuo i sa dva prsta počeo tražiti slova na tastaturi. U njemu nije bilo mržnje, ni osvete, samo tjeskobna praznina bez dna u koju se počela slivati njegova tuga. "Još dok sam pri ovoj pameti", pomislio je, "napisaću sve onako kako je bilo. Ne stidim se ničega, bio je rat, bio sam pošten prije rata, čestit i u ratu, nisam bježao s linije, neću ni sad bježati od istine!"

Hladnoća noći se uvukla u sobu, stresao se i ustao da zatvori prozor. Zapalio je cigaretu, povukao dim i pogledao ponovo na otvorenu internetsku stranicu: Forum ratnika. Pišu anonimni Hrvati, Bošnjaci i Srbi, i oni koji se osjećaju drugačije. Na Forumu se prozvao Max Wolf, godilo mu stranjsko ime, iako bi bez straha mogao potpisati i svoje. Od imena možeš, ali od istine se ne može pobjeći!

– Nisam internet-ratnik, ja sam ratnik na Internetu! - promrmljao je sebi u bradu, nastavivši pisati ispod masnim slovima otipkanog naslova:

Broj zapisa 94731, autor: Max Wolf Usora – Napad na Doboj

Prvi put u životu pišem i ispričavam se na nestručnosti korištenja laptopa. Ja sam stara garda i volim više direkt u oči. Mada sam u ranim 40-im godinama, učesnik sam napada na Doboj 12. 7. 1992. godine. On je poznat i kao napad na Putnikovo brdo, Makljenovac, a kod VRS i krvavi Petrovdan. Bio sam pripadnik 2. bojne 110. brigade HVO Usora koja je bila najjača postrojba unutar navedene jedinice, tzv. 2. bojna neprobojna, koja nikada nije izgubila pedalj zemlje. Bila je sastavljena od hrvatskih sela općine Doboj: Makljenovac, Ularice i Alibegovci. Zadatak 2. bojne je tada bio (veći dio bojne) osvajanje Putnikova brda, tj. lijeva strana Visoke glavice, Razbenjak, Porin, što je i ostvareno. Zarobljena su dva tenka T-34. Čekala se desna strana odakle je napadala 203. dobojska brigada Armije BiH. Drugi dio bojne gdje sam bio ja napada na Makljenovac i izlazi na zadanu crtu, uz jake borbe u rejonu Zubci, i tu zarobljava PAT 20/3.

Ovo je samo ugrubo, bila je to žestoka borba, sigurno najjača u cijelom ratu na tom području. Prema podacima kojima raspolažem, gubici VRS su bili 80 mrtvih, HVO šest, Armija BiH 24 mrtva. Pisaću dalje do u detalje kako se sve odvijalo, a ako koga bude interesiralo od ovog gdje sam ja bio do drugog dijela bojne gdje je bio moj brat, znači iz prve ruke. Ima toga za roman.

Drugi put ću pisati o obaranju helikoptera i osvajanje kote Šumareva kuća i zarobljavanja T-55. Kažem neskromno za roman, ali vjerujte mi da smo ratovali četiri godine, od toga jednu u totalnom okruženju 1993/94, a ostale u poluokruženju. Pozdrav!

Max Wolf je prestao pisati. Dok pažljivo čita svoje napisane rečenice, na Internet Forumu, odmah ispod njegovog teksta, gotovo simultano stiže nova poruka. U podnaslovu piše:

Broj zapisa 98183, autor: Tešnjak OG7JUG

"Tešanj i Usora su opstali zahvaljujući saradnji Hrvata i Muslimana. Hvala usorskim Hrvatima za Putnikovo brdo i još dvije akcije koje su uradili zajedno s Armijom FBiH. Nakon toga smo slabo imali zajedničkih akcija jer je politika umiješala prste.

Kakav je Tešanj bio kraj dovoljno je reći da u ratu Armija FBiH nije srušila ni jednu crkvu, ni pravoslavnu ni katoličku. Srbi su nas gađali odakle su stigli. Lično bih volio da je rat potrajao još dvije godine pa ko pobijedi, a ovako su nas ostavili u gorem ratu. Tešanj i ovaj kraj nije pao zahvaljujući srcima i hrabrosti svih sa ovog dijela Bosne i Hercegovine. Naša želja nikad nije bila okupacija Doboja i Teslića, pa to nismo ni pokušali. Cijelo vrijeme su iz Generalštaba (Sarajeva) odavde odvodili vojsku na druga ratišta (Bihać, Sanski Most, Vozuća, Sarajevo, Ključ i ostala ratišta), a dijelovi HVO, 'Sokolovi' i slične formacije na Glamoč i druga ratišta, a sve u cilju da se ne krene u akciju 'Doboj–Tuzla'. Postrojbe HVO u Novom Šeheru su 1995. godine dovukle artiljeriju koja je trebala biti iskorištena za napad na Teslić i Doboj. Vjerovatno bi 7000 vojnika i uspjelo u namjeri oslobođanja Doboja i Teslića od ratnih Srba-vojnika (ne civila). Ali, na red dolazi mirovni plan iz '92. godine, jer Zapad nije želio Bosnu i Hercegovinu sa muslimanskim narodom u većini.

Hvala Hrvatima na pomoći u ratu i poslije rata. Poruka Srbima: shvatite da je rat završen i da mi nismo bili vaši neprijatelji i da ste vi krenuli u napad jer ste smatrali da je sve srpsko, i nebo, i voda, i ptice, i šume. E pa nije, probudite se!"

Broj zapisa 94759, autor: Max Wolf Usora – Napad na Doboj

S nestrpljenjem smo čekali taj dan, napad na Doboj, tj. "proboj", tako smo to zvali. U to doba to će biti naše prvo ofanzivno djelovanje. Do tada smo se samo čačkali u biti aktivne obrane.

Plan napada je bio da se frontalno napadne na potezu makljenovačka Vila – most na ušću Usore u Bosnu, preko Londže, Zubaka pet kuća, Putnikovog brda, Porina... Sa ove tačke gledišta, napadalo se glupo, tj. frontalno, a ne da se uklinimo i da "porimo" liniju. Ipak, mi smo bili vojska u stvaranju, više gerila bez profesionalnih oficira... Ispričavam se zbog hronološkog nereda jer je nemoguće sve redom pisati.

Danima prije napada smo izviđali položaje, znali smo taj dio kao svoj džep, tu smo odrasli. Vođa nam je bio Stipo, naš zapovjednik, najhrabriji i najsposobniji vojnik kojeg ima HVO, a bogami i Armija. Trebalo je da krenemo ujutro u sedam sati, međutim, to se nije desilo jer je napad odgođen. To je bila velika sreća za nas, jer je srpska strana znala za napad i čekala nas spremna u sedam sati. Međutim, oko deset sati kažu: "Spremajte se, krećemo!" Čekamo samo Stipu, on je na dogovoru s našim lijevim krilom napada. Tada odjeknu oštra eksplozija iz tog smjera, otrčasmo do njih, kad imaš šta da vidiš: Stipo bez glave, pored njega još jedan mrtav i dvojica ranjenih, urlaju, jedan je ostao slijep. Šta je bilo? – pitamo. Ispostavilo se da im je Stipo objašnjavao rukovanje "brk" bombom i tu je došlo do njenog aktiviranja. Bio je to pravi šok! Gine čovjek koji je trebao da nas vodi! Bio je to pravi zapovjednik, čovjek koji nije znao za strah. Nevjerica na našim licima, ali idemo. Trebali smo proći jednim seoskim putem koji dan prije nije bio miniran. Tog dana smo vidjeli minu na mini. Odustajemo od deminiranja i odlučujemo da puzimo preko njive. Čistina je, vidimo srpske rovove. Bože, kako su bili neoprezni! Oni su nas čekali jutros, ali su mislili da je sve odgođeno. Bilo im je vrijeme ručka, jeli su i bezbrižno ležali. Mi smo ih zasuli bombama i rafalima, tako da metka nisu ispalili. Tu je bio i PAT 20/3. Zauzeli smo taj planirani dio. Uokolo je ležalo desetak vojnika VRS, uzeli smo njihova naoružanje, plus

PAT te ZIS top, ali tu ostajemo zaprepašteni njihovim rovovima, tranšejima, povezanošću... Mi smo imali samo rupe.

Tada se nebo otvara. Počinje kiša, ma koja kiša, pravi uragan! Mokri smo do kože, ali nije to najgora stvar koja nam se desila. I naše motorole su mokre pa nemamo vezu ni sa jednom jedinicom...

Komunikaciju sa drugim jedinicama nemamo. Mi smo razbili dio koji nam je zadat. Pokušavamo PAT 20/3 zaokrenuti da pucamo desno od nas, međutim, od toliko kiše top je propao i ne da se zaokrenuti idealno. Ja se javljam da pucam, pošto niko nije obučen za to oruđe. Stišćem papučicu. Koji užitak, bolji od orgazma! Traseri ostavljaju trag iz tri cijevi, onda strašne eksplozije. Kidaju se grane od drveća, izbijaju se cigle od kuća. Užitak. Leti sve na sve strane. Ispaljujemo nekoliko tromblona i krećemo u čišćenje dalje, pa šta bude. Valjda tamo nisu naši...

Ali, ne gori samo kod nas. Gori čitava linija u dužini od deset kilometara, to je prava ludnica! Vidimo Srbe kako bježe iz tih kuća nizbrdo prema Doboju. Uzimam svoj snajper, vidim dvojicu kako nose ranjenika. Ostavljam ih jer nam nisu prijetnja. Tuku nas iz male kuće koja je od pune cigle. I bez optike vidim dim i crvenkastu prašinu odakle puca PKT-84, a tu su još dvojica sa sitnijim kalibrom. Moj najbolji prijatelj Mrki me doziva i viče da gađam 84-ku. Vrh strelice je bio iznad kundaka. Vidio sam ga jasno. Znao sam tačno svaki put kada pogodim. Nakon pucnja PKT 84 je ispao kroz prozor, a ona dvojica su nestala ostavljajući svog suborca.

I dalje smo bili bez ikakvih veza. Zapovjednik odlučuje da jedni ostanu na tom dostignutom dijelu. Taj dio je odmah iznad grada. Gledamo svoj rodni grad po prvi put od 5. maja 1992, a danas je 12. 7. 1992. Puni smo ponosa. Drugi dio jedinice kreće u spajanje sa desnim susjedom, nemajući nikakve informacije da li su se uopće i probili. U svakom slučaju, čujemo neprestanu pucnjavu

od njih, a imamo na ramenima i trake za raspoznavanje. Nakon 50 metara iza krivine vidimo dvojicu s ručnim bacačem. Prepoznajemo ih, a imaju i trake. Prepoznaju i oni nas i pokazuju nam na rov na brijegu. Podižu RB i pucaju. I mi se uključujemo. Nas 20 je pucalo po tom rovu, bacili smo pet bombi. Taj vojnik se držao dvadeset minuta. Na kraju smo ga našli sa samo jednom rukom. Bomba mu je otkinula drugu. Svaka mu čast, borio se kao lav!

Na red dolaze borbe izbliza, jer su tu kuće naslonjene jedna na drugu. U roku od 15 minuta smo se izmiješali jedni sa drugim: dvije kuće držimo mi, a druge dvije Srbi, tri kuće mi, a tri oni... Sreća moja da sam zarobio "ciganku" i dvije zolje, jer snajper na dvadeset metara i nije neka prednost. Mijenjam okvir i kroz vrata vidim tipa kako se previja, ranjen je. Prilazi mu bolničar i previja ga. Kad ga je previo, ovaj ranjeni mu puca u glavu. Ranjenog sam znao iz viđenja, a imao je i traku. Na bolničara nisam obraćao pažnju, međutim, on jeste i tu mu bi kraj.

U tom haosu ginu tri rođena brata u roku od deset minuta, pokušavajući izvući jedan drugog. Tu je sijevalo na sve strane. U jednom trenutku zemlja podrhtava, zveket gusjenica od asfalt izaziva muku u želucu. Čujemo tenk. Još se ne vidi, ali osjećamo mučninu. Mi smo u kući na podzidi koja je petnaest metara iznad. Rasklapam zolju i izlazim pažljivo. Još ga ne vidim. U tom trenutku ovi što su bili niže nas pogađaju tenk. On je išao još pet metara a potom se zaustavio. Na naše čuđenje vidim da taj tenk ima dvije paralelne cijevi. Dimi se iz njega. Mrki i Prco viču da ga gađam bombama. Spuštam zolju, hvatam se za bombu i bacam je na veliki otvor na njegovoj kupoli. To čine i oni. Moja bomba pada baš tamo gdje sam i gađao. Odjekuju eksplozije, jedna, druga, treća... Imao sam priliku bolje vidjeti tu grdosiju. To je bio dvostruki top 57 mm na šasiji T-55. Već držimo 80% kuća...

Zapis 91875, autor: Mili 77 Doboj – Dobojsko ratište: Petrovdanska bitka 1992. godine

Poštovanje svima, što se tiče gubitaka VRS i MUP-a RS u ovoj bici, prema mnogim monografijama i izvorima BORS-a u periodu od 12. do 20. 7. 1992. godine ukupno je poginulo 50 boraca. Od tog broja poginulo je 45 boraca VRS i pet boraca MUP-a Republike Srpske. Od njih, najviše je poginulo u rejonu Makljenovca, 40 boraca, u Doboju tri i u Stanovima sedam boraca.

Koliko je poginulo na neprijateljskoj strani, ne znam, i neću da polemišem. Čuo sam razne priče ovih godina, kako je mjesni civil neprijatelja doveo na našu liniju, jer je on tu bio sa borcima VRS svaki dan i donosio im hranu i piće. Naime, pričalo se da je s njim došla toga dana, 12. 7. 1992, veća grupa neprijateljskih vojnika sa srpskim oznakama i na pitanje koji su ovi, naši su dobili odgovor: "Krajišnici". Gosti su, navodno, domaćinima donijeli pečenje na ražnju i kanister rakije, i kao, ponapijali ih i tu tihom likvidacijom usmrtili 37 naših boraca. Prema drugoj priči, naši su se skinuli i sunčali, pa ih je neprijatelj iznenadio.

Zapis 91721, autor: Putnikovo Brdo – Bojovnik

Pokušat ću malo da pojasnim o žestokom višednevnom boju. Razlozi napada na Putnikovo brdo, tj. oslobođenje Doboja su ovi: trebalo je rasteretiti obranu Dervente, jer je tamo bilo kritično i trebalo je povući VRS na tu stranu, ali glavni cilj je bio osloboditi Doboj, koji je pao 3. 5. 1992. Zapovjedništva TO Doboj i 110. HVO zaključila su da mogu da izvedu ofanzivnu akciju, da imamo dovoljno snaga, a to je bilo, od artiljerije, nekoliko minobacača s nekoliko mina, ostalo puške i RRB, ali imali smo ogroman moral i voljni momenat. Odluka je pala, krećemo u zoru 12. 7. 1992. Međutim, zbog neznanih mi razloga krećemo nešto prije podne, što je

bila naša sreća, jer su Srbi znali da mi trebamo napasti. Informacija je procurila od pete kolone koja je bila cijeli rat jaka.

Napad je bio frontalni, cijelom dužinom Makljenovca, od ušća Usore do Putnikovog brda, tzv. češalj. Kakav je to bi plan kad u rezervi nije bilo ni jedne jedinice!? Oni što idu u proboj zauzeće i držati liniju, a to su bili TO, tj. 203. brigada Armije BiH i 2. boj-
na 110. brigade HVO, daleko najjača postrojba sastavljena od sela dobojske općine.

Malo prije podne otvara se pakao na dužini linije od nekih pet-
šest kilometara koji će trajati narednih sedam dana, što u ofanzivi, što u defanzivi. To nikad više nisam doživio, a vidio sam dosta to-
ga, nisi mogao izaći pišati van zaklona.

Konkretno, moja postrojba je imala zadatak ovladati kotama Razbjenjak i Visoka glavica, tj. lijevom stranom Putnikova brda, a potom sastati se sa snagama 203. dobojske brigade koja će doći s desne strane Putnikova brda. Neću da opisujem detalje borbe, a bilo je žestoko i krvavo, i sa jedne i sa druge strane, s tim da su pre-
ma nekim našim informacijama gubici VRS bili strahoviti. Mi smo imali četiri poginula i ne sjećam se koliko ranjenih. Zarobili smo četiri vojnika VRS, dva tenka i masu oružja, i zauzeli sve zadato, te čekali 203. brigadu da se povežemo. Međutim, oni su zaglavili u žestokoj borbi, nešto su zauzeli, nešto ne, izmiješali se također, bilo je krvi do koljena, neke nisu uspjeli izvući, znam po njihovim pričama, ali nisam bio s njima, pa neću o tome.

Mi smo se držali gore dva dana, ispucali granata što je bilo u ova dva tenka, dio na Doboj, dio na Stanove. Tenkove smo u povlačenju uništili jer ih nismo mogli pokrenuti, skinuli smo sa njih Browinge i povadili unutarnje mitraljeze, one stare ruske sa dobošima, koji koriste municiju kao i PKT M-84.

Iznenadili smo VRS, nanijeli joj ogromne gubitke, pokazali da smo opasni i da im ubuduće neće biti lako kao na početku rata.

Imali smo i mi, naravno, gubitke, mislim šest vojnika HVO i 24 Armije BiH.

Nakon našeg povlačenja VRS je neselektivno zasula granatama usorska sela, da se to ne može objasniti, niti opisati. To je trajalo danima! Nije mi jasno kako im se cijevi nisu raspale!? Razjareni radi gubitaka iskalili su svoj bijes na civilnim ciljevima. Tako je bilo i to je istina! Bez ljutnje na ovom forumu! Šta se može, bio je rat!

Max Wolf je još jednom pročitao sve zapise. Ustao je i odsutne misli mahinalno prošetao po sobi. Pred očima su mu oživjele slike rata. Čudno, pomislio je, sve ponovo vidim, ali ne čujem! A onda je bilo obrnuto, na Putnikovom brdu bio sam više pretvoren u uho. Pucnjava i eksplozije bile su posve blizu! Grmjele su u ušima!

Sjeo je ponovo za laptop.

Zapis 95267, autor: Max Wolf Usora

Sad ću vam ispričati o još jednoj našoj operaciji u našoj ratnoj zoni. Kota Šumareva kuća u Krnjinu stvarala je probleme za civilno stanovništvo zapadnih usorskih sela. Neprestano gađanje Usore svim vrstama projektila, od pješadijskih do artiljerijskih, uzimalo je danak među civilima koji su ubijeni iz PAT-a 20 mm!

Zapovjednik 110. brigade HVO zadatak je povjerio našoj postrojbi. Nismo žurili, detaljno smo izvidili teren, isplanirali sve detalje i odlučili da to odradimo bez puno buke, bez artiljerlje i slično. Prije noći smo zašli iza leđa srpskoj liniji i čekali jutro da odradimo svoj zadatak. Bili smo podijeljeni u četiri grupe od po sedam boraca: tri grupe su trebale da odrade rovove, tj. pješadiju, a četvrta, moja grupa, imala je za cilj napad na tenk koji je bio tu u zaleđu s posadom. Pokazalo se da je tamo bilo još šest vojnika, od kojih smo četvoricu likvidirali. Zarobili smo posadu tenka i još dva vojnika. Iznenađenje je bilo potpuno. Napad smo počeli na prvu bombu, a onda je uslijedila salva detonacija i rafala. Mi-

losti nije bilo. Prvo smo zarobili tenkiste u podrumu, vezali ih izolirkom i čekali povlačenje ostatka njihove pješadije koja je bježala. Ovu četvoricu nismo ni imali šansu pozvati na predaju pošto se borba brzo odvijala. Kada se pucnjava malo smirila, pozvali smo ostatak preživjelih da se predaju. Preplašeni i sretni što su živi predali su se još dvojica!

Sumareva kuća je bila naša! Za nama je došla lokalna pješadija da se ukopa na dostignutoj koti. Imali smo ratni plijen: tenk, top B1, PAT, nekoliko minobacača, masu pješadijskog oružja i municije!

Kota Šumareva kuća ostala je do kraja rata u našim rukama.

Zapis 95313, autor: Ozrenac 40

Ovaj Max se hvali kao da je dobio rat! Sa dvije-tri bitke niste dobili ništa! Srpska vojska je ostvarila svoj ratni cilj i osvojila sve što je bilo planirano! Sve što je bilo na kartama 1992. ostalo je u našim rukama, a vi ste teritoriju dobili u Dejtonu. Zato sve ovo što pišeš nema nikakve veze na tok rata. Mi smo sve dobijali na frontu, a gubili na pregovorima. A vi obrnuto...

Max Wolf je dvaput pročitao posljednju objavu. Bio je sebi obećao da na Forumu neće "politizirati", ali mali crv nedovršene bitke je rovao iznutra. Vratio se ponovo za stol i, kao odjek nekih ranijih, a posebno ovog posljednjeg komentara, izlila mu se jed iz duše.

Zapis 96039, autor: Max Wolf Usora

Ovdje se neosnovano piše da su Srbi sve vojnički osvojili, a HVO, HV i ABiH su to dobili na poklon! Neće biti baš tako! Rat je bio prljav i kalkulantski, čak i vrapci na grani znaju da se u ratu pregovaralo i trgovalo teritorijom. Zašto je pala Posavina? U ime čijih interesa se to desilo? Ali neću ja o tome, mene žulja Doboj. A

evo šta se desilo u mom zavičaju:

1. Doboj su Srbi dobili gotovo bez ispaljenog metka.

2. Za čitav rat samo je 12. jula 1992. bila ofanziva na Doboj i nikad više, a svi znamo geografski položaj Doboja, da su to vrata Posavine i jedini izlaz i ulaz na Ozren.

3. Politika je osigurala Doboj Srbima! Razmislite o ovome: Armija BiH napada sa dva korpusa Vozuću da se povežu s Tuzlom, a to je 50 kilometara proboja!? Proboj preko Doboja je samo pet kilometara!

4. Da li bi obrana Doboja izdržala dva korpusa sa 50.000 ljudi koji su napadali Vozuću, plus 110. HVO, 111. HVO i 3. gardijska brigada HVO, koje bi se priključile za oslobađanje Doboja? Čudne odluke su donošene! Čudne da čudnije ne mogu biti! Ratni planovi mirišu na politiku. Sve ovo pametnom je dovoljno...

Htio je dodati još nekoliko rečenica da ubijedi onog nepoznatog što će možda pročitati njegovu objavu, ali osjetio je umor i besmisao bitke nakon bitke. Pogledao je pepeljaru punu opušaka.

– Za danas je dosta! – rekao je naglas i zatvorio laptop.

– Rat je bio bolji! Tad nisam pušio ovoliko i nisam pričao naglas sam sa sobom!

Ustao je da protegne noge i otvori prozor. Soba je vonjala na duvanski dim. Trebao mu je čist zrak da razbistri turobnu misao prije spavanja.

– Rat nije završen! Biće ga na Internetu uvijek! Ako, gluvo ne bilo, ponovo dođe do pravog rata, više nas neće zaustaviti niko! Neće biti politike, ni dogovora! Znam gdje će okršaj što nas čeka biti najžešći!

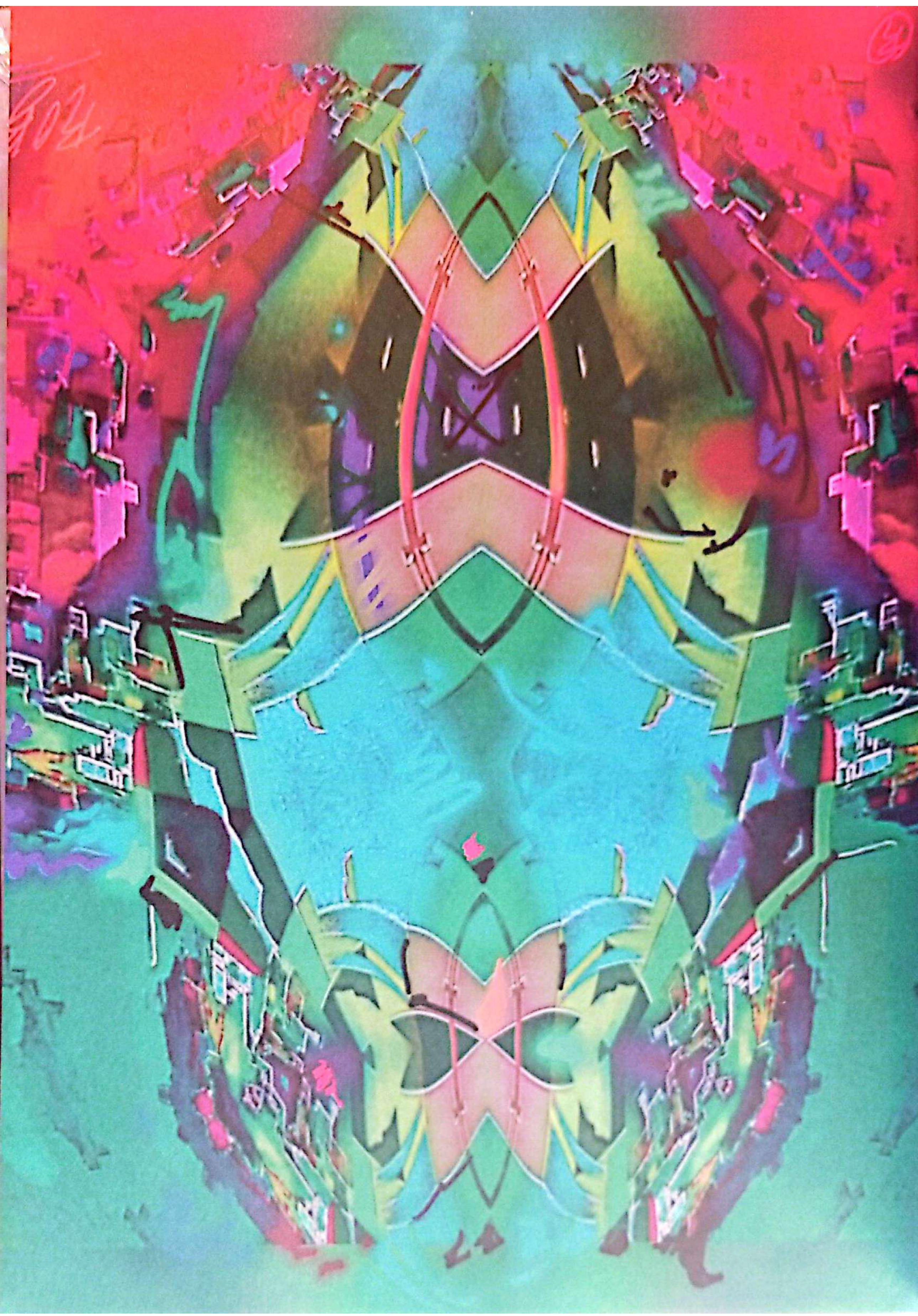

Bijeg

Tešanj, 28. XII 1995.

Dragi naši Fijo, Mesude i Samire,

Evo uzeh da vam se javim sa nekoliko riječi, iako sam trebao to i ranije budući da sam primio paket i 200 maraka, na čemu vam najtoplije zahvaljujem, kao i na onim markama koje smo primili u Doboju. Ljetos mi je Emil Fačko dao vaš broj telefona, ali se nisam mogao javiti iz raznoraznih razloga. Vojna policija me 15. septembra 1995. pokupila s radnog mjesta. Ispred "Sloginog" stadiona čekao je autobus, ugurali su nas i prebacili na Ozren. Bilo nas je 50 Dobojlija, većinom Bošnjaka i osam Hrvata. Prvo smo tovarili municiju i prepješačili preko 70 kilometara, kojom prilikom su mi otpali đonovi sa cipela, onih ljetnih, tvojih, Mesude. Ništa nismo jeli 48 sati. Kad su nam naredili da izađemo iz autobusa, cijelu noć smo hodali ispred uperenih pušaka i pred zoru, oko četiri sata ujutro, stigli smo do neke kuće. Vidjeli smo da je to bio zatvor, soba sedam sa tri metra. Onda su nas poveli preko brda i nedaleko smo ugledali kasarnu i neke niske zgrade gdje su nas postrojili. Tad smo mislili da će nas strijeljati. (Tom prilikom je pobjegao Ćazim Sarajlić i Hodža, nekadašnji fudbaler „Sloge"). Međutim, poveli su nas nedaleko u neku rupu, ukopanu oko deset metara ispod nivoa

okolnog zemljišta. Opet smo pomislili da nam je kucnuo zadnji čas, da će nas tu strijeljati, jer su nas okružili, njih 15-20 s automatima. Već smo u mislima bili umrli, ali trebali smo im živi. Lijevo i desno od nas, u toj udolini, bila su željezna vrata koja su vodila u podzemna skladišta municije odakle smo iznosili granate i drugu municiju na šlepere koji su to prevozili u Derventu i u neka druga mjesta. Kad smo završili i kada smo se postrojili, ustanovljeno je da fale dvojica. Nastao je lom. Počela je padati kiša kao iz kabla, a mi s rukama na vratu klečimo u vodi. Naš naoružani pratilac Milenko, zvani Žuti, urla ispred nas nesretnika:

– Đe je pobjego Sarajlić? Đe je pobjego Odža? – pita svakog ponaosob, a kad čuje odgovor „Ne znam“, on onda udara kundakom, a ljudi ruče od bolova.

Neki od vojnika počeo je s prozora vikati na njega:

– Dosta, prekini!

Tada je Žuti otišao u garažu i koga prozove, morao je ući unutra, izuti cipele, a on je čeličnom šipkom iz sve snage udarao po tabanima. Koža puca, krvari, ljudi vrište, jauču od bolova sve dok nije stigao dežurni i naredio Žutom da nas vodi odatle.

Predveče smo opet krenuli. Tamo gdje smo bili kao jučer, već je Armija BiH zauzela, pa su nas usmjerili ka Petrovom Selu. Civili bježe, stare žene, djeca; stoka luta. Pomogli smo im nositi torbe do manastira. Tu smo zatekli vojna vozila i veću grupu civila. Naiđe pop s baterijom i pita ko smo mi. Neko reče:

– Mi smo radni vod.

Jedan od naših ide i šapće:

– Ne dozivajte se imenima.

Onda nas je jedna žena ponudila rakijom, a neko od naših nije mogao istrpjeti pa joj je rekao:

– Eto, neka znate, pomogli su vam Muslimani!

To nije bilo baš pametno, jer nas je moglo skupo stajati. Sav taj narod sa Ozrena je krenuo prema Doboju, a mi za Petrovo Selo gdje smo stigli u petnaest do pet ujutro.

(Danas je 8.2.1996. i ovdje nastavljam pisati, jer smo u međuvremenu svi bolovali gripu. Prvo gazda Mato Komar, koji nas je pozvao da se smjestimo kod njega u njegovu kuću u Tešnju, pa ja, a onda Mirsa i Selma. Teško smo to preboljeli, a Selma je imala temperaturu preko 40 stepeni.)

Nastavljam vam pismo o događajima na Ozrenu.

U Petrovom Selu smo dobili malo hljeba. Odveli su nas u separaciju azbesta gdje smo dva dana tovarili granate. Kad smo posjedali da se odmorimo, došao je neki Pejić. Pratilac Žuti nas je postrojio, a ovaj Srbin iz Doboja je rekao da mu treba 25 ljudi za kopanje rovova na prvoj liniji. U tih 25 sam se našao ja, Mirko Žiža-nović, Milan Prepelac i Safet Halilović. Njih trojica su poginuli na kopanju, kao i još neki.

Tu su još bili Emil Fačko, koji mi je dao svoj pulover, Zvonko Bilić i njegov brat Josip. Prethodno su nam oduzeli sve iz džepova: rješenje o radnoj obavezi, ličnu kartu, naočale, maramicu, čak i dvije glavičice luka. Podijelili su nas u više grupa. Sa mnom su bili Dedo Turkić, njegov sin Miralem i brat Smajo, te Nedžad Glumčević i Senad Deraković. Kopali smo rovove i počeli zemunice. Morali smo raditi i noću. Oko nas su bili srpski vojnici. Bilo ih je većinom dobrih. Jedan kaže:

– Šta je nama trebalo da skočimo na komšije?

Drugi dodaje:

– Da hoće ovo stat' pa nek se država zove kako hoće!

Jedan se seljak vratio kući po još hrane. Pitaju ga šta ima u Doboju.

– Ne pitaj – veli – u Doboju je pravi haos! Naši Srbi bježe iz grada, a nama ne daju u Doboj, već u Kotorsko, a tamo nema kuća. Nove izbjeglice pristižu, pa ih šalju za Derventu ili Modriču.

Lutajuću stoku Srbi su klali i pekli pa su i nama davali, i mesa i rakije, ali cigare nisu, pa su listove duhana rezali. Za sve vrijeme dok smo bili na prvoj liniji borci Armije BiH su provocirali i sa izvidnicom. Neki Mitar je stao na put, dvogledom posmatrao i glasno govorio kako su oni naoružani i kako jedan nosi „neko oružje", a drugi kameru, dok ga jedan metak ne pogodi i Mitar poginu na sred puta.

Ujutro smo po naređenju počeli kopati nove rovove kad je Drugi korpus Armije BiH izvršio napad. Prvo su zatreštale granate, pa ostalo oružje. Mi smo se razbježali. Ja sam legao iza jednog drveta u šumi. Granata je pala u blizini, zemlja se zatresla. Meci fijuču iznad glave, granate eksplodiraju po krošnjama. Malo-pomalo, te su granate sve dalje upućivane, a nakon nekog vremena kroz šiblje na četiri-pet metara trče neki šareni s naoružanjem koje nikad nisam vidio. Ne znam ko su. Čujem glasove u blizini:

– Omere! Nazife! Ismete! Meho!

Tad mi je bilo jasno da je to Armija BiH. Prošli su u jurišu. Nakon nekog vremena čujem neko govori. Podignem glavu, a Dedo vodi Nedžada. Tri vojnika Armije BiH su s njima, idu u suprotnom pravcu. Tada se ja javim, a onaj vojnik uperi automat. Dedo viknu:

– Ne pucaj, to je naš!

Ja priđem, a vojnik će meni:

– Ko si?

– Musliman!

– Kako se zoveš?

Kad sam mu rekao ime, reče:

– Hajde, Fadile, slobodan si!

Uto će Dedo:

– Pomozi, Nedžad je ranjen.

Krv mu ispod brade. Šta se desilo? Dok sam ja bio sakriven, jedan četnik je naredio Dedi i Nedžadu da izvlače njihove poginule. Jednog su izvukli i vraćali se po drugog, i tada je geler zakačio Nedžada i on je pao, a Dedo preko njega. Kad je Nedžad pokušao da ustane, u tom momentu je vojnik BiH izletio iz šume i, misleći da je Nedžad četnik, udario ga iz sve snage po sljepoočnici. Dedo je tada rekao da su Muslimani. Kad su krenuli, tad sam se i ja javio. Tako su se još dvojica priključila. Samo Senad nije uspio pobjeći, ostao je s njima na srpskoj strani. Na prostoru od 150–200 metara, kasnije smo saznali, poginula su 23 četnika.

Tada su nas ovi naši sproveli u pozadinsku službu. Vidimo dvije djevojke u uniformama, torbice, voki-toki, bolničarke. Tu je i kamera. Hrana prvoklasna, kafa... Vojnici nam bacaju po pet-šest kutija sarajevske "drine". Tu smo noćili s Vojnom policijom, a sutradan, 23. IX 1995. odvezli su nas u zatvor u Tuzlu. Na kapiji su nam rekli da su Srbi iz Doboja protjerali 1.300 Muslimana i Hrvata. U zatvoru smo zatekli šest Dobojlija koji su došli ranije s Vozuće, a nama petorici su se u pozadinskoj pridružila još dvojica Dobojlija. Tako je nas 13 Dobojlija bilo u zatvoru 26 dana... Kad su počele pristizati posjete, jedan Avdo Hajrulahović mi je rekao da su izašle Mirsa, Selma i Mejra i da su u Zenici...

Nas 13 Dobojlija smo kombijem Vojne policije iz Tuzle stigli u Tešanj 20. X 1995. pa u Alibegovce gdje sam bio dva dana kod badže Safeta. Zatim sam došao kod Mate Komara, koji mi je dao svojih zadnjih 50 DM i ponudio mi utočište kod njega. Živi se od humanitarne. Selma ide u VIII razred. Donijela je iz Doboja jednu knjigu i kasete, ali kasete nema gdje slušati...

Ovdje u Tešnju je islamski Iran, u Republici Srpskoj je pravoslavni, a u Hrvatskoj katolički Iran...

Teško mi je pisati, jer ne mogu biti skoncentrisan s obzirom na sva događanja i trenutne okolnosti. Na kopanju rovova bio je i Ivo Cigo Butković, koji se vratio sa Ozrena u Doboj, ali je izašao iz Doboja sa 12 Hrvata. On je sa ženom na Jelahu. Kratko sam s njim ragovarao, a rekao mi je da si ti, Mesude, zvao Doboj i kaže da je Emil s mamom i da je ostao u Doboju. Poslije su neki pojedinci izlazili iz Doboja (i niko ih nije zadržavao) preko oštećenog mosta na Ušću. Napravljen je pontonski most preko Bosne blizu Karuša, a iz Doboja saobraća autobus za Teslić u pratnji IFORA, a kažu i za Maglaj. Ali je sigurno da sad autobusi za Tešanj saobraćaju preko Karuša, pa i oni iz Njemačke.

Već skoro dva mjeseca može se preko HVO mobitela kod Jelaha dobiti veza sa Dobojem, kao i sa Srbijom. Mogu vam reći da je Armija BiH u odnosu na srpsku kao nebo i zemlja. Kad su nas naši zarobili (oslobodili), Doboj je trebao da padne u roku 48 sati, ali je najedanput sve stalo, iako je Treći korpus stigao blizu Ševarlija, a Drugi korpus do Petrovog Sela. Istina, u Doboju su još ranije NATO avionima uništili ciljeve u Ševarlijama, Potočanima, Donjim Barama, repetitor na Becnju, antene kod kasarne, hangare iza Poljoremonta...

(23.30 sati – prekid pisanja)

Nastavak pisma.

Danas sam s Harisom prevukao na sankama dvije vreće drva od Ahme i Mujesere dok Haris ne nabavi dva metra drva. Jasmina mi je jučer dala sto maraka i paketić što ste nam poslali i mi vam i ovog puta zahvaljujemo.

Sutra, 11.2.1996. je godina dana kako je naš brat Mustafa izašao iz Doboja. On je bio operisan od bruha pa sam ja raznosio stvari po komšiluku sa onom Ifetom Dervić, kao da se sačuvaju. Tako sam sebi prebacio frižider, električni šporet i veš-mašinu, i to sam na tačkama s Mirsom veš-mašinu, sa stepenice na stepenicu. Kad su oni krenuli prema Crvenom krstu, bilo je oko osam torbi, koje sam vozio na tačkama...

Trećeg marta sam obolio i kad sam otišao doktorici Majdi, odmah me uputila u bolnicu gdje sam bio 15 dana i da se nije doktor Dabović onako zauzeo da mi pomogne, ko zna da li bih preživio. Rekao je Mejri da sam dan kasnije došao, bilo bi prekasno. Obostrano zapaljenje pluća, infuzija, osam raznih tableta svakih šest sati, injekcije pembritin i na bolovanju dva i po mjeseca.

Dragi moji, sad privodim ovo pismo kraju. Ako ikad budete mogli za mene poslati jednu grickalicu i jedan trimer-češalj, jer je ovdje šišanje skupo, tri–četiri marke.

Volio bih da znam kako ste svi vi, pišite nam na adresu: Mato Komar, za Fadila, Tešanj, ul. Muse Ćazima Ćatića.

Puno vas pozdravlja vaš Fadil.

* * *

– Strijeljaće nas!

Crna slutnja začela se onog časa kad je vojna policija došla u "Izbor" i tražila nikog drugog, samo njega. Morali su se prijaviti u svoja preduzeća na radnu obavezu. Imali su spiskove svih nesretnika iz grada-logora.

– Ideš na Ozren u radni vod kopati rovove! – rekli su mu – Mi ginemo, a vi balije šetate po gradu! Tako više neće moći!

Autobus je bio pun. Na izlasku iz grada, u Svjetliči, oprostio se u sebi od života, od svojih najdražih, od prijatelja i ovog mjesta

u koje se davno doselio i koje je zavolio. Kad su ih dovezli i postrojili u kolonu u Bosanskom Petrovom Selu, bio je još uvjereniji – strijeljaće ih! Nismo prvi a ni zadnji koji su nestali na Ozrenu, mislio je. Puške su bile uperene u njih. Strijeljaće nas, sigurno!

– Ako neko slučajno pokuša bježati, ubićemo ga na licu mjesta! – zaprijetio im je njihov komandir koga su vojnici zvali Žuti.

Strah zablokira mozak. Idu poslušno, jer u njima ipak postoji trunčić nade da će ostati živi.

– Možda ne lažu, možda ćemo stvarno kopati rovove!

Pratili su ih i sa jedne i sa druge strane kolone. Pješačili su dugo, sa svakim korakom odmotavao mu se u glavi film sopstvenog života, od osnovne i srednje škole u Bosanskom Šamcu, Ekonomskog fakulteta u Beogradu, njegovih zlatnih fudbalerskih dana, dolaska u dobojsku "Slogu", važnih utakmica, najboljih nastupa u crveno-bijelom dresu. Ništa sad to nije vrijedjelo. Nije mu moglo pomoći ni što je bio dobar golman, i dobar drug, i dobar komšija, i dobar otac, i dobar suprug. Ovdje nije vrijedjela njegova dobrota. Na ovom putu do konačnog odredišta u njihovim očima nije bio čovjek, samo broj, bez lica, sa bezvrijednim imenom druge nacije i vjere. Sumnja je rasla i nadjačala ono zrnce nade:

– Čim nas sprovode ovako s automatima, lagali su da smo radni vod, lagali su da im olakšamo posao, da ne bježimo. Nema nam spasa! Strijeljaće nas!

Šapnuo je Ćazimu Sarajliću, poznatom majstoru, stolaru, sad zarobljeniku s kojim korača u vrsti:

– Ja ću pobjeći!

Ćazim je klimnuo glavom.

Stigli su do neke prizemne zgrade u sred šume. Stražari su se uskomešali, ulaze – izlaze, ovo je njihova kasarna. Za trenutak su ostali sami, bez pratnje. Misao je sinula: sad ili nikad! Izašao je iz

kolone normalnim hodom. Ćazim ga pratio, kao po naredbi. Zamakli su iza zgrade, sve očekujući njihovu viku i rafal u leđa. Onda su potrčali koliko ih noge nose. Šumarak je bio blizu, grane su ih udarale po licu.

Bježi! Bježi, što dalje, samo što dalje od ovog užasnog mjesta! Još ne čuju glasove, još nisu otkrili njihov bijeg!

– Krenuće sigurno za nama! Moramo još brže i što dalje odavde!

Koliko dugo su trčali kroz šumu, nije znao. Obojica su izgubili dah, znoj ih je štipao za oči. Uzmakli su već daleko, naslonili se na veliku bukvu. Nisu ih mogli čuti, ali šaptali su jedan drugom:

– Moramo se razdvojiti! Ubiće nas zajedno! Ako nas prate, veće su nam šanse kad se razdvojimo. Barem će jedan ostati živ!

Ćazim je klimnuo glavom i bez riječi krenuo u jednom, a on u drugom pravcu.

Gdje je ovdje istok, gdje je zapad, sjever, jug? Kuda da ide? Ozren je u okruženju! Kuda da bježi? Prema Tuzli? Nikako! Rovovi su na liniji razdvajanja i sa jedne i sa druge strane. Ne bi mogao proći. Prema Doboju? To nikako! Uhvatili bi ga i za kaznu ubili bez milosti. Prema jugu? Vozuća je tamo. Borbe su tu najžešće. Svuda rovovi, minska polja i vojnici. Ako ga prate, sigurno neće pomisliti da je krenuo tamo gdje je najgore, gdje se čuje pucnjava i odjek granata. Nije više mogao trčati, hodao je uzbrdo, puzao četvoronoške, hvatajući se za žbunje i granje. Činilo mu se da se svaki njegov korak, šuškanje lišća i pucketanje grana pod nogama čuju kilometrima daleko. Srce mu je tuklo kao ludo. Prate li ga? Jesu li blizu? U gradu se ispotiha i kradomice pričalo kako su Crvene beretke odvodile ljude iz zatvora i za njihovu obuku puštali ih na Ozrenu da bježe. Dali bi im pola sata prednosti. Onda bi ih ganjali bez pušaka, samo s bajonetama. Niko se nije vratio! Niko nije pobjegao!

Počela je i kiša. Krupne kapi dobovale su po krošnjama, prigušivši sve druge daleke šumove.

– Ne smijem stati, moram dalje! – tjerao je samog sebe. Sad ga čekala strma blatnjava nizbrdica. Klizao je i padao. Pokupili su ga s posla u ljetnoj odjeći. Bio je posve mokar. Kišna zavjesa i sumrak zamračili su planinu.

– Moram dalje, još dalje, prije no što se posve smrkne!

Stao je ispod jednog velikog drveta, ali ono ga nije moglo sakriti od kiše. Drhtao je od hladnoće, zagrlivši ruke. Nije ga bilo strah od šume. Ovdje nema divljih životinja, ni medvjeda, ni vukova, samo su ljudi u vučjoj koži.

– Neće me tražiti po mrkloj noći. Kiša i tama su moji saveznici! – uvjeravao je samog sebe. Sklupčao se uz račve velikog korijena drveta. Kiša je neprekidno padala. Bilo je hladno, nije mogao okom trenuti. Svaki čas bi ustajao, mahao rukama da se zagrije, kao nekad na treningu kad je bio golman, kad je zagrijavanje bilo njegova radost. Noć je bila duga, nikad da prođe. Čim se razdanilo, krenuo je dalje, oprezno, uzbrdo, pa opet nizbrdo. Žeđ je ugasio na nekom potoku što se provlačio između dva brežuljka.

– Da barem mogu u nečemu ponijeti vode – pomislio je. Živio je u gradu, na dvadeset kilometara udaljenosti, a nije mogao pretpostaviti da je ova planina tako velika i u njoj pustoš tako prostrana.

– Jesam li zalutao?

Učinilo mu se za trenutak da ide ukrug, kao da je već jednom prošao kroz ovaj bukvik.

– Ne, nisam!

Šuma je slična, gusta, puna niskog rastinja, paprati; visoke bukve su prorijedile. Mora još bolje osmotriti prije no što krene od zaklona do zaklona, od žbuna do žbuna. Kiša je prestala, ali pucanje u daljini nije jenjavalo. Približavala se njegova druga noć u pla-

nini. Pronašao je skrovište, rupu u podnožju velikog panja. Proširio je šupljinu golim rukama, zavukao se i prekrio otkinutim granama. Umor je učinio svoje, zaspao je, a probuđen tek u zoru košmarnim snom: stoje oko njega sa uperenim automatima! Prestao je i disati dok mora nije nestala, dok nije prepoznao studen i svoju ukočenu obamrlost. Provirio je kroz nabacano granje – nigdje nikoga! Ustao je i ponovio vježbe zagrijavanja.

Pred njim je bio drugi dan bijega. Po mahovini na drveću i po pucnjavi koja je sad bila sve bliže znao je da ide prema jugu, sve sporije i opreznije, pažljivo razgledajući okolo da ne nabasa na njihove rovove. Oko podneva odjednom su počele fijukati granate. Lijevo od njega, sasvim blizu, u roku od minute eksplodirale su dvije. Detonacije su parale uši, tresla se zemlja. Skočio je u zaklon, u udubljenje u nekoj velikoj stijeni koja kao da je tu pala s neba da ga zakloni.

– To naši granatiraju njihove položaje – sinulo mu je. – Na liniji sam, blizu sam!

Fijuk granata prelijetao je njegovo sklonište, eksplozije su se udaljavale tamo odakle je bio pobjegao, a puščana paljba i rafali sad su štektali u blizini. Čuo je viku, trk kroz šumu, zaronio je još dublje u zaklon. Koliko je vremena prošlo, nije znao. Glasovi su odmakli, pucnjava se udaljila. Ustao je iz rupe i oprezno krenuo naprijed.

– Valjda su naši blizu.

Bježao je više udesno od mjesta gdje su padale granate, gdje je pucnjava bila najžešća. Mora biti da su tamo rovovi! Nakon pola sata hoda niz neku vododerinu ugledao je seoski put. Šta mi bog da, pomislio je, izašao na sredinu, mokar, poderan, blatnjav, krvav i izgreban. Pet minuta kasnije naišlo je vozilo, poiskakali su vojnici u šarenim uniformama sa uperenim oružjem.

– Stoj! Ko si ti?

– Mustafa Hodžić Hodža. Iz Doboja – izustio je i klonuo pred njima.

– Otkud ovdje!?

– Pobjegao sam im sa Ozrena – rekao je i pokazao rukom iz kog pravca je stigao.

Jedan golobradi mladić okačio je kalašnjikov o rame i prišao da ga podigne.

– Mustafa, prošao si kroz minsko polje!

Ogrnuli su ga dekom i odveli u bazu, polusrušenu kuću u Jablanici. Prvi put nakon tri dana okusio je koru kruha. Onda su ga sproveli u njihov štab u Bijeloj Ploči kod Maglaja. Ispitivao ga neki sijedi oficir. Kaže, znam je tebe, ti si branio za "Slogu", a ja sam bio centarhalf u "Natronu". Nemamo druge odjeće, skini te krpe, Hodža, obuci ovu uniformu biće ti potaman.

U toj poklonjenoj uniformi 20. septembra 1995. stigao je u Tešanj.[2]

* * *

– Haj'mo se razdvojit' – predložio je.

Nisam mogao više trčati. Hodža je bio sportista, desetak godina mlađi, još u punoj snazi, a meni je duša na nos izašla. Ako krenu za nama, a sigurno hoće, neka bar jedan preživi, pomislio sam i klimnuo glavom. Odjurio je. Grane su se zatresle iz njegovih leđa i šuma ga je učas progutala. Počela je kiša. Sručila se odjednom kao iz kabla, šuma me nije mogla sakriti, bio sam mokar do gole kože. Nastavio sam se probijati kroz gusto šipražje. Opalo lišće se raskvasilo, gnjilo i klizavo usporavalo je svaki moj korak. U kom pravcu, kuda krenuti iz ove ogromne šume?

Ako me uhvate, ubiće me bez pitanja i milosti. Ne smijem im pasti u šake!

– Kad bih samo mogao doći do Maglaja! – pomislio sam i nastavio pješačiti, baš kao da pouzdano znam da se taj grad nalazi ispred mene. Uspon je bio sve veći, paprat je mašila moju visinu. Ovuda nije kročila ljudska noga. Ovuda neće krenuti potjera. Postalo je sve mračnije, padala je noć. Moram stati, potražiti sklonište, možda je pored ove velike stijene najsigurnije. Kiša nije prestajala. Nisam mogao zaustaviti cvokotanje – umrijeću od hladnoće! Čim svane, nastavljam dalje! Barem je toplije kad se bez prekida hoda.

U zoru je iz daljine doprla grmljavina topova i granata. Brdo na koje sam se popeo završavalo je stijenom i odsječenom liticom, nije se moglo preko, morao sam se vratiti natrag, pa onda okolo. Kiša je i dalje padala, barem nisam bio žedan, svaki čas sam nailazio na novi potok, ali nisam mogao utoliti glad koja se potmulo javljala iz praznog stomaka i sušila mi usta.

Prije no što posve malaksam moram dalje, ubjeđivao sam samog sebe. Šuma je sad bila prostranija, bukova debla veća. Lišće je imalo gorak okus, a kora sa grane tvrda i bezukusna. Pozliće mi! Bolje je trpjeti glad nego jesti lišće i otrovati se u ovoj ozrenskoj pustoši. Išao sam sve sporije, gubio koncentraciju, i činilo mi se u otupljenoj ravnodušnosti da to ne bježim ja, već neko drugi. Narednu noć u planini proveo sam tamo gdje sam pao, u klizavom odronu blatnjave, ljepljive glinaste zemlje. Ovo je moj kraj, ne mogu više, pomislio sam, ne razlikujući padam li u nesvjesticu ili u san.

Probudila me hladnoća i natjerala da pomjerim umrtvljene noge. Još sam živ! Moram dalje!

Ne znam koliko dugo sam još pješačio, tri-četiri sata, dezorijentisan i potpuno izgubljen, tek nakon nekog vremena izbio sam iz šume na jednu čistinu i na drugom brežuljku ugledao kuću. Nestvaran prizor: otkud kuća u ovoj divljini? Probudio se odjednom

i strah – i oni su tu negdje, u blizini! Posmatrao sam dugo, nisam primijetio ništa sumnjivo. Možda je kuća napuštena? Penjao sam se uzbrdo polako, sve bliže i bliže. Izronila je preda mnom mala starinska kuća, šeperuša, kao iz prošlog vijeka. Ovdje ipak neko živi! Kokoške su klepetale krilima u ograđenoj avliji. Sad šta bude, neka bude!

– Ima li koga? – viknuo sam. Ćutanje je potrajalo. Pozvao sam opet: – Oooo, ima li koga?

Škripnula su vrata, promolila se sijeda glava neke starice.

– Ko s' ti? – upita me.

– Zalutao sam! – rekoh. – Ne znam kako da pronađem put!

– Idi samo niz ovo brdo, pa preko potoka – pokazala mi je pravac rukom.

Stajao sam neodlučno, prljav, poderan, mokar.

– I moji su svi pobjegli – rekla je. – A ja neću nikud od svoje kuće, pa šta bog da! A je l' i ti bježiš?

– Bježim!

– Mora bit' izdaleka? – osmotrila me od glave do pete.

– Jah, izdaleka!

– Jesi l' gladan?

– Jesam!

– Sačekaj da ti iznesem nešto!

Ušla je u svoju trošnu, sirotinjsku kuću. Kad su vrata ponovo škripnula, držala je u rukama pola okrugle, male pogače i komad suvog sira.

– Nemam sad ništa drugo. Uzmi!

– Hvala, bako! – rekao sam, a suze su mi grunule na oči.

– Ne plači! Sve je dobro dok je glava na ramenu! Idi, sad više ne možeš zalutati. Put nije daleko!

Prije no što sam izbio na blatnjavi kolski put, izdaleka sam čuo prigušene glasove. Starci su se poštapali, kašljucali i svaki čas zastajkivali, a žene okružene djecom nosile su goleme zavežljaje i torbe.

– Bježimo za Doboj! Za Vozuću se više ne može proći! Pobiće nas mudžahedini, crno nam se piše! – rekla je jedna.

Pucnjava, topovske kanonade i eksplozije granata bile su sve učestalije. Krenuo sam za njima. Povorka je stalno rasla, ljudi su izranjali ondekud iz šume. Pomogao sam nekoj ženi sa dvoje male djece nositi torbu, a jedva sam nosio samog sebe. Nije pitala ništa, ni ko sam ni šta sam. Išli smo sporo i dugo. Kad smo za trenutak stali, dala mi je iz zavežljaja kuvano jaje. Morao sam sakriti suze u očima. Dobri ljudi u ovoj žalosnoj zemlji su uvijek nesrećnici, bjegunci od rata i smrti.

Napokon smo stigli do Pridjela i sa jednog prevoja ugledali Doboj. Po prvi put u mom životu nisam se obradovao rodnom gradu. Čemu se imam radovati? Povratku u logor?

Prešli smo stari željezni most na Bosni i odmah nakon toga čekala nas je na Usori kontrola, naoružani vojnici u šarenim uniformama. Psovali su i galamili:

– Kud ste krenuli? Grad je pun! Nemamo gdje s vama!

Od muškaraca su tražili dokumente. Pružio sam jednom od njih svoju zamazanu, slijepljenu ličnu kartu.

– Otkud ti s njima, balijo? – dreknuo je odmah. Priskočili su drugi i počeli me tući.

– Pustite čovjeka! – pokušala me odbraniti ona žena.

– M'rš! Šta ga braniš? Oćeš i ti batine?!

Tukli su me šakama i nogama neprekidno.

– Bježiš, balijo, sa Ozrena! Dok mi ginemo od tvojih, ti bježiš!

Pao sam na zemlju, a jedan od njih raspalio me kundakom u vilicu. Od siline udarca izbio mi je zube. Poluonesviješćen, sav u krvi, jaukao sam od bolova.

– Sad ćemo te strijeljati! Stoko, diž' se!

Uperili su puške. Ustao sam i ponovo pao.

– Diž' se! Šta si se usr'o? Umri k'o čovjek!

Odjednom su se zaustavila kola. Sav obliven krvlju jedva sam gledao, ali sam prepoznao čovjeka u uniformi. Njemu sam devedeset druge dao pet hiljada maraka da mi izbavi sina iz logora, i još pet kasnije da ga razmijene za Tešanj.

– Šta to radite, bando lopovska?! – dreknuo je.

– Balija! Pobjegao sa Ozrena, gospodine komandante.

– I vi ste se našli da mu presuđujete! Hoćete da strijeljate?! Šta ste vi ovdje? Mi stvaramo državu, a banda bi bez suda da sudi! On će s nama, u zatvor! – izgalamio se na pokunjene stražare.

Ubacili su me u kola. Prije no što su krenuli, izgubio sam svijest.[3]

---

[1] Pismo Fadila Mujakovića bratu Mesudu u Njemačku o događajima potkraj 1995. za vrijeme ofanzive Armije BiH na Ozren i Doboj ostalo je sačuvano zahvaljujući osjećaju za njegovu faktografsku vrijednost. Mesud je u Frankfurtu pokazao pismo svom prijatelju iz nekadašnjeg orkestra sa Usore, a dipl. ing. strojarstva Anto Fačko, privučen ovim gotovo literarnim kazivanjem, napravio je prijepis i sačuvao fotopresliku originala, koji je pisan rukopisom, sitno, jednostrano, na punih šest listova A-5 formata.

[2] Priča je posvećena uspomeni na rahmetli Mustafu Hodžića, dobrog čovjeka i vrsnog fudbalera dobojske Sloge. Njegov bijeg sa Ozrena desio se u vrijeme završnih ratnih operacija na tom prostoru. Bitka za Vozuću i Ozren bila je u troipogodišnjem ratnom sukobu jedan od najtežih poraza Vojske Republike Srpske. Tokom cijelog rata Armija Bosne i Hercegovine pokušavala je uspostaviti veoma važnu stratešku komunikaciju između Zenice i Tuzle, dolinom rijeke Krivaje, od Zavidovića prema Banovićima i dalje ka Živinicama i Tuzli. Dobro osmišljenom i izvedenom akcijom tokom septembra 1995. jedinice 2. i 3. korpusa Armije BiH konačno su presjekle "ozrenski džep". Akcija je započela iz više pravaca, a njen udarni dio na Vozuću predvodio je odred "El Mudžahid", sastavljen od stranaca, mudžahedina iz arapskih zemalja i radikalnih domaćih islamista koji su nakon osvajanja tog strateškog mjesta, 10. septembra, počinili masovne zločine nad ratnim zarobljenicima i civilnim stanovništvom toga kraja, najčešće odrubljivanjem glava. Njihova svirepost imala je epilog u Hagu. Zbog propusta da spriječi ili kazni okrutno postupanje mudžahedina nad ranjenicima i zarobljenim srpskim vojnicima bivši komandant Glavnog štaba Armije BiH, general Rasim Delić, osuđen je na tri godine zatvora. Inače, u završnim ratnim operacijama na Ozrenu na strani Vojske Republike Srpske bilo je oko 6000 vojnika, dok je Armija BiH sa 20.000 boraca bila brojčano premoćnija i u naletu je za samo pet dana jurišajući preko brojnih rovova i tranšeja pomjerila liniju fronta u dubinu od 20 kilometara, sve do Kraljice, najviše kote na toj planini. Srpsko stanovništvo iz desetak ozrenskih sela nagnalo se u bijeg ka Doboju, da bi odmah potom, u znak osvete i odmazde, vojne i civilne vlasti Doboja naredile egzodus i progon oko 1500 građana Doboja. Bili su to preostali Hrvati i Muslimani, većinom žene i starci, koji su prošli kroz sve torture rata, da bi na samom kraju bili protjerani

iz svojih kuća i stanova. Vojna policija prvo ih je istjerala na stadion Fudbalskog kluba "Sloga". Odatle su natjerani da u zbjegu pješače 30 kilometara preko Ozrena do Maglaja, gdje su ih prihvatile humanitarne organizacije i uputile dalje u pravcu Tešnja i Zenice. Za većinu je to bio put bez povratka u njihov rodni grad. Tako je i civilno stanovništvo, pored velikih vojnih žrtava na objema stranama, platilo visoku cijenu vojnih operacija na Ozrenu. Prema knjizi Nenada M. Cvjetkovića "Bitka za Vozuću 1992–1995" (Grafičar, Doboj, 2012) tokom troipogodišnjeg rata na ozrenskom području poginulo je 1008 pripadnika Vojske Republike Srpske, od kojih više od polovine u septembru 1995. dok je Armija Bosne i Hercegovine imala ukupne gubitke od 1200 boraca i 495 ranjenih.

Potpuna istina o svemu onome što se događalo na Ozrenu ostaće po svoj prilici još dugo obavijena velom tajne. Teorije zavjere pominju dvije intrigantne varijante. Prema prvoj, nakon uključivanja NATO-snaga u bombardovanje srpskih centara za komunikaciju početkom septembra 1995. godine (400 borbenih aviona izvelo je oko 3500 letova i uništilo 150 strateških infrastrukturnih i telekomunikacionih objekata), Armija BiH je bila u takvom poletu da se očekivalo skoro zauzimanje Doboja. Jedinice njenog Trećeg korpusa zaustavljene su na prilazima gradu, u Ševarlijama, "političkom komandom" i prijetnjom da ne idu dalje, jer će u protivnom NATO bombardovati njihove položaje. Druga teorija zavjere ističe da je srpska strana i prije odsudne bitke "prodala" Ozren, jer se morala odreći "viška" teritorije koju je trebalo svesti u omjer mirovnog dogovora od 49 : 51 posto. Zbog toga, navodno, Ozrenu nisu u pomoć upućene srpske elitne jedinice, a radni vodovi su neposredno prije pada Ozrena tovarili iz ozrenskih ratnih skladišta granate i oružje na šlepere za Derventu kako ne bi palo u ruke Armiji BiH. Uz gorak okus na obje strane o uzaludnosti rata i bespotrebnih žrtava, ostala je sumnja da je politika umiješala svoje prste u sudbinu i Ozrena i Doboja. Nakon Dejtonskog sporazuma iscrtane su granice Federacije i Republike Srpske koje na ovom području ne samo da razdvajaju već svojim neprirodnim razgraničenjem prijete nekim novim sukobima u budućnosti.

[3] Ćazim Sarajlić je u septembru 1995. doživio nervni slom. Dugo nije znao za sebe. Proteklo je puno vremena, pažnje i brige njegove supruge, rahmetli Muhibe, dok mu se zdravlje nije poboljšalo i dok nije izašao iz košmarnog, psihotičkog stanja. Nikada više nije htio govoriti o tome šta mu se desilo. Svi oko njega su znali i – ćutali. Susreli smo se u junu 2018. Bio je u žalosti i dubokoj starosti. Izgubio je uzdanicu, sina Reufa. Imao je Ćazim tada 88 godina. Puno je proteklo od njegovog bijega, ali, računao sam, takve stvari, pogotovo kod bistrih i lucidnih, nikad se ne zaboravljaju. Kafendisali smo u hladu ispod grožđa, u dvorištu njegove kuće, i pričali o svemu i svačemu. Imalo se štošta saznati i čuti od najstarijeg dobojskog stolara. Pokušao sam ga izokola navesti na ozrensku ispovijest. Odbijao je razgovor:

– Ne znam o čemu pričaš. Vjerovatno si me zamijenio s nekim. Ja nikad nisam bio na Ozrenu!

Nisam insistirao, a onda me on upita:

– A šta je tebi Franjo Jeleč?

– Amidža – odgovorih.

– Poznavao sam ga dobro. Bio je moj kolega, vrlo dobar stolar. I dobar čovjek!

Riječ po riječ, otkravio se, i ja sam tako, uz njegovo sjećanje na mog pokojnog strica Franju, po stolarskoj liniji saznao detalje njegove ratne traume. Cijenjeni dobojski zanatlija, stolar Ćazim Sarajlić, nije dočekao da ova priča bude objavljena za njegova života. Preminuo je u Doboju 11. novembra 2021. u svojoj devedeset drugoj. "Bijeg" je i njemu u pomen.

Sudbina

Onog dana kad su počele padati granate, Saša je bio na selu kod bake Dome i djeda Andrije.

– Ljudi, ubiće svoje dijete! – zavapili su najbliži – Moramo ga što prije izvući odavde!

Sašin tata je Srbin, a majka Hrvatica. Nekad to nije bila smetnja za sretan brak i lijep život, ali danas kad sa očeve strane dolaze granate, nije u brizi samo rodbina već i tek oformljena vojska iz majčinog rodnog sela.

– Ne bi bilo dobro, nikako ne bi bilo dobro da dijete pogine na našoj strani! – rekao je zapovjednik.

– Uspostavite vezu sa Dobojem! Neka neko dođe i preuzme ga kod Vile.

Saša ima 15 godina. Lijepo mu je kod bake i djeda. Više je volio biti na selu nego u gradu. Volio je prirodu, šume, proplanke i zelene livade kraj Usore. Pronašao je društvo, svoje vršnjake, a ujaci su na sve njegove nestašluke gledali kroz prste.

– Niko ne smije Sašu da nam dirne! – govorili su grleći nejaka pleća.

– Neću nikud da idem! – branio se kad je čuo za plan. – Neće mi se desiti nista! Što bude bilo vama, nek bude i meni!

– Moraš ići, zlato naše! – ubjeđivali su ga svi redom. – Vidiš koliko pucaju na naše selo! Ubiće te granata! Biće ti bolje i sigurnije u gradu!

Saša je otišao tužan, slomljenog srca. Na Vili su ga preuzeli Karagini vojnici i rodbina je odahnula.

– Samo neka je Saša na sigurnom! Nek dijete sačuva glavu od ovog ludila.

Mislili su rat će brzo stati. Vidjeće ga opet, uskoro.

Rat nije stao. Granate su počele padati i na grad.

Majka Dragica je u očajanju kršila ruke.

– Sine moj mili, čuvaj se!

Dan je bio sunčan i vedar. Djevojčica iz ulaza zvala ga je da izađu van. Izašli su pred svoju zgradu i krenuli prema stepenicama njihove gimnazije.

Bez najave i upozorenja pala je odjednom granata.

Tokom rata 1992–1995. od nasumičnog granatiranja sela i gradova, na sve tri strane, stradale su brojne nevine žrtve. Na području tešanjske općine poginulo je 145 civila, najčešće i najviše od artiljerijskih oruđa, a potom avionskog bombardiranja i ispaljenih "luna" raketa. Među njima je 18 djece.

Na području hrvatskih sela, koja su danas većim dijelom na teritoriji novonastale općine Usora, granatiranje sa srpskih položaja odnijelo je 59 ljudskih života. U Prisadama nakon artiljerijskog napada, u napuštenom selu u akciji "čišćenja", srpske jedinice su ubile 18 nenaoružanih civila, starosti preko 65 godina.

U opštini Teslić 78 civilnih žrtava rata izgubili su život na svirep način u neposrednom kontaktu sa izvršiocima: zatvaranjem, premlaćivanjem i strijeljanjem.

Na području opštine Doboj neselektivno granatiranje gradskog područja sa položaja Armije BiH i HVO-a odnijelo je 99 ljudskih života.

Na sve tri strane ostalo je na stotine invalida i ranjenih osoba.

Najsvirepije lice posljednjeg rata bilo je u izjednačavanju vojnih ciljeva sa civilnim objektima i stanovništvom. Za bespoštedno granatiranje i masakr nad nedužnim civilima niko od glavnokomandujućih nije pravno procesuiran za počinjene zločine.

Uspomenu na žrtve čuvaju njihovi najbliži i sumorna spomen-obilježja, poput onog podignutog na sjevernom obodu gradskog parka u Doboju. Na onižem pijedestalu stoji ukošena mermerna ploča, zbog pogrešnog izbora stiliziranih slova teško čitljiva, posvađana sa estetikom, gramatikom i logikom. Umjesto iskrenog pijeteta prema postradalim građanima, Srbima, Bošnjacima i Hrvatima, tekst kao da je pisao patetični nacionalni pjesnik za potrebe politike i govora mržnje.

Цивилним жртвама отаџбинског рата 1992–1995.
Душе благородне, жртве Зла
Свеколиког и нељудског урлика мржње
Настаните сазвијежђе невиних
И зато
Погнутих глава, силници,
Ходите испод звијезда проклети
Занавијек.
99 невиних жртава и 399 инвалида и рањеника овог града
су и најстрашнија опомена за будућа покољења.

Март, 2000. Српски народ Добоја

Nevine žrtve širom našeg zavičaja uistinu jesu strašna opomena budućim pokoljenjima da nikad više ne krenu putem rata. Pognutih glava trebamo proći kraj svih stratišta i nikad ne zaboraviti do čega nas je doveo nacionalizam i bratoubilačka mržnja.

Spomen-obilježja sa ovakvim riječima i takvom porukom – nema!

Zvono

Postoje osobe koje jedva čekaju godišnji odmor, ponajmanje zbog plandovanja i putovanja, već najviše radi upoznavanja drugih ljudi i sklapanja novih prijateljstava. On nije spadao u takvu kategoriju, nije bio sklon čavrljanju s nepoznatima na plaži i za nova poznanstva uvijek mu je trebalo vremena. Ali, svako pravilo ima svoju iznimku, a Johannes Grassmayr je bio njegov izuzetak. Desio mu se u Baškoj Vodi, baš kad je zvono počelo otkucavati 12 puta za njegovo podnevno razmišljanje gdje će ovaj put otići na ručak.

– Schöner Klang der Glocke! – započeo je na njemačkom, a on je, prikrivajući nelagodu averzije godišnjeodmorskog upoznavanja, bio prilično suzdržan:

– Sorry, I am Canadian. I don't understand!

– Nice sound – nije se dao iznenaditi prosijedi, vitalni gospodin, prešaltavši u sekundi na tečni engleski.

– Sva zvona su ista – prokomentarisalo je odbijanje u njemu.

– Griješite, gospodine! Svako zvono je glazbeni i umjetnički unikat! Ovo dvostruko koje nam sada zvoni za podne je oktavno u dis-fis molu. Čujte kako božanstveno, nakon udara bata, odzvoni čitav slap tonova. Tonski spektar zvona je radost za svačije uho. Ljudi ne znaju da svaki zvon proizvodi 50 parcijalnih tonova!

– Nemoguće! Za mene je to sve samo bam-bam-bam! Poziv na molitvu ili – na ručak!

– Oprostite, moram se nasmijati! Većina ljudi misli isto. Zvono zvoni i zbog molitve, i zbog ručka, a i zbog ljepote svoga zvuka. Tajna svakog zvona krije se u njihovom obliku i vještini izrade koja parcijalne tonove treba dovesti u međusobni zvučni sklad. Nakon akustičnog, svima čujnog udarnog nominalnog tona, u dugotrajnom odjeku je njegova podoktava, prima, terca, kvinta, nadoktava, duodecima, dvostruka oktava, trostruka oktava. Zvono je dar s neba!

Zaintrigirao ga ovaj stručnjak zvučnih tajni zvona, a nije mogao slutiti da ga tek čekaju iznenađenja. Riječ po riječ saznao je kako nastaje zvono, uz dosta matematike i proračuna težine, udarnog tona i akustike, tradicionalnog načina izrade dvostrukog kalupa od gline, topljenja bronze na temperaturi od 1100 stepeni, izlijevanja i dugotrajnog procesa hlađenja. Sagovornik mu je čak citirao i Schillera:

– *Iako djelo hvali majstora, blagoslov ipak dolazi odozgo!* Istina je, u našoj ljevaonici svaki put prije izlivanja zvona prisutan je svećenik i obavezna je molitva za božji blagoslov!

Njegovu mrzovolju susreta s nepoznatim odagnalo je prijatno druženje u saznavanju nečeg novog. Otišli su zajedno na ručak. Imao je čast upoznati velikog majstora, jednog od braće vlasnika najpoznatije evropske ljevaonice zvona Grassmayr iz Insbrucka. U razgovoru pred njima dvojicom otvorila su se toga dana vrata iznenađenja i čudesnog slučaja, koji bi, učinilo mu se, mogao biti samo dar nebeske podudarnosti što je svojim koordinatama povezala Tirol i Bosnu.

– Vi ste rođeni u Kanadi? – upitao ga Austrijanac.

– Ne, ja sam zapravo rođen u Bosni!

– Stvarno? Nekoliko puta smo odlivali zvona za crkve u Bosni. Ako smijem pitati, iz kog ste grada?

– Iz malog mjesta, sjeverno od Sarajeva, Doboj se zove.

– Svijet je stvarno mali! Naše zvono zvoni u vašem rodnom gradu!

– Molim?!

– Da, sasvim sigurno! U ratu je crkva u mjestu Doboj bila srušena. Ljevaonica Grassmayer je odlila zvono i u znak naše pomoći obnove crkve odrekla se trgovačke marže. Vaše zvono zvoni u fismolu!

* * *

Deset dana kasnije potamnjele kože stigao je u grad u kome ga više ne čeka niko. Došao je upaliti svijeće na grobovima rodbine i prijatelja, i u crkvi uplatiti mise zadušnice za pokojnike. Župnik je mlad i predusretljiv, zna da odlazi odmah i da za njim ostaju jedino njegove molitve. Pita ga o obnovi crkve, o zvonu.

– Duga je to priča, kaže svećenik. Ali, sve je zapisano u monografiji župe, možete kupiti knjigu, a možete, ako imate vremena, pogledati naš župni arhiv.

Na maloj polici uredno su složene bijele kutije sa oznakama godina. Otvorio je posljednju u nizu iz koje, kao da je nestrpljivo čekao da iskoči, prvo ispada mali rokovnik formata A-5, plavih korica sa izblijedjelim, pozlaćenim slovima: JŽ – Jugoslovenske željeznice, ŽTP Doboj (Željezničko-transportno preduzeće Doboj). Rokovnik je ispisan čitkim rukopisom, plavim penkalom, bez mrljanja i precrtavanja, koje, očito, željezničarska služba nije trpjela, sa uredno notiranim datumima i malim razmakom između dana i ispisanog sadržaja. Na prvoj stranici, otprilike na sredini bijelog lista, krupnim slovima je pisalo:

DNEVNIK IZGRADNJE CRKVE U DOBOJU[1]

U ime Oca, Sina i Duha svetoga. Amen.

Ja sam Mato Pinjušić, željezničar iz Doboja. Već dugo sam u mirovini, a sudbina me izabrala da vam ispričam svoju priču o zvonu, zapravo kroniku stradanja naše crkve. Božjom voljom ostao sam u ratu živ i netaknut. Nisam takav čovjek, nisam trubio o politici, o svojoj vjeri i svojoj naciji. Imao sam 68 godina, nisam bio u zatvoru i nisu me mučili, ali jednako sam kao i svi ostali prošao kroz sve strahote rata, kroz pljačke, poplavu razne pogani i najnižih ljudskih strasti, ubistva i progon nedužnih ljudi. Sina Marinka su uhapsili i sproveli u logor na Usori zajedno sa njegovim puncem, Srbinom, koji se zauzeo za njega i nije htio u mobilizaciju i srpsku vojsku. Oprosti mi, Bože, briga za bližnje i goli strah udaljili su me od misli rušenja naše svetinje koja je na ovome mjestu stajala stotinu godina. A šta sam mogao učiniti? Osim molitve, zatvoren u stanu sa suprugom Dragicom, nisam imao ništa drugo izuzev vjere i nade da će mi djeca uspjeti izaći iz ovog pakla, da rat neće trajati dugo i da ćemo našu srušenu crkvu opet obnoviti.

Uz tu crkvu, uz njen oltar sam odrastao, primio prve svete sakramente, vjenčao se, krstio djecu i svake nedjelje išao na svetu misu i molio se iz srca i dubine duše za dobro moje obitelji, za dobro moga grada, za dobro moje bosanske grude i naše crkve Presvetog srca Isusova.

Katolička crkva je među najstarijim građevinama u našem gradu. Sa svojih stotinu godina ona je spomenik iz prošlih vremena. Njena gradnja započeta je 1896. prema projektu Josipa Vancaša, čuvenog arhitekte onoga doba, a uz zanos i božje ufanje našeg prvog župnika Petra Ajvazovića, velikog milostivog čovjeka, armenskog porijekla, koji počiva na groblju u Barama, a koji je za svog života, bez obzira na vjeru i naciju, u ljudima gledao ljude i koji je,

uz puno truda i odricanja svojih župljana, 1910. uspio dovršiti ovu bogomolju.

Neću prećutati ništa, vjerujem u istinu i Boga milostivoga. Zahvalan sam milosti božjoj i svetom Proviđenju što mi je poštedilo ovu posljednju trunku snage i zdravlja da zapišem istinu i sve onako kako je bilo.

3. 5. 1992.

Uvijek sam volio nedjeljnu ranu misu. Cijeli dan poslije bio mi je dan odmora i radosti, ličio mi je na praznik, očišćen svetom molitvom od svih briga od ponedjeljka do subote. Prvi put u mom životu rana misa nije unijela spokoj u moju dušu. Cijelu noć gradom je odjekivala pucnjava. Zbog blokada na ulicama i vojničke barikade ispred, tek petoro vjernika došlo je u osam sati u crkvu, izlažući se opasnosti po život i ne znajući da će nam to biti posljednja misa za narednih deset strašnih godina. Zvono nije zazvonilo, kako je bio red, za veliku misu u 11 sati. Naoružani vojnici zabranili su ulazak u crkvu, a našeg župnika, velečasnog Josipa Kudića, sproveli su iz župne kuće na neko drugo mjesto. Gradom je kružio milicijski auto sa zvučnicima na krovu. Pozivali su građane da predaju oružje, a na radio-stanici su objavili da je "srpski Doboj oslobođen". Major Stanković je dao ultimatum Čaršiji da preda oružje do 16 sati. I tačno u to vrijeme, iako na Čaršiji više nije bilo nikoga, otpočela je topovska paljba iz pravca Lipca i Pridjela.

Prvog dana te njihove "slobode", u nedjelju predveče, naša katolička crkva je granatirana i zapaljena. Radio Doboj i "Glas komuna" su u svom izvještaju objavili laž kako je "u jeku borbenih operacija stradala katolička crkva", a zapravo nikakvih ratnih operacija nije bilo. Crvene beretke, JNA i srpske paravojne jedinice su bile jedine u gradu! Nikakvog otpora nije bilo, niti ga je moglo biti. Zlikovci su trenirali gađanje! Prva granata ispaljena od pravca trgovine "Borovo", sa ruba gradskog parka, ubila je tog pijanog bezbožnika

što je prvi pucao na crkvu. Tromblonska mina pogodila je drvo iznad njegove glave i usmrtila zločinca na licu mjesta, ali ni taj znak božje moći i božjeg ukazivanja nije prosvijetlio zamračene umove. U gnjevu pucali su drugi. Crkva je bila oštećena, a kao za inat nije se dala srušiti. Narednog dana, u ponedjeljak, 4. svibnja 1992, "oslobodioci" su minirali džamiju kod Gradine, a u našu crkvu su ovaj put pucali iz blizine. U 17 sati pogodili su sakristiju i zvonik. Jelova građa je planula, buknuo je požar. Vatra se mogla vidjeti iz Vatrogasnog doma, ali vatrogasci su došli tek u utorak, sa danom zakašnjenja, da gase zgarište, na svoju sramotu, na stid i bruku vojske čiji su vojnici počinili zločin, a u ime vjere i stvaranja svoje države koju će prozvati Republika Srpska.

Crkva se nije dala. Urušenog krova, granatirana i ranjena, još uvijek je stajala golih zidova. Sve je izgorjelo, prelijepi oltar, vrijedne slike Kristova spasenja stare stotinu godina. Božjom milosti ostao je netaknut kip Bogorodice, Gospe lurdske. Božje čudo! Vatra je uništila sve, ostao nam je samo taj kip sa milostivim osmijehom Majke Božje! Ja veće čudo nisam doživio! Slava tebi, Gospodine!

Svi mi koji smo ostali u gradu u vrijeme kad nam je bilo dozvoljeno hodanje, od 8 do 11 ujutro, išli smo da vidimo našu crkvu. Tamo su stajali naoružani vojnici, gledali su mrko, nisu dali da se priđe. Po prvi put u svom životu nisam se prekrižio ispred crkve, a žarko sam želio. Ubili bi me sigurno na licu mjesta. Zastao sam, izgovorio molitvu u sebi, dok me sa uperenim puškama nisu maršnuli da idem dalje.

13. 5. 1992.

U gradu vlada policijski sat. Smijemo izaći na ulicu samo od 8 do 11 sati, udahnuti svjež zrak i kupiti kruh. Susreo sam našeg župnika Josipa Kudića. Sigurno ga prate, pa da ne bismo bili previše sumnjivi, hodali smo baš glavnom ulicom. Ispričao mi je kako mu

je jučerašnji dan, blagdan svetog Leopolda Mandića, bio najteži u životu. U četiri sata po podne došli su u samostan časnih sestara sa sjekirama. Polupali su sve što se moglo polupati. Sestre su istjerane i protjerane u Župni ured. Došli su odmah iza njih i odmah sjekirom počeli razvaljivati vrata na garaži – trojica specijalaca u crvenim beretkama. Strgli su mu križ oko vrata, pogazili ga na podu. Razbijali su sve čega su se dotakli: posuđe, slike, goblene, zasijecali sjekirom namještaj, a jedan od njih stavio mu je sjekiru na glavu i sa srbijanskim akcentom upitao: "Hoću li, pope, da ti rasečem glavu?" Velečasni je bio hrabar: "Udri ako ti je ćeif!" odgovorio je. Taj ga je sa crvenom beretkom pustio kad je vidio slike na zidu sa srpskim popovima. Na jednoj od njih bio je pravoslavni paroh Dragan Terzić koji se pretvarao našem župniku kao veliki prijatelj, ali nikada nije došao da ga vidi i da mu u bilo čemu pomogne. "Znaš li ti, bre, pope, kakav je ovo rat?" pitao je jedan. Naš župnik je odgovorio da ne zna, jedino se uvjerava da nije kao drugi ratovi. Ovaj mu je uzvratio: "Ovo je rat pravoslavlja protiv katoličanstva, zato rušimo sve ono što nije pravoslavno!" Kad su nakon divljanja i razbijanja krenuli ka izlazu, časna sestra Melanija se pokazala više nego hrabrom. Pitala ga je: "Šta ćete sad popiti? Kod nas je običaj kad nam netko dođe i kad nešto radi da ga počastimo!" Ostali su zbunjeni i šokirani. Kad se jedan od njih malo pribrao, odgovorio je: "Dok smo na poslu, ne pijemo ništa! A vi u roku od 24 časa da ste napustili srpski Doboj. Ova vaša kuća od danas je srpska kuća!"

Velečasni je išao do Kriznog štaba u ŽTP-u, gdje su mu Boro Paravac, Mile Ivošević, Obren Petrović i Savo Krivokapić rekli da oni ne bi ništa protiv njega poduzimali, ali ako je vojska naredila, onda će morati ići iz Doboja i bolje mu je da se što prije spakuje. Župnik je očajan, skoro da zaplače od muke i tuge.

*Župnik je ostao u Doboju još tri i po mjeseca! Nisu ga otjerali odmah. Osam puta su bradati naoružani vojnici dolazili na vrata

njegovog župnog ureda, pokazivali noževe, hvalili se kako redom kolju, uvijek sa isprikom da traže oružje ili radio-stanicu, a zapravo sa jedinom namjerom da nešto ukradu i opljačkaju. Odnijeli su skoro sve još dok je bio u Doboju. TV su odavno pokupili, a jedan je kasnije stavio u džep samo daljinski upravljač, da mu se nađe! Velečasni Marko Šalić iz Dragalovaca je bio uhićen. Proveo je u dobojskom zatvoru 62 dana svakodnevnog batinanja, od čijih posljedica je preminuo godinu dana kasnije u Zagrebu. Ko zna kako bi na kraju završio i naš župnik da se banjalučki biskup dr Franjo Komarica nije zauzeo i da ga dvojica srpskih oficira, po naređenju generala Talića, nisu sproveli u Banju Luku, 5. kolovoza 1992. Kasnije je u konvoju prebačen do Zagreba, a potom je kao prognanik i izbjeglica četiri godine živio Baškom Polju, u napuštenom vojnom odmaralištu.

15. 10. 1992.

Naša crkva pretpjela novi napad! Minirali su je ponovo. Prkosno je stajala, ruševna, a nije se dala. Čvrsti kostur austrougarske gradnje, njene zidine, polusrušen zvonik još je stajao. Crkva se branila sama pred slijepom mržnjom onih koji su sebe nazivali vjernicima. Zvono, teško preko tone, saliveno u Beču, palo je na ruševinu, ali nije bilo oštećeno. Neljudi i pljačkaši još jednom su pokazali svoje pohlepno, gramzivo lice...

20.10. 1992.

Došli su kamionom "Progresa" i jednim bagerom. Zvonik crkve je bio urušen, ali božjim čudom zvono, teško 1064 kilograma, ostalo je netaknuto. Doveli su zarobljenike iz zatvora, Muslimane i Hrvate, natjerali ih da raščiste srušene grede i ciglu i da metalnom sajlom okače zvono za kašiku utovarivača.

*Pronašao sam kasnije u novinama, u "Bosanskom reporteru" od 10. 11. 1995. na stranici pet, članak koji govori o tome: "Poslije prvog rušenja crkve, augusta 1992, zvonik nije bio sasvim srušen, a

zvono je bilo zatrpano u ruševinama. Tada su po nalogu Milenka Gligorića, portparola SDS-a u Doboju, u dvorište Katoličke crkve dovedeni zarobljeni Muslimani i Hrvati, smješteni u dobojskom zatvoru, da iz ruševina izvade zvono teško preko tisuću kilograma. I pored prijetnji i psovki dvojice četnika da zvono ne smije biti taknuto, Gligorić je naredio da se zvono izvuče iz ruševina, natovari na kamion i odveze u krug zatvora. U krugu dobojskog zatvora, na "tamiću" pokrivenom ceradom, zvono je prenoćilo, a sutradan je odvezeno u skladiste PTK iza dobojske pekare. Tu je skriveno zvono ostalo deset dana čekajući dalju sudbinu, da bi ga potom Predrag Kujundžić, zvani Predo, pronašao i odvezao u skladište Zagrebačke pivovare na Usori. Tu je zvono bilo uskladišteno mjesec dana, a potom ga je ponovo pronašao Milenko Gligorić, koji tada krade zvono i lageruje ga iza školske radionice na Usori. Zvono je odatle trebalo biti transportovano u Bijeljinu za gradnju crkve. Gligorić nije imao namjeru zvono pokloniti, već prodati za 17.000 DM. Međutim, misterija zvona se tu ne završava. Zvono ponovo pronalazi Predrag Kujundžić, krade ga od Gligorića i odvozi u Suho Polje gdje se gradi crkva, a koju Srbi iz Suhog Polja zovu Crkva svete Duje. Bitno je reći da je Kujundžić iz Suhog Polja i da je glavni donator za gradnju te crkve, a odakle mu sredstva, nije teško odgonetnuti. I tako zvono katoličke crkve u Doboju ima svoju tužnu odiseju, a ljepota njegovog zvuka nikada više ne može biti kao što je bila dok se razlijegao dobojskim poljem sa zvonika Katoličke crkve u Doboju."

19. 2. 1993.

Naša crkva napadnuta je ponovo, po treći put. Bila im je trn u oku! Postavili su pod njene temelje toliko eksploziva da je detonacija porazbijala prozore na zgradama udaljenim i do 800 metara. Bilo je to u devet sati naveče. Cijeli grad je bio u strahu. I Srbi su se uplašili, mislili su da je to napad na Doboj. Nisam znao o čemu se

radi, ujutro sam čuo – naša crkva je srušena do temelja! Rizikovao sam život, da me ubiju na licu mjesta, ali morao sam narednog jutra otići da vidim. Prizor je bio stravičan. Od onako lijepog sakralnog objekta, od onakve crkve u koju smo svi zajedno, i mi Hrvati, i naši prijatelji Srbi, i Muslimani išli za Božić na ponoćku da slušamo radosne božićne pjesme, ostala je samo gomila šuta, cigle, drveta, metala, maltera. Nisam mogao vjerovati svojim očima: veliki metalni križ ispred crkve još uvijek je bio uspravan! Nije ga mogla uništiti čak ni eksplozija koja je potresla čitav grad. Gospode Bože, velika je milost tvoja! Ali bezumnicima ludilo i mržnja potpuno su zatvorili oči.

19. 4. 1993.

Po direktivi najviše vlasti stigli su bagerom i kamionima da poravnaju teren i prikriju naše postojanje u ovom gradu. Tovarili su ostatke naše crkve i vukli na deponiju smeća pored magistralne ceste Doboj – Bosanski Brod. Očevici tvrde da su jedva iščupali križ s postolja. Tri puta su ga tovarili u kamion – tri puta je padao natrag na zemlju! Nije htio nikud sa svog svetog mjesta, iz svog crkvenog dvorišta! Htjeli su uništiti svaki vidljivi simbol naše vjere i našeg postojanja. Bagerom su zatrpali ostatke temelja, poravnali zemlju i posijali travu. Koliko li je samo počinjenih ljudskih zločina prikriveno na isti način?!

Nestvarno je bilo gledati pustu ledinu umjesto crkve. Mi preostali malobrojni katolici koje nisu uspjeli protjerati iz rodnoga grada i s našeg ognjišta, uvijek bismo zastali i sa one strane ulice, od Pavlovićeve banke, krišom bismo se prekrižili.

1993–1995.

U ovom periodu dnevničke zabilješke ne pominju crkvu, već druge ratne događaje, koji, svaki ponaosob, zaslužuju vješto pero pripovjedača. Hroničar je ispisao oko stotinu stranica, neujednačenim rukopisom, kao da je ponekad bio u žurbi ili, što je vjero-

vatnije, u strahu da neko ne pokuca na vrata. Dnevnik prati "dobrovoljni" odlazak komšija, teror uniformisanih prema civilima, nestanak struje i vode, fijuk granata sa "slobodne teritorije" koje u gradu ubijaju nedužne ljude, odjek rata sa linija fronta: Putnikovog brda, Makljenovca, Sivše, Matuzića, Vozuće, dobojski veliki posljednji progon preostalih Hrvata i Muslimana preko Ozrena, propagandni rat medija i rat u duši koja ne vjeruje da se ljudi koji su najglasnije uzvikivali parole o bratstvu-jedinstvu mijenjaju preko noći i postaju najgrlatiji, radikalni nacionalisti. Smjenjuju se u dnevniku svakodnevne molitve pred upaljenom svijećom, nadahnute vjerom a ispunjene nadom da će rat jednom ipak stati, jer zlo ne može dovijeka. A onda kad je stvarno stao, zapisana je jedna jedina rečenica.

21. 11. 1995.

U Sjedinjenim Američkim Državama potpisan je Daytonski mirovni sporazum kojim je prekinut rat i ozakonjeno etničko čišćenje.

14. 4. 1996.

Župa Doboj je nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma podijeljena na dva entiteta i četiri općine: Doboj, Usora, Gračanica i Doboj-Istok. Najčudnija je "granica" u Makljenovcu, gdje pola sela pripada Federaciji, a pola Republici Srpskoj. U tom selu je nakon četiri godine po prvi put služena sveta misa na drugu uskrsnu nedjelju, i to na livadi! I njihova kapela je srušena. Oltar je bio u jednoj auto-prikolici. Sestra Melanija je svirala na klavijaturama, a misu je vodio naš župnik Josip Kudić koji se vratio iz izbjeglištva, iz Baškog Polja. Sreo sam ga na Mali Uskrs u Doboju. Doveli su ga evropski posmatrači i vojnici SFOR-a. Nisu mu vjerovali da je u gradu bila katolička crkva (!?) Srbi su nijekali njeno postojanje, pa ih je vodio na mjesto gdje je sada pusta ledina. Tražio je da obezbijede rovokopač da im pokaže temelje naše srušene i bagerima

sakrivene i poravnate crkve. Nisu udovoljili njegovom zahtjevu, ali su izgleda shvatili da ih je lokalna vlast nasamarila, da je tu stvarno bila katolička crkva! Eto kako se piše istorija! Nije prošlo ni pet godina, a već se sve iskrivljuje, podmeće i namjerno zaboravlja. Bože, spasi grešnicima duše njihove!

Rimokatolički Župni ured Presvetog srca Isusova,
Braće Jugovića 2
BiH – 53000 Doboj,

3. 5. 2000. godine

Srpskoj pravoslavnoj crkvi – Zvorničko-tuzlanska eparhija
– na ruke episkopa zvorničko-tuzlanskog, gospodina Vasilija

Ja, dobojski župnik, Jozo Kudić, obraćam se Vašoj visokopreosvećenosti s molbom da mi pomognete riješiti neke probleme. Naime, radi se o crkvenom zvonu iz župe dobojske, iz grada Doboja, koje je, kako saznajem, "poklonjeno" mjestu Suhom Polju kod Doboja.

To zvono zvonilo je na Katoličkoj crkvi u Doboju od 1896. godine i nikome nije smetalo. Ratni vihor učinio je svoje, tako da je to zvono skinuto s tornja, a crkva je minirana, i jedino što je ostalo jest to zvono. Nažalost, ni ono nije u posjedu župe kojoj pripada. Čujem da mještani Suhog Polja nisu baš oduševljeni tim zvonom jer znaju pod kakvim je okolnostima do njih dospjelo. Čak bi voljeli da se što prije vrati vlasniku kojemu pripada, a to je župa Doboj. Vi svojim autoritetom možete učiniti kod onih koji sada posjeduju to zvono da ga vrate dobojskoj katoličkoj crkvi. Drugo što Vas usrdno molim je da Vi kao ugledna i poštovana osoba posredujete kod nadležnih vlasti u Doboju da nam vrate ono crkvenih knjiga i arhiva što je ostalo sačuvano, zahvaljujući pojedinim ljudima koji su znali cijeniti vrijednost crkvenih knjiga i arhive, pa je nešto od toga sačuvano i nalazi se u dobojskom muzeju.

Uvjereni smo da ćete nam rado pomoći u ovom iznesenom, od srca Vam zahvaljujemo ja i moji župljani koji su u Doboju, a koji se još uvijek nemaju gdje sastati na molitvu, a pogotovo ne mogu čuti svoje zvono koje su toliko godina slušali i koje ih je pozivalo u crkvu na molitvu.

Unaprijed Vam hvala, a Bog neka Vam pomogne u Vašoj teškoj i odgovornoj službi.

* Naš župnik Josip Kudić nakon povratka iz progonstva nekoliko puta je pisao vladiki Kačavendi, inzistirao i tražio da se naše ukradeno zvono vrati. Bilo je u ratu "nestalo" i zvono s kapele na Griču, u Makljenovcu. Dobili smo dojavu da se to ukradeno zvono nalazi u Rudanci, na novopodignutoj crkvi u Lužanima, izgrađenoj 1995, a koju je također osveštao vladika Vasilije. Na pisma našeg župnika nikad nije odgovoreno.

Na web-stranici Srpske pravoslavne crkve – Zvorničko-tuzlanske eparhije o novopodignutoj ozrenskoj crkvi piše da potpada pod Gračaničku parohiju koju čine Gračanica i sela: Lendići, Gornja i Donja Lohinja, Tekućica i Suvo Polje. Objavljena je i slika te crkve sa trokatnim zvonikom, ispod koje piše: "Hram Vozdviženja Časnog krsta Gospodnjeg u Ozrenskom Suvom Polju. Hram je dimenzija 19 x 9 metara. Gradnja je počela 1993, a temelje je te godine osveštao episkop zvorničko-tuzlanski g. Vasilije. Gradnja je završena 1997, a hram je osveštao nadležni arhijerej g. Vasilije 18. oktobra 1997. godine."

Vladika Vasilije Kačavenda je zbog svog nemorala i pedofilije "razriješen dužnosti" u maju 2013. godine. Nakon homoseksualne afere s maloljetnicima prijevremeno je penzionisan. U jeku te afere Kačavenda je primio najviše priznanje srpskog entiteta, Orden Republike Srpske, iz ruku njenog predsjednika Milorada Dodika.

22. 9. 2000.

Velečasni Jozo Kudić, dobojski župnik, imenovao je Građevinski odbor za obnovu i gradnju župne kuće, crkve i župskih objekata u gradu Doboju. U Građevinski odbor imenovani su: Mirko Zadro, Krešimir Zubak, Mato Pinjušic, Franjo Bilić, Ivo Čokljat, Rudolf Glazer i Drago Mišković. Bože milosrdni, daj nam zdravlja i snage da ispunimo teški zadatak koji je pred nama!

7. 10. 2000.

Izvršena je radna akcija čišćenja okoliša oko zgrade Župnog ureda i prostora gdje je postojala crkva. Odaziv župljana bio je zadovoljavajući. Oko pedeset župljana učestvovalo je u akciji. Radilo se od deset do petnaest sati.

14. 10. 2000.

Na dobrovoljnom radu bilo je trideset župljana. Radilo se od devet do petnaest sati na čišćenju korova. Slastičarna "Turalić" poslala je po dvojici radnika trideset bureka, trideset jogurta i trideset šampita kao svoj prilog u dobrovoljnoj akciji. Prijatno smo se iznenadili i mnogo im zahvaljujemo!

21. 10. 2000.

Pokrivena je kuća Župnog ureda i betoniran veći dio ograde s metalnim stupovima. Bilo je predviđeno da se narednog dana dovrši ostatak betoniranja ograde, ali to nije urađeno zbog iznenadne smrti dobojskog župnika Joze Kudića, koji je preminuo 22. 10. 2000. oko 13 sati. Dana 23. 10. 2000. služena je sveta misa za pokojnog župnika u Makljenovcu uz prisustvo dvadesetak svećenika i osam časnih sestara. Poslije svete mise u 11 sati, uz masovno prisustvo župljana bio je ispraćaj pokojnika u rodni mu Prozor gdje je sahranjen oko 17 sati u obiteljsku grobnicu.

Župnik Kudić je bio svećenik u našoj dobojskoj župi 25 godina. Bio je omiljen i drag, pravi narodski čovjek s kojim smo dijelili i dobro i zlo. Na našu veliku žalost, otišao je ne dočekavši da ponovo

podignemo iz pepela njegovu i našu crkvu. Župu je s početka 2001. preuzeo vlč. dr Pero Brkić, 14. po redu dobojski župnik, rodom od Bosanskog Šamca,* i zahvaljujući božjem blagoslovu, njegovoj upornosti i našoj pomoći dočekujemo iduću godinu u nadi da ćemo otpočeti izgradnju crkve.

* U Kronici župe Presvetog srca Isusova, pod datumom 18. veljače 2001. piše:

Ja, dr. don Pero Brkić, rodom iz Grebnica, župe Hrvatska Tišina, općina Bosanski Šamac, rođen sam 20. 9. 1958. Dekretom Ordinarijata Vrhbosanskog preuzeo sam župu Srca Isusova Doboj 18. 2. 2001. godine. Moje službovanje u ovoj nadbiskupiji shvaćam kao malu pomoć (ako to ona jest) ovoj ranjenoj crkvi. Župa je iz rata 1995. g. izašla desetkovana. Ostalo je od oko 4000 vjernika njih 400 u Doboju, nešto malo na Čairama, nitko od oko 100 obitelji u selu Prisade i nitko od oko 200 obitelji u selu Makljenovac. Proces povrataka u Makljenovac je bio dobrano započet i on je stao 2001. godine na oko sto kuća... Moja procjena je da bi glavna poluga procesa povratka bila ponovna gradnja župne crkve... Crkva je bila srušena do temelja, teren poravnat, župna kuća otkrivena i pokradena. Sve je u njoj bilo povađeno. Nju je pokrila firma 'Zovko' iz Žepča 2000. u jesen, stavila prozore, vanjska vrata i vanjsku fasadu. To zahvaljujući Krešimiru Zubaku, pravniku iz Doboja i političaru u državnom vrhu BiH na visokim funkcijama. Trenutno 2000–2002. on je ministar za ljudska prava pri Vijeću ministara BiH. Uz njega su i crkveni odbornici: Mirko Zadro, Mato Pinjušić, Ivo Čokljat, Drago Mišković, Rudo Glazer, Franjo Bilić, Josip Krajina i Drago Krajina. Oni su glavna poluga obnove i povratka i župnih aktivnosti.[2]

11. 3. 2001.

Nakon strašnog rata u kojem je potpuno srušena i uništena naša dobojska crkva, nakon osam godina, deset mjeseci i deset dana po prvi puta je slavljena sveta misa u Doboju! Predvodio ju

je pomoćni biskup Vrhbosanske nadbiskupije dr Pero Sudar. Na misnom slavlju okupilo se oko 500 vjernika iz grada i okoline, a i nekoliko naših komšija Muslimana. Kapelica u župnoj kući bila je pretijesna za takvo slavlje, pa je sveta misa održana na praznom prostoru na kome je nekad stajala naša crkva.

12. 3. 2001.

Na zahtjev župnika Brkića za sanaciju župne crkve iz općine Doboj odgovorili su negativno, tražeći dokumente, kao da se radi o potpuno novom objektu kojeg nikad nije bilo: "Za isti trebate pribaviti urbanističku saglasnost za izgradnju predmetnog objekta, kao i odobrenje za građenje istog."

17. 3. 2001.

Svako zna, generacije znaju da je u Doboju bila katolička crkva, a sad mi, da bismo dobili urbanističku i građevinsku dozvolu, trebamo dokazivati njeno postojanje. U Doboju se gradi na sve strane, otima tuđa zemlja, a nama je rečeno da crkva ne može ni za pedalj biti veća od one koju su srušili. Zato je danas od 12.30 do 14.30 sati rovokopačem otkriven temelj dobojske crkve za potrebe dokazivanja dimenzija veličine crkve, dužine i širine građevine koja je postojala sto godina.

20. 3. 2001.

Župnik Pero Brkić podnosi izvješće Nadbiskupskom Ordinarijatu Vrhbosanskom:

Župa Presvetog srca Isusova doživjela je velika stradanja u prošlom ratu (1992–1995). Župljani su mahom, njih oko 3500-4000 prognani, njihova imovina zauzeta, devastirana ili totalno uništena. Župnik je prognan, časne sestre također. Posljednju svetu misu u župnoj crkvi Presvetog srca Isusova u Doboju župnik Jozo Kudić slavio je uz prisustvo petoro-šestoro vjernika u nedjelju, 3. svibnja, u 8 sati (rana sveta misa). Taj dan zašutjelo je, po pričanju prakatura, 1054 kg teško zvono dobojske crkve. Tog dana crkva je (djelo arhitekte

Vancaša započeto 1896, završeno 1910) pogođena zapaljivim granatama i zapaljena. Od tada je počela agonija ove ponosne župe, njenih vjernika, njenog župnika, njene crkve, njene župne kuće. Crkva je kasnije minirana (dan nepoznat). Zvono je palo na ruševine crkve i prema pričanju mještana, i katolika, i pravoslavaca, i muslimana, ugrađeno u drugi sakralni objekat nekatoličke konfesionalnosti. Orgulje su odnesene. Do kraja neporušena crkva još jednom je minirana, pri čemu je nastala materijalna šteta na objektima oko crkve. Pri miniranju ostao je nesrušen veliki križ ispred crkve. Prema pričanju jednog očevica, Muslimana, ovaj križ je rušen bagerom, naknadno, i tri puta je padao s kamiona dok nije bio odvezen na deponiju smeća pokraj magistralne ceste Doboj–Brod. Naknadno je sav srušeni materijal crkve odvezen, teren izravnat, temelji zatrpani i prekriveni. Župna kuća ostala je devastirana, otkrivena, bez vrata i prozora. Obnova i povratak župljana počela je uz male pomake nekoliko godina nakon rata. Povratak vjernika napreduje, uvjetno rečeno dobro. Do danas se u grad Doboj, po Božićnjem popisu don Ante Jelića, ekonoma Nadbiskupije, vratilo oko 500 vjernika...

16. 7. 2001.

Dobivena je građevinska dozvola od Opštine Doboj za gradnju nove crkve na istome mjestu gdje je postojala do temelja porušena crkva.

18. 7. 2001.

Prvi dan radova na ponovnoj izgradnji crkve Srca Isusova u Doboju. Crkva se gradi u istim gabaritima one predašnje. Stara crkva je bila blagoslovljena 1910. godine, za Austrougarske, sa zvonom od 760 kg koje je u Prvom svjetskom ratu rekvirirano za potrebe vojske. Nakon Prvog svjetskog rata nabavljeno je novo zvono, ovo koje smo ponovo izgubili u ovom ratu. Crkva je nakon svoje izgradnje bila posvećena svetoj Kristini do 1935. kada je sveta Kristina postala drugotni patron, a prvotni Srce Isusovo.

12. 8. 2001.

Nadbiskup, uzoriti kardinal Vinko Puljić, blagoslovio je i položio kamen temeljac za gradnju crkve u Doboju.

Kronika Župe: "Prvu svetu misu na ploči i novoizgrađenim temeljima crkve Srca Isusova u Doboju, služio, predvodio i slavio je uzoriti kardinal Vinko Puljić. Tog dana posvećen je i kamen temeljac. Kum kamena temeljca je bio Ivica Zovko iz Žepča, vlasnik firme "Zovko". Radove na crkvi izvodila je firma "Inter" iz Matuzića, Doboj-Jug, vlasnik Šemso Ahmić (radnici Muslimani i jedan Srbin). Oni će udariti i kosu ploču crkve. Od njih će radove preuzeti firma "Tadić" iz Žepča, koji su je ponovno i projektirali. Vlasnici firme su Vlado Tadić i Ljuba Tadić. Glavni arhitekt crkve je Ruža Dunđer, rođena Pranjić, iz Žepča, zaposlena u Projektnom uredu "Tadić–Žepče". Spomena vrijedna u ovom projektu je i firma "Grading" iz Doboja i statičar iz ove firme Obrad Radić. Siva eminencija arhitekture i graditeljstva Doboja, gospodin Bojanić, Srbin iz Hercegovine, zaposlen u "Doboj-Investu" dobronaklono je gledao i pratio projektnu dokumentaciju u revizorskom postupku. Načelnik urbanizma Brane Garić, Srbin, imao je uljudben, diplomatski i senzibilni odnos pri izdavanju urbanističke i građevinske dozvole. Tri djelatnika, kojih imena ne želim spominjati, smatrali su za svrsishodno ugoniti strah župniku, ponižavati ga i maltretirati, dajući mu do znanja da je ovo, eto, srpska zemlja i srpski grad. Njihova želja ili strah pred samim sobom ili od drugih da trebaju biti veći Srbi nego što je neophodno, zaobiđeni su mudrim vođstvom općine, načelnika dr Nikole Gavrića, koji je pokazao uljudbenost, profinjenost i korektnost u odnosu prema ovom projektu."[2]

29. 10. 2001.

Župljanin Marko Andrijanić, bivši ministrant, danas živi u Švicarskoj, obećao je donirati 400 metara podnih keramičkih pločica i dvoja ulazna vrata za crkvu. Usput je dao i novčani prilog

od hiljadu DM za gradnju crkve. Za izgradnju crkve donacije stižu s raznih strana. Nemoguće ih je sve pobrojati. Do danas imamo oko 400 donatora. Kome god je župnik ili naš Odbor za obnovu crkve uputio apel, niko nije odbio da pomogne u novcu, u dobrovoljnom radu ili naturi. Oni koji mogu, daju i najviše, ali dirljiva je i ona mala pomoć od dvadesetak maraka koju su svakog mjeseca po primitku svoje sirotinjske mirovine izdvajali naši umirovljenici.

30. 10. 2001.

Dovezeno je 22.000 komada "biber" crijepa za krov crkve, donacija Nadbiskupijskog sjemeništa iz Travnika. Istovar viljuškarom – 41 paleta.

1. 11. 2001.

Dovezen je iz Austrije križ za zvonik crkve. Donatori iz Žepča, braća Jukići, koji rade u Austriji. Projektant križa, poduzeće "Tadić" iz Žepča.

1. 12. 2001.

U 12.30 sati završeni su svi betonsko-zidarski radovi na tornju crkve. Sljedeća faza je krovna konstrukcija na tornju i pokrivanje.

1. 2. 2002.

Trinaest župljana od 9 do 10.30 sati prenijeli su 300 komada crijepa "biber" na pristupačno mjesto za dizanje na krov zvonika. U vremenu između 12 i 13 sati radnici poduzeća "Tadić" iz Žepča digli su križ i postavili ga na vrh zvonika gdje mu je i mjesto. Križ je izrađen od nerđajućeg materijala, težak 80 kilograma, dužine 300 centimetara, a od vrha križa do kugle je 260 centimetara.

20. 2. 2002.

Dvadeset dva župljanina dobrovoljnim radom od 9 do 11.30 sati podigli su tri tisuće crepova na potkrovlje crkve za pokrivanje krova iznad sakristije i oltara. To mi zovemo mali krov, gdje su pripreme za postavljanje crijepa završene (postavljene: vjenčanica, rogovi, letve i izolacija, a limari su završili limarske radove).

9.3. 2002.

U 14.45 sati dovezeno je zvono za crkvu iz Austrije, iz Innsbrucka. Kamion "Caritasa" biskupije Sarajevo sa zvonom je dovezao i uređaj sa tri sata koji će biti montirani na tornju. Zvono je teško oko 800 kilograma. Do 15.45 sati zvono je ručno istovareno i smješteno u unutrašnjost crkve. Sedam radnika je radilo tri sata na istovaru zvona i dijelova na zvoniku.

17. 3. 2002.

Župna kronika: "Blagoslov zvona, teškog 760 kilograma, ton fis, firma "Grassmayer–Innsbruck" i prva sveta misa u pokrivenoj crkvi Srca Isusova u Doboju koju predvodi uzoriti kardinal Vinko Puljić u nedjelju, 17. 3. 2001. Dva dana prije Svetog Jakova crkva je imala prozore i vrata, krov i toranj, i svoje zvono. Na svetoj misi prisustvovalo je oko tisuću vjernika. Bila je to peta nedjelja korizme (Gluha) koja nam je donijela zvuk zvona. Na zvonu je natpis: "Srce Isusovo mire i pomirenje naše, smiluj nam se!"

Od ovoga dana zvono zvoni svaki dan tri puta na pozdrav Gospe: u 7, 12 i 19 sati i prije svete mise u 18 sati radnim danom jednom, a nedjeljom tri puta."

Dnevnik Mate Pinjušića: U 16 sati svetu misu služio je nadbiskup vrhbosanski, uzoriti kardinal Vinko Puljić, koji je blagoslovio unutrašnjost crkve i posvetio svetu vodu kojom je župnik don Pero Brkić poškropio zvono, a zatim je kardinal pritiskom na prekidač uključio zvono koje je zazvonilo nakon deset godina šutnje. Crkva je bila dupke puna i svi smo zaplakali. Nakon deset godina patnji naše zvono ponovo zvoni!

23. 3. 2002.

Završeni su radovi na pokrivanju i gromobranskom osiguranju crkve. Građevinsko poduzeće "Tadić" povuklo se s radilišta zbog nedostatka sredstava za dalji rad – unutrašnje malterisanje crkve. Za dosadašnje izvršene radove dugujemo 50.000 KM. Dok to ne

izmirimo, neće se nastavljati s radom. Sveta misa se služi u crkvi, iako unutrašnjost nije dovršena, važno je da je crkva pokrivena. Kapelica u župnom stanu je nedovoljna za služenje mise – toliko nas ima u Doboju!

25. 12. 2002.

Prva ponoćka u novosagrađenoj crkvi nakon 11 godina. Oko 500 vjernika. Općinske vlasti su okitile glavnu ulicu i osvijetlile je za katolički Badnjak. Općina Doboj donirala je 10.000 KM, a dobrotvor iz Njemačke 1500 eura, Federacija donira građevinski materijal, šleper crijepa, tako da je župnik izmirio sva dugovanja prema građevinskom poduzeću "Tadić" iz Žepča i nastavak radova u crkvi može početi s novim zaduženjima.

10. 3. 2003.

Građevinska tvrtka "Tadić" otpočela je radove na malterisanju i unutrašnjem uređenju crkve. (Završeno je krajem svibnja.)

14. 5. 2003.

Tužna vijest: U Doboju je danas umro istaknuti župljanin, dobar čovjek i izvrsni zanatlija Mirko Zadro. On je jedan od onih koji, ni po cijenu svih prijetnji, nije htio da ode iz Doboja. Zajedno sa ocem, starim Stjepanom Zadrom, utrpali su ga u autobus, kolovoza 1992, ali kada su ih u Dragaliću na crti razdvajanja pitali da li dobrovoljno odlaze, odbio je razmjenu i zajedno sa ocem vratio se natrag u Doboj. Nije htio nikud iz Doboja! Samo on zna kroz kakve je muke prolazio, ali mrtva usta ne govore! Mirko Zadro je tijekom rata bio angažiran u Caritasu, a kasnije se aktivno uključio u proces obnove naše župe.

12. 6. 2003.

Danas su privedeni kraju radovi na drvenariji u crkvi. Klupe je radio Emil Kaser, župljanin iz Doboja, a ostale drvne konstrukcije Franjo Jeleč, stolar iz Makljenovca. Radovi su završeni u 19 sati. Pet minuta kasnije dvadesetak žena čistilo je crkvu do u noć da

ne bi radile na Svetog Antu, 13. 6, jer je u subotu, 14. 6. zakazana sveta krizma na kojoj je bilo 14 krizmanika: pet iz Doboja, sedam iz Makljenovca, jedan iz Gračanice i jedna djevojčica iz Prisada.

28. 9. 2003.

Danas se župnik dr don Pero Brkić oprostio od vjernika i preporučio sebe i novog župnika vlč. Josipa Senjaka u njihove molitve. Primopredaja je zakazana za 3. 10. 2003. Naš župnik Pero odlazi na novu odgovornu dužnost. Imenovan je direktorom Caritasa Vrhbosanske nadbiskupije. Sa njim sam proveo sate i sate u brigama i na akcijama oko izgradnje naše crkve. Njegov doprinos je nemjerljiv i zahvaljujući njegovoj agilnosti uspjeli smo u kratkom vremenu načiniti pravo čudo. Ostaće nam svima u najdubljoj uspomeni! Na svojoj oproštajnoj misi rekao je: "Predajem ovu župu mladom, aktivnom i sposobnom sinu derventskog kraja, koji je svoju srednju školu završio ovdje u Doboju. Bog neka ga blagoslovi u ovoj službi, kao i do sada u njegovim odgovornim zadacima."

Novi svećenik, vlč. Josip Senjak, petnaesti po redu dobojski župnik, ostavio je iza sebe također veliko djelo.3) Obilježio je obljetnicu 110 godina župe Doboj prikupljanjem i objavljivanjem građe o historijatu crkve u Doboju u monumentalnoj monografiji, na preko 600 stranica velikog formata u boji.

20. 8. 2004.

Župa je s firmom "K-projekt" iz Žepča sklopila ugovor o vanjskom uređenju crkve. Radovi su završeni krajem listopada. Do kraja godine je uređeno i dvorište, posađene sadnice i zasijana trava. Te radove je izvodila firma "Pasiflora" iz Teslića. Uvedeno je i gradsko grijanje u kuću, te osvjetljenje crkve izvana. Početkom sljedeće godine nabavljen je razglas za crkvu, a do posvete i rasvjeta – lusteri za koje su Katarina i Rudolf Glaser donirali 3000 eura.

Kronika' župe perom svećenika Josipa Senjaka: *Činjenica da su župljani i drugi dobri ljudi pod vodstvom vrijednog župnika Brkića*

u tako kratkom roku obnovili župnu crkvu, može se smatrati pravim malim čudom i božjom providnošću na djelu. Posebno je uočljiva izuzetno velika uloga koju je imao Odbor za gradnju... Popis se odnosi na razdoblje od dolaska župnika Brkića do posvete župne crkve, 24. srpnja 2005. U tom razdoblju je za izgradnju župne crkve (i manjim dijelom za obnovu župne kuće) skupljeno i uloženo oko 400.000 KM. Ako se uzmu u obzir i donacije u naturi, možemo kazati da je obnova i izgradnja župnog središta koštala oko pola milijuna maraka. Iako je iz perspektive društva u kojem živimo teško povjerovati i u puno jednostavnije stvari, nemamo pravo ne vjerovati da će taj iznos jednom netko morati platiti i vratiti Crkvi i narodu. Crkva u Doboju, kao i drugo i drugdje, nije se srušila zbog vremenskih neprilika, nije bila ni na prvoj crti bojišnice, nego je uništena u centru grada u kojem je bila kakva-takva vlast. I vojna i civilna. Znamo da će do dana nadoknade štete, kao i do povrata mnogobrojne crkvene imovine u našoj župi, proteći dosta vode i Bosnom, i Usorom, i Sprečom, ali nemamo pravo toga se odreći. Iz mnogih razloga. Jedan od njih su naši donatori. Saniranje one najveće štete nanesene nam, štete na živoj crkvi, na nama je![4]

3. 2. 2005.

Novo zvono katoličke crkve danas je zvonilo tužnim povodom, u "jednu stranu". Umro je jedan od njenih najistaknutijih župljana. Tužna vijest objavljena je u Kronologiji najvažnijih događaja, u knjizi "110 godina župe Doboj 1896–2006" na stranici 487.

"Umro Mato Pinjušić. Nedugo poslije i supruga Dragica. U nepuna dva mjeseca u župi je umrlo čak deset osoba!"

Crkva je svakim danom sve ljepša, ali vjernika sve manje. Osipaju se pod teretom godina, bolesti i posljedica rata. Dobar čovjek, vrijedni, samozatajni Mato otišao je tiho, davši sve od sebe za obnovu dobojske župe, ne dočekavši veliku proslavu, svetu misu i posvetu njegove crkve. Šest mjeseci kasnije u Doboju je osvanuo

plakat u boji sa slikom crkve i njenog enterijera. Krupnim crvenim slovima je pisalo:

Rimokatolički Župni Ured Presvetog Srca Isusova Doboj
poziva vas u nedjelju, 24. srpnja 2005. u 11 sati
(blagdan Svete Kristine, suzaštitnice župe)
na
SLAVLJE POSVETE NOVOSAGRAĐENE ŽUPNE CRKVE
i početak obilježavanja 110 godina župe (1896–2006)
Slavlje svete mise i obred posvete predvodi uzoriti
Vinko kardinal Puljić, nadbiskup Vrhbosanski
U kulturnom dijelu programa sudjeluju: KUD "Izvor" Žabljak – Usora, KUD "Deletovci", Hrvatska, KUD "Usorski običaji" Sivša – Usora i "Viteški akordi" Vitez.
DOBRO NAM DOŠLI!

Na obilježavanju velikog jubileja pored kardinala Vinka Puljića prisustvovalo je 20 svećenika i oko 2000 vjernika i gostiju, među kojima zvaničnici: Ivo Miro Jović, predsjedavajući Predsjednistva BiH, Josip Vrbošić, veleposlanik Republike Hrvatske u BiH, Anto Čičak, načelnik općine Usora, Jozef Atijas, predstavnik Jevrejskog kulturnog centra i Sinagoge Doboj, Bajro efendija Džafić, glavni imam dobojski. Događaj je pratilo sedam TV-ekipa i sve dnevne novine su narednog dana objavile izvješće ili reportažu o ovom događaju. I sa lijeve i sa desne strane obnovljene crkve bili su podignuti veliki šatori u kojima je nakon svečane mise priređena zakuska za sve sudionike.

Iz Pravoslavne crkve, Arhijerejskog namjesništva dobojskog, jednako kao i iz Opštine Doboj, nije došao niko!

Izostala je i čestitka!

[1] Mato Pinjušić je vodio svoj osobni dnevnik stradanja i obnove katoličke crkve u Doboju. Njegov rukopis pohranjen je u arhivu Župne crkve Presvetog srca Isusova u Doboju. Dijelovi iz tog obimnog teksta preneseni su u izvornom obliku.

[2] Kronika Župe je zasebni arhivski dokumenat koji se najvećim dijelim isprepliće sa izvješćima koje župnici redovito upućuju Nadbiskupskom Ordinarijatu Vrhbosanskom.

[3] Josip Senjak: "110 godina župe Doboj 1896–2006. godine", Prilozi, str. 607. Nakladnik Rimokatolička župa Presvetog srca Isusova Doboj, 2009. Katalogizacija u publikaciji Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

[4] U Monografiji župe objavljena je lista najvećih donacija za obnovu porušene crkve: najveća stavka u popisu donatora je ona koju je prikupio Odbor za obnovu crkve: 45.000 KM, sredstva skupljena u raznim zajedničkim akcijama i posebnim kolektama u župi: oko 30.000 KM, Općina Doboj: 26.690 KM, milodari skupljeni na tri mise u siječnju 2004. u Hrvatskoj katoličkoj misiji Beč: blizu 20.000 KM, kum temelja, gospodin Ivica Zovko: 18.500 KM, sredstva po raznim osnovama od Nadbiskupije i nadbiskupa: oko 17.000 KM, Marko Andrijanić: 12.000 KM, Župa sv. Jaokima i Ane, Rim: 12.000 KM, Butto, Giuseppe i Alberto Bonifacio; A. R. PA Pescate Lecco: 10.690 KM, Federalno ministarstvo za izbjeglice: 9.353 KM, Rudolf Rudo i Katarina Glazer: 9.170 KM, velečasni Pero Brkić: 8.473 KM, Vlada Republike Srpske: 8.000 KM, Tadić, Žepče: 7.400 KM, Landeskirche, Arau: 6.458 KM, Petar Franje Zubak: 6.000 KM, Ivica Marković: 4.000 KM, Župa Bistrica, Žepče: 3.500 KM, Krešimir Zubak: 3.130 KM, velečasni Vinko Radić: 3.000 KM. U ovu skupinu ubraja se i pet najvećih donacija u naturi: "Ćosićprom", Usora: krovna građa, Bero Jukić i braća, Žepče: križ na tornju, "IGM" Visoko: mont opeka, 3400 komada, KŠC "Petar Barbarić", Travnik (Mons. dr Pero Pranjić): "biber" crijep, 22.000 komada, Ministarstvo za raseljene osobe Federacije: blok cigla 14.400 komada i 13 tona željeza.

Na pruzi

Pred nama je pukao pravac, kilometrima duga pruga, tračnice uglačane od prolaska na stotine vozova, koji su sve donedavno klo-parali duž obale rijeke Bosne, presijavale su se sad na suncu. Od Rječice Donje do Bijele Ploče ima se pješačiti oho-ho, s praga na prag, a nema ni straha da će naići voz, ne prolaze više željezničke kompozicije i vagoni od Doboja do Maglaja, ima tome čitav mjesec. Neće naići voz, ali vreba još veća opasnost! Rat je, a nakon što nas je onaj bradonja pretresao, sad smo na ničijoj zemlji.

Bježimo iz Doboja!

Otkako su na radio-stanici proglasili oslobođenje grada, za mene više nije bilo mirnog sna. Počeli su pretresati stanove, maltretirati i pljačkati. Zalihe hrane postale su nam sve tanje, prijetnja i glađu i smrću sve izvjesnija i glasnija.

– Ja ne mogu više ovako! – rekla sam suprugu.

Svaki dan smo razgovarali, pretresali mogućnosti i naše šanse za bijeg iz ovog pakla, iz zarobljeništva "oslobođenog" grada.

Kako pobjeći? Kako bezbjedno izaći iz grada? Kuda s malom djecom?

– Poludiću! – kazala sam mu. – Ja moram izvesti djecu, po svaku cijenu njih skloniti na sigurno, da i tebi olakšam brigu.

Suprug je klimnuo glavom. Složio se, moramo pokušati nešto.

Čula sam, pričalo se u komšiluku, jedino se može izaći prema Maglaju, prugom.

Dobila sam propusnicu za izlazak iz grada. Spakovala sam u mali ruksak pelene, nekoliko sitnica, dudu i flašicu s mlijekom, a u malu putnu torbu svoju i dječju odjeću. Lokalni autobus vozio je preko Pridjela i Ševarlija do Rječice, starim putem, desnom obalom Bosne. Imali smo sreću, toga dana biće mu to posljednja vožnja, jer je linija zbog ratnih dejstava ukinuta.

Rekli su nam:

– Kad izađete iz autobusa, ako vas puste dalje, onda morate pješice prugom. Kad prođete liniju razdvajanja, možda će vas na drugoj strani čekati autobus, a vjerovatno neće, pješačićete sve do Maglaja, nije strašno, desetak kilometara.

Ma, tabanaću na kraj svijeta, mislila sam, samo da spasim djecu.

Selma je imala dvije godine, a Damir četiri. Bili su mali da razumiju, ali dovoljno veliki da osjete naš strah i našu nervozu. Nismo bili sami. Na isti način pokušavalo je pobjeći još pet-šest žena sa svojom djecom. Kad smo izašli iz autobusa, vidjelo se s kilometra da nismo odavde. Vidjela je to na kontrolnom punktu i srpska straža. Među njima bio je jedan krupan i kosmat, sav zarastao u bradu, pokriven šubarom i kokardom. Prsa su mu prekrivena sa dva ukrštena redenika.

Selmu sam nosila na grudima, u lijevoj ruci držala Damira za ručicu, a u desnoj torbu koju je četnik odmah ispreturao.

– Šta nosiš u rancu? – pita.

– Ništa! Dječje stvari.

Izvadio je iza pasa dugačak nož. Ruke su mi se počele tresti od jezivog osjećaja. Zamahnuo je i zario bodež sa strane u moj ruksak na leđima. Jednom pri dnu i još jednom pri vrhu naprtnjače.

– Prolazi! – promumlao je.

Noge su mi bile drvene, ukočene od paničnog straha. Pred nama, pred našom grupom žena i djece protegle su se šine unedogled, spajajući se u jednoj dalekoj tački na horizontu.

Bili smo na ničijoj zemlji, na liniji razdvajanja, između dvije vatre. Sami! Moglo je iz šume zapucati po nama, mislili smo. Nikad niko za nas saznao ne bi. U strahu su velike oči! Sa dvoje male djece koraci mi nisu bili ni brzi, ni hitri.

Uto se na horizontu pojavila jedna pokretna tačka.

– Neko ide prema nama! – rekla je žena što je koračala sa svojom djecom ispred mene.

– Čini ti se! – odgovorila joj je druga iza mene.

Nije, međutim, bilo sumnje. Tačka se kretala, išla je prema nama. Ponovo nas je počela obuzimati panika. Sad više nemamo kud! S desne strane teče Bosna i strma joj je obala, a s lijeve se nadvila još strašnija gusta šuma. Tačka se približavala. Vidjeli smo da ih ima više. Vojnici?

Ko može biti drugo u ovoj nedođiji, osim naoružanih ratnika.

Strah je rastao sa svakim novim korakom, ali sad više nije bilo izlaza. Morali smo ići u susret svojoj sudbini.

Tačka je, vidjeli smo, malo zastala. Stali smo i mi. Krenuli smo nakon trenutka neodlučnosti, jedni prema drugima, gotovo u isto vrijeme. Svaki novi korak približavao nam je neočekivani susret.

Ubrzo smo vidjeli: nemaju uniforme – nije vojska!

Nekoliko koraka dalje razaznajemo – nemaju ni oružje!

Slika se izoštrava: vidimo među njima i djecu.

Nekoliko koraka naprijed otvara se jasniji vidik: prema nama idu neke žene sa djecom!

Začuđeni smo! Laknulo nam, ali ne ubrzavamo, idemo prugom istim korakom.

Stali smo pri pozdravu.

– Dobar dan!

– Dobar dan!
– Odakle vi?
– Iz Doboja.
– A vi?
– Iz Maglaja.
– Kako je u Doboju?
– Ne valja u Doboju!
– Kako je u Maglaju?
– Ne valja ni u Maglaju!

Ne kažemo, a one znaju da smo mi Muslimanke. Ne pitamo, a znamo da su one Srpkinje. Bježimo mi žene, nesretnice, da spasimo svoju djecu od zla!

Ovdje, na drugom kolosijeku, u dolini Bosne, na punktu našeg pozdrava susreo se apsurd rata.

– Sretno vam! Produžite, vas neće dirati u Bijeloj Ploči!
– Sretno i vama! Ni vas neće pretresati u Rječici!

Nastavili smo teškim korakom. S praga na prag napuštenom prugom ka Maglaju.

U tački našeg susreta ostala je podijeljena zemlja.

---

* Priča je zasnovana prema istinitom događaju, pojednostavljena u detaljima i stvarnoj dimenziji straha i očaja koji je ovu ženu natjerao na bijeg iz Doboja. U prvoj verziji kazivanja imena su bila istinita, a onda, na insistiranje majke koja danas živi u jednoj od evropskih zemalja i koja se potajno nada da će se jednom vratiti u svoj rodni grad (zbog čega se unatoč pogodnosti pripadanja novoj državi nisu odrekli svog bosansko-hercegovačkog državljanstva), njihov identitet je promijenjen i skriven. Njene riječi, međutim, ne treba kriti:

"Za mene je 26. maj 1992. jedan od najtužnijih dana mog života, a po osjećanju nevjerovatnog straha i tereta odgovornosti za dvoje male djece i jedan od apsolutno najtežih dana, možda i najteži u mom životu".

Susret dvije grupe žena koje idu u suprotnim smjerovima, sa istom brigom i jednako velikim strahom, a sa istim ciljem da sklone svoju djecu od zla, najpotresnija je slika besmisla rata i tereta kojeg su žene i majke, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, ponijele devedeset druge na svojim plećima i u svojoj duši.

Kontracepcija

– Evo nama našeg Stojana! Sestro, skuvajte nam dvije kafe!

– Doktore, nemamo šećera!

– Napravite, sestro, i bez šećera! Ionako nam je život gorak, gorči ne može biti!

– Kako ste, Stojane? Kad ste stigli iz Beograda?

– Sinoć, doktore. Velim, hajd', bolje je da vama na jutro donesem ovo. Možda će vam danas trebati?

– Trebaće, Stojane, trebaće nam odmah! Kako ste prošli u putu?

– Ah, k'o bos po trnju, moj doktore! Preko koridora još uvijek nije najsigurnije. Ide se nekim zaobilaznim putevima, preko njiva, al' od svega najgore je u Sremskoj Rači. K'o da smo neki lopovi, pa čekamo da nam se smiluju i puste nas preko granice. I kad idem tamo, i kad se vraćam ovamo, na putu prođem barem pet-šest kontrolnih punktova. Provjeravaju papire, zagledaju, pretresaju, otimaju, najčešće cigarete oduzimaju. Kupovao sam nekad po deset šteka. Gdje god da ih sakrijem, pronađu! Bio sam sretan ako meni na kraju ostanu jedna- dvije.

– Šta ćete, Stojane, sad su propušili i oni koji nikad nisu.

– Jest, i svako živ pita imam li cigara. A kutija košta deset maraka! I svako me pita kako nisam mogao donijeti iz Beograda, jer

stalno idem tamo. Ne znaju da to nije lako. Jest, barem dvaput sedmično idem u Srbiju, vozim ranjenike na VMA kolima Hitne pomoći. Ako zakasnimo, ponekad sa medicinskom pratnjom prenoćim kod mog rođaka, ima kuću u Miljakovcu. Ne ide mi se u mrklu noć preko koridora. Ako pred nama još ima dana, ako je za vidjela, najčešće se odmah vratimo. Jedva stignem kupiti koju sitnicu. Da nisam u Beogradu ugovorio s apotekarkom iz apoteke, ne bih stig'o ni ovo da donesem!

– Javili ste im telefonom?

– Nisam. Znali su da ću doći da uzmem. Prvi put kad sam vam ovo donio, nisam ni očekivao da imaju u apoteci. Stanem na Banjici u nekoj maloj ulici prije Bulevara oslobođenja, bilo nam usput, istrčim i pitam. Za pultom stoji jedna ljepuškasta crnka, namirisana i našminkana, ispod raskopčanog bijelog mantila obučena tip-top, po posljednjoj modi. Vidjela je kad sam stao ispred apoteke. Ja se uzvrpoljio, jedva nekako izmucam šta hoću, a ona vesela i duhovita:

– Zar vam je toliko prigustilo pa dolazite hitnom?

Bilo me stid, obično to kupuju žene. Rekoh joj:

– Sestro draga, nama je u Bosni za ovo baš hitno, hitnije ne može biti!

Nasmijala se, otvorila jednu ladicu pa reče:

– Imamo samo tri spirale.

– Daj sve tri!

Mislio sam to je nešto veće, a ono upakovano k'o prutić u celofan.

– Možete li vi naručiti još ovoga, kad dođem sljedeći put?

Skontala je da ne kupujem za sebe, šta će mi tolika kontracepcija!

– Vjerovatno vam to treba za ambulantu? – bila je radoznala.

– I za bolnicu i za ambulantu. Mi smo vam sad u Bosni k'o goli štap, ništa nemamo i sve nam treba!

Rekla je da će naručiti još kad sljedeći put dođem. Održala je obećanje! I tako sam kod moje lijepe apotekarke postao najbolja mušterija!

– Vi ste, Stojane, rođeni trgovac!

– Ma, bolje mi je, moj doktore, preko granice prevoziti kontracepciju nego cigarete! Ispraznio sam jednu metalnu kutiju, crvenu, sa znakom prve pomoći, stavim spirale u kutiju ispod suvozačevog mjesta. Sto put su je na punktovima otvorili, muškarci nemaju pojma šta je to, misle nešto što mora biti u kolima hitne. Ništa ne pitaju, kažu ćeraj dalje. Prestao sam prevoziti cigarete, ali, da ne budem sumnjiv, kupim samo jednu šteku, pa je razvalim. Ako će uzeti, nek uzmu paklo-dva. Meni je važna kontracepcija!

– E jeste snalažljivi, svaka vam čast! Šta bismo mi radili da vas nema?

– Snašli biste se vi! Da nema mene, naš'o bi se neko drugi!

Ljeto je, vrijeme godišnjih odmora. Sjedimo na terasi hotela što je promijenio ime. Sve se u ovom gradu za proteklih trideset godina promijenilo, i ulice i ljudi. I Stojan se promijenio, kosa posve bijela, brkovi injem prošarani, jedino je osmijeh ostao isti.

– Ovo je istinita priča? – pitam, još posve ne vjerujući u ono što sam čuo.

– Ne može biti istinitije! To su mi bile najslađe pare! Na kontracepciji sam zaradio deset hiljada maraka!

Stojan je oduvijek bio pun duha i života. Natjerao me na smijeh.

– Znam te sto godina, a nisam znao da si ratni profiter!

– Tako ispalo! I doktor i ja smo bili ratni profiteri. Zarađivali smo, da prostiš, na minđi: ja kupim spirale za deset njemačkih maraka, prodam doktoru za sto, a on ih ugradi za dvjesto!

– Zar je stvarno bila tolika potražnja?

– Bio je rat! Ne znaš šta donosi sutrašnji dan. Ni jedna normalna žena nije htjela ostati trudna! A bilo je i preljube! Na tone! Muževi su bili na frontu, zaokupio nas strah od smrti, može banuti na vrata svakog časa, doleti granata i bum – gotovo! A tijelo podsvjesno želi održanje života, želi zadovoljstvo. Pa jesmo li učili u školi šta je čika Frojd govorio o sukobu erosa i tanatosa? Gigantska je borba dvaju moćnih nagona, ljubavi i smrti, sukob je u glavi neizbježan, jedino Eros može da se suprotstavi ratu, mržnji i nasilju!

– E sad ga ti, brate, malo pretjera!

– Možda pretjerujem, nisam ja psihijatar, znam samo da se za vrijeme rata žegalo više nego ikad! Pomogle su moje spirale. I sve je bilo pod kontrolom!

Milosti puna

U sobi je bilo hladno. Ogrnuta dekom gledala je u lelujavi plamen svijeće, poljubila križ i predano se počela moliti. Prsti su joj bili ukočeni od zime dok je poluglasno izgovarala molitvu i prebirala zrno po zrno svoje stare krunice, jedine opipljive uspomene koju je kao malo siroče sačuvala na prerano izgubljenu majku. Tako joj je počinjao i završavao dan, ispunjen strahom i pritajenom nadom da će rat uskoro prestati.

Ali, nije prestajao. Svaki dan bivao je još gori! Kad god je osjetila obuzimanje malodušnosti, njena molitva bila je usrdnija. "Barem da mogu otići u crkvu", pomišljala je, "bilo bi mi lakše." Čekala je svakog jutra ono vrijeme kad se crkveno zvono trebalo oglasiti. Otkako je u mirovini, nikad nije propustila jutarnju misu. Zvonjave više nema, a ni crkve, ostala je jedino jutarnja misa u njenoj duši i u tišini njene sobe. Znala je napamet sve molitve iz molitvenika i njihov slijed. Niti jednog dana nije preskočila Krunicu Blažene Djevice Marije i svaki put bi spomenula nakanu za koju se moli:

"Bože veliki i milosrdni, daj nam snage i razuma, ljubavi i milosrđa da prestane ovaj rat i da zavlada mir među ljudima!"

Onda bi se prekrižila i izmolila: "Isuse, to je Tebi za ljubav, za obraćenje grešnika i kao naknada za uvrede koje se nanose svetom i bezgrešnom Srcu Marijinu."

Držeći križić krunice, izmolila bi Apostolsko vjerovanje, a onda, na prvom zrnu, odsutnim pogledom zagledana u daljinu, izgovorila bi ponizno Očenaš, odbrojala sljedeća tri zrna krunice za tri Zdravomarije:

Zdravo, Marijo, milosti puna, Gospodin s Tobom. Blagoslovljena Ti među ženama i blagoslovljen Plod utrobe Tvoje, Isus. Sveta Marijo, Majko Božja, moli za nas grešnike, sada i na času smrti naše. Amen.

Plamen svijeće je treperio. Doticao je njenu dušu.

Molitve su išle ukrug, kroz dlan njene ruke hladni prsti nizali su i brojali zrnca krunice, pedeset zrna, pet desetica, pedeset molitvi, pet Očenaša, pedeset Zdravomarija, pet svetih otajstava. Pet puta ponizno bi šaptala:

"Moj Isuse, oprosti nam naše grijehe, očuvaj nas od paklenoga ognja, dovedi u raj sve duše, a osobito one kojima je najpotrebnije tvoje milosrđe."

Ranije, dok njena crkva nije bila srušena, kod ulaznih vrata ubacivala je novčanicu u zatvorenu kutiju, uzimala "Glas koncila" i njoj najdraži časopis "Dobri pastir". Kod kuće je u jednu ukoričenu svesku uskih linija bila započela prepisivati molitve koje su joj se učinile posebno nadahnutim i lijepim. Sad je u njima tražila nadu i bezbroj puta ponavljala: "Od kuge, gladi i rata oslobodi nas, Gospodine!"

Jedna joj se molitva isticala svojom porukom. Kad god bi joj volja posrnula, pronalazila ju je u svojoj svesci i čitala naglas:

"Neprestane svađe, pohlepa i zavist vode ovaj svijet u neke mračne dubine. Svakoga dana čujem, Gospodine, o ratovima, o mržnji i netrpeljivosti jednih prema drugima. Ne daj, Gospode, da nevini ginu u ratovima zbog pohlepe koja uništava našu ljudskost, jer nijedna stvar ovoga svijeta nije vrijedna kao čovjek. A ti znaš, Gospode, da u ratovima mnogi pogibaju zbog krivih i nevažnih ciljeva. Djeca ostaju bez

svojih roditelja, sama i napuštena. Ljudi lutaju ulicama tražeći svoje mrtve pod ruševinama njihovih domova. Odagnaj zlo iz ljudskih umova. Ti si pobijedio u ratu Sotonu. Pobijedi, Gospode, i svaki rat između ljudi. Usadi u njihova srca mir i želju za prestankom krvavih sukoba, jer, Bože, nevini ginu, a vjerujem da Ti to možeš promijeniti. Po Kristu Gospodinu našemu. Amen. Oče naš...”

Bila je to posljednja molitva u njenom “molitveniku”. Misao joj je u praznini dana i bjeline neispisanih stranica došla odjednom, kao nadahnuće: pisat će u ovu svesku molitvi svoj dnevnik – pisma sestri Almi!

Nakon večernje Gospine krunice, pri svjetlosti svijeće, svojim sitnim krasnopisom počela je bilježiti svoje dane. Učinilo joj se to sasvim značajnim! Svaki upisani dan ispunjavao je njenu samilost, suosjećanje sa tuđom i sopstvenom nevoljom, pronalazila je tako svoj duševni smiraj – molitve su joj bile uslišene!

Oče naš,
koji jesi na nebesima,
sveti se ime Tvoje,
dođi kraljevstvo Tvoje,
budi volja Tvoja,
kako na nebu, tako i na zemlji.
Kruh naš svagdanji daj nam danas,
i otpusti nam duge naše,
kako i mi otpuštamo dužnicima našim,
i ne uvedi nas u napast,
nego izbavi nas od Zla!
Amen.

18. 10. 1992.

Nedjelja je. Vrijeme je toplo, puše jugo. Već 15 dana kako nemamo struje ni vode. Teško nam je, ali živimo u nadi da će i ovo proći. Prošlog četvrtka sam dobila mirovinu za osmi mjesec u iznosu od 3800 srpskih dinara. U međuvremenu je sve opet poskupilo, pa da nema Božje providnosti, u koju čvrsto vjerujem, loše bi mi bilo. Ovako od Boga preko dobrih ljudi dobijem sve što mi treba da ostanem živa i donekle zdrava. Ja opet njima zauzvrat učinim sve što umijem i znam. Ovih dana sam se našivala tebi i dimija i bluza. Sve ostalo vrijeme heklam. Danas umjesto Svete mise (jer nema struje) čitat ćemo Bibliju. Što se tu može? Primati život takav kakav je, drugo nam ne preostaje. Ako Bog da, sutra ću šivati benkice za jedno novorođenče. Kod nas je jučer puno pucalo, a evo i jutros je isto posve ratno. Ne znam hoću li moći poslije podne otići našima.

21. 10. 1992.

Danas je srijeda. U sobi je jako hladno, 15 stupnjeva. Struje još nema. Voda nam je jučer došla. Jako nam je teško, ali živimo u nadi da će sve to uskoro proći. U kući je ostalo samo malo ljudi, i to većina starih. Kako ćemo u zimi bez struje i grijanja, to stvarno ne znam. Neki od komšija nabavili su peći na drva, pa se nekad odemo grijati kod njih. Bože moj, kad će sve ove strahote prestati? Kad ćemo opet živjeti normalnim životom? Kad ću, sestro, naći tvoje pismo u mom poštanskom sandučiću? Kad ću čuti tvoj glas preko telefona? Kad ću pročitati novine ili časopis? Svega toga nema, evo, već šest mjeseci. Molim Boga da skrati sve te naše muke, da zdrave pameti izađemo iz svega ovoga što nas je snašlo.

28. 10. 1992.

Prije desetak dana naša je crkva pretrpjela novi napad. S eksplozivom uništeno je ono što je donekle valjalo. Žalosno je vidjeti ono što ti je srcu drago ovako unakaženo. Molim dragog Boga da oprosti počiniteljima toga zla.

15. 12. 1992.

Od sveg srca zahvaljujem Bogu za sve ove lijepe sunčane dane kada se možemo ugrijati i mi koji nemamo drugog grijanja osim sunčeve toplote, a dušu mi grije čvrsta vjera da u njoj stanuje vječni Bog, gospodar života i smrti. Onda imam puno razloga da se radujem i veselim, unatoč svim ovim nevoljama koje nas okružuju. Ni smrti se više ne bojim, jer to su samo vrata vječnosti.

19. 2. 1993.

Naša crkva ovih dana doživjela je i treći napad. Od tornja i desne strane crkve ostala je samo hrpa cigle i maltera. Tužno je sve to gledati, ali je još žalosnije što toliki mladi ljudi, još djeca, umiru.

Bože, učini čudo, skrati nam te muke!

Već nekoliko dana nemamo vode. Struje nemamo već odavno. Struja nam najviše treba, ali, eto, živi se i bez nje. Danas je kod nas jako pucalo. Fijukale su granate oko naše kuće, ne znamo još koliko ih je stradalo.

9. 4. 1993.

Danas se posebno sjećamo muke i smrti Isusove. Nama je ove godine kao nikada do sada. Idući s pijace obišla sam ruševine naše drage svetinje. Kameni križ pored crkve stoji posve neoštećen i svi se tome čude. Ali rat još traje, pa se ne zna hoće li ostati barem križ. Svi željno čekamo da taj ludi rat već jednom prestane pa da opet živimo lijepo u slozi i ljubavi, i da u svakom čovjeku vidimo brata.

18. 4. 1993.

Litra mlijeka stoji 15.000 dinara. Vekna kruha 11.000 dinara, kila kave je 200.000 dinara. Prošla sam danas pored crkve. Od nje je ostala samo hrpa cigle i maltera. I kameni križ je srušen!

2. 7. 1993.

Najteže nam je što već danima nemamo struje. Kruh nam je opet poskupio. Sada plaćamo 300.000 za jednu veknu. Danas je prvi petak pa sam otišla do onog mjesta gdje sam godinama na

taj dan išla. Tamo je prava pustoš. Duša te zaboli kad sve to vidiš. Samo se pitamo ima li kraja tome zlu. Moramo mirno primiti sve te gorčine koje nas muče i zahvaliti Bogu za sve, i nadati se da će sve to jednog dana proći. Drugog izlaza nema.

25. 7. 1993.

Svi smo, hvala dragom Bogu, dobro sa zdravljem. Ovdje se sve sada plaća milijunima. Zamisli, od penzije mogu kupiti četiri jajeta, i ništa više! Danas smo opet Mandica i ja preko tranzistora odslušale sarajevsku Svetu misu i čitale malo iz Biblije. Svi živimo u nadi da će ovaj strašni rat uskoro završiti.

6. 9. 1993.

Ovih dana nas je po prvi put obdario Caritas. Dobila sam osam kilograma brašna, kilogram šećera, kilogram riže, kilogram graha i litar ulja. Punih pet sati sam stajala u redu, ali isplatilo se. Struja nam nestane samo sat ili dva, ali je uglavnom ima, hvala Bogu! Puno nam je lakše kad imamo struju. Priča se da ćemo imati grijanje. Onda neće biti tako teško kao lani.

15. 5. 1994.

Danas je rođendan našeg dragog brata Ivice. I one davne 1926. kad se rodio bila je nedjelja kao danas. Pričala mi je baka da je u gradskom vrtu svirala muzika. Kratak mu je bio životni vijek. Samo 19 godina. Ponekad ga vidim u snu. Prošle srijede sam dobila od Caritasa dosta namirnica za nekoliko mjeseci. Zahvalna sam svima koji nam to pružaju.

8. 9. 1994.

Upravo je završena Sveta misa koju je iz Kastelgandolfa direktno prenosio Radio Sarajevo. Slušala sam propovijed Svetog oca na našem jeziku. Svima nam je žao što se nije ostvario njegov dolazak u Sarajevo. Zahvalna sam Bogu i zato što sam mogla i preko radija pratiti. Mandica i ja još uvijek uz zapaljenu svijeću svaki dan klečeći molimo Kraljicu Mira da nam izmoli od svog premilog Sina da se

ovaj strašni rat što prije završi. Puno puta sam išla u Crveni križ, ali tvoga pisma nema. U mašti često šećem s tobom po lijepom Marjanu. Kada će se to ostvariti, to samo dragi Bog zna.

18. 9. 1994.

U petak nas je opet obdario Caritas pa imamo hrane dosta. Crkva nam puno nedostaje. Molimo se kod kuće. Čuvamo se grijeha koliko možemo. Puno nam pomažu i one tvoje knjige o duhovnosti.

26. 11. 1995.

Večeras, kad ti ovo pišem, poslije molitve palo mi je na um da zamolim vaše sestre da me prime u staračkI dom. Ako bude mjesta i volje sestara da me prime. Naši žele u Hrvatsku, pa onda što bih ja ovdje sama? To je moja zamisao, a što je volja Božja, to ne znam. Zdravlje me hvala Bogu dobro služi. Naši su odlučili da traže barem dio svoje kuće, pa ako im uspije zamijeniti kuću za istovjetnu u Hrvatskoj. Mi svi imamo nekakve svoje planove i želje, a opet kažem neka se vrši volja Božja.

28. 7. 1996.

Ovdje je otvorena kuhinja za stare ljude iznad 65 godina. Gladi nema. I Caritas često dijeli hranu, a dobili smo i par toplih cipela za zimu.

8. 9. 1996.

Danas je za mene izvanredan dan. Bila sam u Makljenovcu i prvi put nakon četiri godine prebivala na Svetoj misi i pjevala sa dragom sestrom Melanijom. Naš župnik i velečasni Ivan slavili su Svetu misu. "Granicu" smo prošli bez problema. Nakon četiri pune godine, i to godine strašnih patnji, došao je Krist Gospodin u obliku male svete Hostije i donio mi puno duboke radosti u dušu. Sada je sve lakše podnositi!

3. 11. 1996.

Upravo smo stigle Mandica i ja iz Makljenovca. Vrijeme je bilo lijepo, sunčano i toplo. Bilo nas je dosta iz Doboja. Neki su došli biciklima, a najviše pješke. S velečasnim župnikom i časnom sestrom Melanijom došao je i pomoćni gospodin biskup i održao je lijepu propovijed, slikao nas je i kuću u kojoj je slavljena Sveta misa. Onda nam je dao svakome pomoć u iznosu od 50 DM. Rekao nam je da se strpimo i nadamo se da će u dogledno vrijeme u Doboju biti Sveta misa.

11. 5. 1997.

Ovih dana sam doživjela radost. Zvonko je došao s majstorom Mirkom (izbjeglica iz S. Mosta) koji mi je popravio bojler koji je bio u kvaru nekoliko godina. Obećao mi je popraviti i šivaći stroj. Našima je isto popravio sve kvarove po kući. Veoma je fin i pošten čovjek. Žena mu je katolkinja, a i rođaka je imala svećenika koji je mučki ubijen... Danas smo u Makljenovcu imali malu svečanost. Imali smo deset malih prvopričesnika. I dvije bebe su se krstile...

13. 7. 1997.

Jučer smo bili u Makljenovcu. Išla je i Jagica sa mnom. Bila je krizma. Krizmanika je bilo 14. Gospodin biskup Pero Sudar imao je lijepu propovijed, a naš Gospodin je bio radostan što se to slavlje obavilo u Makljenovcu, da nismo morali ići u drugu župu. Danas je bila Sveta misa rano, već u 9 sati. Išla sam sama, jer je Jagica otišla u Odžak. Bila je to divna šetnja, nebo čisto, bez oblačka. Vjetrić je lagano pirio; i on je slavio Stvoritelja na svoj način. Iduće nedjelje doći će opet naš Gospodin u Makljenovac.

1.1. 1998.

Sretna ti Nova godina! Meni je bila radosna, jer je naš dragi bratac danas bio u Makljenovcu i nakon 50 godina bio na Svetoj misi. Rekao je da je on svojevremeno zaboravio Boga, ali Bog nije njega zaboravio...

19. 4. 1998.

Još mi u ušima zvuči tvoj mili glas. Živim u nadi da ćemo se, ako dragi Bog da, uskoro vidjeti! Pješačenje u Makljenovac je sada pravi užitak, sve je u zelenilu, voćke u cvatu. Ptice veselo cvrkuću i slave Stvoritelja na svoj način...

Ovo je dio dnevničkih zabilješki Elizabete Bem. Prezime Bem u Doboju više ne postoji. Pridružilo se Krilićima, Tušlama, Jiralima, Vlahušićima, Križekovim i Hošćekovim, Jurkasima, Pinjušićima i Dusparama, Majetićima i Kordićima, i hiljadama drugih koji su zanavijek nestali iz grada željezničara. Trajalo je između dva rata, čitav jedan skromni ljudski vijek, Božjom milošću i voljom, rekla bi Elizabeta Bem, poznatija svojim nekadašnjim sugrađanima kao teta Elza. Svoja prva slova naučila je pisati u Drugom svjetskom ratu. Taj krasnopis nije slutio da će zabilježiti strahote još jednog mračnog doba. U toku posljednjeg rata 1992–1995. Elizabeta Bem je vodila dnevnik, zapravo bila su to neupućena pisma namijenjena časnoj sestri Almi Bem, njezinoj rođenoj sestri u samostanu u Splitu. Taj dnevnik, pisan zabrinutom, a molitvama posvećenom i smirenom rukom, nakon rata prvi je pročitao tadašnji dobojski župnik Josip Senjak. Dao je da se ta pisma prekucaju i iz te arhive od gotovo stotinu stranica A-4 formata objavio je jedan mali dio u svojoj monumentalnoj monografiji "110 godina župe Doboj 1896–2006." Elizabeta Bem, narušenog zdravlja i odmaklih godina, ostala je sama u gradu u kome je provela čitav svoj život. Sa suzama u oku napustila je Doboj u jesen 2008. pridruživši se u samostanu u Splitu svojoj sestri Almi. Dio njene duhovne zaostavštine, knjiga, molitvenika i molitvi sačuvala je nećakinja Zlata Martinović. Njenom ljubaznošću život Elizabete Bem osvijetljen je ovim pomenom i ovim rečenicama:

"Rođena je u Slavoniji, u Jakšiću kod Požege, 17. 04. 1935. Njeni su roditelji bili Josip i Marija Bem, rođena Hiršman. Imali su četvoro djece, kćerke Almu i Elizabetu, i sinove Ivicu i Josipa. Život joj je bio težak, jer je još kao djevojčica izgubila majku, a maćeha, koja je imala svoju kćer, i nju i njezinu braću izbacila je iz kuće. Starija sestra je otišla u samostan, gdje je dobila ime Alma i završila medicinsku školu. Radila je kao medicinska sestra u Bitolju i Zagrebu, a u mirovini je bila u samostanu u Splitu.

Njen otac Josip Bem radio je na željeznici u Osijeku. Kad se ponovo oženio, preselio se u Koprivnicu i pod utjecajem nove žene zanemario je svoju djecu. Mlađeg sina Josipa još u pelenama dao je sestri Katici u Doboj, zadržavši pravo na dječji doplatak. Stariji sin Ivica je poslat na mesarski zanat. Ubrzo je mobilisan i stradao u zarobljeništvu.

Elizabeta je sve to teško doživjela. Stalno je plakala, žaleći što je ostala bez majke i obitelji. Htjela je u samostan, ali je nisu mogli primiti.

Uspjela je završiti krojački zanat tako da je majstorici čuvala malo dijete i na taj način preživjela rat. Nakon završetka rata došla je živjeti u Doboj s tetkom Katicom i bratom Josipom. Zaposlila se u šnajderskom modnom salonu. Kasnije je radila kao krojačica u dobojskoj bolnici od koje je dobila malu garsonjeru. Redovito je išla u crkvu, pjevala je i sudjelovala u svim molitvenim aktivnostima. Surađivala je s časnim sestrama iz Doboja i drugih mjesta i često šivala za njih.

Budući da je dobojska crkva srušena za vrijeme posljednjeg rata, pješice je redovito išla nekoliko kilometara do improvizirane crkve na livadi i oltara u kamp-prikolici u Makljenovcu. Kad je poslije rata, 2005. ponovo izgrađena crkva u Doboju, nastavila je moliti se s jednakim oduševljenjem i vjerom.

Tijekom rata primila je u garsonjeru brata Josipa i njegovu ženu jer su oni bili nasilno izbačeni iz vlastite kuće u gradu. Često je šivala susjedima u zamjenu za hranu. Tako su njih troje preživjeli ratne godine uz pomoć njenih ruku i uz pomoć Caritasa, svakodnevno moleći se i čitajući Bibliju.

Kad se razboljela, lijepo su je prihvatile časne seste u Splitu, u samostanu Kćeri Božje ljubavi pod Marjanom. Tamo je svoje posljednje dane provodila u molitvi i razgovoru. Umrla je u studenom 2016. Njeno tijelo pokopano je pored sestre Alme, u grobnici časnih sestara u Splitu."

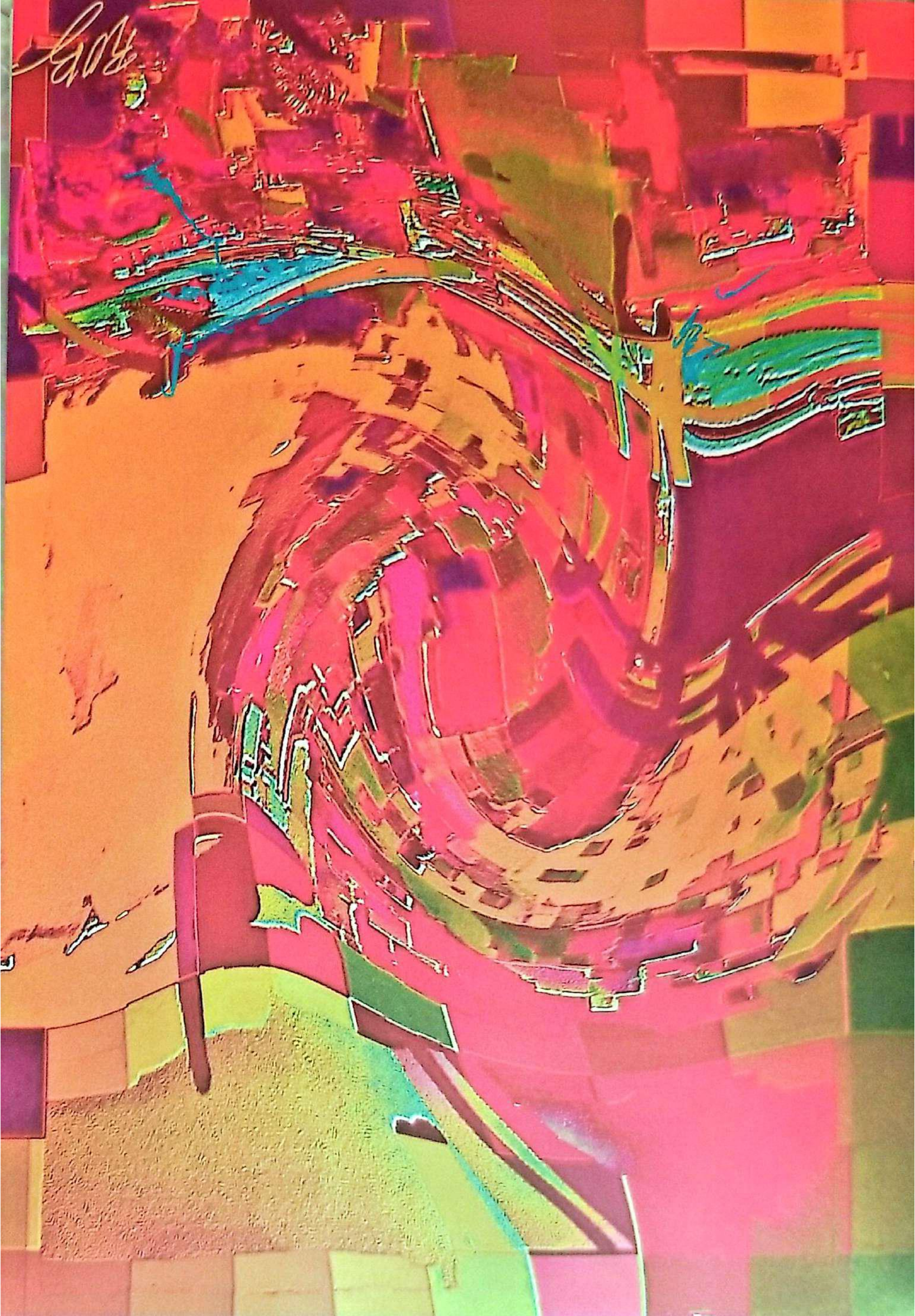

Na njihovoj strani

Nisam se prijavio. Preko Radio Doboja su danima govorili da se moramo prijaviti u Domu JNA na regrutaciju za odbranu Doboja. Kakvu odbranu? Zauzeli su grad, nisu mi dozvolili da slobodno hodam, a sad hoće da ja branim grad koji su oni zauzeli. Od koga da branim grad? Od sebe samog?

Rekli su ko se ne prijavi, snosiće sve posljedice. Prijetili su, ali nisam se prijavio!

Odlučio sam, neću nikud! Nemam kud bježati! Ovo je moj rodni grad i ovdje ću ostati sve dok me silom ne otjeraju. Kome se ratuje, nek ratuje! Ja neću biti na njihovoj strani!

Luda glava! Tako je mislila moja luda glava. A svaki novi dan bivao je sve gori. I bilo je sve teže nositi ovo moje ime. S kilometra se vidjelo ko sam i da im nije drago što sam ovakav kakav jesam. Nisam ja birao ni majku, ni bábu, a da jesam, bogami, opet bih odabrao njih. Boljih roditelja ne bih mogao pronaći na vacscijelom dunjaluku!

Priznajem, pogriješio sam! Mislio sam izduvaće se. Eto, zauzeli su grad, uspostavili su svoju vlast, šta im više treba? Mislio sam pustiće nas na miru. Nisam nikome ništa loše učinio, nemam oružje, i jedino što imam, to su ove godine što su pristigle i guraju me u starost. Nisam sposoban za rat, mislio sam.

Eh, a oni su mislili drugačije. Sve su nas popisali. Znali su u bobu gdje ko stanuje, ko s kim živi i kako ga mogu ćapiti za vrat. Mene su, mimo moje volje, upregli u radni vod. Uhapsili su me, bukvalno! Vojna policija je došla na vrata, jesi li ti taj i taj? Jesam. Pođi s nama!

– Naši borci ginu, a ti spavaš! – galami jedan u šarenoj uniformi. – E, neće više moći tako!

Odveli su me u kasarnu. Tamo je već bilo 50 nesretnika poput mene. Mislio sam pobiće nas. Čekaju samo da noć padne, da ne bude javno. Oka nisam sklopio! Tek pred zoru me uhvatio san, a onda se neko proderao otvarajući vrata:

– Diž' se!

Utjeraše nas u kolonu po dva na postrojavanje. Jedan odbrojava. Ovih prvih deset njih ide u Rudanku, drugih deset u Bare, sljedeći u Grapsku, sljedeći u Stanove, i tako dođe do mojih zadnjih deset koji idu na kopanje rovova na Putnikovo brdo. Zapravo, mi smo bili najveća radna grupa, odbrojalo nas dvadeset. Sprovode nas dvojica naoružanih automatskim puškama.

–Ako bilo šta pokušate, pucamo odmah! – zaprijetili su. – Nemate kud pobjeći! Pred vama je minsko polje. Niko živ tu ne može proći. Bolje vam je da slušate naređenja! Nakon posla vraćate se u kasarnu.

Prvo te zaledi strah, a onda podgrije nada. Ostaćemo živi! Treba samo izdržati ovu hladnu aprilsku kišu i zagaziti u blato do koljena, i poguriti se da dodirneš zemlju, jer snajper sa one strane ne čita tvoje ime i ne zna za tvoju nesreću.

Prvi dan je protekao nekako, drugi je već govorio da će kramp i lopata u trećem postati nužna navika u samoodbrani, kao zlo koje se ne može izbjeći. Kopali smo rovove, povezivali njihovu liniju. Ranije niko od nas nije bio fizički radnik, nemaš čime sačuvati ruku, fasovali smo odmah krvave žuljeve. Kad puknu, boli te živo

meso, a ne smiješ stati, kamoli zakukati. Pucnjava je odjekivala od jutra do sutra. Negdje u blizini čuo se PAM, a najprodornije su bile tenkovske granate. Svaki put kad zemlja zadrhti pomisliš koga je sad usmrtilo, koga na onoj strani gdje su tvoji nikad više nećeš vidjeti. Ne znaš, a možda je i tvoje vrijeme odbrojano u eksplozijama minobacačkih granata što dolaze sa druge strane, od tvojih. U svakom fijuku koji preleti preko glave slutiš svoju zlehudu sudbinu. Ostao si između dvije vatre! Između dojučerašnjih komšija i prijatelja! Između svog straha i svog očaja! Ne možeš pobjeći! Upucaće te kao zeca metkom u leđa. Ako iskočiš iz rova, potrčiš ka svojima, raznijeće te mina! Posivio si od muke, od pustoši Putnikovog brda na kome si nekad brao maline i slušao kako cvrkuću ptice, a sad ovdje odjekuju eksplozije i nema izlaza...

Narednog dana zasjalo je na trenutak sunce, kolebljivo, kao da se snebiva ima li valjan razlog popeti se na ovaj proplanak. U tom prividu ljepote osjetio sam, ni sam ne znam kako, nešto čudno. Misao je bljesnula u djeliću sekunde – nešto nije u redu, neće ova ljepota izaći na dobro! Nisam čuo fijuk granate, eksplozija me podigla u zrak i bacila tri-četiri metra dalje. Tresnuo sam na zemlju. Žestoka bol prostrujala je tijelom.

Gotovo je! – pomislio sam i utonuo u mrak.

Probudio sam se u bolnici.

Priča je inspirisana kazivanjem Sulje Bećarevića, nekadašnjeg čuvenog golmana dobojskog "Željezničara", koji je 1993. ranjen na Putnikovom brdu. O tome svjedoči i Suljo, a i isječak iz lokalnih novina:

"Krajem aprila 1993. došla je njihova vojna policija po mene i sa još 20 Dobojlija sam odveden na Putnikovo brdo – Porin na kopanje rovova na miniranom području. Dvanaestog maja sam ranjen sa još trojicom Dobojlija, a jedan je poginuo, Hamzalija Jusičić. Prebačeni smo u bolnicu i ja sam odležao 22 dana. Drugi dan po izlasku iz bolnice dolaze ponovo po mene i vode me natrag na kopanje. Tamo me pregledao ljekar i vratio kući kao nesposobnog. Uspjeli smo izaći iz Doboja kada su iseljavali Malu Bukovicu i Čivčije. Tad su izašla tri autobusa Dobojlija. Platili smo 200 maraka po osobi za izlazak. Izbacili su nas na Vlašićki plato i do Turbeta smo išli pješke..."

U gradu u kome se preko noći sve promijenilo i "Glas komuna" je dobio drugo ime: "Novi glas". Stari glas cijenjenog glasila dobojskog regiona više se nije čuo, a ovaj novi podredio se službi ratne propagande.

Tako, pod naslovom "Poginuo Ivica", novina u broju od 19. maja 1993. izvještava:

"U subotu, dok su pripadnici VRS u grupama išli prema glasačkim mjestima, u rejonu Razbjenjaka poginuo je Kopljar (Mate) Ivica, rođen 1961. godine u Doboju. Ivica je ubijen hicima iz PAT-a, ispaljenim iz neprijateljskih rovova, iz pravca Sivše. Naivno vjerujući u primirje, 12. maja u redovima odbrane grada stradao je Hamzalija Jusičić, dok su lansernim projektilima ranjeni Suljo Bećarević, Ismet Halebić, Jasmin Zečevic i Emir Kovačević... Pomenuti primjeri, za sada rijetki, dokaz su da se u borbi protiv povampirenog fašizma i fundamentalizma nalaze i pripadnici drugih naroda i narodnosti, koji su na vrijeme shvatili da politika nacionalnih vođa Izetbegovića i Tuđmana njihove narode vodi u propast. A to što ih u redovima Srpske vojske nije veći broj, krivi su ostrašćeni ideolozi hrvatskog i muslimanskog naroda, koji hoće na ovim prostorima graditi svoje države." Vijest je potpisana inicijalima N. C.

"Grupno glasanje" koje se u ovom propagandnom tekstu pominje bio je pokušaj srpskih vlasti da referendumom svoj ratni cilj pretoče u politiku i odmah ga zacementiraju tzv. "voljom naroda". Međunarodni promatrači su, međutim, ocijenili referendum isfabriciranim i lažiranim. Tada je, navodno, milion glasača sa 97 posto glasova bilo protiv Vance-Owenovog mirovnog plana i za pripajanje Republike Srpske drugoj državi.

Na željeznom mostu

Uhapsile su ih komšije, Ozrenci, u njihovom rodnom selu Jablanici kod Maglaja. Nisu htjeli napustiti svoje mjesto. Nisu imali oružje, bili su civili, do pred rat radnici u maglajskom "Natronu". Sproveli su ih u logor na Usori. Tri dana nisu ništa jeli. Iznenada, Boško, komandir straže, ušao je u hangar i naredio im da se postroje. Izveo je napolje trojicu. Vani su ih čekale Crvene beretke. Čim su izašli, počeli su ih psovati, batinati i tući. Ljudi su bili krvavi kad su ih vratili. Onda su naredili da izađu sljedeća trojica, pa naredna grupa, dok svi nisu bili žestoko pretučeni. Neki od njih, poluonesviješćeni, jaukali su u hangaru od bolova.

Sat kasnije Boško je ponovo otvorio vrata i pitao da li neko želi doktoru.

Probudila se varljiva nada u ljudsko milosrđe. Prijavila su se četvorica. Ugurali su ih u kombi na čijim vratima je pisalo: "ŽGP – Željezničko građevinsko preduzeće, OOUR Doboj".

Umjesto u bolnicu dovezli su ih do starog željeznog mosta na rijeci Bosni.

– Ako pređete most, s druge strane su vaši! – kazali su.

Preko dotrajalih željezničkih pragova bile su položene dvije daske koje je pojelo vrijeme. Na više mjesta zjapile su velike rupe, a Bosna je bila nadošla, razlila se u Pridjelsko polje.

Čim su logoraši napravili pet-šest nesigurnih koraka, ovi su zapucali. Umjesto doktoru, stigli su na stratište. Trojica nisu uspjela prijeći most. Pogođenin hicima u leđa pali su na uskom prijelazu, ili su se beživotno stropoštali u brzu maticu rijeke. Safet Salkić je za živo čudo ostao živ, metak mu je okrznuo glavu. Prepuzao je preko rupa do kraja mosta i sakrio su u žbunju na drugoj obali. Vidio je kako hodaju sa baterijskom lampom, provjeravaju i uklanjaju tragove zločina, bacaju zaostale leševe s mosta u dubinu rijeke. Safeta je spasio mrak. Pobjegao je u Pridjel gdje je pronašao privremeno utočiste u kući Bećira Grahića. Taj dobri čovjek ga je sakrio i kasnije mu pomogao da se prebaci preko gaza na drugu obalu Bosne, prema Karušama i Matuzićima.

Narednog dana Boško je izveo iz hangara na strijeljanje sljedeću grupu zatočenika. Te večeri niko nije uspio prijeći preko mosta.

I treću noć zaredom "Žegrapov" mali kombi čekao je ispred hangara.

– Ostavite lične karte na prijavnici! Neće vam trebati kod doktora! – naredio je.

Kad su počeli izvoditi zarobljenike ka mostu, Jasmin Hasanić se otrgnuo svome čuvaru, nekom mladiću njegovih godina, i počeo bježati niz obalu. Pucali su za njim! Skočio je u nabujalu rijeku! Sačuvala ga noć, uspio je isplivati nizvodno, na istu obalu. Čuo je rafale na mostu koji su oduzeli živote njegovim komšijama iz Jablanice.

Mrak je bio njegov saveznik. Pobjegao je mokar i prozebao preko Miljkovca i srpske linije na Putnikovom brdu. Padala ja jaka kiša, prešao je preko praznih rovova. Nisu ga primijetili. Vojnici su se bili sklonili u obližnje napuštene kuće. Prekoračio je liniju razdvajanja i, ne znajući, prešao preko minskog polja na putu do Ularica. Začuđeni i iznenađeni mokrim i pokislim došljakom prihvatili su ga vojnici HVO-a i sproveli do Teritorijalne odbrane Tešanjke.

Toga dana, u junu 1992, Jasmin Hasanić je napunio 21 godinu, kada mu je nebo triput darovalo život.

---

* Od 15 žitelja Jablanice koji su bili zatočeni u vojnim hangarima na Usori, strijeljanje na Željeznom mostu preživjela su samo dvojica: Safet Salkić i Jasmin Hasanić. Živote su izgubili: Ekrem i Salih Bradarić, Mustafa, Almir i Naim Bajrić, Asim Bašić, Ibrišim Begić, Hasib Hasukić, te Muhamed, Mujo i Senad Bradarić. Posmrtni ostaci trojice pogubljenih pronađeni su nizvodno na području Doboja, te u Podnovlju i Sremskoj Mitrovici. Nakon velike poplave u Doboju i povlačenja bujice, u prigradskom naselju Usora pronađena je 2014. još jedna masovna grobnica, udaljena oko 400 metara od Željeznog mosta. Ekshumirani su kompletni posmrtni ostaci četiri, te nekompletni posmrtni ostaci dvije žrtve. Glasnogovornik Instituta za nestale osobe BiH je izjavio da su žrtve pronađene s rukama vezanim žicom na leđima. Kasnija DNK analiza je potvrdila da se radi o mještanima Jablanice. Za preostalima još se traga. Strijeljanje nedužnih civila, unatoč svjedočenju preživjelih, nikad nije pravno procesuirano i počinioci zločina još uvijek nisu otkriveni niti kažnjeni.

Golgeterova devedeset druga

Kažu da je ovo nevjerovatna priča: od ratne tragedije do sportskog trijumfa, od nesreće do uspjeha, od siromaštva do blagostanja. I ne znam odakle bih je započeo, ali znam da mi je sudbinu skrojila devedeset i druga. Odrastao sam te godine i ona me je uputila u život izvan granica, u život kakvog nema ni u filmskom scenariju.

Zovem se Aleksandar Đurić, prijatelji me zovu Njama. Rođen sam 12. avgusta 1970. u Lipcu kod Doboja. Iako sam u horoskopskom znaku Lava, na ljekarskom pregledu doktor je rekao da imam "kokošija prsa" i da deformitet treba liječiti bavljenjem sportom. Stotinu puta sam kao dijete prešao preko mosta koji je spajao grad sa željezničkom stanicom i gledao kajakaše. Kajak-kanu klub "Val" je bio ispod mosta i nisam mogao slutiti da ću i ja zaveslati. Nisam, zapravo, znao čestito ni da plivam! Kad sam se prijavio za kanuing, trener je ozbiljno rekao: „Ne daj bože da se prevrneš!"

Četiri razreda sam završio u Lipcu, pa sam onda nastavio u Osnovnoj školi "Josip Jovanović". Poslije toga sam pohađao automehaničarski zanat. Bilo mi je, međutim, od početka jasno da ja sebe ne treba da tražim u auto-mehaničarskoj radionici, već u sportu. Trenirao sam karate, rukomet, fudbal. Bio sam perspektivan golman u nekim mlađim kategorijama FK "Sloga", ali veslanje me

preokupiralo. Pozvali su me jednog dana Damir i Samir Vošanović, moje komšije iz Potkamena, da pođem s njima na trening u "Val". Rekli su da klub daje adidas-opremu novim članovima, pa takav dar ne bi trebalo odbiti!

Bilo je to 1983. U to vrijeme došlo je do smjene generacija među dobojskim kajakašima. Klubom su do tada dominirali Usorani, legende i reprezentativci bivše Juge: Ivica Jurilj, Vlado Lujić, Pompe, Žuti, Guro, Mato i Fočo Krajinović, Zdravko Jeleč i Nenad Markočević. Onda smo stigli mi, klinci iz Lipca i Potkamena. Trener nam je bio Ivica Jurilj, a predsjednik kluba Jusuf Makarević. Trenirali smo kao ludi! Trčao sam po 30 kilometara svakog dana, po kiši i snijegu, po sparini i vrućini, do Preslice ili do garnizona u Ševarlijama, veslao sam i kad je Bosna bila led ledeni.

Materijalna situacija kod kuće nije bila sjajna. Otac je pio, bio je alkoholičar. Ustajao sam u pet ujutro da prije nastave izvedem kravu na ispašu, skupljao sam na deponiji smeća karton, metal i flaše. Ništa mi nije smetalo i nije me bilo stid! Shvatio sam, međutim, da je meni sport sve u životu. Drugi su išli na more, a ja sam trčao i takmičio se sa samim sobom, nisam htio propustiti ni jedan trening. Rezultati nisu izostali. Bio sam juniorski šampion države u kanuu na 500 i 1000 metara i seniorski prvak na 10.000 metara.

Onda sam dobio poziv u JNA: Bileća, škola rezervnih oficira. Otišao sam bez ispraćaja i bio sam jedan od najboljih pitomaca. Nakon šest mjeseci prekomandovan sam u Pančevo, pa potom u kasarnu "Maršal Tito" u Zagrebu. Služeći JNA dobio sam krajem 1991. naredbu da idem u Vukovar. Imao sam čin potporučnika i mislio sam da je jedinica kojom komandujem upućena tamo da zaštitimo civilno stanovništvo. Nažalost, to se nije desilo. U Vukovaru je bilo sve suprotno. Nije bilo nikakvih pravila, leševi su ležali svuda oko nas, a mi smo tamo upućeni ne znajući šta nam je uloga i misija. Imao sam mlade vojnike oko sebe, skontao sam da

to nije rat onakav kakav su pričali da je trebalo da bude. Želio sam da branim svoj narod, a ne da ubijam. Nikad nisam dijelio ljude po vjeri i naciji. Shvatio sam da sam na pogrešnom mjestu i u pogrešno vrijeme.

Jedne večeri sam pozvan na nekakav sastanak. Oko mene su bile čudne osobe, sve sami pijanci, pričali su gluposti. Nisam volio ljude koji su agresivni i bahati, koji vjeruju da su nedodirljivi. Ustao sam i pitao šta je moj vojnički zadatak. Rečeno mi je da smo tu da pucamo na sve koji su protiv nas.

Imao sam tada 21 godinu. Rekao sam da neću komandovati svojim vojnicima da pucaju i ubijaju civile, da neću dozvoliti da pljačkaju i da čvrsto vjerujem da to nije ono što bismo mi trebali da radimo. Dodao sam još da ću pucati na one koji prave nered!

Moj istup se nije svidio tim glavonjama, a, nažalost, ni mojim pretpostavljenim. Dok sam došao do komande, bio sam uhapšen i ražalovan. Oduzeti su mi činovi i strpan sam u vojni zatvor. Dva dana kasnije su odlučili da me sprovedu u istražni zatvor u mom rodnom gradu.

– Sine, vrijeme je da bježiš odavde! – rekao mi je tata prilikom susreta. Uz pomoć njegovih i mojih prijatelja uspio sam još te večeri da pobjegnem preko granice, u Mađarsku. U džepu sam imao 300 maraka i neizvjesnu budućnost. Pri odlasku sam imao težak i bolan osjećaj da zauvijek gubim svoj zavičaj i svoj dom. Znao sam da mi nema povratka!

Krio sam se u Segedinu, izgubljen, sâm, bez igdje ičega. Rat je već bio počeo u Bosni. Ni sam ne znam kako su me pronašli, uglavnom putem radio-amatera dobio sam od Olimpijskog komiteta BiH poziv da veslam i predstavljam Bosnu i Hercegovinu, tek osnovanu državu, na Olimpijskim igrama u Barceloni. U normalnim okolnostima svi bi bili ponosni na moj izbor u olimpijski tim, ali 1992. u ratnom jeku, u otvorenom sukobu, moje učešće kao Sr-

bina u timu Bosne i Hercegovine nije bilo dobro prihvaćeno među Srbima. Moj otac je bio energično protiv toga. On je bio u srpskoj vojsci i poslao mi je poruku ako odem u timu Bosne i Hercegovine, on više nikad neće progovoriti sa mnom. Bio sam u dilemi, morao sam donijeti tešku odluku! Vjerovao sam u olimpijski duh, u plemenitost sporta, sportskog viteštva, poštovanja, zajedništva, humanosti... Rekao sam sebi: "Idem!" Ja sam prije svega, i uvijek iznad svega, sportista! Nastupiću pod zastavom Bosne i Hercegovine. U toj zemlji sam se rodio, proveo sretno djetinjstvo i mladost, u toj zemlji smo živjeli svi zajedno.

Čuo sam se s bratom. – Tati ne smijem da kažem, poludjeće, Reći ću samo majci.

Njih dvoje su gledali otvaranje Igara, majka i brat, vidjeli su me na televiziji. Olimpijci idu na Olimpijadu kao ugledni sportisti, maltene kao heroji, a ja sam koračao ispod nove bosanske zastave, znajući da bi me zbog toga u Bosni polovina upucala, a druga polovina nije sigurna i sumnja da li sam zapravo na njihovoj strani.

A niko od njih nije znao da sam na Olimpijadu išao – auto-stopom!

Kao izbjeglica nisam imao ni pasoš, a kamoli novac da stignem do Barcelone. Nisam imao šta da jedem, a kamoli da putujem u Španiju. Rekli su mi da se nekako dovučem do Ljubljane. Imao sam stari pasoš SFRJ, trebalo je taj novi, bosanski, da dobijem u Sloveniji. Kad bi me povezli u kamionu, Mađari bi me pitali kud putujem.

Ja sam odgovarao iskreno da idem na Olimpijske igre u Barcelonu.

Mislili su da sam skrenuo, niko od vozača nije mogao povjerovati da olimpijac na Olimpijadu ide auto-stopom! Granicu između Mađarske i Austrije prešao sam pješke. Austrijski carinik isto nije povjerovao u moju priču. Nemam auto, nemam čak ni putnu tor-

bu, samo veslo i pismo Olimpijskog komiteta da ne idem kao izbjeglica, nego kao olimpijac.

Svi su bili u čudu! Pustili su me, ipak, da prođem, čak su mi pronašli nekoga da me preveze do Ljubljane, a onda sam opet auto-stopom stigao do aerodroma gdje se bila okupila bosanska ekipa. Vođa našeg tima bio je Miroslav Šipek, koji je kasnije postao trener australijske streljačke reprezentacije. Bilo nas je deset sportista: Mirjana Horvat (stigla u finale u streljaštvu), Mirsada Burić, Kada Delić, Zlatan Saračević i Demir Mustafić (atletika), Janko Gojković i Anja Margetić (plivanje), Vlado Paradžik (džudo), Mehmed Skender (dizanje tegova) i ja, Aleksandar Đurić, u kanuu na 500 metara.

Nikad neću zaboraviti taj osjećaj kad smo izlazili iz tunela na Olimpijskom stadionu, kada je spiker najavio: Bosna i Hercegovina! Mi među najmalobrojnijim ekipama, a cijeli stadion je ustao na noge da nas pozdravi. Cijeli stadion je navijao za nas i iskreno želio da prestane rat.

Španci su se sažalili kad si vidjeli da imam samo veslo. Od španske federacije sam dobio opremu, a čamac su mi pozajmili Italijani. Nisam, međutim, šest mjeseci trenirao, dao sam sve od sebe, ali nisam ušao u krug takmičara za ozbiljnije rezultate, ispao sam u repasažu. Ipak, ponosan sam na svoje olimpijsko učešće. Mislio sam da ću nastupiti u reprezentaciji Jugoslavije, ali zemlja mi se raspala, pa sam nastupio za Bosnu zbog čega sam izgubio oca!

Do kraja života nije razgovarao sa mnom. Tek kad je dobio najgoru dijagnozu, brat me pozvao i rekao da tata želi da me vidi. Doktor im je rekao da je to posljednji stadij, pitanje je dana. Bio sam tad u Singapuru. Klub mi je dao dozvolu da idem, odmah sam sjeo u avion. Došao sam uveče, pričao sam s njim možda dva sata. Ujutro mu je pozlilo, popodne je samo zatvorio oči. Koliko god smo imali problema i međusobnog neslaganja, poštovao sam ga!

Imao sam sreću da ga vidim živog makar taj jedan dan. Možda bi on meni oprostio Olimpijadu i prije, ali majčinu smrt nije mogao.

Majka mi je poginula 9. avgusta 1993. u Lipcu od ispaljene granate sa položaja Armije BiH, i to u vrijeme nekakvog lokalnog primirja. Izašla je pred kuću da s tatom popije kafu. Pala je granata. Otac je bio bliže, a ona dalje od mjesta udara, njega je dobro ugruvalo, ali njoj nije bilo spasa, izgubio sam najdražu moju. Nisam ni znao da je poginula, sahranili su je poslije nekoliko dana, u strahu od granata, u gluvo doba noći. Bio sam u Mađarskoj, dobio sam poruku pet dana kasnije: "Majka ti je poginula!" Zanijemio sam! Imala je 46 godina. Otac je nakon njene smrti još više krivio mene. Rekao je bratu da sam takmičeći se pod bosanskom zastavom ukopao majku.

Često razmišljam o tome. Sport je oblikovao moj život. Bio sam ponosan na svoje olimpijsko učešće, dokazivalo je moj stav i opredjeljenje da smo na ovoj planeti svi isti, bez obzira na boju kože, vjeru i naciju. S druge strane, uvijek sam želio da pomognem roditeljima, a nisam uspio nikome od njih. Samo bratu.

Devedeset druga se još vukla. Imao sam 22 godine i shvatio sam da se ne mogu vratiti u Bosnu, da moram ići dalje. Javili su mi prijatelji iz Doboja, Željko Tipura i Dunis Sarajlić, da su stigli do Švedske i da im se pridružim. Sreli smo se u Ystadu. Nakon azilantskog kampa dobili smo smještaj u nekom hotelu. Mislili smo bićemo zajedno u jednoj sobi. Švedani su već bili iskusili nacionalističke ekscese naših ljudi u izbjeglištvu. Zato su nas trojicu, znajući da je Tipura Hrvat, Dunis Musliman a ja Srbin, odmah razdvojili. Morali smo ih ubjeđivati da nas ne razdvajaju, da smo mi prijatelji i da želimo biti zajedno!

Međutim, ja nisam mogao ostati u Skandinaviji. Zbog glupih azilantskih propisa i mog prethodnog dužeg zadržavanja u Mađarskoj dobijem odbijenicu iz Švedske. Morao sam se vratiti u

Segedin. Tamo me prihvatio Jusuf Makarević, koji je i meni, a i mnogim drugim Dobojlijama mnogo pomogao na njihovom putovanju za Evropu ili dalje u svijet.

Pronašao sam potom jednog prijatelja, poznatog mađarskog kajakaša, Arpada Farkaša. I danas smo sjajni drugari. Shvatio sam da mi veslanje ne može pomoći da preživim. Arpad me nagovorio da probam igrati fudbal.

– Imaćeš barem hranu! – savjetovao me i odveo u jedan klub i zakazao probu. Tako sam počeo igrati fudbal, u 22. godini života!

Segedin je bio u drugoj ligi, a ja sam startao na poziciji lijevog beka. Nikad nisam bio "tehničar", imao sam volju da učim. Svaki dan poslije treninga ostajao sam dodatno da vježbam. Ojačao sam, počeo sam da dajem golove. Moja profesionalna fudbalska karijera startala je s mjesečnom zaradom od 350 njemačkih maraka. Nije bilo dovoljno za hranu, svaki dan sam jeo samo jaja i hljeb, ponekad nabodem neku kobasicu.

Moj drug Arpad je vidio u kakvoj sam situaciji.

– Čovječe, ne možeš s tim parama da živiš! Hajde na ulicu, mijenjaj devize! Ja ću ti dati novac za početak!

Trebalo je progutati svoj ponos. Kao sportista u životu nisam zgazio mrava, a sad je trebalo kao neki dripac da švercam i ganjam naše ljude koji su dolazili u Segedin da kupuju. Moje prvo dilovanje je bilo katastrofa. Arpad mi je dao hiljadu dolara u forintama. Mijenjao sam devize nekom našem bračnom paru. Operacija je trebala biti jednostavna: uzimaš od njih marke, preračunavaš i daješ forinte! U strahu hoće li naići policija, ja sam bio posve zbunjen i naivan. Kad sam se kasnije preračunao, dao sam im sve svoje forinte i oni su brzinom vjetra nestali! Bio sam u minusu 800 dolara, a tek počeo da radim! Morao sam brzo naučiti i naučio sam, ali shvatio sam da je ovo prolazna etapa. Dobio sam u Mađarskoj

stalni boravak, no morao sam dalje jer povratka u Bosnu više nije moglo biti.

Tako sam stigao do Australije. Dobio sam kao sportista useljeničku vizu i u septembru 1995. sletio sam u Melbourne. Naš trener iz Novog Sada Frank Arok, bivši selektor Australije, tražio je nekog visokog, jakog igrača.

– Imamo ovdje jednog deliju iz Bosne, nema papire, ali dobar je igrač! – preporučili su me neki naši ljudi. Nakon dvije sedmice probe dobio sam angažman i potpisao ugovor za jedan od najboljih australijanskih klubova, South Melbourne Hellas. Kasnije su me na nekoj utakmici zapazili Kinezi, pa sam otišao u Kinu. Igrao sam tamo dvije sezone. Na kraju sam 1999. stigao do Singapura gdje i danas živim. Znao sam samo da je to zemlja čistoće, da je klima veoma topla i dosta vlažna. Od prvog dana zavolio sam Singapur, grad i državu, i harmoniju u kojoj žive ljudi raznih jezika i vjera. Poželio sam da u takvoj harmoniji odrastu i moja djeca. Tražili su špic-igrača, što ja nikad nisam bio, ali rekao sam sebi: "Dokazaću im da mogu!" U početku nije bilo lako, ali onda me je krenulo. Počeo sam da zabijam golove iz svih mogućih i nemogućih situacija.

Postao sam i njihov reprezentativac u 37. godini. Bio sam prvi stranac u sportskoj istoriji ove države kome su dodijelili kapitensku traku. Odigrao sam u reprezentaciji 54 meča i zatresao mrežu 27 puta. Bio sam najbolji strijelac – golgeter u fudbalskoj istoriji ove države. Novinski i TV izvještaji obavezno su pominjali moje ime. "Alex Duric" je bio njihov idol! Lice s naslovnih stranica i TV ekrana. Institut za fudbalsku statistiku me 2011. proglasio za najboljeg golgetera na svijetu. Tad sam bio u "odmakloj dobi", u četrdeset prvoj, i "statističari" su zabilježili da sam u 444 ligaške utakmice dao 328 golova!

Profesionalnu fudbalsku karijeru okončao sam u u 44. godini. Nekadašnji kanuista iz dobojskog "Vala" u fudbalskoj ligi Singapura zabio je ukupno 350 golova u 14 sezona! Baš za nepovjerovati!

Tri puta su me odbijali da mi daju državljanstvo, ali bio sam uporan. Zavolio sam tu zemlju. Zbog svoje multietničnosti, raznih jezika i raznih kultura podsjećala me na našu bivšu Jugoslaviju. Ovdje sam konačno pronašao svoj dom koji sam tražio mnogo godina. Počeo sam ponovo da živim! Ovdje su mi se rodila djeca: kćerka Isabella i sin Alessandro. Bio sam tada u braku sa suprugom Natašom i usvojili smo još jedno dijete, sina Masima. Nakon razvoda braka oni su ostali u Australiji, a ja sam kao samac u Singapuru usvojio iz sirotišta jednog mališana, sina Emanuela. On ima 18 mjeseci. Samohrani sam otac i u brizi oko djeteta pomaže mi kućna pomoćnica.

Ja sam potekao iz siromaštva, novac mi nije najvažniji cilj u životu, neću ga ponijeti sa sobom u grob. Kreiram život po svojoj mjeri. Želim biti i ostati dobar čovjek! I nadalje sam veoma aktivan. Svaki dan pretrčim 15 kilometara. Ne pijem i ne pušim, liježem rano. Učestvujem u raznim humanitarnim akcijama, volontiram u domu za siročad, pomažem i učim druge. Radim kao trener i sportski direktor u Ministarstvu sporta Singapura. Pokušavam oblikovati nove generacije djece koja će se baviti sportom. Svijet u kome živimo se mijenja. Koliko god nam tehnologija pomaže, toliko nam i oduzima od našeg aktivnog života. Djeca su zarobljena sa igricama i telefonima. Moj posao je da ohrabrim djecu da se druže, da se bave sportom i da budu ne samo dobri sportisti već i dobri ljudi i građani. To je moja misija i vizija budućnosti!

Napisao sam i objavio 2016. godine knjigu pod naslovom „Beyond Borders" („Izvan granica"), u kojoj sam opisao svoj životni put, od porodične tragedije do svjetskog trijumfa. Htio sam poru-

čiti da je u životu sve moguće ako čovjek vjeruje u sebe i ako se uz predan rad posveti svome cilju. Marljivost donosi uspjeh, bez obzira na to da li se radi o sportu, školi ili o poslu. Sve što radite, radite najbolje što možete i rezultati neće izostati! Ja sam u svojoj dvadeset drugoj godini započeo fudbalsku karijeru u borbi za opstanak, a objesio kopačke o klin u četrdeset četvrtoj.

Cijeli život sam bio suočen sa granicama i izazovima, ali mislim da sam na svom životnom putu od siromaštva do relativnog bogatstva prije svega sačuvao ljudskost.

U duši se nisam promijenio! Ostao sam onaj isti Njama iz Lipca kod Doboja.

Zavičaj

Bio je u zabludi – njegov slučaj nije počeo onda kad ga je učitelj Ramo upisao u Hrvate. Bila je to tek usputna anegdota označavanja koja u njegovom zavičaju, istina, uvijek iza razvrstavanja i naoko naivnih značenja nosi dalekosežne posljedice.

Uostalom, šta je dobroćudni Ramo znao? Naredio mu direktor škole, a ovog su poučili sa direktivom iz Komiteta da treba popisati učenike po nacionalnom sastavu za potrebe statistike (za koju znamo da je zbir lažnih podataka). Učiteljica Cvijeta je prekinula nastavu kako bi se mogao obaviti "zadatak prebrojavanja". Mali Srbi su dizali ruku, mali Hrvati su dizali ruku, mali neopredijeljeni su dizali ruku (godine 1953. Muslimani – Bošnjaci nisu bili priznati kao nacija, već su se izjašnjavali kao Hrvati muslimanske vjeroispovijesti, ili kao Srbi muslimanske vjeroispovijesti ili, većinom, kao neopredijeljeni). Svi su bili digli ruke, samo je prvačić Andrija sjedio ćutke.

– A ti, mali? Šta si ti?

– Ja sam katolik – odgovorio je plavokosi dječačić.

– Kako se zoveš?

– Andrija.

– Aha! Tebe ćemo, Andrija, upisati u Hrvate! – rekao je učitelj Ramo, jer mu se tumačenje vjerske i nacionalne pripadnosti iz ime-

na činilo logično i ispravno. U pet minuta, za drugove iz Komiteta – ne treba na tome gubiti vrijeme – razvrstao je učo prvi be razred. Već narednog trenutka u drvenim školskim klupama i u svom siromaštvu svi su opet bili isti, razlikovale su ih jedino njihove petice i njihove dvice. (Kod učiteljice Cvijete nije bilo jedinica!)

Bio je u životnoj zabludi njegov pradjed István Kovács kad je u poznim godinama, nakon smrti supruge Etel Nagy, odlučio 1900. godine odseliti iz Mađarske, tražeći za svoje dvoje nedorasle djece, za kćerku Erzsébet i sina Andrása, bolju budućnost i novi zavičaj u Vučijaku kod Prnjavora. Austrougarska monarhija podsticala je useljavanje i stvaranje agrarnih kolonija u opustošenim predjelima carevine. Dodijelila im je na kredit, uz poreske olakšice, 12 hektara carske šume za krčenje, pa je devastirani prnjavorski kraj sa deset hiljada doseljenika: Nijemaca, Mađara, Talijana, Čeha, Slovaka, Poljaka, Rusina, postao "mala Evropa".

Avaj! Nedostižni su bili evropski snovi na Balkanu! Od prvog dana doživjeli su sudar civilizacija. Došljake je, unatoč njihovoj marljivosti i vrijednim rukama, dočekala podozrivost i pogrdno ime "kuferaši". A oni su se nadali, baš kao što se svi doseljenici nadaju, da će ih novi zavičaj na kraju prihvatiti i biti bolji i naklonjeniji, ako ne njima, barem prema njihovoj djeci. Kćerka se udala a Istvánov sin András ostao je na očevom imanju. Oženio se Mađaricom iz istoga sela, Julijanom Varga, izrodili su četvoro djece kojima je prema ugarskoj tradiciji dao imena svojih pretkhodnika: prvome István, drugome Sándor, trećemu János, a kćerki Etel. Monarhija je usput propala – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nastala, ali nije nestao žig tuđinaca kojim su bili obilježeni i koji je, unatoč prihvaćenom državljanstvu nove domovine, nosila i druga generacija. Njihov usud stradalnika dovršen je 1943. kada su četnici sa Vučijaka opljačkali njihove kuće i s puškama prognali sve doseljenike – Mađare. "Velikodušno" su im dozvolili da mogu

ponijeti po dva kofera, a djeca jedan manji! U Bosni je ostao samo jedan kuferaš: Andrásov sin János, koji u to vrijeme nije bio na Vučijaku, brdu iznad Prnjavora, već se od rane mladosti otisnuo u svijet i postao bravar za popravku vagona i lokomotiva na Usori kod Doboja. Ali, što je sigurno – sigurno je! Partizanske vlasti će 1945. donijeti odluku o konfiskaciji cjelokupne imovine njihovog oca i obitelji Kovács, jer su "njemački državljani"!? Tako im je oteto sve što su u Bosnu donijeli i što su za 43 godine u Bosni stekli!

Jánosu, posljednjem potomku mađarskih doseljenika, narodna vlast prevešće ime u – Ivan! Oženio se Karolinom Jaki, kćerkom Jozefa Jakija iz njemačke kolonije sa Putnikovog brda kod Doboja. U sretnom braku, u kome su se u kući sporazumijevali i govorili na tri jezika, njemačkom, mađarskom i "domaćem", koji je za njih uvijek bio isti a mijenjao je nazive za potrebe politike u srpski, hrvatski i srpskohrvatski, Ivan i Vera dobiće troje djece: kćerku i dva sina. Sve troje se rodilo u tri različite države: kćerka Marija u Kraljevini Jugoslaviji (umrla je mlada od galopirajuće sušice), sin Franjo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a treći, naš mali Andrija, s početka ove priče, u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Države su mijenjale imena, nastajale i nestajale, samo je njihov rodni grad bio na istome mjestu. Činilo se da će prezime Kovács, odnosno Kovač, nakon svega što su njihovi preci decenijama marljivo stvarali i silom nepravedno gubili, ako ništa drugo, barem po sudu božje pravde, konačno ostvariti pravo na svoj zavičaj! Dva brata istinski su voljela Doboj i svoju Usoru. Roditelji su ih od svojih skromnih primanja iškolovali i dali kruh u ruke. Obojica su završili fakultete i postali vrsni stručnjaci časnog imena i prezimena! Čak i kad je njihov otac Ivan sredinom sedamdesetih iznenada i prerano umro, vjerovali su da je njihov opstanak u Bosni prebrodio nacionalizme iz prošlosti i da njihova djeca pripadaju budućnosti. Snovi su im trajali sve do devedeset druge.

Sad mali-veliki Andrija, u ponovljenoj istoriji, iz nebodera u Ulici Džemala Bijedića gleda sa svog balkona u policijski "golf" što se zaustavio ispod Balićevog oraha. Iz zvučnika do njega dopire prijetnja:

"Obavještavaju se građani da najkasnije do dva časa po podne predaju oružje ili će u protivnom biti primijenjena sila!"

Celjskom ulicom, derući asfalt, protutnjala su tri tenka na kojima je dvadesetak vojnika u maskirnim uniformama. Podižu u zrak tri prsta ka preplašenim, slučajnim prolaznicima.

Granate su zafijukale i grad se zatresao desetak minuta poslije dva popodne.

"Oslobođenje" Doboja

Paljba je bila skoncentrirana na staru tvrđavu i kuće oko nje, iz kojih je bljeskalo nekoliko vatrenih plamičaka, što je ukazivalo na to da i odatle netko puca. Iz kule na tvrđavi i prvoj zgradi desno od Gradine netko je uzvraćao puščanom vatrom. Sve je to trajalo možda dva sata, dok se srpska vojska nije popela na Čaršiju i Gradinu i dok se na njenom vrhu nije pojavila srpska trobojka bez znakovlja. Ulaskom srpske vojske u taj posljednji, gotovo prazni i najuzvišeniji dio grada, Doboj je konačno bio po jednima oslobođen, a po drugima okupiran...

Nakon toga, što je više padao mrak, gorjelo je sve više kuća po okolnim brdima i u starom dijelu grada. Ovaj će se prizor narednih dana i mjeseci stalno ponavljati, a područje paljevina proširivaće se ponajviše prema jugozapadu. Svi prigradski dijelovi i okolna sela s pretežno žiteljima srpske nacionalnosti odavno je već bila zaposjela srpska vojska (Bare, Pločnik, Rudanka, Čivčije, Stanovi, Stanari, Osječani, Kožuhe, Bušletić, Gavrići, Jošava, Lipac, Pridjel...). Scenarij paljevina bio je gotovo uvijek isti. Poslije podne naoružani ljudi u šarenim uniformama dolazili bi pred neku od napuštenih

kuća, odabranu prema ne znam kojem kriterijumu i kojim povodom, iznosili bi stvari iz te kuće i tovarili ih na kamion. Potom bi kuća bila zapaljena i sablasno bi gorjela do kasno u noć. Po desetak kuća gorjelo bi istovremeno, a posebno na Čaršiji, u Miljkovcu, Planama, Ankarama, na Vili i u Šušnjarima.

Sve sam to bespomoćno promatrao iz našeg stana na petom katu, dalekozorom sina Bojana, što ga je kupio od svog džeparca da bi u šumama promatrao srndaće. Često nisam mogao zadržati suze, vidjevši kako u jednom divljačkom, rušilačkom i pljačkaškom naletu, vođenom krvoločnim nagonom, nestaje ono što je radom godinama i decenijima stvarano. U mom životu to postaje teška rana, koja se uvijek nanovo pozljeđuje i peče.

Vrane

Sa lokalne radio-stanice se sve češće oglašava novi komandant grada Milovan Stanković i novoustrojeni *Krizni štab*, na čijem se čelu nalazi Boro Paravac, doskorašnji predsjednik Izvršnog odbora Skupštine opštine. Pozivaju sve muškarce od 18 do 55 godina da se najkasnije do dana tog i tog prijave u Dom JNA radi *mobilizacije*. U protivnom, rečeno je "biće im oduzeta sva pokretna i nepokretna imovina i najstrože će biti kažnjeni".

Na travnjaku sa prednje strane, između Doma JNA i parka, straše nas tri mitraljeska gnijezda izrađena od vreća s pijeskom. Prazna! Izgleda nepotrebno i pravljena. Više stotina ljudi stoji u redu koji se proteže od ulaza u Dom pa do "Lesnine" i "Borova", prodavaonica koje ne rade, a čini se da neće više nikada ni proraditi. Ljudi strpljivo čekaju da se prijave za "mobilizaciju". Policijskim satom, koji je odmah uveden nakon okupacije, kretanje civila gradom dozvoljeno je samo od 8 do 11 sati, ali je to sada produženo do 17 sati kako bi se svi stigli na vrijeme prijaviti.

Posmatram one koji čekaju u redu. Većinom sve poznanici, prijatelji, ljudi iz našega grada. S mnogima razgovaram. Razmjenjuju se informacije, tiho, bojažljivo... Možda, ima li doušnika? Priča se najviše o strahotama koje su se događale u proteklih nekoliko dana: tko je zaklan, ubijen, opljačkan, uhićen, pretučen, prognan, zlostavljan... Mnogi su zatečeni događajima. Nekima je bilo žao ostaviti sve i napustiti svoj grad. Mislili su lojalno prihvatiti novu vlast i tako sačuvati ono što su imali. Nisu znali da je ta nova "vlast" baš došla radi toga da nas opljačka.

Priča se kako mnogim vlasnicima privatnih poduzeća preko noći nestaju milijarde dinara sa žiro računa u SDK. Kažu "skida" Krizni štab. Mnogo je tu obrazovanih, bogatih, kulturnih, uvjetno rečeno pametnih ljudi, "čaršijske raje", gradske... Ali uzalud! Malo tko naslućuje da pravi pakao tek dolazi, da još ništa nije gotovo, nego da je zapravo sve tek počelo. Ne vjeruju da tek slijedi nezapamćen pokolj, pljačka, teror, progonstva i sve ono što se namjerava učiniti da nesrpsko pučanstvo zauvijek napusti ove prostore i da se u njih nikada više ne poželi vratiti. Kao da sve te strahote što se događaju njihovim susjedima nije isto ono što se samo slučajno nije njima dogodilo i nisu svjesni da su to znaci upozorenja, da se to zove sustavno i organizirano zastrašivanje, koje će rezultirati masovnim progonstvom.

Vidim dva vojnika u maskirnim odorama, preko puta Doma u Parku narodnih heroja. Naoružani su automatskim puškama zabačenim na leđa, a preko ramena imaju redenike. Jedan nosi crvenu beretku, a drugi crnogorsku narodnu kapu na glavi. U rukama drže lovačke puške "bokerice" kojima gađaju vrane i čavke po okolnom drveću parka. Pogađaju dobro, u letu. Slušao sam te pucnjeve u svom stanu već danima i pitao se što li je to. Sad vidim. Ne vjerujem da je baš slučajno. Jadne ptice misle da su u centru grada sigurne. Prestrašene od eksplozija na Čaršiji, vrane su se preselile

s topola kod Gradske pijace ovdje u centar, na parkovsko drveće. Samo grakću i dalje se okupljaju, iako ih sada već ima na desetine mrtvih na travnjaku. Ne znaju, ne mogu ili ne žele pobjeći, baš kao ovi ljudi koji čekaju u redu.

Zapažam da nema onih kojima je javni poziv za mobilizaciju prvenstveno upućen. Od njih ni traga ni glasa. Nema nekih kojima je oružje već ranije, "blagovremeno", podijeljeno da bi se "obranili" i potpomogli stvaranje "svoje" države. Negdje su se prikrili ili pobjegli, oružje ostavili ili prodali, a na njih je ova "država" računala. Pa iako se radi o časnim izuzecima, Krizni stožer bjesni, Stanković prijeti, a Mićo Ninković javno poručuje kako je krajnje vrijeme da svi moraju misliti "srpskom glavom".

Na povratku kući, srećem kod zgrade "Banana" Dragu Ljubičića, koji žuri prema Kibernetici gdje je smješten "Vojni odsek" nove Srpske opštine. Nekoliko koraka iza njega grabi seljanka iz nekog podozrenskog sela u narodnoj nošnji, nespretno noseći pušku M-48 kojoj se remnik vuče po zemlji i gotovo viče za njim:

– ... i meni je ostavio, pa ne znam šta ću s njom! Jebala ga puška!

– Sredićemo sad to. Ne brini! – odgovara Drago, novi predsjednik, nove, još jedne srpske općine u Bosni.

Vaso na Svetog Antu

Bio je blagdan Svetog Ante, oko šest sati navečer te devedeset druge kad je na vrata našeg stana netko jako zalupao. Struje nema već nekoliko dana, zvono na vratima ne radi. Nikoga ne očekujemo. U tijeku je bio policijski sat i *civilima* je bilo dozvoljeno kretanje samo prije podne od 8 do 11 sati. Izvan tog vremena bilo je zabranjeno izlaziti bilo gdje iz stana. Družili smo se jedino s onima koji su stanovali u istom ulazu; baš tada nam je "u gostima" bio susjed Marko sa gornjega kata. Supruga je otvorila vrata kad su je četvorica do zuba naoružanih ljudi u plavim maskirnim odorama odgurnuli

i upali u stan. Bez kapa su, ali im na rukavima lijeve ruke jasno stoji crveno-plavo-bijeli amblem i ćirilicom piše: *Milicija SAO Krajine*. Bilo je to uopće prvi put u životu da nam netko protiv naše volje uđe u stan. Vođa grupe koji je zatražio osobne iskaznice samo je pogledao moju, bacio je na pod i proderao se:

– Mater vam jebem ustašku! Zar još niste pobjegli?

Odmah je, dok se mi još nismo ni snašli, nastavio:

– Dajte novčanike ovamo! Novac, devize, zlato! Skidaj to! – pokazuje na zlatnu ogrlicu i lančić što ih je moja žena imala oko vrata. – I prstenje, burmu! Sve!

Zanijemili smo. Dok smo gledali, ne vjerujući svojim očima što se događa, susjedu Marku su već skinuli sat s ruke, strgnuli prsten i uzeli novac iz lisnice, a vođa grupe mu je prislonio pištolj na čelo i obratio se mom malodobnom sinu:

– Šta misliš da ga sad ubijem?

– Nemojte! Zašto? – zavapilo je dijete. Naoružani je pritisnuo okidač. "Magnum" je škljocnuo na *prazno*. Onda se, djelujući neuračunljivo, opet obratio mom sinu:

– A jesi l' ti, mali, ustaša?

Kad je Bojan odgovorio da nije, ovaj mu suludo reče:

– Bićeš! Bićeš!

Gledamo bespomoćno. Tada jedan mršavi koji je nosio naočale progovori:

– Haj`mo, Vaso! Dosta je! – pa pogura spodobu prema vratima.

– Kad se vratim, moći ću otvoriti sajdžijsku radnju! – na izlasku reče Vaso, gledajući Markov zlatni sat.

Odoše dalje! Jedan čita popis stanara zgrade kojim se nekada služio predsjednik Kućnog savjeta za obračun zajedničkih troškova potrošnje vode i struje u zgradi. Na popisu su bila zaokružena imena vlasnika stanova koje je bilo potrebno i dozvoljeno opljačkati. Da ne bi bilo greške! Mojim prvim susjedima nisu uopće ulazili u stan.

Radnička ulica

Sa svojim prizemnim kućicama, građenim uglavnom od radničkih kredita i slabašnih plaćica, sa baščama i cvijetnjacima, dvorištima, svojim mentalitetom, uopće po svom izgledu, zaista je i sličila na pravu radničku ulicu. Moja je obitelj bila čvrsto vezana za tu ulicu, a kuća sa brojem 76 bila je vlasništvo roditelja moje supruge, koja je također tu provela djetinjstvo.

Kad je u svibnju 1992. grad okupiran oružanom silom i od SDS-a proglašen srpskim, naša kuća u Radničkoj bila je prazna. Mi smo imali svoj stan, pa sam ja samo povremeno, koliko su okolnosti dozvoljavale, navraćao da vidim nije li se tko bespravno uselio, što se često događalo. Da se to ne bi nama dogodilo, pozvao sam jednog kolegu s kojim sam nekad radio da se on useli u kuću, jer nije imao gdje stanovati. Ponekad bih s njim predahnuo od velikih vrućina u dvorištu ispod djedovog oraha. Pogledao bih na brzinu baščicu koju smo supruga i ja, po ugledu na djeda i baku, održavali u životu. Nisam se mogao osloboditi crne slutnje da ćemo morati otići prije nego što plodovi ovog vrta budu zreli. Na moje žalbe da nas u našoj zgradi i našem stanu stalno pretresaju i zlostavljaju naoružani, nazovi srpski vojnici, prvi susjedi u Radničkoj su govorili da je kod njih mirno, da ih nitko još ne uznemirava...

Nakon posljednjih zlostavljanja, poniženja i pljačke koju smo u svom stanu doživjeli, prešli smo odmah sutradan u Radničku. Moj kolega Radovan, koji je već bio tu, imao je svoju sobu, a mi smo se smjestili u ostale prostorije. Iz našeg stana u višekatnici jednostavno smo nestali na "neodređeno vrijeme". Povremeno smo se pojavljivali i nešto nosili, prvenstveno hranu što je još u stanu ostala, ponešto odjeće i torbe za naš put bez povratka, koje su moja supruga i sin konačno odlučili spakirati. Pri svakom takvom

dolasku i odlasku iz još uvijek našeg stana osjećao sam se nekako nelagodno, kao da sam u tuđoj kući i kao da će mi netko baš u tom momentu zalupati na vrata.

U Radničkoj smo živjeli, takoreći poluilegalno. Malo je tko, osim rodbine, znao gdje zapravo boravimo. Gotovo smo se krili, jer nije bilo poželjno da te svatko vidi. Naša je kuća bila uvučena pedesetak metara od puta, a sa druge strane, s koje se ulazilo, bila je od radoznalih pogleda zaklonjena visokom ogradom. Takav njen položaj, živa ograda i zelenilo, koga je bilo posvuda okolo, činili su kućicu neupadljivom, gotovo skrivenom. Tu sam već ranije bio sklonio i naš auto, između susjedove ograde i borova, koje smo djed i ja prije skoro petnaest godina tu zasadili u "školu", kako je on govorio. Te sam boriće donio sa Preslice, malene kao olovka, s namjerom da ih prenesem u vikendicu, ali kako su fino napredovali, žao nam ih je bilo vaditi, i tako su ostali i narasli toliko da su me prerasli u visinu.

...Slušam na vijestima kako tzv. JNA nije uključena u agresiju na Bosnu i Hercegovinu, a gledam i svojim ušima čujem kako zrakoplovi tipa MIG prelijeću grad i kasetnim bombama zasipaju šire područje Tešnja, gdje imam rođake. U isto vrijeme novinar Mirudin A. preko radio-talasa sa "slobodne teritorije" najavljuje "skoro oslobađanje grada" u što je vjerovao jedino prvi susjed, sve dok mu jednoga dana srpska vojska nije odnijela sav kovački alat naslijeđen od pokojnog oca, a najviše je žalio za nakovnjem koji je poticao još od njegovog pradjeda. Iako je vladala velika oskudica, čak smo se dva-tri puta i "zarakijali". Prvi susjed je bio Smajo, i njegova se kuća direktno naslanjala na našu. Najčešće je sjedio u odškrinutoj šupi, miješajući duhan od cigareta (koje sam mu ponekad uspijevao nabaviti) sa lišćem i travom i pušio po pola takve ružne cigare, stalno ponavljajući: – Ne valja! Ovo ništa ne valja!

...Ponestaje nam hrane, a o drugim potrepštinama da se i ne govori. Potpuno je nestalo struje i vode. Novaca imamo, najviše zahvaljujući devizama koje smo čuvali za crne dane, koji, eto, dođoše. Krumpira ima i jeftin je, vjerojatno zato što ga vade uhićenici i logoraši. Svaku priliku koristimo za nabavku hrane koje se može naći još u trgovinskim poduzećima "Promex" i "Omnikom". Na gradsku pijacu seljaci ponešto i donesu, ali nesrbe tamo tuku i istjeruju. Samo Srbi mogu bezbjedno prodavati i kupovati. Vrši se legitimiranje. Naš je paradajz u baštici dobro rodio, pa ga svaku večer zalijevamo vodom sa Smajine pumpe. Postaje sve teže. Nema više kruha. Jedino ga je bilo u Gradskoj pekari, ali je i ona prestala raditi jer, kažu, nema goriva. Privatne pekare, kojih je Doboj imao nekoliko, nisu radile ni jedan dan nakon okupacije. Pričalo se da su im bile oduzete sve zalihe brašna. Ne zaboravljam svoju dragu majku. Snabdijevam je koliko mogu, ali, nažalost, posjećujem je sve rjeđe. Sve je opasnije kretati se gradom, iako je sad sloboda kretanja produžena do 17 sati.

Spavam napola zatvorenih očiju i napregnutih ušiju, na kauču u sobi do puta, kod otvorenog prozora. Liježemo rano jer nema struje. Nema tu sna! Svaku noć očekujem kako ću čuti da se naglo, uz škripu guma, zaustavlja neki auto, kako našim putićem odjekuju vojničke čizme, kako nam kundacima lupaju na vrata...

I noć i dan su ispunjeni strahom. Noću ne spavam – danju strepim! Svaki dan, vraćajući se s najčešće uzaludnog traganja za hranom, skrećući sa ulice na naš putić ka kući, strahujem hoću li naći ženu i sina žive. Već se pričalo o desetak stravičnih zločina za koje sam čuo: u svom stanu zaklan je brat mog dobrog prijatelja Esada, Emirovi roditelji na Čaršiji, radnica iz mog bivšeg poduzeća Sajda Hidić u Ćuprijskoj ulici, žicom su zavezani i u vlastitoj kući spaljeni moji kumovi Mato i Kata Kopčić u Makljenovcu, zaklan je u svojoj kući u Ulici Miloša Kupresa nekadašnji radni kolega mog

pokojnog oca, Franjo Majetić, poznati lovac i ribolovac...

Na grad su s juga sve češće počele padati granate, koje nisu bile predviđene kao prethodnica pješačkom napadu za oslobađanje grada, nego da izazivaju nesigurnost i nemir. U takvim se situacijama cijelo susjedstvo sklanjalo u Smajin podrum, za koga smo držali da je najsigurniji, a služio je i kao svojevrsna kuhinja u kojoj smo kuhali hranu i pekli kruh. I ne samo mi. Polovina preostalih žitelja iz okoline defilirala je tu svako dopodne, donoseći i odnoseći tepsije, šerpe i lonce. Pekle su se razne pite, kruhovi, hljebovi i pogače, a kuhale mahune, krumpir-čorbe i sataraši. Sa ručne pumpe smo se u dvorištu snabdijevali vodom. Mala ručna pumpa, sa pet-šest metara cijevi zabijene u zemlju, tko zna koliko stara, bila je u ovom teškom vremenu značajnija od cijelog gradskog vodovoda koji nije funkcionirao. Živeći još u iluzijama, izjavljivao sam da ako je ovo neka država, neka u gradu zabije nekoliko pumpi da joj stanovnici nisu žedni. Naime, žeđ je na Smajinu pumpu natjerala i Srbe – priznate državljane ove nazovidržave. A Smaji su vojnici zaprijetili da će odgovarati ako bude vodu "davao" nakon 17 sati, što mi je on kazao kroz suze, pitavši kako će zabraniti ljudima da nose vodu. Pa i u ono nekoliko poduzeća gdje se radilo voda za restoran dovlačena je sa malih, privatnih ručnih pumpi. Struje, dakako, nije bilo.

Odjedanput, u samo nekoliko dana, kao po komandi pada Bosanska Posavina. Čujem razgovor nekih srpskih boraca koji se vraćaju sa bojišnice da su tako brzo napredovali da branitelje nisu mogli ni stizati, nego su uglavnom ulazili u već napuštena mjesta. Predvođeni su bili iskusnim kadrovima iz bivše JNA, generalom Lisicom i pukovnikom Simićem, a pet dana nakon otpočinjanja velike bitke za "Koridor života", priključili su im se i Krajišnici sa generalom Talićem i Milanom Martićem, pošto su prethodno sistematski i organizirano 13. lipnja opljačkali grad. Da sve nije

baš išlo tako glatko, moglo se prosuditi po helikopterima koji su svaki čas slijetali na igralište kod Osnovne škole "Narodni heroji" dovozeći ranjenike. Stadion FK "Sloge" također je služio kao heliodrom, ali su na njega slijetali veći helikopteri koji su dovozili mrtve. Letovi su bili najčešći u vrijeme borbi za Modriču i Odžak. Nakon 38 dana srpska je vojska izbila na Savu kod Svilaja, a Bosanski Brod će biti zauzet tri mjeseca kasnije. Padom Odžaka, 13. srpnja 1992, stvaraju se uvjeti za "otvaranje koridora" prema Srbiji, kako se to nazivalo, i otpočinje oživljavati promet u oba pravca. Začudo da to nije nazvano vezom sa Jugoslavijom, nego se govorilo kako su "putevi sa Srbijom prohodni i prokrčeni." Već i prije otvaranja koridora sa Srbijom snabdjevenost grada postaje prividno bolja, zahvaljujući opljačkanim velikim zalihama svih vrsta robe iz Johovca, Kotorskog, Plehana, Dervente... Sve se to prodaje. Nađene su, pored ostalog, i velike količine odora Zbora narodne garde (ZNG) i Hrvatskog vijeća obrane (HVO), koje sada nosi srpska vojska. Čak su uzeli čizme i kape od zengi, jedino im je na kapama srpska trobojnica. Kad je veza sa Srbijom postala sigurnija, počelo je stizati više hrane i kućnih potrepština, pa se moglo naći konzervirano meso, čajna kobasica, pasta za zube francuske proizvodnje... Boca rakije iz Prokuplja košta četvrtinu bolje mjesečne plaće. Mislim da je dosta toga poticalo iz humanitarne pomoći.

Promet sa Srbijom postaje značajan i stoga jer se otvara još jedna mogućnost i jedan put izlaska iz okupirane zone. Crveni krst, koji je već bio duže vremena smješten u Srednjoškolskom centru "Đuro Pucar Stari", afirmirao se kao uspješan organizator "odlaska" nesrpskog stanovništva iz grada. Radilo se zapravo o iseljavanju stanovništva pod nazivom "razmjena". Ta tzv. razmjena odvijala se u dva pravca: južnom prema Tešnju, i zapadnom prema Stanarima, Vučjaku, Prnjavoru i Dragalićima (kod Bosanske Gradiške). Neki bi ljudi sastavljali spiskove, navodno dobivene od Međunarodnog

crvenog križa, što je bila pusta laž, i postavljali bi ih u holu Srednjoškolskog centra kod portirnice, i to dan-dva prije polaska autobusa, kojim bi ljudi bili odvoženi na "razmjenu". Tako se u pravcu Tešnja (pa dalje ka srednjoj Bosni) i u pravcu Dragalića (ka Republici Hrvatskoj) odvijalo iseljavanje nesrpskog stanovništva, uz blagoslov nove gradske "vlade" i Crvenog križa. Postojao je i treći, istočni pravac izlaska iz ovog grada-logora. On je vodio preko Svjetliče za Gračanicu, odnosno dalje ka Tuzli, i u neku ruku bio je kao rezervni pravac nad kojim su "tezgu" držali neki nepoznati mi ljudi. Oni su propuštali narod preko sprečanskog mosta, tražeći zauzvrat velike novce. Kažu da je tu bio jedan od glavnih "četničkih vojvoda", zvani Jorga.

Prijetnje, zlostavljanja i zastrašivanja nesrpskog pučanstva su se stalno pojačavali, pa je cijena odlaska postajala sve viša. Ljudi su, da bi izašli, potpisivali baš sve: da ostavljaju svu pokretnu i nepokretnu imovinu, da se više nikada neće vratiti, odjavljivali su stalni boravak u MUP-u, a prijavljivali se u neka druga mjesta... Sada se otvorio i četvrti pravac izlaska, koridorom za Srbiju, i za većinu dalje u "treće zemlje". Ovaj izlaz činio se najsigurnijim, ali je trebalo imati dobre veze i velike novce. Ljudi su oblačili vojne odore, uzimali falsificirane dokumente, naloge za službena putovanja i smišljali razne načine da nestanu odavde jer je svakim danom postajalo sve jasnije da nesrbi ovdje neće moći (pre)živjeti.

Sa zvaničnih sastanaka struktura koje upravljaju gradom "procurile" su (namjerno ili nenamjerno) vijesti da će cjelokupno nesrpsko stanovništvo morati napustiti grad. Spominjao se i rok od 48 sati, ali, navodno, zahvaljujući "umjerenim snagama" u Kriznom štabu, izgon je obično produžavan za sedam dana. Zatim se čuju nove informacije, krajnji rok je određen: do studenog ove godine. Pred restoranom "Ozren" srećem Dejana, sina dr Miodraga Joldića. Obučen je u maskirnu odoru i naoružan pištoljem, izlazi

iz „fiće“ na kome piše "Elektrodistribucija". Dejana sam dobro poznavao još kao dječaka. Otac mu se nekad davno doselio iz Loznice i bio jedan od prvih i najsposobnijih stomatologa u našem gradu. Od početka je pristaša i član Srpske demokratske stranke (SDS), a sada i zastupnik u Skupštini, prvo onoj BiH pa onda i u ovoj "otcijepljenoj" srpskoj, i jedan od najglasnijih članova Kriznog štaba u vezi s protjerivanjem nesrpskog stanovništva. Dejana srećem po prvi put od početka okupacije i bez mnogo uvijanja direktno ga pitam:

– Dobro, Dejane, znaš li ti nešto o ovim pričama koje kruže gradom? Da će sve nesrpsko stanovništvo morati iseliti? Čuo sam čak da se postavljaju i neki rokovi i da je baš tvoj otac u tome najglasniji. Mene zanima je li rok stvarno zvanično postavljen i hoće li to biti organizirano?

Teško je reći je li Dejan bio iznenađen mojim tako otvorenim i direktnim pitanjem, ali mi je rekao da on o tome ništa ne zna i da će mi javiti ako nešto sazna. Budem li ga nešto trebao, mogu ga naći u "Elektrodistribuciji", gdje je on sada povjerenik. Nismo se više nikada sreli, niti mi je što javio, ali struje je uskoro potpuno nestalo "na duže vrijeme", kako rekoše.

O odlasku, toj teškoj temi, počeo sam razgovarati sa svojima. Majka mi je neuvjerljivo govorila kako želi ostati s najstarijim sinom. Franjo, kao stariji, savjetovao me da mi idemo, jer imamo djecu, a on će ostati s majkom. Dragi moj brat, čija je teško bolesna supruga bila Srpkinja, nije još shvaćao složenost situacije u kojoj se nalazimo. Čudio se kad mu plačući govorim da moramo ići svi i da nam drugog izlaza nema.

Put prema Tešnju i Gračanici od samog početka nisam smatrao pravim rješenjem, jer sam znao da će ovo biti rat "svi protiv svih" i da je sigurnije odmaknuti se što dalje, što bi iz ovih gradova bilo malo teže. Najviše smo se bojali za dijete! Počeo sam se

baviti mišlju da sina prebacim u Srbiju, da mu damo sve novce što imamo dok se tamo ne snađe i preko neke od stranih ambasada izađe vani, a žena i ja ćemo već nekako... Za tako što su postojale neke teorijske mogućnosti. Molio sam poznanike i prijatelje da mi pomognu. Ništa od svega! Otvorene su i autobusne linije sa Beogradom i Novim Sadom, po jedan autobus dnevno. Međutim, počelo se ubrzo pričati o velikoj nesigurnosti i neugodnostima za putnike nesrpske nacionalnosti koji bi se usudili krenuti ovim linijama, ako bi uopće mogli pribaviti potrebne dozvole za izlazak iz grada. S jedne strane, željeli su da odeš, da nestaneš, a s druge, to su ti onemogućavali. Dakle, ostaje samo ovo: plati da te puste ili ostani da te ubiju! Teško da sam ja sa svojim imenom mogao stići i do autobusnog kolodvora, a da ne govorimo do željezničkog. Naš grad, nekada drugo željezničko raskrižje u bivšoj Jugoslaviji, bio je sveden sada na dva vlaka, do Banje Luke i natrag, pa i oni nisu redovno prometovali. Ovo je logor! Pakao! Prokletstvo!

Vraćam se ponovo naizgled najpovoljnijoj varijanti, onoj sa Crvenim krstom. Ni ona nije jednostavna, jer se priča da već oko pet tisuća ljudi čeka na spiskovima za razmjenu. Za vrijeme dozvoljenog kretanja gradom rijeka ljudi slijevala se Ulicom JNA prema Srednjoškolskom centru i Crvenom krstu, gdje su tragali za garantnim pismima koja im je slala rodbina preko Međunarodnog crvenog križa, da bi se tako ubacili na spiskove za "razmjenu". Drugi su tražili svoje nestale članove obitelji o kojima nisu ništa znali, treći su nudili zamjenu kuća i stanova "za bilo gdje u Hrvatskoj"... Ponudu za zamjenu kuće u Radničkoj dali smo i mi preko "agencije" koju je vodio neki Pivaš. To je bila mala, uvijek prepuna prostorija u SŠC "Đuro Pucar Stari" na čijim je vratima bila zalijepljena ručno napisana etiketa: "Zamjena kuća i stanova". Popunili smo jedan obrazac i ponudili kuću u zamjenu za neku u Hrvatskoj. Začudo, ubrzo nas je posjetila jedna mlađa žena i ponudila nam u

zamjenu svoju kuću u Josipdolu kod Karlovca, sa mnogo zemlje. Kaže da je tamo bilo lijepo i dobro dok nije izbio rat, a muž je njen vojno lice pa je sa "svojima krenuo i došao u Bosnu". Još smo imali jednu ponudu za stan u Velikoj Gorici, navodno. Pošto se ništa nije moglo provjeriti, jer telefoni i pošta nisu radili, a situacija je bila sve napetija, povukli smo svoju ponudu iz Crvenog križa. Sve se češće dešavalo da ljudi koji su tražili zamjenu budu istjerivani iz svojih kuća, bez čekanja da ih zamijene. Istjerivani su, pljačkani i zlostavljani već i oni koji bi se našli na spisku za razmjenu, i to često noću, uoči polaska, kad bi svu svoju imovinu strpali u one dvije torbe koje mogu ponijeti.

Neki ljudi su, ipak, mogli posredovati da se nađeš na spisku za "razmjenu". Sve sam ih poznavao, ali sad se teško do tih ljudi dolazilo, a ako si i došao u kontakt, nije bilo koristi. Izbjegavali su pomoći, pravdajući se da to netko drugi rješava. Onda me je jedan prijatelj posavjetovao da potražim S. Tom sam čovjeku i ja nekada valjao. Bili smo u istom poduzeću dugi niz godina. Sad je on nešto radio u Crvenom krstu. Tražeći ga sretao sam i mnoge druge poznanike: Velimira, rezervnog kapetana JNA, bivšeg direktora Mašinsko-tehničke škole, Đoku, zlatnog olimpijskog rukometaša, Novaka, Željka i Nogu, rezervne oficire iz nekadašnjeg Općinskog stožera teritorijalne obrane. Svi su oni sada mobilizirani, ali začudo, nitko se od njih ne drži rezervirano, niti se može na njima primijetiti i trunka neke nelagodnosti, grižnje savjesti ili bar zbunjenosti zbog svega ovog što se događa. S. je na sve ovo gledao iz drugog kuta i shvativši odmah što od njega tražim, reče:

– Znaš, jako teško ide! Pokušat ću, ali ti ne smijem obećati.

On je zaista i pokušao, ali pritisak je bio velik. Dolazio nam je kući da javi da još nismo na spisku, da je naredni odlazak odgođen, da će pokušati sljedeći put... I zaista, viđao sam ljude kako se vraćaju, jer autobusi nisu krenuli pošto "nije dogovorena razmjena".

Vode i struje i dalje nema, telefoni ne rade, pošta ne ide. Jedina veza sa svijetom je preko radio-amatera koji iz Radio-kluba u Omladinskom naselju šalju i primaju poruke, ali sve pod strogom kontrolom "organa vlasti", a mnogo se priča o zlostavljanju ljudi koji radi poruka tu dolaze. Dešava se da mnogi bivaju pretučeni od srpskih vojnika. U pošti se najzad otvaraju dvije govornice za nesrpsko pučanstvo, ali samo rijetki sretnici, nakon nekoliko sati čekanja u dugim redovima, uspijevaju dobiti vezu. Radio slušamo uz pomoć malog tranzistora koji sam dobio od brata, a koji radi na telefonske baterije. Kad bi baterije oslabile, punili smo ih pomoću ručne diname.

Ponudio sam S. i novac, ali ga je on odbio, rekavši na kraju:

– Najbolje će biti da napraviš punomoć kojom ostavljaš svoj auto za potrebe Crvenog krsta, pa ću te onda moći nekako ugurati na spisak. Da li si ipak razmislio da ostaneš? Sada ipak nema onakvog zlostavljanja kao prije. Mnogi iz našeg poduzeća odlaze: Filip, Mijo, Jozo, Mirko...

Vidio sam mu suze u očima.

– Moj sin je punoljetan! Vidiš da će sve ovo jako loše završiti. Više volim otići ovako, nego da budemo potrpani u teretne vagone i deportirani.

– Čuo sam da u Hrvatskoj mobiliziraju sve vas koji pređete i odmah šalju na front. Novac što poneseš dobro sakrij, jer posljednja grupa je izgleda loše prošla i sve im je na granici opljačkano.

– Mi ćemo u Njemačku – rekao sam mu, ni sam ne vjerujući u ono što govorim.

Istina je da sam preko veze poslao rođacima poruku i tražio da nam pošalju garantno pismo koje bi nam omogućilo odlazak u "treće zemlje". Povratnih informacija, međutim, nije bilo. Poslušao sam njegov savjet i rukom napisao punomoć u kojoj je pisalo da ja, Andrija Kovač, ustupam svoj auto, registarski broj DO 023-323

na korištenje za potrebe Crvenog krsta. Tada sam se sjetio da smo nekad kao djeca, igrajući nogomet u slučaju spornih situacija i (ne) postignutih golova imali jednu uzrečicu, vjerojatno "prepisanu" od starijih, koju bismo izgovorili kad nismo bili zadovoljni nagodbom:

– Nek vam bude za Crveni krst!

Sada, četrdesetak godina kasnije, shvaćam i doživljavam pravo značenje tih riječi.

Otišao sam sa S. u Općinu da ovjerimo punomoć. Novopečena "službenica" za šalterom, sva važna i dotjerana, ovjerava punomoć i začuđeno pita:

– Dva primjerka?

Kao mlada i neiskusna nije ni slutila da je time otkrila da su se takva punomoćja pravila sada samo u jednom primjerku kako o takvim radnjama ne bi bilo tragova ni dokaza.

– Dva! – odgovorio je S. – Jedan meni, drugi njemu!

Na odlasku mi je kazao: – Kad budeš na spisku, ja ću doći po auto.

Tako je i bilo. Naš teškom mukom kupljeni auto već sam bio prebacio u krug poduzeća gdje sam radio da bih ga sklonio od pljačkaša. Nakon nekoliko pokušaja našli smo se na spisku za razmjenu. Na raspolaganju smo imali 24 sata do polaska. Pozdravio sam se sa radnim kolegama koji su bili na radnoj obavezi, uzeo auto iz poduzeća i predao ga S.

Ali, posljednju večer u Radničkoj zamalo stvari ne krenuše neželjenim tijekom. Počeo je po prvi put pretres kuća i popis ljudi u ovoj ulici. Vidim već izdaleka, "rade" dvije grupe. Jednu predvodi Bato, inspektor gradskog MUP-a, a drugu moj dojučerašnji radni kolega Brane. Zajedno smo u poduzeću popili bezbroj kafa i kava, a u posljednje vrijeme mi je stalno govorio kako mu se ne sviđa to što rade momci (čitaj četnici) u njegovoj Svjetliči. Slučaj je htio da

se, eto, taj Brane pojavi na ulazu u našu kuću u Radničkoj, sa dvojicom naoružanih seoskih balavaca, obučenih u maskirne odore. On je također bio u nekakvoj plavkasto-šarenkastoj uniformi, kakve je srpska policija počela nositi u posljednje vrijeme. Ne malo iznenađen kad me je ugledao, upita:

– Otkud ti, Andro, ovdje?

Znao je da od Tvornice imam stan, a svojevremeno me je molio da mu iznajmim baš ovu kuću, jer on još nije dobio stan od poduzeća. Pružio mi je ruku i dok smo se rukovali, jedan od momaka što je bio s njim dobacio je ne čekajući moj odgovor:

– Istjerali ga! Sigurno!

– Ne! – odgovorio sam obrativši se Brani, više ne obraćajući pažnju na njegove pratioce. – Dizalo ne radi, struje i vode nema... Ovdje imam šupu, ugalj, drva, pa ložimo, a i vodu imamo na ručnoj pumpi.

Tražio sam još razloga koje bih mogao smisliti...

– Šta si ti? – upita drugi naoružani momak, prekinuvši me u razmišljanju.

Nisam mnogo obraćao pažnju ni na pitanje, niti na momka koji ga je postavio, nego sam gledao u Branu, razmišljajući što sad misli o "momcima iz svog sela" i jesu li baš ova dvojica neki od njih.

– Andro? Andrija? Hrvat! Šta će bit` drugo! – požurio je da zaključi onaj drugi.

– Andrija je Hrvat, a Nada je Srpkinja! – objašnjava im Brane, gotovo školski.

Nastao je kratki tajac. Usprkos tome što smo se godinama poznavali, on izgleda nije znao da moja supruga nije Srpkinja. Nisam ništa rekao jer su se momci okomili na mog sina pitanjima zašto se nije prijavio za mobilizaciju, na što je on pružio svoj, kao i uvijek, predugački jezik:

– Neću ja ni na koga da pucam!

– A, je l` ? – obojica će uglas. – A kako mi možemo?

Supruga i ja pokušavali smo zagladiti stvar, rekavši da on još ide u školu, da je tek završio treći razred, što naravno nije bilo nikakvo opravdanje. Tada se Brane obrati jednom od njih:

– Haj`mo, Karaga!

Shvatio sam da ga tako zove u šali. Momci su ipak ušli u kuću radi pretresa, a "Karaga" je bio uporan, obraćajući se mojoj supruzi, valjda kao "srpskoj majci":

– Pošaljite vi njega, gospođo, još sutra da se sam prijavi! Mi imamo pravo da ga odmah odvedemo! – ustvrdio je značajno.

Bio je već mrak, pa pošto struje nije bilo, u kući se nije ništa vidjelo, čak ni putne torbe spakovane za naš sutrašnji odlazak. Brane je otišao sa svojim seoskim momcima, a moja je supruga bila veoma uplašena za sina, možda i više nego što je realna opasnost prijetila. Bila je to još samo jedna kap u prepunoj čaši gorčine. Bio je to još samo jedan razlog više da se – ide!

Uzmite moju gitaru

Odlazim vjerojatno zauvijek, ali u to ne želim povjerovati. Znam kako joj naš odlazak teško pada. Ostavljam je kad sam joj najviše potreban i kad joj je najteže, ali drugog rješenja nemam. Moram to učiniti radi sina i radi svega onoga što će se tek dogoditi, a što bi moju majku još teže pogodilo. Fašizam nema mjere ni granice, toliko znam iz prošlog rata. Njega se može jedino silom ili slogom uništiti, a toga još zadugo neće ovdje biti. Sa svojim sam imenom i prezimenom polumrtav čovjek. Osjećam to po pogledima ljudi koje srećem. Na kraju moj život i nije više važan, ali kako ću podnijeti da se mojima nešto dogodi?

Već s vrata ugledah majku kako izlazi iz kuhinje i ide prema petorokutnom stolu namijenjenom gostima, na sredini predsoblja.

– Mama, došao sam se pozdraviti! – rekoh.

Ona se sruči na prvu stolicu i zaplaka:

– Sine moj! Ideš?

– Nemoj plakati, mama! Vratiću se čim zbrinem svoje!

Tješim je i kažem da ću doći za tri-četiri mjeseca, iako ni sam u to ne vjerujem. Mama je već znala da odlazimo. Odranije je govorila da ona nikud neće od svoje kuće, da želi ostati, pa što bude! Tog sam joj jutra već nekoliko puta navraćao, donosio ono malo hrane što smo imali u zalihama. Ne znam više što mi je rekla kad smo se poljubili, samo sam čuo kako joj susjeda govori da se ne sekira jer ćemo se mi brzo vratiti. Gušeći se u suzama strčao sam niz onih sedam stepenica po kojima sam svojevremeno učio hodati. Ne znam jesam li sa ulice uputio još jedan pogled na zgradu svog djetinjstva i na kuhinjski prozor na kome bi nekada idući s posla viđao majku, na njen balkon prepun raznoraznog cvijeća koje je neizmjerno voljela. A i da sam se okrenuo i pogledao, od suza ništa ne bih mogao vidjeti. Bio je to jedan od najtežih trenutaka u mom ne baš lakom životu, i kad god ga se ponovo sjetim, sve ga teže doživljavam...

Na autobus za "razmjenu" ispratio me brat i susjedi koji ostaju "do daljnjeg". Krenuli smo iz kuće gdje smo posljednja dva mjeseca boravili, jer smo se sa stanom već ranije "oprostili". Prate nas Ibro i Smajo, a Senka je za nama u znak sreće pljusnula malo vode. Posljednji put sam pogledao na kuću sa brojem 76. Svi smo koračali šutke, kao u pogrebnoj povorci. Brat Franjo je gurao svoj "poni" bicikl i na njemu obješene dvije-tri torbe. Ibro i Smajo su nosili po jednu, a mi ostali ponešto. Sve skupa nekoliko torbi, premalo da bi u njih mogao stati dio povijesti obitelji Kovač, započete u Bosni 1900. godine dolaskom mog pradjeda.

Osjećam strašno poniženje, nelagodnost i sram dok se mala tužna povorka kreće sa Usore. Ispred Srednjoškolskog centra okupilo se nekoliko stotina ljudi, koji su došli ispratiti svoje. Za

nas koji odlazimo stižu dva autobusa, istina znatno kasnije nego što je bilo predviđeno. Karte smo već platili, tri puta po dvadeset srpskih dinara, a moj nekadašnji susjed Miloš Č. proziva po spisku. Ubacujemo stvari i ulazimo.

Mnoštvo svijeta opsjeda autobus i moli nas da ponesemo i predamo pisma i poruke za njihove kad stignemo tamo. Nitko zapravo točno ne zna ni gdje ćemo stići ili hoćemo li uopće negdje stići, pa čak ni mi sami. Svi se hvataju za jednu jedinu slamku spasa koju vide i sve se svodi uglavnom na vapaje da ih netko izbavi. Preuzimamo nekoliko pisama, poruka i telefonskih brojeva. Zovite, tražite, molite da nas vade odavde – ukratko glase njihove poruke. One nešto ljepše su od nepopravljivih optimista koji ostaju i koji poručuju svojima: "Živi smo i zdravi! Ne brinite za nas!"

Ne znam kako sam se pozdravio s bratom. Bilo nam je teško obojici. Oči su mu bile pune suza i crvene od plača. Kad sam mu ostavio sve srpske dinare koje sam imao, upitao je što će sa tolikim novcem, ne shvaćajući da će to uskoro postati bezvrijedni papiri ukoliko što prije za njih nešto ne kupi. On je pak meni, protiv moje volje, utrpao novčanicu od sto njemačkih maraka, rekavši:

– Uzmi, ne znaš što te čeka!

Franjinoj ženi Dragici suze su tekle niz lice. Začudo, ja sam se držao dobro. Svima sam otpozdravljao, normalno razgovarao, primao pisma i poruke, dok se kroz moje sunčane naočale teško moglo naslutiti što govori moj neuhvatljivi izraz očiju. Moja supruga je jecala. Mlađi nam se sin, tek odnedavno punoljetan, opraštao s curom, Muslimankom. Iz njenih crnih očiju zakotrljale su se krupne suze kad sam je upitao:

– Hoćeš li doći ako te pozovemo preko Međunarodnog crvenog križa i pošaljemo ti papire?

– Hoću! – odgovorila je klimnuvši glavom i grunuvši u neutješan plač.

Krenuli smo, napokon, sa više od dva sata zakašnjenja. Bilo je nešto prije dvanaest, a da je bilo i podne, ne bismo čuli zvono crkve Presvetog Srca Isusovog, jer je već bila srušena. Da zvonik i nije bio granatiran i miniran, ne bi imao tko zazvoniti. U Titovoj, ispred MUP-a, autobus se nakratko zaustavlja, a moj sin, ugledavši svog idola, poznatog dobojskog muzičara Vladu Vukojevića Baju, glasno kroz prozor doviknu:

– Čika Vlado! Čika Vlado! Uzmite moju gitaru, ako vam treba! Ostala je kod strike Franje.

Tako smo u utorak, 25. kolovoza 1992, napustili grad, što je nekad bio – naš Doboj!

Na granici

U autobusu je vladala neprirodna tišina, kao da idemo na sprovod, u groblje. Kod Ribnjaka u Rudanci skrenuli smo na lokalni put ka Stanarima. U Dragalovcima, jedinom hrvatskom selu u tom kraju, dočekale su nas prve ratne slike: razbijeni prozori, puščanim mecima izrešetane i izobijane fasade kuća. Sve pusto, nigdje nikoga! Prođosmo kroz Kulaše, a potom kroz Vučijak, zavičaj moga oca, iz koga je obitelj Kovács bila protjerana u onom prošlom, svjetskom ratu. Sad u ovom, bosanskom, tjeraju mene! Ima li kraja našem progonu? Ponavlja se povijest – ponavlja se pljačka i otimačina!

Na nekoliko mjesta su nas zaustavljale naoružane osobe, ali nitko u autobuse nije ulazio. Kod Klašnica smo skrenuli desno, na sjever, na put za Bosansku Gradišku. Kad stigosmo do srušenog mosta preko Save, koji je nekad povezivao Bosnu sa Hrvatskom, srpski policajci nam narediše da izađemo pa će nas onda prozivati po spisku, pretresati i puštati ponovo u autobus. Rekoše da nitko ne smije imati više od 300 njemačkih maraka, da se ne smiju prenositi tehničke stvari, video i audio-kazete, te da će, ako pronađu tri neprijavljena prekršaja, cijela grupa biti vraćena

u Doboj. Nakon toga poče "carinska kontrola" na novouspostavljenom, nazovigraničnom prelazu. Naši "predstavnici" Crvenog križa koji su nas predvodili u tom su se momentu negdje izgubili. Situacija je bila pomalo napeta sve dok od jednog radnika iz mog bivšeg poduzeća ne oduzeše obiteljski zlatni nakit, koji je on uredno prijavio kao obiteljsko nasljeđe. Ne, rekoše mu, to nije dozvoljeno! "Carinici" se pozabaviše tim zlatom (valjda da vide kako će ga podijeliti), pa tenzija malo popusti. Čitava procedura počela je teći mnogo brže, ali se "carinik" nama i nadalje obraćao riječima cinične, nazoviduhovitosti:

– Da vidimo, brate Srbine, šta ti imaš?

"Brat Srbin" oduze mom sinu kompjutor, koji je Bojanu značio mnogo više od tisuću maraka koliko smo ga platili. Je li to posljednje što nam opljačkaše? Kad sam pomislio da jeste, grdno sam pogriješio, jer će se pljačka nastaviti još decenijama, a otuđiće nam kuće, stanove, škole, tvornice i bolnice... sve!

Nekako smo preživjeli, progurali granicu i stigli u Dragaliće na "razmjenu". Na tom dijelu ničije zemlje koji su držali unproforci iz Nepala, ostale su samo ruševine Energoinvestove benzinske pumpe. Od cijele "razmjene" vidio sam samo kako su dva mrtvačka kovčega diskretno pretovarena iz jednog kamiona u drugi. Sa hrvatske strane neki su hrvatski vojnici tražili svoje ljude sa spiska za razmjenu, ali tih nije bilo. Spiskovi za "odlazak" pravljeni su na sasvim drugom mjestu i uz druge uvjete, što, naravno, hrvatska strana nije mogla znati.

Nakon nekoliko sati mukotrpnog čekanja i u strahu da bismo mogli biti vraćeni, jer sa hrvatske strane nitko nije dolazio, stvari su krenule nabolje. Pojavi se Zoran, predstavnik dobojskog Crvenog krsta, i reče da se ovakve razmjene neće više vršiti jer "hrvatska strana nije ispoštovala dogovor – nema Srba iz Hrvatske za razmjenu?!" To reče i zaželi nam sretan put. Nekako se ukrcasmo

u jedan autobus koji se tu odnekud stvori, a za koji rekoše da ide za Zagreb. Stotinjak ljudi, žena i djece po velikoj vrućini, bez hrane i vode, iscrpljeni od neizvjesnosti i straha, krenuše opet na put. U autobusu je 50 sjedišta, a nas je stotinu – stotinu osoba, sto sudbina, sto tragedija u samo jednoj želji: otići iz ovog pakla što dalje! Na cesti je ostalo tridesetak osoba koje se nisu mogle ugurati u ovaj autobus, pa su morali čekati neki drugi. Tko zna kako su prošli?

Vozimo se dijelom Republike Hrvatske, koji to zapravo još nije, jer se nalazi pod srpskom okupacijom. Autocesta „Bratstvo-jedinstvo“ doima se sablasno: nigdje nema žive duše! Niti jedno jedino vozilo nismo sreli! Na ulasku u oslobođeni dio Hrvatske morali smo se zaustaviti. Malo tko od nas shvaća da je to sada druga država, da se ne prolazi jednostavno kako smo prolazili decenijima. Muškarci, vojni obveznici su popisani. Dobili smo od Keme iz Kluba Dobojlija neke potvrde da idemo u Hrvatsku na mjesec dana radi "medicinske rehabilitacije", te da se imamo nakon toga javiti u 101. brigadu HVO-a. To je bio uvjet da se prođe dalje. Opet neizvjesnost i čekanje! Već je bio sumrak kad stiže hrvatska policija sa odobrenjem da možemo ući u Republiku Hrvatsku. Žene su zaplakale! Odahnuli smo!

Nešto prije ponoći autobus je došao u Zagreb. Prepoznah na lijevoj strani ulice Cvjetno naselje. U studentski hotel primiše nas na Kemino obećanje da ćemo račune za spavanje platiti i da "nećemo ostati dugo". Prelijepa čista soba, struja, topla voda – sušta suprotnost svega onog što smo proživjeli i odakle smo došli bacila me u još veću tugu i brigu šta će biti s mojom majkom, s mojim bratom, sa svima onima koji su ostali.

Izmučen od straha, neizvjesnosti i dugog puta tonuo sam u san. Posljednjom trunkom svijesti pomislio sam: valjda je ovo stvarnost, valjda ću se stvarno probuditi – u slobodi!

Epilog

Andrija Kovač nakon izlaska iz Doboja proveo je izvjesno vrijeme u Zagrebu, a potom je sa suprugom Nadom boravio i radio u Stuttgartu. U Njemačkoj je bio do 1999. da bi nakon odluke njemačkih vlasti o izgonu izbjeglica iz Bosne i Hercegovine dobio vizu za useljenje u Kanadu, gdje i danas živi. Andrijin sin Bojan oženio se svojom djevojkom iz Doboja. Poslao joj je iz Njemačke papire i zajedno su uspjeli pobjeći van. U sretnom braku imaju dvoje djece i – kanadsko državljanstvo! Stariji brat Franjo nije imao potomstvo. Ostao je u Bosni da brine o bolesnoj supruzi i staroj majci, koja je od godina i tuge preminula nedugo nakon završetka rata. Franjo je, poslije oproštaja s bratom, bez ikakvog razloga i povoda bio uhapšen i proveo je u zatvoru 20 dana. U korespondenciji s prijateljma Andrija je povjerio ono što su mu drugi kazali: "Po Franju je došao u stan i uhapsio ga sin dugogodišnje prijateljice naše majke. Niko nije znao gdje je, a kad se pojavio, bio je mršaviji deset kilograma i pričao je da danima nisu ništa dobili za jelo." Pred kraj rata, u septembru 1995, ponovo je u jednoj od racija srpske policije bio prisilno mobilisan i primoran u radni vod na Ozrenu, gdje je, kopajući rovove i prenoseći municiju, proveo strašnih 48 dana. Preživio je rat s traumama koje nikome nije ispovijedao. Skratile su mu život. Umro je 2000, tačno na stotu godinu otkako se njihov pradjed István Kovács doselio u Bosnu. Franjinim odlaskom prezime Kovač u zavičaju za koga su mislili da pripada i njima prestalo je da postoji. Dogurali su do šeste generacije i zaokružili crni krug. U Bosni su ostali samo grobovi.

Potomci njihovog roda danas pripadaju zavičaju svijeta – žive u pet država na tri kontinenta!

Andrija Kovač (András Kovács) je pseudonim pod kojim preživjeli potomak bosanskih „kuferaša“ piše eseje i kratke priče, zapažene u svijetu izbjegličke literature i proze. Okosnicu ovog zapisa čine odlomci iz njegovih priča: "The Conscription", "Where is Vaso?", "Radnička Street", "Take my guitar", "Homeland", "On the Border". U dogovoru s autorom učinjena su pritom skraćivanja i neznatne stilske izmjene koje ne umanjuju faktografsku i literarnu vrijednost originala. Kovač priprema knjigu proznih zapisa o obiteljskoj genezi i tragičnom usudu doseljenika u Bosnu, kao i o ratnim događajima iz 1992. te reminescencija o prošlosti i sadašnjosti. Njegove priče povezuju obiteljsko stablo sa državama u nastajanju i nestajanju koje su u običnim ljudima druge vjere i nacije, predanim radu a nesklonim politici, zbog svojih velikodržavnih ciljeva i nacionalnih programa vidjele, nažalost, neprijatelje. On je tu istinu ispisao jednostavno, bez trunke osude i mržnje. Njegova proza otkriva suštinu svih progonstava na Balkanu – hajdučiju i pljačku! Kroz rečenice svog junaka-stradalnika provukao je lucidnu misao i izvanredno poređenje koje zaslužuje da bude ponovljeno: "Ostao mu ožiljak kao kad te kirurg nakon operacije loše zašije. Rana nekako zaraste, ali ožiljak ostane dok si živ!" Ne želeći podrediti svoje djelo bilo kojoj opciji i političkoj ideji, autor ipak između redova kazuje kako je pretjerano domoljublje, prenaglašeni, galamljivi patriotizam i pripadnost bilo kakvom nemislećem stadu jedna velika i tragična zabluda. Zbog osobnih trauma András Kovács (na novom kontinentu poznat pod imenom Andrew Kovach) dugo se opirao ideji da ratne događaje iz Bosne zaokruži novom knjigom i njegova konačna odluka da se upusti u knjišku avanturu istinski raduje. Knjiga se s nestrpljenjem očekuje! Sve treba biti zapisano i ukoričeno, jer zaborav u nama samima reducira sjećanje na manje bolne stvari, a život se, nažalost, sastoji i od onih drugih, koje, kako se u našem slučaju pokazalo, određuju naš put i našu sudbinu.

Recenzija

Svjedočenja o vlastitoj patnji

Bosna i Hercegovina je zemlja u kojoj se živjelo zajedno i u najtežim vremenima kroz cijelu povijest. Prihvaćanje sjemena agresije i u Bosni i Hercegovini bio je znak da su se na snenu državu i ljude koji su tvorili svojevrsno jedinstvo u različitosti – obrušile sile izvan Bosne i Hercegovine, dovoljno pripremljene i dovoljno odlučne u svojoj namjeri. Pregažen je sustav vrijednosti na kojemu se temeljio zajednički život. Laž je postala temelj nastupajuće ideologije. Provoditelji te laži odlučili su je ponavljati do iznemoglosti.

Stvoren je stroj, neljudski stroj, sačinjen od bivših ljudi, kojima se upravljalo izvana, a koji se hranio pljačkom i osjećajem nadmoći nad nezaštićenim stanovništvom. Stroj je hranjen medijskim zaludivanjem, bez-obraznim pozivanjem na ugroženost upravo onog naroda koji se osramotio pristajanjem na novu ideologiju, otvorenim prostorom za nekažnjenu pljačku i iživljavanja najniže vrste.

Vrijeme rata ogleda se i u ovim do suza potresnim pričama i moram u svoju obranu reći da mi je bilo teško, gotovo nemoguće, trijezne glave napisati recenziju ove knjige. To je otprilike kao da držiš žeravicu u rukama i pokušavaš ne pokazati da te peče. A peku i danas, 30 godina od početka rata, patnje čovjekove, patnje ljudi – predstavnika svih naroda i autor ih donosi onako kako je pravedno – svaka je patnja ljudska, u svakoj se zrcali žalost što je do rata došlo.

Riječ je o knjizi koja svjedoči o onom što je veličanstveno u Bosni i Hercegovini, a to je činjenica da nikada nitko nije ugasio plam razumijevanja među ljudima i da ništa nije niti će ikada biti crno-

bijelo. Ljudi je bilo i bit će na svim stranama, jednako kao što će biti i neljudi.

Najvrednijom dimenzijom ovog djela smatram autorovu sposobnost da pronađe (po cijelom svijetu rasute) primjere osoba koje su predratnu ljudskost, dobrosusjedske odnose, komšijsko razumijevanje – sačuvali u sebi unatoč svim pritiscima.

Nadajmo se da će ova knjiga probuditi uspavanu savjest svih onih koji još uvijek šute. Mirko Jeleč je gandijevski autor koji isključivo poziva na mir, a prepušta dokumentima i ljudskim sudbinama da ukazuju na posljedice mržnje i rata. Nema u ovom rukopisu gorčine ili bilo kakve ostraščenosti. Knjiga se uzdigla iznad toga i svijetli istinitim sudbinama predstavnika svih naroda Bosne i Hercegovine.

Istina je u ratu, a još više poslije rata, umnožena do apsurda neistine. Nacionalni bastioni, u većem ili manjem omjeru, izmišljali su svoje medijski orkestrirane istine u koje su gurali ljude unesrećene ratom, gubitkom kuće, stradavanjem najbližih, progonom sa stoljetnog ognjišta.

Devedeset i druga srušila je u Bosni i Hercegovini sve iluzije, pokopala nade u započete demokratske procese, otvorila rak-ranu koja nezacijeljena traje do dana današnjeg. Ona se, prema autorovim riječima, narugala zdravom razumu:

– Rat je stigao u kamionu žute boje na kome je krupnim slovima pisalo "Progres".

Knjiga Mirka Jeleča, zasnovana na faktografskim činjenicama, sudskim dokumentima, kazivanjem nepristrasnih svjedoka, nastoji sačuvati od zaborava onu jednu i jedinu istinu koju je preživio obični čovjek izložen prijetnjama, zatvoru i logoru, strahu za sopstveni život. Takvoj istini, neuprljanoj od politikantske upotrebe, svjedoči 25 priča ispisanih jednostavnim i razumljivim jezikom.

***Devedeset druga** je knjiga koja je nedostajala bosanskohercegovačkoj javnosti. Riječ je o dokumentarnoj prozi, tekstovima u kojima*

se prožimaju činjenice, zapisi i autorovo viđenje. Knjiga je to koju krase odmjerenost, pravednost, istina i ljepota stila. Pred nama je djelo koje svjedoči životom i smrtima ljudi dobojskoga kraja, uglavnom onih koji su iz Doboja morali iseliti, odnosno koji su iza sebe ostavili svjedočenja o vlastitoj patnji.

***Devedeset druga** je knjiga koja voli Bosnu i Hercegovinu i sve njene ljude. Knjiga je to koja pronalazi ono najljepše u čovjeku, bez obzira na njegovu nacionalnu ili vjersku pripadnost. Ova knjiga katarzira/čisti sve nas od mržnje i otvara nove prostore razumijevanja. Knjiga je to koja bi mogla s godinama rasti i po kojoj će se (unatoč drugim djelima) pamtiti ime pravednog i odmjerenog Mirka Jeleča.*

Prof. dr sc. Sead Alić

** Sead ALIĆ je rođen je 1956. godine. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Doboju. Nakon studija filozofije i kroatistike na Filozofskom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta ostao je u Zagrebu, gdje je ostvario zapaženu karijeru novinara, publiciste, filozofa, javnog i kulturnog djelatnika. Bio je urednik u Studentskom listu, voditelj i urednik na Radiju 101, realizirao je seriju filmova o demokraciji, producirao tridesetak dokumentarnih filmova i oko 120 TV-emisija. Dvostruki je doktor znanosti: filozofije i književnosti. Objavio je na desetine prikaza knjiga, filozofsko-književnih i kulturoloških radova u brojnim zbornicima i znanstvenim časopisima. Sead Alić je među najistaknutijim "tumačima" filozofije i teorije medija. Osnovao je u Zagrebu Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja. Glavni je urednik elektroničkog znanstvenog časopisa "In media res". Na Sveučilištu Sjever (Koprivnica/Varaždin) predaje kao izvanredni profesor. Voditelj je i Razreda humanističkih nauka i kulture Međunarodne akademije nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini. Više na www.seadalic.com*

Bibliografija: "Rođenje tragedije iz duha novokomponirane glazbe", Phenomena, Zagreb (1999); "Mediji, od zavođenja do manipuliranja", Biblioteka Tragom struke, AGM, Zagreb (2009); "McLuchan, najava filozofije medija", CFM, Zagreb (2010); "Rječnik epohe", CFM, Zagreb (2010); "Masmediji – zatvor bez zidova", Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb (2012); "Masmedijski fundamentalizam", Sveučilište Sjever, Varaždin/Koprivnica (2014); "Gespreche mit dem Meister" – "Razgovori sa Učiteljem", dvojezična knjiga poezije, Zagreb (2016); "Islam na nišanu", knjiga poetsko-filozofskih zapisa na metaforičkim nadgrobnim spomenicima 99 islamskih filozofa, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Zagreb (2017); "Bog u nacionalnom dresu", filozofska promišljanja o religiji u informacijsko-komunikacijskom dobu, Sveučilište Sjever Varaždin/Koprivnica (2021).

Recenzija

Vrijeme straha, zločina i istine

U svojoj borbi za istinu i narodni jezik, Vuk Stefanović Karadžić je još davno napisao da je "zakon sebi postavio da niti koga hvalim, niti kudim, niti da se čemu podsmijevam, niti čudim, nego samo da kažem kako je bilo". Novinar, publicista i suptilni pripovjedač Mirko Jeleč postavio je sebi u svojoj knjizi "Devedeset druga" upravo takav zakon: da kaže kako je bilo. Sa mnogo hrabrosti, znanja, volje i snage Mirko Jeleč se upustio u neizvjesnu i opasnu avanturu da vjerodostojno opiše i prikaže šta se sve dešavalo od početka rata u Doboju. Kada su 1990. nazovi demokrate osvojili vlast, obećavali su brda i doline i govorili kako će Bosna biti kao Švajcarska ili Norveška – zemlja mira i blagostanja. Naivni narod povjerovao je lažljivcima i primitivcima na vlasti i sa izvjesnom dozom sumnje očekivao bolje dane, ali ne i rat, zločine i strahote koje će ubrzo uslijediti.

I dolazi treći maj 1992. – oslobođenje ili okupacija kako su tumačili srpski vlastodršci, odnosno muslimanske i hrvatske vođe. "Maj je u tvom Doboju bio mjesec pun krvi i jauka", iskreno će priznati jedan od pripadnika Crvenih beretki govoreći svoju ispovijed Mirku Jeleču. Crvene beretke – to je bila jedinica posebno obučenih specijalaca iz Srbije koji su uz pomoć oficira nekadašnje Jugoslovenske narodne armije osvojili Doboj i još nekoliko mjesta u Bosni i počeli da siju strah i mržnju i čine zločine nad muslimanskim i hrvatskim narodom i nepodobnim Srbima. Po dogovoru Slobodana Miloševića, Franje Tuđmana i Alije Izetbegovića vojske i paravojske, specijalci i paraspecijalci, policajci i parapolicajci rade ono što su zamislili ova

trojica vajnih demokrata: da dijele Bosnu na svoje torove i proklete avlije dajući neograničenu moć svojim bahatim i silnim vojskama. "Još od prvog dana po osvajanju vlasti u Doboju, privodili smo, ispitivali i tukli sve redom i na ulici i u zatvoru; četvorica specijalaca silovali su djevojčicu pred očima njene majke", kazuje specijalac Crvenih beretki. To je samo još jedan dokaz da kada (ne)čovjek dobije neograničnu moć u njemu se probudi krvoločna zvijer i na svjetlost dana izbije sva sila i mržnja.

Kako su specijalci, vojska i policija uspjeli tako brzo da osvoje vlast i uvedu strahovladu? Odgovor je u već pomenutoj ispovijedi onog specijalca: strahom. "Sve policije svijeta znaju da je strah njihov najveći saveznik: izdaju prijatelje, njihove doušnike, velike čine malim, silom ih se tjera na lojalnost. Cilj nam je bio širiti strah ne onaj obični kad čovjek misli da može izbjeći opasnost, već onaj duboki, podmukli strah iz koga nema izlaza, gdje se žrtva bespogovorno predaje na granici panike i užasa. Kad takav strah ovlada, onda imaš poslušnike koji će ćutati i nikome neće smjeti reći ništa do kraja života". Još je Josif Visarionović Staljin, na pitanje kako je bolje i lakše vladati – ljubavlju ili strahom odgovorio: "Strahom, jer ljubav je prolazna, a strah je vječan". A pjesnik Jovan Dučić će u svojim filosofskim esejima napisati: "Strahovati, to znači umirati po sto puta dnevno". I tačno je da strah čini ljude poslušnim i manjim od makova zrna, a mržnja razara i srce i um.

Njemački filosof Fridrih Hegel napisao je da nikada ne treba bježati od istine. Mirko Jeleč kao da je poslušao Hegela i učinio veliki napor da u svojim pričama, dokumentarnom prozom i brojnim fusnotama kaže istinu, dakle tačno onako kako je bilo. Svojim pričama pisac uvodi čitaoca u stanje gdje su patnje ljudi i stradanja još grublji i žešći i sve to složenije i bogatije opisuje uvodeći nas tako u istinu i vrijeme nesrećnog svijeta u kome živimo. A negdje sam pročitao da is-

tina nije politički upotrebljiva i da političari lažu koliko stignu da bi se održali na vlasti i još više unižavali i porobljavali svoje narode. U ovo vrijeme političari su minimalnog obrazovanja i bez kućnog vaspitanja, ali imaju velika ovlašćenja i čine sve da još više pokoravaju radni i neradni narod.

U sav ovaj mukotrpni posao iščitivanja obimne građe, traganja za pouzdanim izvorima i svjedocima tog nesretnog vremena (samo transkripti Haškog trbunala imaju više od hiljadu stranica), Mirko Jeleč je ušao sa željom da ispiše nepristrasnu dokumentarnu prozu koja će govoriti o apsurdu bespotrebnog rata i sudbinama običnih ljudi koji su, ni krivi, ni dužni, postali njegove žrtve. A demokrate na vlasti uporno se trude da kontrolišu prošlost kako bi lakše vladali u sadašnjosti i budućnosti. Riječju, svi političari i nažalost većina naroda na sve tri strane slave svoje zločince ne bi li opravdali svoja nedjela. Nisu naučili lekcije naroda stare Grčke koji su poslije međusobnih ratova govorili: kuku, šta smo im uradili! I nisu naučili ništa iz istorije starih Rimljana koji su osvajali teritorije i narode i nakon toga širili prijateljstvo, a ne strah i mržnju.

Mirko Jeleč je napisao knjigu koja se neće dopasti nacionalistima i političarima na vlasti. Ali ova knjiga, pisana lakim i jednostavnim stilom, jezgrovito, ali snažno, sa puno duha, neoboriva je istina o ratu u Bosni i Hercegovini i njegovim strahotama. Posljedice rata u stradalnoj Bosni su ogromne: sto hiljada ubijenih Muslimana, Srba i Hrvata, dva miliona protjeranih i tri decencije vlasti koja nas vodi u ponor bez dna. Pognutih glava treba da prođemo pokraj svih stratišta sa obavezom da nikada ne zaboravimo do čega su nas doveli nacionalizam i bratoubilačka mržnja.

Svojim pričama pisac se odužio svom rodnom kraju u kome više ne padaju romantične pahuljice nego tutnji objesna snježna oluja koja je zamela mnogobrojne duše grada na tri rijeke. Mirko Jeleč je

stanovnik Vankuvera u Kanadi, sa dobojskom dušom. I to blagom dušom ondašnjeg, prijeratnog grada koji se o ponosio slobodom, pravdom, istinom i ljubavlju čovjeka prema čovjeku.

Savo PETROVIĆ
(Sent Pitersburg, februara 2022)

* *Savo Petrović je rođen je 1942. u Osječanima kod Doboja. Završio je studije srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika i jugoslovenskih književnosti. Bio je novinar, tehnički urednik i glavni i odgovorni urednik regionalnog lista "Glas komuna" u Doboju, zatim urednik-dopisnik "Zadrugara" Sarajevo. Bio je dopisnik "Politike" i Radio Beograda. U svojoj plodnoj novinarskoj karijeri, od 1961. do maja 1992. i početka rata objavio je oko deset hiljada novinskih tekstova u dvadesetak listova u Jugoslaviji. Pjesme je objavljivao u listovima "Telegram" (Zagreb), "Mladost" (Beograd), "Naši dani" (Sarajevo), "Student" (Beograd), zatim u časopisima "Značenja" (Doboj), "Život" (Sarajevo), "Književnik" (Banja Luka) i "Sarajevske sveske". Jedan je od osnivača Izdavačke biblioteke "Paralele" u Doboju i jedan od pokretača časopisa "Značenja". U maju 1992. izbjegao je u Njemačku, a zatim u Sjedinjene Američke Države. Danas živi i radi u Sent Pitersburgu, na Floridi. Objavljuje kolumne na najposjećenijim web-portalima u zemljama bivše Jugoslavije. Piše poeziju, lirsku prozu i kritičke prikaze knjiga.*

Bibliografija: "Balada o dječaku", Biblioteka "Paralele", Doboj (1962); "Kroz moje prste Bosna protiče", Savo Petrović – Ferid Čehic, "Knjiga drugova", izbor pjesama četvorice dobojskih pjesnika: Kasima Derakovića, Rajka Skvarice, Ferida Čehića i Save Petrovića (2012); "Otvorena vrata", zbirka pjesama ispjevanih izgubljenoj zemlji Južnih Slovena, Sarajevo (2013); "Hiljadu osmijeha i jedna tuga", zbirka kolumni, poetskih evokacija, reportaža, recenzija i memoarske proze o životu u dijaspori, kao i sjećanja na dobojsku prošlost, pjesnike i novinare dobojskog kraja, Banja Luka (2014); "Ovdje su živjeli dobri ljudi", knjiga kolumni, reportaža i zapisa, izdavači Art print Banja Luka i E-novine Beograd, Banja Luka (2017);"Moji saputnici", knjiga reportaža o ljudima i savremenicima, izdavači: Art print Banjaluka, XXZ Magazin Beograd i Tačno.net Mostar (2019). U pripremi mu je knjiga "Ugašena adresa", sjećanja na Jugoslaviju i pisce iz Doboja.

Pored navedenih djela Savo Petrović je zastupljen u antologijama "Buket mladosti" (1961); "Pisana riječ zavičaja" (1990); "Pjesme sa plavih zvijezda" (1991); "Domovina – podijeljena sjećanja" (2015); "Preživjele riječi" (2018)

Bilješke o autorima

Mirko Jeleč je rođen 1956. godine u Makljenovcu. Nakon završenog studija maternjeg jezika i jugoslovenske književnosti radio je kao novinar u Radio-Doboju, a od 1981. do početka rata u BiH bio je urednik-dopisnik Radio-Sarajeva sa područja dobojske regije. Danas živi i radi u Vancouveru. Bavi se publicistikom i piše kratke novinarsko-literarne forme i reportaže. Objavio je zbirku zapisa "Čekaonica za snove" (2011), monografiju "Makljenovac, put u prošlost - povratak u budućnost" (2013) i priredio je antologiju stvaralaštva dobojske dijaspore pod naslovom "Preživjele riječi" (2018).

Ilustracije i korice za ovu knjigu uradio je akademski slikar, magistar grafike, Jadranko Durmić. Rođen je 1950. godine u Poljanicama. Nakon školovanja u Doboju završio je Školu primijenjenih umjetnosti u Sarajevu. Akademiju likovnih umjetnosti studirao je u Sarajevu, Zagrebu i na Kraljevskoj akademiji u Briselu. Slikarstvo i grafiku diplomirao je u klasi profesora Frane Para u Zagrebu. Izlagao je preko stotinu puta širom zemlje i inostranstva. Njegova djela bila su izložena i u biblioteci Metropoliten muzeja u New Yorku. Živi i radi u Munchenu. Slike i grafike Jadranka Durmića karakteriše višeslojno značenje, dijapazon od fantastičnog realizma, surealizma, *science fiction-a* i apstrakcije.

Izvori i bibliografija

– Josip Senjak: „110 godina župe Doboj 1896–2006. godine“, Nakladnik Rimokatolička župa Presvetog Srca Isusova, Doboj, 2009.

– „Usora“ – list Općinskog vijeća Usora, izabrani tekstovi i fotografije, Usora, 1995.

– „Glas komuna“, ratna izdanja od 20. maja do 17. decembra 1992.

– Mirko Jeleč: „Makljenovac, put u prošlost – povratak u budućnost“, Opća knjižnica Usora – Udruga bosanskih Hrvata Zagreb, Usora–Zagreb, 2013.

– Pero Radeljak: „Kako se branila Usora“, Alfapress Žabljak–Usora, 1999.

– Sakib Kurtić – Esmir Subašić: „U ime istine – Tešanj, 1992–1995“, Udruženje dobitnika najvećih ratnih priznanja 7-Jug Tešanj, Tešanj, 2016.

– Nenad M. Cvjetković: „Bitka za Vozuću 1992–1995“, Grafičar, Doboj, 2012.

– Faruk Hadžić – Muhamed Buljubašić: „Kazivanje o Grapskoj, 1548–2007“, Planjax, Tešanj, 2007.

– Aleksandar Duric – Glenn Wray: „Beyond Borders“, Marshall Cavendish International (Asia), 2016.

– General Hasan Efendić: “Uloga obavještajnih službi u ratu u BiH”, Korak - časopis za zaštitu tekovina borbe za BiH, broj 35. Sarajevo, 2017.

– Bošnjaci.net, web-magazin: „Doboj – logori, žrtve, dželati“, http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=18809

– „Oslobođenje“ Sarajevo, feljton „Gospodari rata u Doboju i Teslići“ , januar 1997.

– „Nezavisne novine“ Banja Luka, Serijal o ratnim zločinima, Doboj–Teslić, septembar 1999.

– Nedeljnik „Vreme“ Beograd, broj 634. od 27. februara 2003. i broj 638. od 27. marta 2003.

– „Jedinica“ – dokumentarni film nedeljnika „Vreme“ i TV-studija B92, Beograd

https://www.youtube.com/watch?v=U_NUBuciOkQ
– Radio Slobodna Evropa, Serijal „Svjedoci raspada“, januar–februar 2008.
https://www.slobodnaevropa.org/z/717
– Yutel from Wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/Yutel
– Sonja Biserko: „Uloga medija u pripremi rata“, juli 2002. Helsinški komitet za ljudska prava
https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Uloga%20medija.doc
– Prof. Renaud de La Brosse: „Politička propaganda i projekt 'Svi Srbi u jednoj državi' – posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“
https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-b.htm
– Institute for War and Peace Reporting, Ref World
https://www.refworld.org/docid/4c0662f88.html
https://iwpr.net/global-voices/serb-witness-tells-banja-luka-terror
– The Committee to Protect Journalists, web-site
https://cpj.org/wp-content/uploads/2001/03/Kopanja_Articles.pdf
– United Nations, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia https://www.icty.org/en/cases
– Ujedinjene nacije, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, transkripti suđenja Radoslavu Brđaninu, Mići Stanišiću, Stojanu Župljaninu, Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću:
https://www.icty.org/x/cases/brdanin/trans/en/030604ED.htm
https://www.icty.org/x/cases/zupljanin_stanisicm/trans/en/100526ED.htm
https://www.icty.org/x/cases/zupljanin_stanisicm/trans/en/100527ED.htm
https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-03-69#transcripts
https://www.icty.org/bcs/case/stanisic_simatovic
https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-03-69/JUD257R0000438964.pdf
– Presuda Predragu Kujundžiću, Sud Bosne i Hercegovine: http://www.sudbih.gov.ba/predmet/2471/show https://www.legal-tools.org/doc/ea0d2b/pdf/

– Presuda Slobodanu Karagiću, Sud BiH: http://www.sudbih.gov.ba/predmet/3538/show

– Silovanja u ratu u BiH https://bs.wikipedia.org/wiki/Silovanja_u_ratu_u_Bosni_i_Hercegovini

– Wikipedia: Yugoslav People's Army https://en.wikipedia.org/wiki/Yugoslav_People%27s_Army

– Arnes Grbešić: Strijeljanje na Željeznom mostu kod Doboja – Serijal „Zaboravljene žrtve", Balkanska istraživačka mreža Bosne i Hercegovine (BIRN BiH)

https://ba.voanews.com/a/birn-bih---zaboravljene-zrtve-strijeljanje-na-zeljeznom-mostu-kod-doboja/5271297.html

– Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.

http://www.institut-genocid.unsa.ba/v2/vijest.php?akt_id=196

– Aljazeera: „Grobnica i u Usori – Žrtve vezane žicom"

https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2014/6/4/grobnica-i-u-usori-zrtve-vezane-zicom

– Arnes Grbešić: Masakr u Prisadama - Zločin bez kazne, Radio Slobodna Evropa

https://www.slobodnaevropa.org/a/masakr-u-prisadama-zlocin-bez-kazne/25321746.html

Sadržaj

Vježba na Becnju 7
Kako je počeo rat u Minkinom ulazu 15
Zatvor 22
Prisade 31
Crvene beretke 35
Devedeset druga 50
Ispod Griča 87
Svjedok 91
Bože urazumi ovaj ludi svijet 103
Kome moja ispovijest treba 114
Toga dana 132
Grapska 137
Inicijali 141
Mirno spavaj zlato moje 149
Ratnici na Internetu 154
Bijeg 167
Sudbina 184
Zvono 189
Na pruzi 214
Kontracepcija 218
Milosti puna 222
Na njihovoj strani 233
Na željeznom mostu 237
Golgeterova devedeset druga 240
Zavičaj 250
Svjedočenje o vlastitoj patnji / recenzija 279
Vrijeme straha, zločina i istine / recenzija 282
Bilješke o autoru i ilustratoru 286
Izvori i bibliografija 287

Mirko JELEČ

DEVEDESET DRUGA

IZDAJE, ŠTAMPA I DISTRIBUIRA
PLANJAX GROUP
Izdavačko-štamparska kuća
PLANJAX KOMERC doo
Bobare 55, 74264 Jelah - Tešanj
Tel. 032 661 571 Fax 032 661 572 Mob./vib. 062 788 877
E-mail: planjaxdoo@gmail.com
www.planjaxgroup.com

PC PLANJAX GROUP SARAJEVO
71320 Vogošća, Igmanska do br. 75, I-12, Tel. 033 539 575
E-mail: planjaxgroup@gmail.com Mob. 061 477 597

ZA IZDAVAČA
Medina PLANJAC, direktorica

ŠTAMPA
Štamparija PLANJAX PRINT Bobare 55
Tel. 032 667 350 Mob./vib. 061 384 675

ZA ŠTAMPARIJU
Mirza PLANJAC, dipl.ecc

DISTRIBUCIJA & PLASMAN
Knjižara PLANJAX SHOP Jelah, Titova 17
Elektronska knjižara eknjigeplanjax.com
Klub čitalaca PLANJAX Jelah
Tel. /Fax 032 663 824 Mob./vib. 062 788 878

ZA DISTRIBUCIJU & PLASMAN
Alen PLANJAC, dipl.ing.graf

Članice Grupacije PLANJAX
Izdavačko-štamparska kuća PLANJAX KOMERC doo,
Preduzeće za proizvodnju i promet PLANJAX PRODUKT doo,
Centar za obrazovanje odraslih EDUKA BH, pšu
PACK2GO d.o.o. za trgovinu i usluge Zagreb

* * *

Knjiga Mirka Jeleča, zasnovana na faktografskim činjenicama, sudskim dokumentima, kazivanjem nepristrasnih svjedoka, nastoji sačuvati od zaborava onu jednu i jedinu istinu koju je preživio običnи čovjek izložen prijetnjama, zatvoru i logoru, strahu za sopstveni život. Takvoj istini, neuprljanoj od politikantske upotrebe, svjedoči 25 priča ispisanih jednostavnim i razumljivim jezikom. ***Devedeset druga*** je knjiga koja je nedostajala bosanskohercegovačkoj javnosti. Riječ je o dokumentarnoj prozi, tekstovima u kojima se prožimaju činjenice, zapisi i autorovo viđenje. Knjiga je to koju krase odmjerenost, pravednost, istina i ljepota stila. Nadajmo se da će ovo djelo probuditi uspavanu savjest svih onih koji još uvijek šute.

Prof. dr sc. Sead Alić

* * *

U mukotrpni posao iščitavanja obimne građe, traganja za pouzdanim izvorima i svjedocima tog nesretnog vremena, autor je ušao sa željom da ispiše nepristrasnu dokumentarnu prozu koja će govoriti o apsurdu bespotrebnog rata i sudbinama običnih ljudi koji su, ni krivi, ni dužni, postali njegove žrtve. Mirko Jeleč je napisao knjigu koja se neće dopasti nacionalistima i političarima na vlasti. Ali ova knjiga, pisana lakim i jednostavnim stilom, jezgrovito, ali snažno, sa puno duha, neoboriva je istina o ratu u Bosni i Hercegovini i njegovim strahotama. Posljedice rata u stradalnoj Bosni su ogromne: sto hiljada ubijenih Muslimana, Srba i Hrvata, dva miliona protjeranih i tri decenije vlasti koja nas vodi u ponor bez dna.

Savo Petrović

ISBN 978-9958-34-624-8